

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА
ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

НІКИТЕНКО ДМИТРО ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 330.837:330.322.01-049.5 (477) (043.3)

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ДИСЕРТАЦІЯ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. В. Нікитенко

Науковий консультант: Варналій Захарій Степанович, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки та техніки України

Ідентичність усіх примірників дисертації засвідчую:

Учений секретар спеціалізованої вченої ради Д.47.104.03

_____ к.е.н., професор Кушнір Н.Б.

РІВНЕ – 2019

АНОТАЦІЯ

Нікитенко Д.В. Інституціоналізація інвестиційної безпеки України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством – Національний університет водного господарства та природокористування, Рівне, 2019.

Дисертаційна робота присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних засад і методико-прикладних положень щодо інституціоналізації інвестиційної безпеки України в умовах сучасних викликів.

Зазначено, що соціально-економічний розвиток України відбувався на тлі суперечностей, викликаних трансформаційним переходом із адміністративно-командної до ринкової економічних систем та які нагромаджувались через інерційність поступу в умовах «path dependency». Саме це актуалізує здійснення державного регулювання соціально-економічного розвитку України на засадах інституціональної теорії та екосистейту, де формування інституційних та організаційних передумов активізації інвестиційної діяльності не тільки забезпечить економічний розвиток, але й розв’яже суперечності, які породжують виникнення та розвиток загроз в економічній сфері.

Визначено неоднозначність і багатоваріантність тлумачення інвестиційної безпеки держави. Використовуючи засади ієрархічності та функціональності, поглиблено її теоретичну сутність ознаками агрегованості, гармонійності, дуальності впливу та цілепокладання. Це полягло в основу деталізації об’єктно-суб’єктної характеристики інвестиційної безпеки держави.

Запропоновано методологічні засади становлення інституту інвестиційна безпека. Конвергенція аксіологічного та ієрархічного підходів дозволила визначити інвестиційну безпеку як інститут з притаманними для нього функціями координації, розподілу та зниження трансакційних витрат; визначено її двоїстий характер і взаємообумовленість інвестиційної безпеки кожного

ієрархічного рівня національної економіки; чинники мотиваційного поля; механізми коригування поведінки економічних суб'єктів на рівні формальних інститутів нормативно-правового та економічного характеру.

Застосування інтеграційного підходу дозволило ієрархічно згрупувати загрози за відповідними рівнями. Виявлено, що за класифікаційною ознакою залежно від суб'єктів походження загроз вони поділяються на зовнішні та внутрішні, де внутрішні загрози вищого ієрархічного рівня стають зовнішніми загрозами нижчих ієрархічних рівнів. На засадах ієрархічності та гармонійності розвитку національної економіки додатково було виокремлено наступні загрози: на мезорівні – просторова гетерогенність економічного розвитку, інвестиційної активності загалом та іноземних інвесторів зокрема; на мікрорівні – непривабливість інвестування в реальний сектор економіки та зростання тенденцій до квазіінвестиційної діяльності; на нанорівні – звуження можливостей домогосподарств перетворити заощадження в інвестиційний ресурс.

Використання теоретичних положень про сутність інвестиційної безпеки та типи загроз дозволило удосконалити теоретико-методичні підходи оцінювання рівня інвестиційної безпеки, що полягає у формуванні комплексної системи індикаторів. Авторський підхід передбачає групування індикаторів інвестиційної безпеки за чотирма ієрархічними рівнями, в межах яких показники-індикатори структуруються у три блоки – показники відтворення, показники зростання та показники розвитку. За числовим значенням індикатора його характеризують як загрозу або можливість і на цій основі формують рекомендації щодо підвищення рівня інвестиційної безпеки.

Ефективність державної політики щодо забезпечення інвестиційної безпеки держави залежить від повноти процесу її інституціоналізації, концептуальна сутність якої розкривається через систему заходів правового, організаційно-економічного, ідеологічного, інформаційного характеру, спрямованих на виявлення, попередження й локалізацію загроз інвестиційній безпеці. Проведене дослідження трансформаційних процесів інституціоналізації інвестиційної

безпеки дозволило констатувати наявність всіх формальних ознак інституціонального скелету, проте в нормативно-правовій частині практичне її функціонування зазнає впливу усталених деструктивних норм, а в організаційно-управлінській складовій виявлена недосконалість у забезпеченні комплексних заходів щодо залучення іноземних інвестицій, що полягає у постійній зміні як організаційної форми, так і сутнісно-функціонального їх наповнення інституцій, що не забезпечує сталість та статусність відповідних суб'єктів.

Визначено, що місце України в світових рейтингах за характером її інвестиційної привабливості свідчить про несприятливе інституціональне середовище для провадження інвестиційної діяльності та недостатню ефективність регулювання національної економіки. З цією метою розроблена методика оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави, в основу якої покладено принципи ієрархічності, інтегрованості та гармонійності, яка формалізується через інтегральний індекс.

Методологічною основою оцінювання стану інвестиційної безпеки на мезорівні є положення синергетики, коли негармонійний розвиток регіонів унеможливорює формування синергетичного ефекту розвитку національної економіки. В умовах України зміцненню інвестиційній безпеці на мезорівні перешкоджають нерівномірність соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень, неоднорідність розподілу капітальних та прямих іноземних інвестицій. Для оцінювання субіндексу інвестиційної безпеки на мезорівні запропоновано аналітичний інструментарій розрахунку індексів однорідності просторового розподілу показників на одну особу капітальних інвестицій, валового регіонального продукту та прямих іноземних інвестицій.

Активність інвестиційної діяльності на мікрорівні залежить від наявного інвестиційного потенціалу, який формується на нанорівні та величина якого нерівномірно розподілена в часі й територіально. Досліджуючи передумови забезпечення інвестиційної безпеки, виявлено, що механізм трансформації

заощаджень домогосподарств (внутрішній інвестиційний потенціал) у довгострокові продуктивні інвестиції не виконує свої функції у повному обсязі.

Запропоновано семантичну модель інвестиційного потенціалу нанорівня національної економіки, яка дозволяє його охарактеризувати через широту та глибину. Широта інвестиційного потенціалу пов'язана з демографічним профілем домогосподарств з доходами, достатніми для формування заощаджень і трансформації їх в інвестиційний ресурс, а глибина – з рівнем складності задіяного механізму трансформації. Визначено чинники, які впливають на зростання широти і глибини інвестиційного потенціалу. Зазначено, що з огляду на переважання негативних тенденцій у динаміці детермінантів широти та глибини інвестиційного потенціалу, зберігається консервативність фінансового ринку України зі слабкою дією трансмісійного механізму перетворення заощаджень домогосподарств у інвестиційний ресурс для реципієнтів інвестицій.

Використання принципу акселерації при аналізі зв'язку між інвестиційною безпекою мікро-, нанорівня та інвестиційною безпекою макрорівня дозволило виявити чутливість змін між ними, що здійснюється під впливом тенденційних змін реального ВВП. Це дозволяє приймати випереджуючі управлінські рішення для розширення компенсаційних каналів поповнення інвестиційних ресурсів і забезпечення інвестиційної безпеки держави.

Аналіз інтегрального індексу інвестиційної безпеки держави дозволив ідентифікувати головні загрози інвестиційній безпеці держави: монополізація, тінізація економіки та усталеність норм опортуністичної поведінки між її суб'єктами, що дозволило сформулювати шляхи їх протидії. Визначено умови інституціоналізації корупції як особливого виду опортуністичної поведінки та проведено аналіз впливу зміни рівня корупції на економічне зростання України, який свідчить про те, що заходи по боротьбі з корупцією є необхідними, проте недостатні для забезпечення інвестиційної безпеки держави.

Визначено відповідальні органи державного регулювання за формування та дотримання організаційно-інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки

держави. Запропоновано вдосконалити організаційно-економічний механізм забезпечення інвестиційної безпеки України запровадженням в його організаційну складову консолідацію потенціалів учасників на засадах ESTEEM-екосистеми та в економічну складову грантового фінансування програм інноваційної спрямованості.

Вивчення міри реалізації функцій державної політики у сфері інституціоналізації інвестиційної безпеки дозволило узагальнити їх ключові недоліки та прогалини. Доведено, що збереження такої ситуації нарощуватиме ризики і загрози економічної безпеки держави. Для подолання цього необхідно реалізувати збалансовану політику інституціоналізації інвестиційної безпеки. Запропоновано концептуальну систему інституціоналізації інвестиційної безпеки держави із «запобіжниками» ключових ризиків і загроз. Інтегруючою інституційно-правовою площадкою для цього має стати внутрішньо цілісний кодифікації нормативно-правовий акт, що забезпечує правове регулювання аналізованої сфери суспільних, господарських та фінансово-економічних відносин – Кодекс законів про інвестиційно-інноваційну діяльність в Україні. Для прикладної реалізації запропонованої концептуальної системи розглянута можливість створення спеціального органу (Агенцію інвестиційного сприяння), підпорядковану Кабінету Міністрів України з функціями державного управління системою інвестиційної безпеки держави.

Доведено, що комплексне використання теоретико-методичних засад та аналітично-розрахункових процедур забезпечить повну інституціоналізацію інвестиційної безпеки держави та призведе до формування привабливого інвестиційного середовища та зростання ділової активності у сфері інвестування, підвищення ефективності інвестицій, раціоналізації їх структури та позитивно позначиться на параметрах розвитку, конкурентоспроможності та економічної безпеки національного господарства, у тому числі в просторово-структурному та галузевому аспектах.

Ключові слова: інституціоналізація, інституціональне забезпечення, інвестиційна безпека держави, економічна безпека національної економіки, загрози інвестиційній безпеці, управління інвестиційною безпекою, механізм забезпечення інвестиційної безпеки, інвестиційний процес, державна інвестиційна політика.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Нікитенко Д. В. Інвестиційна безпека України: сутність та інституціональне забезпечення : монографія. Рівне : НУВГП, 2018. 376 с. (21,9 друк. арк.).
2. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Зростання рівня інвестиційної безпеки України як чинник реалізації євроінтеграційної макроекономічної політики. *Економічна стратегія та політика реалізації європейського вектору розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя* : монографія / за ред. член кор. НАН України, д.е.н., проф. В.Д. Базилевича, д.е.н., проф. Осецького В.Л. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка ; НДС «Центр економічних досліджень»; ЗАТ «Нічлава», 2018. С. 274–297 (0,9 друк. арк. Особистий внесок – 0,6 друк. арк.; проаналізовано основні індикатори інвестиційної безпеки для виявлення причинно-наслідкових зв'язків в реалізації євроінтеграційної макроекономічної політики).
3. Варналій З. С., Нікитенко Д. В., Микитюк О. П. Вплив прямих іноземних інвестицій на національне економічне зростання. *International economic relation and prospects for national development: contemporary challenges and solutions* : monograph / editorial board: under the editorship of Prof. M. I. Fleychuk, Dr. U. A. Ganski, Prof. V. U. Kazlouski [and other]. Daugavpils : Daugava Print, 2018. P. 256–269 (1,15 друк. арк. Особистий внесок – 0,5 друк. арк.; здійснена характеристика України у світових рейтингах інвестиційної привабливості та зв'язок позиції в рейтингу із величиною залучених прямих іноземних інвестицій).
4. Varnalii Z., Romanyuk D., Nikytenko D. Tax incentives and leverage of small and midsize business development: the EU and Ukraine. *Development of small and medium enterprises: the EU and East-partnership countries experience*: monograph / [Britchenko I., Polishchuk Ye. and all] / Edited by Igor Britchenko and Yevheniia Polishchuk : Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im.

prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu, 2018. P. 73–90 (1,07 друк. арк. Особистий внесок – 0,3 друк. арк.; проаналізовано відмінності застосування податкових стимулів та важелів для зростання активності суб'єктів господарювання в Європейському Союзі та Україні).

5. Нікитенко Д. В. Стан інвестиційного забезпечення інноваційної безпеки України. *Управління інноваційною складовою економічної безпеки* : монографія у 4-х томах / за ред. д.е.н., професора Прокопенко О. В. (гол. ред.), к.е.н., доцента Школи В. Ю., к.е.н. Щербаченко В. О. Суми : ТОВ «Триторія», 2017. Т. III. Управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складової економічної безпеки. С. 204–217 (0,54 друк. арк.; автору належить підрозділ 6.1. Стан інвестиційного забезпечення інноваційної безпеки України).

Публікації у фахових наукових виданнях України:

6. Нікитенко Д. В. Еволюція поняття інвестиції як об'єкта інвестиційної безпеки держави. *Вісник НУВГП. Економічні науки: збірник наукових праць*. Рівне : НУВГП, 2018. Вип. 2(82). С. 150–159 (0,5 друк. арк.).

7. Варналій З. С., Нікитенко Д. В., Хмелевський М. О. Стан інвестиційної безпеки транспортної галузі України. *Економіка та управління на транспорті. Науковий журнал*. 2018. Вип. 7. С. 3–12 (0,81 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; здійснено аналіз інвестиційної безпеки транспортної галузі України).

8. Нікитенко Д. В. Моделі опортуністичної поведінки суб'єктів інвестиційного процесу. *Modern Economics*. 2018. № 8. С. 126–133 (0,61 друк. арк.).

9. Нікитенко Д. В. Сутність та змістовні ознаки поняття «інвестиційна політика». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка» : науковий журнал. 2017. № 4 (32). С. 14–18 (0,62 друк. арк.).

10. Нікитенко Д. В. Проблеми визначення сутності інвестиційної безпеки. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 2 (02). С. 19–23. URL: <http://rev.kpiu.zp.ua/vypusk-2> (0,69 друк. арк.).

11. Нікитенко Д. В. Теоретичні аспекти визначення поняття «інвестиційна політика». *Інфраструктура ринку*. Електронний науково-практичний журнал.

2017. № 5. С. 60–64. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/5-2017> (0,53 друк. арк.).

12. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Особливості інституціоналізації конкурентного середовища в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. Збірник наукових праць. Випуск 1 (34) (за заг. ред. проф. Єханурова Ю.І., проф. Филюк Г.М.). 2017. С. 33–43 (0,86 друк. арк. Особистий внесок – 0,6 друк. арк.; узагальнено негативні наслідки недостатньо ефективного регулювання конкурентного середовища в Україні та їх впливу на розвиток національної економіки).

13. Нікитенко Д. В. Оцінка інвестиційної привабливості України в глобальному індексі конкурентоспроможності. *Вісник НУВГП*. Збірник наукових праць. Економічні науки. 2016. Випуск 3(75). С. 128–139 (0,52 друк. арк.).

14. Нікитенко Д. В., Мулярчук О. В. Проблеми ефективності та безпеки грошово-кредитної політики в Україні. *Економіка та держава*. 2014. № 3. С. 65–71 (0,71 друк. арк. Особистий внесок – 0,5 друк. арк.; розроблено рекомендації підвищення ефективності та рівня безпеки грошово-кредитної політики, що дозволятимуть успішно вирішувати завдання активізації інвестиційної діяльності економічних суб'єктів).

15. Нікитенко Д. В. Роль небанківських фінансових інститутів в стимулюванні інноваційних процесів. *Вісник НУВГП. Економіка* : зб. наук. праць. 2008. Ч. 4, вип. 4 (44). С. 100–107 (0,46 друк. арк.).

16. Нікитенко Д. В. Проблеми реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки України. *Вісник НУВГП. Економіка* : зб. наук. праць. 2006. Ч. 1, вип. 4 (36). С. 121–125 (0,34 друк. арк.).

***Публікації у фахових наукових виданнях України,
що включені до міжнародних наукометричних баз:***

17. Varnalii Z., Nikytenko D., Mykytiuk O. Methodological bases of research of the system of investment security of the nation *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1 (13). Ч. 1. С. 8–14. DOI: 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-8-14 (Міжнародні наукометричні бази даних: *Web of Science (Thomson Reuters), Ulrichsweb Global*

Serials Directory, Google Scholar, Index Copernicus, PИHЦ та ін.) (0,71 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; сформовано цілісний концептуальний підхід до визначення інвестиційної безпеки як системи та визначення методологічних засад її інституціоналізації).

18. Нікитенко Д. В. Детінізація економіки як чинник зростання реальних інвестицій. *Науковий економічний журнал «Інтелект ХХІ»*. 2018. № 5. С. 108–112. (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus*) (0,59 друк. арк.).

19. Нікитенко Д. В. Теоретичні засади інституалізації інвестиційної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2018. 4 (199). С. 28–34. DOI: 10.17721/1728-2667.2018/199-4/4 (Міжнародні наукометричні бази даних: *РИHЦ (E-Library), Science Index, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, RepEc, Index Copernicus, Scopus (under evaluation) та ін.) (0,94 друк. арк.)*.

20. Varnalii Z., Nikytenko D. The state of corruption in Ukraine: general trends and peculiarities of dynamics. *Економіка і регіон*. ПолтНТУ. 2018. № 1 (68) С. 86–90. (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus, Google Scholar та ін.) (0,65 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; виявлено залежність між рівнем адаптованості національних господарюючих суб'єктів до корупції та темпами зростання іноземних інвестицій в країну).*

21. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Детермінанти забезпечення інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука», Серія: Економічні науки*. 2018. № 6 (14). С. 72–78. DOI: 10.25313/2520-2294-2018-6-3956 (Міжнародні наукометричні бази даних: *Polish Scholarly Bibliography, Ulrichsweb Global Serials Directory та ін.) (0,72 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; здійснено аналіз інвестиційного потенціалу з позиції нанорівня та запропоновано в науковий оборот поняття його широти та глибини).*

22. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Вплив динаміки рівня корупції на динаміку економічного зростання: загальні тенденції та особливості для

України. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2018. Т. 23. Вип. 1(66). С. 21–28. (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus*) (0,71 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; здійснено кореляційний аналіз між змінами індексу сприйняття корупції та основними макроекономічними показниками по країнах, що дозволило зробити висновок, що боротьба з корупцією для країн з низьким рівнем доходів в більшій мірі впливає на позитивні зміни, ніж для країн з високим рівнем доходів).

23. Нікитенко Д. В. Стан інвестиційної безпеки держави на регіональному рівні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*, Серія: *Економічні науки*. 2018. № 11 (19). С. 49–55. DOI: 10.25313/2520-2294-2018-11-4300 (Міжнародні наукометричні бази даних: *Polish Scholarly Bibliography, ResearchBib, Ulrichsweb Global Serials Directory* та ін.) (0,62 друк. арк.).

24. Varnalii Z., Nikytenko D. Investment security of Ukraine within a framework of regional level. *Економіка і регіон*. ПолтНТУ. 2018. № 4 (71) С. 5–11. (0,57 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк., розраховано індекс інвестиційної безпеки України на регіональному рівні на підставі запропонованої формули). (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus, Google Scholar* та ін.).

25. Нікитенко Д. В. Загрози інвестиційній безпеці держави: сутність та класифікація. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6769>. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.98 (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus, Google Scholar*) (0,58 друк. арк.).

26. Нікитенко Д. В. Мотивація приватних суб'єктів інвестування в механізмі забезпечення інвестиційної безпеки держави. *Економіка і фінанси*. 2017. № 10. С. 81–94. (Міжнародні наукометричні бази даних: *РИНЦ (E-Library), Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar*) (0,88 друк. арк.).

27. Нікитенко Д. В. Інвестиційна сприятливість бізнес-середовища як

чинник інвестиційної безпеки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 18. С. 114–120. URL: <http://global-national.in.ua/issue-18-2017> (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus*) (0,51 друк. арк.).

28. Нікитенко Д. В. Стан інвестиційної безпеки України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент: збірник наукових праць. 2017. № 25. Частина 1. С. 96–102. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/25-1-2017/23.pdf> (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus*) (0,75 друк. арк.).

Публікації в іноземних виданнях:

29. Varnalii Z., Nikytenko D. Competition in the system of ensuring investment security. *International journal of new economics and social sciences*. IJONESS 2 (6) 2017. Warszawa: МІІ, 2017. Р. 145–154. (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus*) (0,92 друк. арк. Особистий внесок – 0,6 друк. арк.; здійснено аналіз впливу рівня конкурентності на товарних ринках на рівень інвестиційної безпеки).

30. Нікитенко Д. Проблема розвитку сектора малого підприємництва як формоутворюючого елемента середнього класу. *Wezly gordyjskie rozwoju Polski Wschodniej : Zeszyty naukowe WSEI. Seria Ekonomia*. 2011. 3 (1). S. 237–261. (1,3 друк. арк.).

Публікації в інших виданнях:

31. Нікитенко Д. В. Вплив інституціональних чинників на поведінку господарюючих суб'єктів. *Etyczne aspekty zarzadzania w warunkach nowej gospodarki*. Lublin, 2010. Р. 85–90. (0,34 друк. арк.).

32. Нікитенко Д. В. Інституціональні основи державного регулювання інвестиційної діяльності. *Стратегія і тактика державного управління*. Збірник наукових праць. 2015, Випуск 1-2. С. 62–67. (0,44 друк. арк.).

Публікації за матеріалами конференцій:

33. Нікитенко Д.В. Проблеми забезпечення інвестиційної безпеки

України. *Інструменти регулювання національної економіки та національної безпеки в умовах сучасних глобальних викликів* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 18-20 жовтня 2018 р.). Хмельницький : ХНУ, 2018 С. 23–26. (0,11 друк. арк.).

34. Нікитенко Д. В. Стан і завдання інституціонально-організаційної складової забезпечення інвестиційної безпеки України. *Конкурентоспроможність національної економіки* : Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 жовтня 2018 р. К., 2018. С. 345–350. (0,23 друк. арк.).

35. Нікитенко Д. В. Стратегічні пріоритети інвестиційної політики України. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 25-26 вересня 2018 р. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. С. 191–195. (0,2 друк. арк.).

36. Нікитенко Д. В. Детермінанти формування інвестиційного потенціалу на нанорівні економічної системи. *Сучасні тенденції в економіці та управлінні* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 9 червня 2018 року) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2018. С. 86–89. (0,22 друк. арк.).

37. Нікитенко Д.В. Ухилення від сплати податків суб'єктами господарювання : причини та заходи протидії. *Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України*: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Ірпінь, 17–18 травня 2018 р.). Ірпінь : НДІ фіскальної політики, 2018. С. 87–89. (0,14 друк. арк.).

38. Нікитенко Д. В. Роль громадянського суспільства в інституалізації моделі розвитку ESTEEM». *Актуальні питання розвитку економічної науки та її вплив на становлення громадянського суспільства* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 20 квітня 2018 р.). Рівне : видавець О. Зень, 2018. С. 56–58. (0,2 друк. арк.).

39. Нікитенко Д. В. Обмежений раціоналізм як передумова опортуністичної поведінки. *Людина і суспільство: Економічний та соціокультурний розвиток* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 19 квітня 2018 р.). Рівне : Рівненський інститут Університету «Україна», 2018. С. 21–24. (0,13 друк. арк.).

40. Нікитенко Д. В. Діалектика економічного та соціального ефектів від здійснення інвестиційної діяльності. *Залучення соціально відповідальних інвестицій: проблеми і перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 23 березня 2018 р.). Київ : Національний університет харчових технологій, 2018. С. 38–41. (0,15 друк. арк.).

41. Nikytenko D. Theoretical view on the problem of economic development of Ukraine. *Science and education: trends and prospects* : Collection of scientific articles. – Ascona Publishing, New York, United States of America, 2018. P. 57–64. (0,43 друк. арк.).

42. Нікитенко Д. В. Роль поведінки приватних суб'єктів інвестування в забезпеченні інвестиційної безпеки держави. *Актуальные научные исследования в современном мире* : XXXI Междунар. научн. конф., 26-27 ноября 2017 г., Переяслав-Хмельницький. // Сб. научных трудов – Переяслав-Хмельницький, 2017. Вып. 11(31), ч. 5. С. 109–115. (0,34 друк. арк.).

43. Нікитенко Д. В. Мотивація інвесторів як чинник інвестиційної безпеки. *International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, region, Enterprise* : Conference proceedings, Part 1, November 17th, 2017. Le Mans, France : Baltija Publishing. PP. 104–107. (0,24 друк. арк.).

44. Нікитенко Д. В. Внутрішні джерела інвестування в національну економіку. *Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу* : зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, 10 листопада 2017 року, Київ. Київ : КНЕУ, 2017. С. 287–291. (0,17 друк. арк.).

45. Нікитенко Д. В. Проблеми інституціоналізації захисту конкуренції в Україні. *Конкурентоспроможність національної економіки* : Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 жовтня 2017 р. К., 2017. С. 88–

89. (0,2 друк. арк.).

46. Нікитенко Д. В. Зростання рівня конкурентності товарних ринків як інструмент залучення інвестицій в Україну. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 28-29 вересня 2017 р., Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. С. 270–275. (0,26 друк. арк.).

47. Нікитенко Д. В., Оленицький А. В. Проблеми інституціоналізації системи адвокатування конкуренції. *Економіка, фінанси та управління: оцінка та перспективи розвитку* : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 8 вересня 2017 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2017. С. 24–26. (0,16 друк. арк. Особистий внесок – 0,1 друк. арк., визначено проблеми становлення державних органів влади в сфері захисту конкурентного середовища).

48. Нікитенко Д. В. Конкурентне середовище як чинник зростання інвестицій. *Сучасні тенденції в економіці та управлінні* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – У 2-х частинах. (м. Запоріжжя, 30 червня 2017 року) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2017. Ч. 1. С. 19–24. (0,2 друк. арк.).

49. Нікитенко Д. В. Основні проблеми інвестиційної безпеки та шляхи їх подолання. *Актуальні проблеми економічної безпеки держави, регіону, підприємства* : тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2017 р.) / упоряд. Л. М. Томаневич. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 171–173. (0,12 друк. арк.).

50. Нікитенко Д. В. Проблеми реалізації ефективної економічної політики. *Стійкий розвиток національної економіки: актуальні проблеми та механізми забезпечення* : матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (27 квітня 2017 року) / Відп. ред. О. Б. Чернега. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2017. С. 49–52. (0,22 друк. арк.).

51. Нікитенко Д. В. Роль банківської системи у розвитку інвестиційного потенціалу. *Фінансове регулювання зрушень в економіці України*: збірник тез

доповідей учасників Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, Мукачево, 21-22 березня 2017 р. Мукачево : Мукачівський державний університет, 2017. С. 72–75. (0,13 друк. арк.).

52. Нікитенко Д. В. Формування інвестиційної політики в контексті забезпечення національної безпеки. *Європейська інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 3-4 березня 2017 р.) / відп. за випуск д.е.н., проф. С.О. Якубовський. Одеса : ОНУ імені І.І. Мечнікова, 2017. С. 90–91. (0,1 друк. арк.).

53. Нікитенко Д. В. Етимологія та дихотомність поняття «безпека». *International Scientific Conference Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies* : Conference Proceedings, Part I, January 27, 2017. Kielce, Poland : Baltija Publishing. P. 106–108. (0,22 друк. арк.).

54. Нікитенко Д. В. Вплив інституціональних деформацій на розвиток малого та середнього підприємництва. *Мале та середнє підприємництво: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: зб. матер. міжнар. наук.–практ. конференції, 17–18 листопада 2016 р. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С. 69–72. (0,18 друк. арк.).

55. Нікитенко Д. В. Інвестиційна безпека в контексті забезпечення безпеки фінансового ринку. *Розвиток фінансового ринку в Україні : проблеми та перспективи* : Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 10 листопада 2016 р. Полтава : ПолтНТУ, 2016. С. 134–136. (0,12 друк. арк.).

56. Нікитенко Д. В., Мулярчук О.В. Боргова безпека України: стан, проблеми та перспективи. *World economy, finance and investments: modern view on the actual problems* : materials of the I International research and practice conference, 20-21 November 2012. Scientific journal «Aspect» Donetsk : «Tsyfovaya tipografia» Ltd, 2012. P. 69–78. (0,62 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; охарактеризовано перспективи стану боргової безпеки та її взаємозв'язок з інвестиційною безпекою).

57. Нікитенко Д. В. Інвестиційний механізм розвитку середнього класу:

світовий досвід та вітчизняна практика. Збірник тез виступів учасників Міжнародної науково-практичної конференції *«Проблеми розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті»* присвяченої 20-річчю Міжнародного економіка-гуманітарного університету ім. ак. Степана Де'мянчука (3-4 жовтня 2013 р.). Рівне : РВЦ МEGУ ім. акад. С. Де'мянчука, 2013. С. 407–411. (0,22 друк. арк.).

58. Нікитенко Д. В., Мулярчук О. В. Аналіз індикаторів боргової безпеки України. *Соціально-економічні аспекти реструктуризації регіональної економіки* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 6-7 грудня 2012 р.). Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД", 2012. Т. 1. С. 232–234. (0,15 друк. арк. Особистий внесок – 0,1 друк. арк.; проаналізовано динаміку індикатора *«Дохідність ОВДП»* в контексті розвитку інвестиційної активності в боргові інструменти та узагальнено висновки).

59. Нікитенко Д. В., Аврамук Ю. А. Обґрунтування конкурентних переваг Рівненської області в інвестиційній сфері. *Економічний і соціальний розвиток посткомуністичних держав в умовах глобалізації* : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., Рівне, 21-22.04.10 р. Рівне: РІ ВМУРоЛ «Україна», 2010. С. 139–144. (0,3 друк. арк. Особистий внесок – 0,2 друк. арк.; узагальнено конкурентні переваги Рівненської області в інвестиційній сфері).

60. Nikytenko D. V. Theoretic and methodological aspect of intellectual capital. *Materialy z konferencji naukoweij*, Lublin, 22 V 2009. S. 87–90. (0,2 друк. арк.).

ABSTRACT

Nikytenko D.V. Institutionalization of investment security of Ukraine. – Manuscript.

Doctoral Degree Thesis in Economic Science of specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – National University of Water and Environmental Engineering, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Rivne, 2019.

The thesis deals with substantiation of theoretical and methodological principles of methodical and applied regulations on institutionalization of investment security of Ukraine facing modern challenges.

It has been noted that the socio-economic development of Ukraine took place during controversy period and it was caused by transformational transition from administrative-command to market-based economic systems and it was accumulated through the inertia of progress in "path dependency" conditions. This actualizes state regulation implementation of socio-economic development of Ukraine on institutional theory and ecosestate (economic security of state) principles, and institutional and organizational prerequisites formation for investment activities intensification will not only ensure economic development, but also solve contradictions that create emergence and development of threats in economic sphere.

The ambiguity and multivariate interpretation of state investment security has been determined. Using hierarchy and functionality principles, theoretical essence has been deepened by aggregation, harmony, duality of influence and goal setting. This contributed to object-subjective characteristics of state investment security.

The methodological principles of institute's investment security have been suggested. The convergence of axiological and hierarchical approaches has allowed to define investment security as an institution with its inherent coordination functions, transaction costs distribution and reduction. It has also defined its dual character and investment security interdependence at each hierarchical level of national economy and motivation field factors; mechanisms for economic entities adjusting behavior at level of formal institutes of normative and economic kind.

The application of integration approach has allowed to group threats hierarchically at the appropriate levels. It has been revealed that according to classification criterion, depending on origin threat subjects, they are divided into external and internal, whereas internal threats of higher hierarchical level become external threats of lower hierarchical levels. The following threats have been additionally highlighted using principles of hierarchy and harmony of national economy development. They have been defined, as spatial heterogeneity of economic development, and as investment activity in general and foreign investors in particular at mezolevel; as investment unattractiveness in economy real sector and as trends growth in quasi-investment activity at micro level; and as narrowing of households' ability to turn savings into investment resources at nanoscale.

The use of theoretical regulations of investment security essence and types of threats has allowed improving theoretical and methodological approaches to assessment level of investment security, which leads formation of comprehensive indicators system. The author's approach involves grouping investment security indicators at four hierarchical levels, within which indicators are structured into three blocks: reproduction indicators, growth rates, and development indicators, This is characterized as a threat or opportunity according to numerical indicator, and it is used to raise the investment security level.

The state policy effectiveness of investment security depends on institutionalization process completeness, conceptual essence that has been disclosed through legal system, organizational, economic, ideological and informational measures aimed at identifying, preventing and localizing threats to investment security. The studying of transformational processes of investment security institutionalization has made it possible to ascertain the presence of all formal features of institutional frame. Practical functioning of legal and regulatory part undergo the influence of established destructive norms, while in the organizational and managerial component imperfections are found in providing comprehensive measures to attract foreign investment, which is to constantly change both organizational form and essence-

functional filling of institutions, which does not ensure consistency and relevant entities status.

It is determined that unfavorable institutional environment for conducting investment activity and the lack of effective regulation of national economy determines the position of Ukraine in world rankings of investment attractiveness.

The evaluation method of state investment security has been developed based on hierarchy, integrity and harmony principles, which is formalized through integral index.

The methodological basis for evaluation of investment security at mezolevel is the principals of synergetics, when non-harmonious development of regions makes it impossible to form synergistic effect on national economy development. The uneven socio-economic development of administrative-territorial entities, capital allocation heterogeneity and direct foreign investment prevent the strengthening of investment security at mezolevel in Ukraine. Analytical tools for homogeneity indices calculation of the spatial allocation of indicators per person of capital investments, gross regional product and foreign direct investment have been suggested for estimating the subindex of investment security at mesolevel.

The investment activity at micro level depends on existing investment potential, which has been formed at nanolevel and its size is unevenly allocated over time and geographically. Researching prerequisites of investment security, it has been revealed that the mechanism of transformation of household savings (internal investment potential) into long-term productive investments does not fulfill its functions in full.

The semantic model of investment potential of national economy which characterized by width and depth at nanolevel has been suggested. The width of investment potential refers to the demographic profile of households with incomes sufficient for formation of savings and their transformation into investment resources, and the depth refers to complex level of transformation mechanism. The factors that influence the growth of width and depth of investment potential have been determined. It is noted that there are prevailing negative trends in the dynamics of determinants of

width and depth of investment potential. The financial market of Ukraine with weak transmission effect of transformation mechanism of household savings into investment resources for the recipients of investments remains conservative.

Using acceleration principle in analysis of relationship between investment security of micro, nano-level and investment security of macro level has allowed identifying the sensitivity of changes among them, which is carried out under the influence of trend changes in real GDP. It allows taking managerial decisions for expansion of compensatory channels of investment resources replenishment and provision of state investment security.

The analysis of state investment security integral index made it possible to identify the main threats of state investment security: monopolization, shadowing of economy and institutionalization of opportunistic behavior among entities, which allowed forming counteraction ways. The conditions of institutionalization of corruption as a special type of opportunistic behavior have been determined, and impact analysis of changes in the level of corruption on economic growth in Ukraine has been made, which indicates that anti-corruption measures are necessary but not sufficient to ensure state investment security.

The responsible state regulation institutions for formation and observance of organizational and institutional implementation of state investment security have been identified. It is proposed to improve the organizational and economic mechanism of ensuring the investment security of Ukraine by introducing into its organizational component the consolidation of participants' potential on the basis of ESTEEM ecosystem and the economic component of innovation programs grant funding.

The study of implementation of state policy functions in the field of investment security institutionalization has allowed to generalize their key disadvantages and gaps. It is proved that the preservation of such situation will increase the risks and threats to state economic security. It is necessary to implement balanced policy of investment security institutionalization in order to overcome these risks. The conceptual system of institutionalization of state investment security with «safeguards» of key risks and

threats has been suggested. The internally integral codification of legal act as the Code of Laws on Investment and Innovation Activities in Ukraine is to become integral institutional and legal framework that ensures the legal regulation of social, economic and financial-economic relations sphere. The possibility of establishing special institution (Investment Promotion Agency) subordinated to the Cabinet of Ministers of Ukraine with functions of state system management of investment security is considered as applied implementation of conceptual system.

It is proved that the complex use of theoretical and methodological principles and analytical and accounting procedures will ensure entire state investment security institutionalization. It will lead to attractive investment environment formation and business activity growth in investment sphere and also increase investment efficiency, its structure rationalization and it will positively affect development parameters, competitiveness and economic security of national economy, in spatial-structural and branch aspects.

Key words: institutionalization, institutional support, state investment security, economic security of the national economy, threats to investment security, management of investment security, investment security mechanism, investment process, state investment policy.

ЗМІСТ

ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	37
1.1. Інституціональні теорії розвитку соціально-економічних систем	37
1.2. Генезис теоретичних положень інвестиційної безпеки держави та її інституціоналізації	60
1.3. Об'єктно-суб'єктна характеристика інвестиційної безпеки держави	77
Висновки до розділу	109
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	112
2.1. Методологічні підходи становлення інституту інвестиційної безпеки держави	112
2.2. Типи загроз інвестиційній безпеці держави	135
2.3. Методика аналітичного оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави	149
2.4. Концептуальні засади державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки	172
Висновки до розділу	183
РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	187
3.1. Інвестиційна позиція України в системі глобального інвестиційного простору	187
3.2. Оцінювання та моделювання інвестиційної безпеки на макрорівні	201
3.3. Аналізування інвестиційної безпеки на мезо- та мікрорівні	226
3.4. Оцінювання передумов забезпечення інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки	254
Висновки до розділу	274

РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	277
4.1. Розвиток конкурентного середовища в системі детермінант забезпечення інвестиційної безпеки держави	277
4.2. Детінізація економіки як інституціональна передумова інвестиційної активності	297
4.3. Протидія інституціоналізації опортуністичної поведінки суб'єктів інвестиційного процесу в контексті забезпечення інвестиційної безпеки	312
Висновки до розділу	341
РОЗДІЛ 5. ЗМІЦНЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО БАЗИСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	345
5.1. Організаційно-інституціональна компонента механізму забезпечення інвестиційної безпеки	345
5.2. Шляхи модернізації інституціонально-правового забезпечення інвестиційної безпеки держави	370
5.3. Формування системи інституціоналізації інвестиційної безпеки України	389
Висновки до розділу	413
ВИСНОВКИ	417
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	424
ДОДАТКИ	464

ВСТУП

Актуальність теми. Економічна безпека держави, рівень її забезпечення був і залишається актуальним як з науково-теоретичної, так і з практичної точки зору, особливо в умовах глобалізації. Тенденції таких індикаторів, як приріст реального ВВП, рівень проникнення небанківських фінансових інституцій, рівень розвитку фондового ринку, частка довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів засвідчують нестійкий стан економічної безпеки України. Така ситуація призводить до послаблення можливостей реалізації економічного потенціалу, перешкоджає модернізації вітчизняного виробництва та зміцненню конкурентоспроможності національної економіки, ускладнює реалізацію соціальних функцій держави.

Одним з ключових чинників зміцнення стану економічної безпеки є підвищення рівня інвестиційної безпеки України, що проявляється у зростанні відношення валового нагромадження основного капіталу до ВВП, обсягів прямого іноземного інвестування, рівня конкурентності на ринках товарів і ресурсів та рівня інноваційності реалізованої продукції. Водночас для поточного етапу розвитку вітчизняної економіки причинами низького рівня інвестиційної безпеки є невідповідність фактичних умов необхідним для ефективного перетворення вітчизняного та іноземного інвестиційного потенціалу у реальний інвестиційний фактор економічного розвитку, низький рівень взаємодії інститутів забезпечення інвестиційної безпеки та недостатньо дієві заходи державного управління в сфері інвестиційної безпеки. Тому все більше актуалізується розуміння необхідності реалізації державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки держави.

Існують різні теоретико-методологічні підходи дослідження безпеки, зокрема національної, економічної, інвестиційної та інших складових безпек. В наукових роботах В. Білоуса, О. Власюка, В. Горбуліна, О. Дзьобаня, В. Ліпкана, Г. Ситника, Р. Ульмана та інших науковців представлені дослідження національної безпеки загалом. Наукові праці Д. Буркальцевої,

З. Варналія, Т. Васильціва, А. Гальчинського, В. Гейця, Б. Губського, Я. Жаліла, А. Ілларіонова, Т. Ковальчука, В. Мунтіяна, С. Онищенко, Г. Пастернак-Тарнушенко, С. Пирожкова, В. Предборського, А. Сухорукова, Ю. Харазішвілі, І. Чорнодіда, В. Шлемка та інших вчених створюють системність, логічність і структурність понятійного апарату економічної безпеки та її моделювання.

Перманентність проблеми акумулювання інвестиційних ресурсів та спрямування їх в ті сфери, що забезпечують досягнення сталого розвитку, стала причиною проведення досліджень вітчизняними вченими природи її чинників і наслідків та конструювання результатів досліджень в систему навколо поняття інвестиційна безпека держави, підвищуючи її актуальність та значимість. Так, О. Барановський був одним із перших, хто досліджував методологічні засади формування системи інвестиційної безпеки, В. Кириленко, досліджуючи інвестиційну безпеку, розробив методіку оцінки її стану. С. Мошенський досліджував природу інвестиційної безпеки в системі держави, категорії інвестиційної безпеки, А. Сухоруков запропонував методологію оцінки рівня економічної та, зокрема, інвестиційної безпеки на макрорівні. Особливу увагу звертає Г. Харламова у своїх працях на дослідження впливу іноземних інвестицій на рівень інвестиційної безпеки держави. Праці В. Єдинака присвячені впливу процесів глобалізації та транснаціоналізації національної економіки на рівень інвестиційної безпеки України та розробці механізмів забезпечення інвестиційної безпеки і пошуку шляхів підвищення її рівня. Вагомий внесок у дослідження інвестиційної безпеки на макрорівні зроблено також В. Базилевичем, З. Варналієм, І. Мойсеєнко, Т. Затонацькою, В. Осецьким, А. Ходжаян та іншими.

Вплив інститутів та інституціональних змін на економічне зростання та його фактори досліджувалось в працях вітчизняних й іноземних науковців, зокрема: С. Архієреєва, Л. Безтелесної, Т. Гайдай, В. Гамільтона, А. Гриценка, Т. Еггертссона, О. Івашини, О. Іляш, А. Круассан, Дж. Коммонса, Г. Коупленда, П. Леоненка, Н. Литвиненко, П. Ді Маджіо, М. Мальчик, А. Маслова,

В. Мандибури, Д. Норта, Р. Нурєєва, А. Олейніка, К. Поланьї, В. Полтеровича, І. Сазонця, Е. де Сото, В. Тарасевича, Дж. Ходжсона, Ф. Шнайдера та інших. Теоретичні основи державного регулювання інвестиційних процесів та проблеми удосконалення механізмів управління національною економікою у своїх фундаментальних працях досліджували відомі зарубіжні та вітчизняні науковці, серед яких: Л. Бальцеревич, Е. Домар, Дж. М. Кейнс, Я. Корнаї, П. Кругман, Н. Мамонтова, Г. Міщук, Р. Нурксе, Ю. Пахомов, М. Портер, Р. Пребіш, У. Ростоу, А. Ругман, Н. Савіна, О. Сазонець, Р. Солоу, І. Ханін, Р. Харрод, В. Федоренко, І. Фішер та інші.

Водночас недостатньо дослідженими залишаються проблемні питання формування цілісного концептуального підходу до вивчення інвестиційної безпеки як складної ієрархічної системи, обґрунтування теоретико-методологічних засад її інституціоналізації. Тому назріла потреба в дослідженні сучасних тенденцій та особливостей інвестиційних детермінантів економічної безпеки, а також виявлення шляхів, форм і методів цілеспрямованого регулювання параметрів інвестиційної безпеки для забезпечення ефективної трансформації економіки України та підвищення рівня її конкурентоспроможності, що і визначило напрям дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є результатом наукових досліджень, виконаних автором згідно з планами науково-дослідних робіт: Національного університету водного господарства та природокористування, а саме: «Розвиток систем управління національною економікою» (№ держреєстрації 0118U100443), де автором визначено роль інвестиційної безпеки у забезпеченні розвитку національної економіки; «Формування стратегії ефективного використання економічних ресурсів в умовах міжнародної інтеграції України та світової глобалізації» (№ держреєстрації 0114U001137), де автором визначено систему заходів щодо стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання; «Актуальні проблеми економічної системи України в умовах глобалізації та міжнародної

інтеграції» (№ держреєстрації 0117U001041), де автором визначені особливості прояву основних викликів та загроз інвестиційній безпеці в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції; Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах науково-дослідної роботи «Макроекономічна стратегія реалізації європейського вектору економічного розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя» (№ держреєстрації 16 БФ 040-01), де автором визначені детермінанти забезпечення інвестиційної безпеки в контексті макроекономічної стабільності; Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки в межах науково-дослідної теми «Управління соціоекологічною безпекою» (№ держреєстрації 0117U002302), де внесок автора полягає в розробці механізму забезпечення інвестиційної безпеки держави; наукового журналу «Економіка і фінанси» у межах науково-дослідної теми «Розробка концепції забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізації світової економіки» (№ держреєстрації 0113U007516), де автором запропоновано удосконалити інституціональне середовище функціонування суб'єктів інвестування.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад і методико-прикладних положень щодо інституціоналізації інвестиційної безпеки України в умовах сучасних викликів. Досягнення поставленої мети зумовило виконання таких завдань:

- розвинути теоретичні засади державного регулювання соціально-економічного розвитку з позиції інституціональної теорії та теорії безпеки;
- поглибити теоретичні положення інвестиційної безпеки держави;
- формалізувати інститут інвестиційна безпека;
- ідентифікувати загрози інвестиційній безпеці держави;
- удосконалити теоретико-методичні підходи оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави;
- проаналізувати трансформаційні процеси інституціоналізації

інвестиційної безпеки держави;

– запропонувати аналітичний інструментарій визначення інвестиційної безпеки на мезорівні;

– визначити інвестиційний потенціал нанорівня національної економіки;

– виявити зв'язок між індексами інвестиційної безпеки різних ієрархічних рівнів;

– запропонувати шляхи зниження головних загроз інвестиційної безпеки держави;

– удосконалити організаційно-економічний механізм забезпечення інвестиційної безпеки;

– розробити концептуальну систему інституціоналізації інвестиційної безпеки держави на основі глибокого аналізу ефективності державної політики в інвестиційній сфері.

Об'єктом дослідження є процес інституціоналізації інвестиційної безпеки держави в контексті забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних засад і практичних аспектів інституціоналізації інвестиційної безпеки України.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, теорій безпеки, систем та управління національним господарством, сучасні концепції сталого розвитку.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань застосовано сукупність методів та прийомів наукового пізнання, комплексне використання яких дозволило сформулювати теоретико-методологічні та прикладні підходи до дослідження інституціоналізації інвестиційної безпеки, що забезпечило достовірність отриманих результатів і висновків. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи: *аксіоматичний та абстрактно-логічний* – для визначення теоретичної сутності базових понять та розробки власних визначень (п. 1.2, п. 1.3, п. 3.4) у процесі формування теоретико-практичних узагальнень щодо ефективності державної політики

забезпечення інвестиційної безпеки (п. 5.2, п. 5.3); *теоретичного узагальнення* – для визначення суб’єктно-об’єктного структурування інвестиційної безпеки (п. 1.2, п. 1.3); *системно-структурний* – для визначення етапів розвитку інституціоналізації інвестиційної безпеки, виявлення її структури та закономірностей функціонування (п. 1.3, п. 2.1); *аналізу та синтезу* – при аналізі стану інвестиційної безпеки на основі визначених індикаторів та з метою узагальнення прогнозованої оцінки інвестиційної безпеки (підрозділи 3.2.-3.4); *історичного пізнання* – під час дослідження світового досвіду імплементації світових стандартів та практик інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки (п. 5.1) та при дослідженні генези формування наукових знань про інвестиції, безпеку, інститути, інституціоналізацію (п. 1.1, п. 1.2, п. 1.3, п. 2.1); *структурно-функціональний* – для типологізації ризиків і загроз інвестиційній безпеці держави, регіонів, суб’єктів мікрорівня та нанорівня національної економіки у процесі здійснення інвестиційної діяльності (п. 2.2); *системний підхід і аналіз* – при удосконаленні теоретичних уявлень про інституціоналізацію інвестиційної безпеки держави, обґрунтуванні трансмісійного механізму перетворення інвестиційного потенціалу в інвестиційні ресурси (п. 1.3, п. 2.1), для ідентифікації регіональних аспектів забезпечення інвестиційної безпеки держави (п. 3.3); *індукції та дедукції* – для визначення системоутворюючих детермінантів забезпечення інвестиційної безпеки (підрозділи 4.1.-4.3); *головних компонент* – у процесі формування методики оцінювання рівня інвестиційної безпеки (п. 2.3, п. 2.4); *статистичного аналізу та групування* – для визначення основних тенденцій у формуванні інтегрального індексу інвестиційної безпеки держави (підрозділи 3.1.-3.4); *графічний* – при обробці статистичних даних, їх відображення у вигляді рисунків і діаграм.

Інформаційну та статистичну основу дисертації становлять законодавчі та нормативно-правові акти Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України; Укази Президента України, статистичні дані Світового банку, Європейського Союзу, Державної служби статистики України; офіційні дані

Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Національного банку України; матеріали інформаційно-аналітичних звітів міжнародних і вітчизняних економічних організацій; наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері управління національним господарством, інституціоналізації інвестиційної безпеки, а також власні дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення й результати дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

– запропоновано методологічні засади становлення інституту інвестиційної безпеки на основі конвергенції аксіологічного та інтеграційного підходів, урахування двоїстості характеру такого інституту, систематизації сукупності формальних і неформальних умов його становлення, що дозволило визначити чинники мотиваційного поля інвестиційної активності й механізму корегування поведінки та взаємозв'язків інвестиційних суб'єктів як основи інвестиційної безпеки;

– розроблено концептуальну систему інституціоналізації інвестиційної безпеки держави, в основу якої закладено методологічно упорядкований процес ідентифікації, зміни та закріплення єдиної системи нормативних і статусних інститутів, інституційно-організаційних та інфраструктурних інституцій відповідно до викликів внутрішнього та зовнішнього інституціонального середовища. Це дозволяє в якості альтернативи реалізувати збалансовану політику інституціоналізації інвестиційної безпеки як функціонально-структурного елемента системи економічної безпеки держави;

– запропоновано семантичну модель інвестиційного потенціалу нанорівня національної економіки, яка на основі визначення поняття його широти та глибини, а також чинників, що їх формують, і враховуючи мотиваційне поле, дозволяє трансформувати інвестиційний потенціал нанорівня в інвестиційні ресурси мікрорівня;

удосконалено:

– науковий підхід до ідентифікації загроз інвестиційній безпеці держави, що, на відміну від традиційного врахування макрозагроз охоплює загрози негармонійного розвитку регіонів на мезорівні, появи тенденцій до квазіінвестиційної діяльності на мікрорівні та звуження інвестиційного потенціалу нанорівня, що уможливорює удосконалення комплексної системи індикаторів оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави;

– теоретико-методичний підхід оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави, що в доповнення до існуючих передбачає формування системи індикаторів згрупованих за різними рівнями ієрархії економіки та впливом на економічні зрушення. Це дозволяє виявити загрози/можливості комплементарного характеру та сформулювати рекомендації щодо підвищення рівня інвестиційної безпеки держави;

– аналітичний інструментарій визначення інвестиційної безпеки на мезорівні, який на відміну від інших, адаптує індекс концентрації Херфіндаля-Хіршмана для визначення індексів однорідності просторового розподілу показників на одну особу капітальних інвестицій, валового регіонального продукту та прямих іноземних інвестицій, що дозволяє визначити тенденційну спрямованість регіональної інвестиційної безпеки як складової інвестиційної безпеки держави;

– організаційно-економічний механізм забезпечення інвестиційної безпеки України запровадженням в його організаційну складову консолідацію потенціалів учасників на засадах ESTEEM-екосистеми та в економічну складову грантового фінансування програм інноваційної спрямованості, що дозволяє розбудувати мережу інституційних платформ як центрів активізації інвестиційної діяльності;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні засади державного регулювання соціально-економічного розвитку України в контексті зміцнення інвестиційної безпеки держави, які

базуються на положеннях екосистейту, враховують наслідки глобальної конкуренції, міжнародної інтеграції, зовнішніх і внутрішніх макроекономічних шоків, що дозволяє змінити вектор економічного розвитку з інерційного руху, який здійснюється під впливом «path dependency» на прогресивний рух із інституціоналізацією передумов активізації інвестиційної діяльності;

– теоретичні положення інвестиційної безпеки держави в частині її змістовного наповнення, яке на відміну від існуючих, розширене комплексним поєднанням інвестиційної безпеки нано-, мікро-, мезо- та макrorівнів національної економіки, характеризує плюралістичність взаємозв'язків її елементів, що створює теоретичне підґрунтя для формування концептуальної системи інституціоналізації інвестиційної безпеки держави;

– аналізування трансформаційних процесів інституціоналізації інвестиційної безпеки держави, яке на відміну від існуючих, базується на ідентифікації нормативно-правової та організаційно-управлінської складових забезпечення інвестиційної безпеки, що дозволило виявити розбіжності між формальним існуванням та практичним функціонуванням інститутів та інституцій і візуалізувати цільову систему взаємозв'язків між ними;

– використання принципу акселерації при аналізі зв'язку між інвестиційною безпекою мікро-, нанорівня та інвестиційною безпекою макrorівня, за яким на основі виявленої чутливості між ними здійснюється передбачення впливу на них тенденційних змін реального ВВП, що дозволяє приймати випереджуючі управлінські рішення для розширення компенсаційних каналів поповнення інвестиційних ресурсів і забезпечення інвестиційної безпеки держави;

– вихідні засади державної інвестиційної політики, що направлені на подолання головних загроз інвестиційної безпеки держави, а саме: монополізації, тінізації економіки та усталеності норм опортуністичної поведінки між її суб'єктами, що дозволило сформулювати заходи їх протидії та уникнути можливості переходу від існуючого незадовільного рівня інвестиційної безпеки держави до її небезпечного рівня.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання теоретико-методологічних і науково-прикладних засад реалізації ефективної інвестиційної політики в контексті забезпечення інвестиційної безпеки органами центральної, регіональної та місцевої влади, а також в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Основні теоретичні положення та практичні пропозиції дисертаційної роботи пройшли апробацію та впроваджені в діяльність: 1) Комітету Верховної Ради України з питань податкової та митної політики при доопрацюванні проекту Закону України «Про Національне бюро фінансової безпеки України» (довідка № 04-27/10-397 (116235) від 01.06.2018 р.); 2) Спілки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України при розробці Програми дій Ради та виконавчої дирекції Спілки щодо вдосконалення фінансової підтримки малого і середнього підприємництва (довідка № 122 від 19.06.2018 р.); 3) Департаменту економічного розвитку і торгівлі Рівненської обласної державної адміністрації при підготовці проектів документів з питань сприяння інвестиційному розвитку та розвитку підприємництва (довідка № 01/1001-000-413 від 04.06.2018 р.); 4) Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України при формуванні заходів протидії непродуктивного експорту капіталу у межах наукової та науково-технічної роботи «Удосконалення протидії неналежному використанню платниками податків України організаційно-правових форм господарювання в іноземних юрисдикціях при здійсненні контрольованих операцій» (номер державної реєстрації 0118U004105); 5) Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові при підготовці аналітичної записки до Адміністрації Президента України на тему «Щодо інструментів державної політики імпортозаміщення на ринку непродовольчих споживчих товарів західних регіонів України» (№ 1/60 від 05.12.2017 р.).

Дослідження системи інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки застосовувалось у навчальному процесі при викладанні дисциплін

«Теорія організації та управління безпекою соціальних систем», «Інституційна економіка та управління» (довідка Національного університету водного господарства та природокористування № 001/1091 від 06.08.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. Основні положення, пропозиції, результати і висновки дисертації розроблено та отримано здобувачем самостійно. Особистий внесок здобувача в наукових працях, опублікованих у співавторстві, зазначено в списку публікацій. Матеріали та висновки кандидатської дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методологічні положення і результати дисертації доповідалися та одержали схвалення на 28 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема *міжнародних за кордоном*: «Kapital intelektualny w organizacji» (m. Lublin, Poland 2009 p.); «Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies» (m. Kielce, Poland, 2017 p.); «Anti-Crisis Management: State, region, Enterprise» (Le Mans, France, 2017 p.); «Science and education: trends and prospects» (New York, United States of America, 2018 p.); *міжнародних в Україні*: «Економічний і соціальний розвиток посткомуністичних держав в умовах глобалізації» (м. Рівне, 2010 p.); «Соціально-економічні аспекти реструктуризації регіональної економіки» (м. Вінниця, 2012 p.); «Проблеми розвитку вищої школи та економіки в ХХІ столітті» (м. Рівне, 2013 p.); «Мале та середнє підприємництво: проблеми і перспективи розвитку в Україні» (м. Київ, 2016 p.); «Європейська інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи» (м. Одеса, 2017 p.); «Фінансове регулювання зрушень у економіці України» (м. Мукачево, 2017 p.); «Стійкий розвиток національної економіки: актуальні проблеми та механізми забезпечення» (м. Кривий Ріг, 2017 p.); «Сучасні тенденції в економіці та управлінні» (м. Запоріжжя, 2017 p.); «Економіка, фінанси та управління: оцінка та перспективи розвитку» (м. Полтава, 2017 p.); «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Київ, 2017 p.); «Конкурентоспроможність

національної економіки» (м. Київ, 2017, 2018 р.); «Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу» (м. Київ, 2017 р.); «Актуальные научные исследования в современном мире» (м. Переяслав-Хмельницький, 2017 р.); «Сучасні тенденції в економіці та управлінні» (м. Запоріжжя, 2018 р.); «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Київ, 2018 р.); «Конкурентоспроможність національної економіки» (м. Київ, 2018 р.); «Інструменти регулювання національної економіки та національної безпеки в умовах сучасних глобальних викликів» (м. Хмельницький, 2018 р.); *всеукраїнських*: «Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та перспективи» (м. Полтава, 2016 р.); «Актуальні проблеми економічної безпеки держави, регіону, підприємства» (м. Львів, 2017 р.); «Залучення соціально відповідальних інвестицій: проблеми і перспективи» (м. Київ, 2018 р.); «Актуальні питання розвитку економічної науки та її вплив на становлення громадянського суспільства» (м. Рівне, 2018 р.); «Людина і суспільство: економічний та соціокультурний розвиток» (м. Рівне, 2018 р.); Круглий стіл «Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України» (м. Ірпінь, 2018 р.).

Публікації. Основні результати та висновки дисертації знайшли відображення у 60 публікаціях, загальний обсяг яких становить 49,4 д. а., з них особисто автору належить 44,69 д. а. Зокрема: одна одноосібна монографія (обсягом 21,9 д. а.), чотири колективних монографії (1,94 д. а. належить особисто автору); 23 статті у наукових фахових виданнях України, у тому числі 12 – у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз; 2 публікації в іноземних виданнях, в т.ч. одна включена до міжнародної наукометричної бази; 2 статті в інших виданнях; 28 публікацій апробаційного характеру.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 530 сторінок, у тому числі 399 сторінок основного тексту. Робота містить 64 рисунки та 55 таблиць, а також 20 додатків, розміщених на 67 сторінках. Список використаних джерел налічує 397 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Інституціональні теорії розвитку соціально-економічних систем

Особливості трансформації економіки України свідчать, що для досягнення оптимального рівня економічної безпеки необхідно сформулювати адекватне інституційне середовище завдяки реформуванню фундаментальних засад національної економіки. Розвиток національної економіки також неможливий без стратегічного бачення її ролі й значення у світовому співтоваристві, без відповідного реформування інституційного середовища та комплексного підходу до розв'язання протиріч, які є в економічній сфері. Перехід до економічної системи ринкового типу потребував реалізації інших принципів економічної діяльності, ніж ті, які були після здобуття незалежності. Відбувалася інституціоналізація нової, адекватної вимогам ринку, системи з новими формами координації виробників і споживачів, відносин власності, типу відтворення, техніко-виробничої структури.

Після фінансової кризи 2008–2009 років й економічної кризи 2014–2016 років для забезпечення сталого розвитку перед національною економікою постало питання кардинальної перебудови інституціональної структури, що була б здатна реалізовувати національні інтереси й протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам та небезпекам. Суттєвим і визначальним чинником економічного зростання є активізація та модернізація інвестиційної діяльності як внутрішніх, так і залучених ззовні економічних агентів. Загалом, у макроекономічному аспекті, інвестиційна діяльність є процесом формування майбутнього економіки країни. Зростання інвестицій в поточному періоді призводить до зростання валового внутрішнього продукту країни в майбутньому. А от нестача інвестиційних ресурсів на макрорівні призводить до економічної відсталості країни, наслідком чого стає потрапляння у так зване «порочне коло бідності» –

визначення, яке вперше запропонували ще в 1949–1950 рр. Г. Зінгер (*Hans W. Singer*) і Р. Пребіш (*Raul Prebisch*) [212]. Вчені спробували пояснити взаємозв'язок економічних і демографічних чинників. Їх висновок полягав у тому, що підвищення якості життя зазвичай швидко «з'їдається» наступним зростанням населення. За всієї абстрактності теорії «порочного кола бідності» звертає на себе увагу той факт, що багато хто із дослідників акцентують увагу на небезпеці зниження середнього доходу на одну особу. Так, унаслідок високих темпів зростання населення і повільних – ВВП, відбувається зниження ВВП на одну особу. В той же час в Україні на зниження середнього доходу на одну особу впливає тільки сам факт зниження доходу (ВВП на одну особу за ПКС в дол. США) за перманентного скорочення чисельності населення (табл. 1.1, рис. 1.1).

Таблиця 1.1

Динаміка валового внутрішнього продукту на одну особу (ПКС, дол. США)

Роки	ВВП на одну особу за ПКС (дол. США)	Темп приросту ВВП на одну особу за ПКС (дол. США)	Темп приросту реального ВВП (%)	Темп приросту населення (%)
1997	3396,1	-0,44	-3	-0,93
1998	3397,9	0,05	-1,9	-0,88
1999	3475,6	2,29	-0,2	-0,9
2000	3802,5	9,41	5,9	-0,98
2001	4289,9	12,82	9,2	-1,02
2002	4628	7,88	5,2	-0,95
2003	5206,1	12,49	9,4	-0,94
2004	6042,2	16,06	12,1	-0,79
2005	6452,1	6,78	2,7	-0,72
2006	7184,2	11,35	7,3	-0,74
2007	8005,7	11,43	7,9	-0,6
2008	8395,8	4,87	2,3	-0,59
2009	7239,6	-13,77	-14,8	-0,49
2010	7666,2	5,89	4,2	-0,39
2011	8281,9	8,03	5,5	-0,4
2012	8475,5	2,34	0,2	-0,32
2013	8629,6	1,82	0	-0,18
2014	8638,6	0,1	-6,6	-0,28
2015	7948,1	-7,99	-9,8	-5,5
2016	8271,8	4,07	2,3	-0,39

Джерело: за даними Світового банку й Державної служби статистики

України [273]

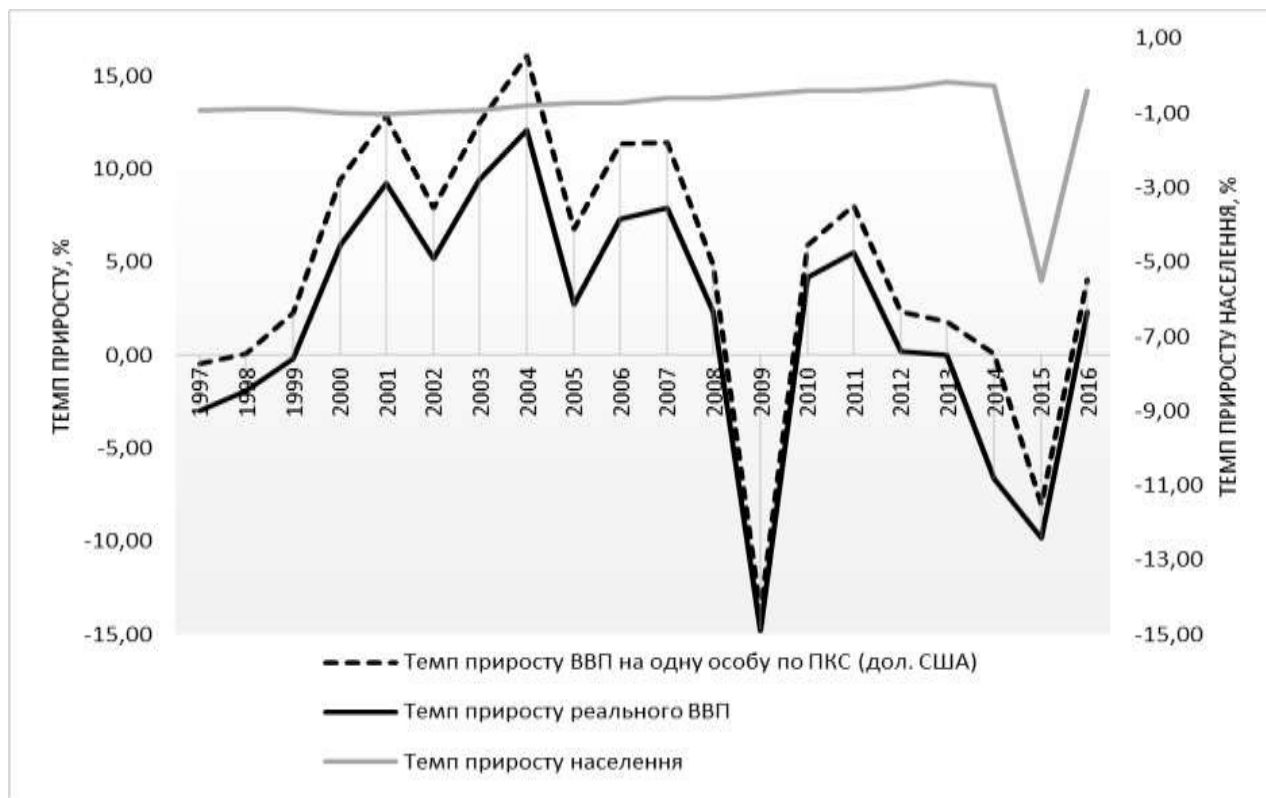

Рис. 1.1. Динаміка приросту ВВП на особу по ПКС (дол. США), реального ВВП та населення

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Одним із різновидів «порочного кола бідності» є теорії, які пояснюють це явище через вузькість внутрішнього ринку і (або) брак ресурсів для модернізації [333]. Як основний чинник економічного зростання багато економічних шкіл, течій та напрямів тою чи іншою мірою розглядали інвестиції за умов їх достатнього обсягу, зосередження у високотехнологічних галузях та за відповідної державної політики й підтримки. На думку американського вченого, професора Колумбійського університету Р. Нурксе (*Ragnar Nurkse*), брак капіталу спричинює низьку продуктивність праці, що зумовлює, своєю чергою, низький рівень доходів. Звідси – слабка купівельна спроможність і, як наслідок, недостатній стимул до інвестування. В умовах обмеженості заощаджень і відсутності інтересу до капіталовкладень, нестача капіталу відтворюється як типова риса цього суспільства [366, с. 5] (рис. 1.2).

З іншого боку, причиною низької продуктивності праці, а отже і причиною деградації економіки ряд дослідників називають інституційні умови, зокрема низька кваліфікація робочої сили й нерозвиненість систем освіти та професійної

підготовки. Справді, нестача бюджетних ресурсів за слабкої економіки стримує розвиток освіти і професійної підготовки й перепідготовки кадрів. Відсталість системи загальної і професійної освіти спричинює низький рівень кваліфікації робочої сили, постійної нестачі фахівців, що, своєю чергою, є однією з найважливіших причин низької продуктивності праці. А невисокий рівень продуктивності праці й повільні темпи його зростання є головною причиною відсталості економіки, яка вже не може виділити необхідні асигнування для кардинальної зміни чинного стану речей.

Рис. 1.2. «Порочне коло нестачі капіталу»

Джерело: [366]

Відповідно до кейнсіанської інтерпретації «порочного кола бідності», низький рівень доходу (ВВП) є наслідком низького рівня споживання та заощаджень: $C \downarrow S \downarrow \Rightarrow AD \downarrow \Rightarrow Q \downarrow \Rightarrow \Delta I \downarrow \Rightarrow p' \downarrow \Rightarrow \Delta Q \downarrow \Rightarrow Y \downarrow$. Скорочення споживання ($C \downarrow$) перетворюється в неефективний попит ($AD \downarrow$), який спричиняє звуження внутрішнього ринку ($Q \downarrow$) та низькі темпи зростання інвестиції ($\Delta I \downarrow$), а, вони, своєю чергою, спричинюють низьку ефективність виробництва, низький рівень прибутковості ($p' \downarrow$) і, як наслідок, низькі стимули до зростання виробництва ($\Delta Q \downarrow$), що, так само пояснює невисокий дохід.

Крім економічних чинників соціально-економічного розвитку (техніка, технологія, кваліфікація робочої сили, природні ресурси, поділ праці, конкуренція, заощадження тощо), яким надавали вирішального значення, представники різних напрямів і шкіл зазначили залежність економічних складових розвитку від інших суспільних чинників. Більше того, визнавалась обмеженість дії економічних складових на розвиток без створення додаткових

умов. До таких умов відносили інтелектуальний прогрес людства, демографію, свободу, виконання законів, захищеність прав власності, етичність принципів функціонування, ідеологію, ефективність економічних, правових і політичних інститутів. Так, на самовідтворення «порочного кола бідності», наприклад, впливає факт політичної нестабільності. За умов нестабільного політичного режиму існує висока небезпека порушення прав власності, націоналізації приватних підприємств, обмеження репатріації прибутків тощо. Усе це різко підвищує трансакційні витрати. Загроза експропріації в разі приходу до влади крайніх лівих (або правих) партій та зростання внаслідок цього трансакційних витрат не сприяють залученню в країну іноземних інвестицій, з одного боку, і збільшують відтік національного капіталу за кордон, із іншого. Низькі темпи заощадження позначаються на зниженні темпів інвестування, що спричиняє стагнацію. Зростання бідності й загострення соціальних конфліктів, в свою чергу, створює сприятливий ґрунт для розквіту популізму, основанийому на вкрай лівих (або правих) ідеях, і створює загрозу для різких політичних змін, з усіма негативними наслідками, що випливають з них.

Багато з цих рис є типовими для сучасної України, яка вже довгий час перебуває в «порочному колі бідності». Серед усіх країн за показником ВВП на одну особу (у дол. США) за даними Світового банку [273] у 2017 р. Україна має показник – 2640 дол. США, що менше за середньосвітовий показник в п'ять разів (13 265 дол. США). Якщо проаналізувати сусідство України у 1991 р. (+ 300 дол. США) на рис. 1.3.а., 2000 р. (+100 дол. США) на рис. 1.3.б. та 2017 р. (+500 дол. США) на рис. 1.3.в., то серед 53 країн сусідів по рейтингу 27 – це країни Африки, Південної Америки та острівні країни Океанії. Так, серед країн сусідів України по показнику ВВП на одну особу (дол. США) у 1991 році станом на 2017 рік Україна опинилась на останній позиції, хоча траєкторія розвитку до 2008 року відповідала загальному тренду. Наслідки світової фінансової кризи та подій 2014-2016 рр. стримують економічне зростання та повертають економіку України до «порочного кола бідності», до так званого «африканського тренду».

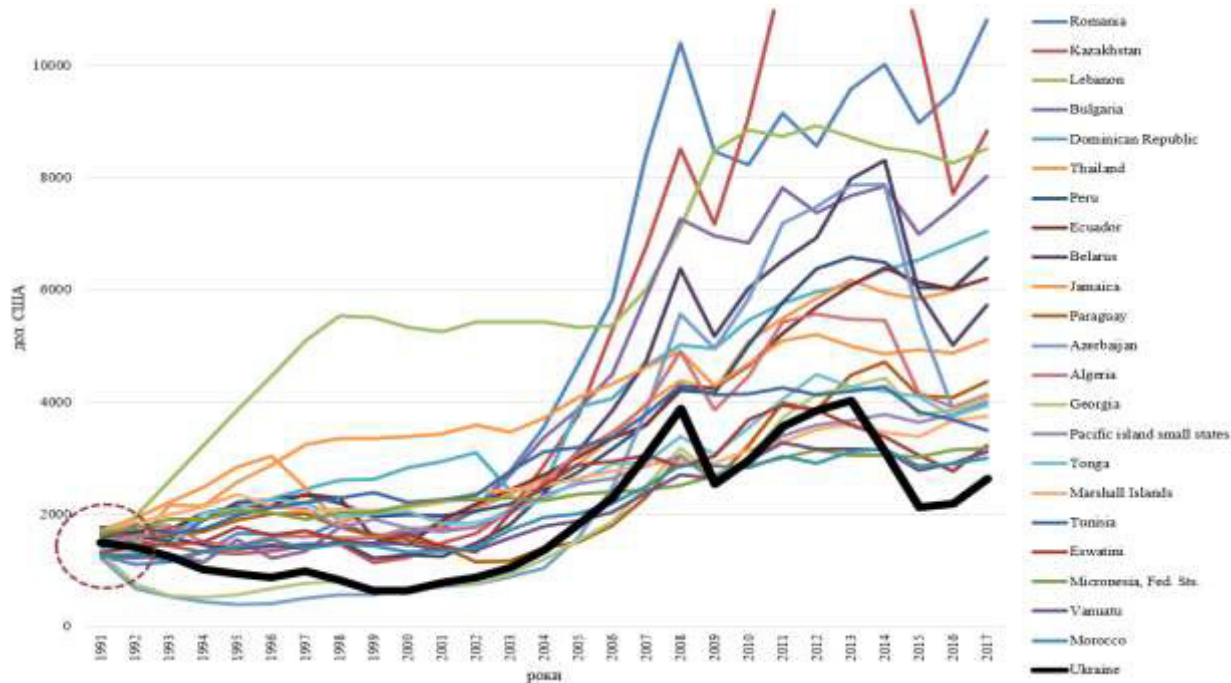

Рис. 1.3.а. Динаміка ВВП на одну особу в дол. США для країн-сусідів України у 1991 р.
Джерело: авторська розробка

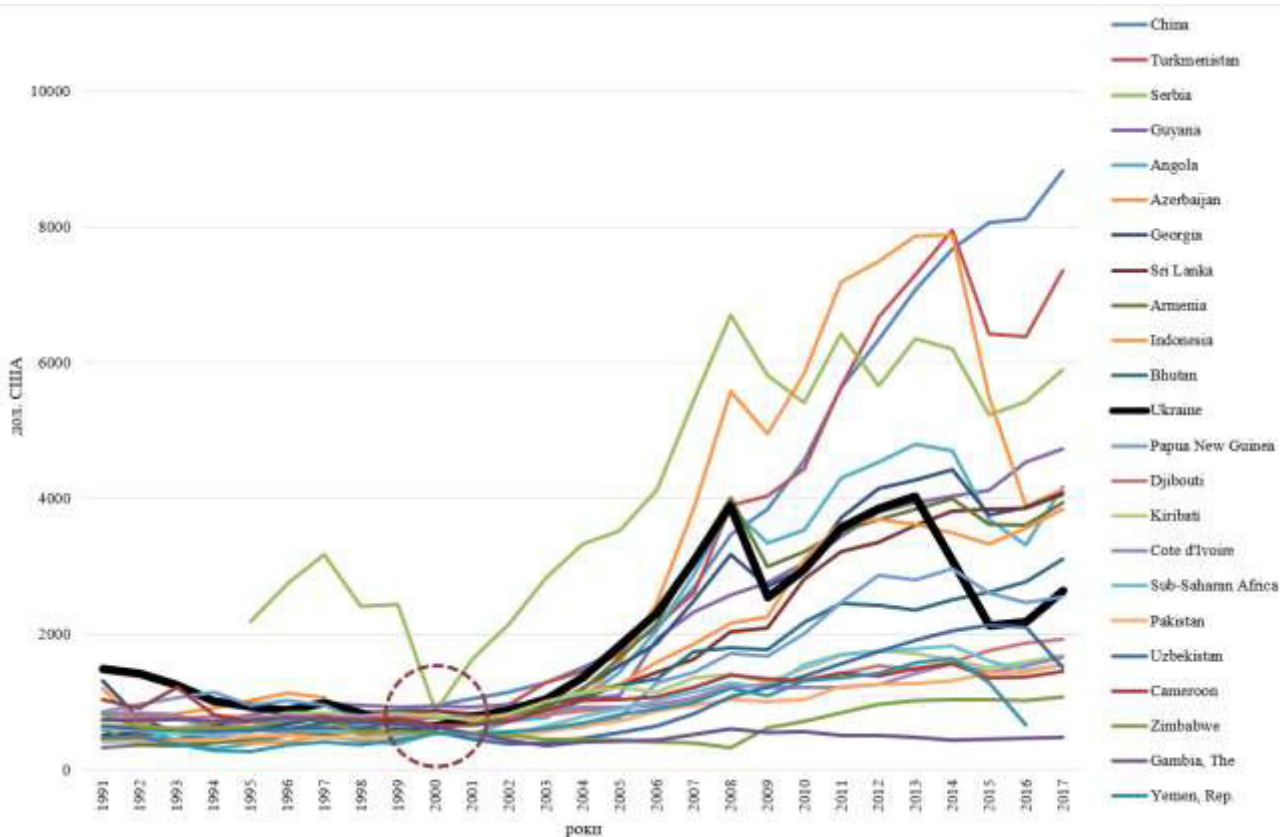

Рис. 1.3.б. Динаміка ВВП на одну особу в дол. США для країн-сусідів України у 2000 р.
Джерело: авторська розробка

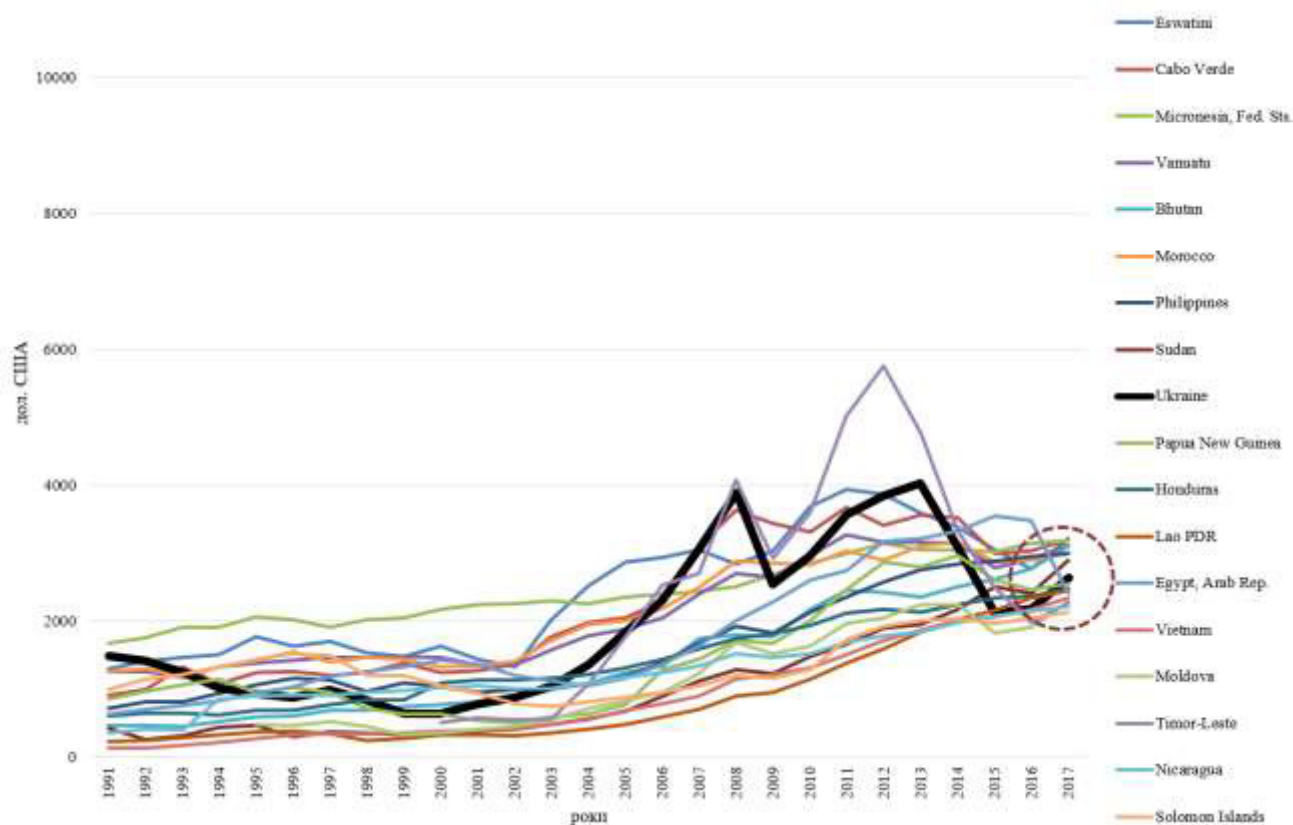

Рис. 1.3.в. Динаміка ВВП на одну особу в дол. США для країн-сусідів України у 2017 р.
Джерело: авторська розробка

З огляду на ряд недоліків теорії «порочного кола бідності», логічним її продовженням стала концепція переходу до самопідтримувального зростання, що теоретично обґрунтував У. Ростоу (*Walt W. Rostow*). Він запропонував виокремлювати 6 стадій зростання [372]: 1) традиційне суспільство (*the traditional society*); 2) період створення передумов для зльоту (*the preconditions for take-off*); 3) зліт (*the take-off*); 4) рух до зрілості (*the drive to maturity*); 5) епоха високого масового споживання (*the age of high mass consumption*); 6) стадія пошуку якості життя.

Щодо проведення аналогії з стадіями розвитку економіки України, то традиційне суспільство слід асоціювати з періодом трансформування економічної системи з адміністративно-командної на основі планово-державного механізму державного регулювання економіки до ринкової економічної системи з ринковим механізмом регулювання. На той час перехідна економіка стала платформою еkleктичного поєднання інститутів різних епох, що само по собі характеризувало її як нестійку та обмежену в здатності

створювати умови для ініціації приватної інвестиційної діяльності в сферах, гарантуючих швидкі темпи економічного зростання.

Передумовами для зльоту та одночасно і чинником законсервованості структури економіки України була сприятлива ситуація на зовнішніх сировинних ринках. З одного боку, це дало поштовх для економічного зростання, яке тривало з 2000 по 2008 роки, проте, з іншого боку, це визначило пріоритетність здійснення капітальних інвестицій у експортноорієнтовані види економічної діяльності. Саме в цей час, користуючись вікном можливостей, створеним сприятливою кон'юнктурою на зовнішніх сировинних ринків, поставала потреба у забезпеченні організаційних та інституційних умов ініціації та активізації інвестиційної діяльності, яка, за Ростоу, стала б чинником автоматичного та самопідтримувального механізму економічного зростання.

Економічне зростання потребує виконання наступних умов: забезпечити різке збільшення частки виробничих інвестицій в національному доході, визначити пріоритетні галузі економіки, де виготовляють продукцію з високим вмістом доданої вартості, та забезпечення політичної перемоги прихильників модернізації економіки над захисниками традиційного суспільства (точніше, захисниками статусу-кво: монополізованої, сировинно орієнтованої економіки) [265, с. 101]. Виникнення осередків нової інституціональної структури повинне забезпечити, на думку У. Ростоу, поширення початкового імпульсу зростання на всю економічну систему (через мобілізацію капіталу з внутрішніх джерел, залучення зовнішніх джерел, реінвестування прибутків тощо).

Незважаючи на очевидні для багатьох економістів недоліки, концепція переходу до «самопідтримувального зростання» дуже вплинула на лідерів «третього світу» і була використана в процесі створення нових теорій модернізації – концепцій «великого поштовху» (big push). У центрі досліджень теорій «великого поштовху» головну увагу зосереджено на значенні автономних інвестицій, зумовлених економічною політикою держави, спрямованої на зростання національного доходу. Як зазначали дослідники (Р. Харрод

(Roy F. Harrod), О. Домар (Evsey D. Domar)) для модернізації країн, що розвиваються, необхідно значне вливання капіталу, унаслідок чого почнеться самопідтримувальне зростання. Мобілізувати такі ресурси на добровільній основі було нереально, тому акцент робили на активному втручанні держави через заходи фіскальної та монетарної політики для активізації ефективного попиту, а в разі їх неефективності – на залучення іноземних інвестицій (рис. 1.4).

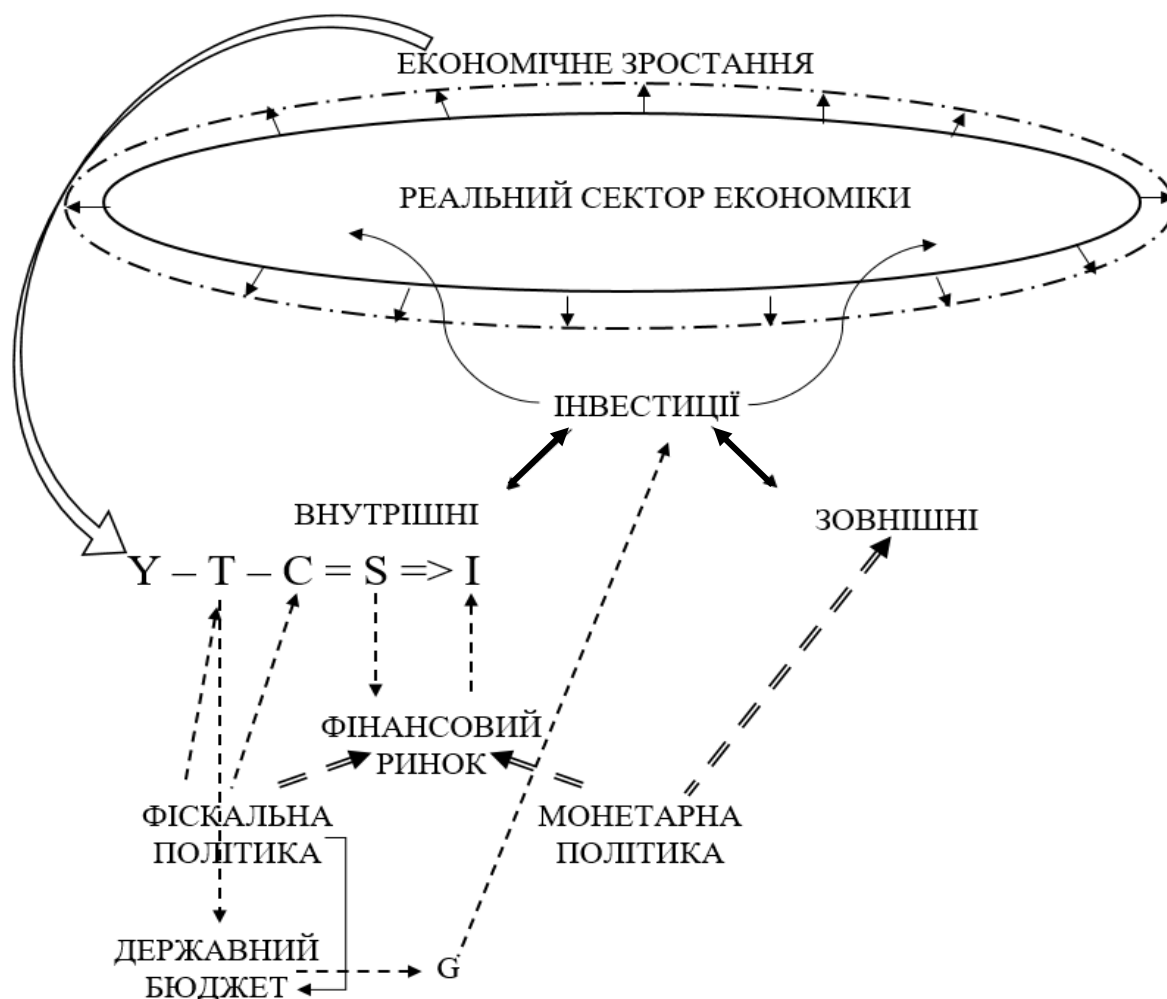

Рис. 1.4. Інвестиції як фактор самопідтримувального зростання національної економіки.

Джерело: авторська розробка

Розвиток, відповідно до теорій «великого поштовху», розуміють як глибокі структурні зміни, що охоплюють основні галузі народного господарства. Як тоді, так і тепер відсутність сучасних галузей народного господарства сприймають як головне гальмо розвитку, тому створенню набору сучасних галузей надають нагального значення. Різновидами теорії «великого поштовху» є концепції

«збалансованого набору інвестицій» Р. Нурксе [365], «незбалансованого зростання» А. Хіршмана (*Albert O. Hirschman*) [350] та «збалансованого зростання за допомогою незбалансованих інвестицій» Г. Зінгера [375].

Серед вітчизняних економістів, які досліджували розвиток економічної системи, слід відзначити М. Туган-Барановського, який стверджував, що «в капіталістичному господарстві нагромадження капіталу створює постійно тенденцію до розширення виробництва. Капітал постійно тисне на виробництво, намагаючись рухати його вперед» [297, с. 175]. Рушійною силою еволюції капіталістичної системи господарювання він вважав інновації, особливо у галузях, де виробляють засоби виробництва. Саме той факт, що наявні виробництва досягають технологічної вичерпаності, є причиною обмеження процесів інвестування та накопичення вільного позичкового капіталу. Інвесторам стає не вигідно відтворювати старі галузі й тому відповідні фінансові ресурси починають покидати ці галузі, нагромаджуватися в грошовій формі вільного позичкового капіталу й шукати собі нове застосування.

Теорія циклу М. Туган-Барановського пояснює, чому є окремі періоди, протягом яких спочатку нагромаджуються великі маси позичкового капіталу, які не знаходять собі застосування, а потім відбувається бурхливе їх інвестування. Натомість виникає запитання, в які види основного капіталу інвестується вільний грошовий капітал? Відповіді на це запитання й спричинили виникнення інноваційних теорій розвитку А. Шпітгофа (*Arthur Spiethoff*) та Й. Шумпетера (*Joseph A. Schumpeter*).

А. Шпітгоф доповнив теорію М. Туган-Барановського механізмом заповнення через комерціалізацію науково-технічних досягнень інвестиційного вакууму, що утворюється в кризовій фазі циклу. Принциповим положенням теорії Й. Шумпетера, що відрізняє її від теорії А. Шпітгофа, є висновок про те, що нове, здебільшого, не виростає зі старого, а з'являється поруч зі старим, витісняє його й змінює всі відносини так, що виникає потреба в специфічному процесі «розміщення». Тому «піднесенню» передують структурна перебудова, а

наступний розвиток – це не просто продовження попереднього, а новий розвиток, який породжують інші умови й почасти інші люди. Й. Шумпетер вважав, що підприємець-новатор як такий не «знаходить» і не «створює» нових можливостей. Останні існують само собою, нагромаджуються і навіть пропагуються пресою. Але без підприємця вони не можуть реалізуватися, тому функція його якраз і полягає лише в тому, щоб реалізувати їх [4, с. 206].

Лауреат Нобелівської премії Е. Фелпс (*Edmund S. Phelps*) у 2007 році конкретно охарактеризував умови високого динамізму розвитку економіки. Він зазначив, що окрім нових комерційних ідей необхідно достатньої кількості: підприємців з діапазоном можливостей трансформувати їх в кінцевий продукт, попри бар'єри; фінансистів (бізнес-ангелів, венчурних фондів) для того, щоб відсутність фінансів не відштовхнула нові ідеї; неспокійних менеджерів, які постійно повинні бути на сторожі нових методів в освіті; споживачів, які здатні азартно купувати й використовувати нову продукцію [13, с. 25].

З еволюційного погляду, економічне зростання в будь-якій соціально-економічній системі необхідно вважати нерівноважним процесом, до якого залучені господарюючі суб'єкти використовують технології різних поколінь. Якщо в розвинених країнах нові технології виникають внаслідок нових винаходів, то в країнах, що розвиваються – в результаті їх запозичення в перших країнах. На думку ще одного лауреата Нобелівської премії Е. Прескота (*Edward C. Prescott*) [370], країна, що розвивається, може наздогнати провідні промислові країни лише тоді, коли ліквідує обмеження в спроможності використовувати технології. Якщо, із одного боку, є зрозумілість того, що потрібно змінювати в країні, то з іншого боку, незрозуміло, чи буде політична воля для здійснення відповідних реформ.

У будь-який період часу відмінності між країнами можна пояснити як співвідношенням чинників виробництва, так і відмінностями в умовах здатності продукувати нові та поглинати наявні передові технологічні знання. У цьому випадку йдеться про різні неекономічні детермінанти, які впливають на економічний розвиток, а в наукових колах отримали узагальнену назву –

інституціональні особливості. Так, порівнюючи країни з подібною чисельністю населення (як фактор економічного зростання) за значенням ВВП на одну особу за ПКС (дол. США) можна побачити, що Україна хоча за чисельністю і займає місце між Аргентиною та Іспанією, проте ВВП на одну особу за ПКС (дол. США) має більш ніж у 2 та 4 рази відповідно менше порівняно з ними (рис. 1.5).

За площею територія Україна знаходиться на рівні таких африканських країн як Кенія, Мадагаскар, Ботсвана, ЦАР, трохи менша за Францію, проте трохи більша за Іспанію. Водночас рівень розвитку України більше тяжіє до африканських країн, ніж європейських, до яких територіально ми належимо (рис. 1.6). Ми розуміємо, що таке порівняння не ідеальне, проте воно дає загальне розуміння тенденції – неефективне використання базових факторів виробництва: праця, земля, капітал [360, с. 64]. Виникає запитання: що заважає Україні вирватися з так званого кола оточення африканських країн і відповідати рівню європейських? Відповідь на це запитання частково дано в новітніх економічних теоріях, які обґрунтовують економічний розвиток через ряд неекономічних чинників, так званих інституційних чинників. До них належать соціальні явища політичного, правового, етичного, морального, психологічного, безпекового, технічного й економічного характеру.

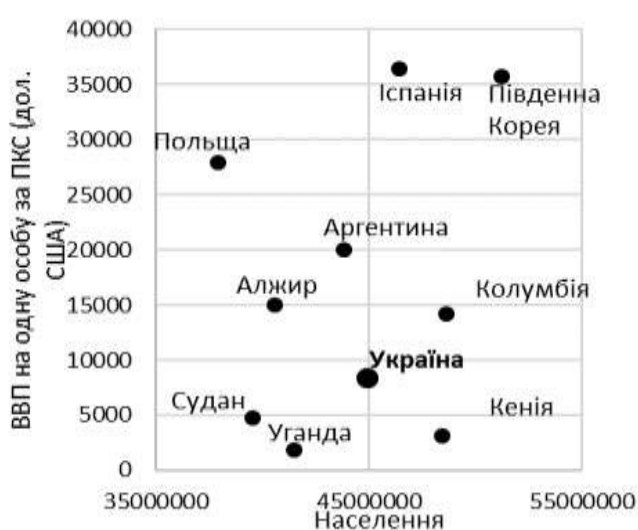

Рис. 1.5. Взаємозалежність між населенням та ВВП на одну особу за ПКС (дол. США), 2016 р.
Джерело: Світовий банк

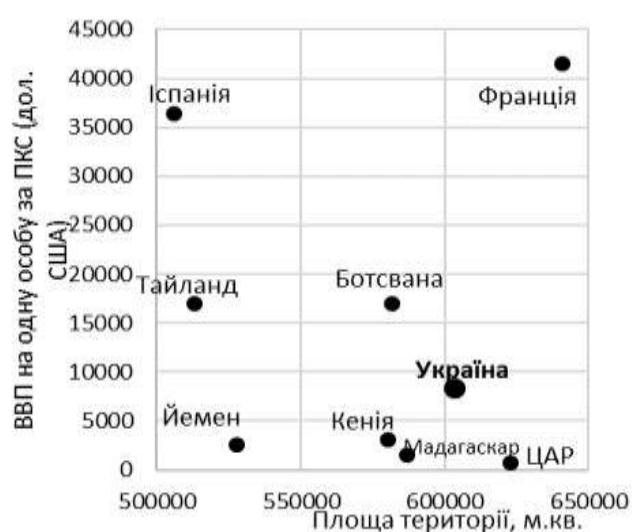

Рис. 1.6. Взаємозалежність між площею території та ВВП на одну особу за ПКС (дол. США), 2016 р.
Джерело: Світовий банк

Інституціоналізм як напрям економічної теорії, який економічне зростання розглядає через вплив на нього неекономічних факторів, взяв свій початок на зламі XIX-XX століть, має достатньо складну й розгалужену структуру, зважаючи на велику кількість шкіл, які класифікуються як його складові. Науковими передумовами зародження інституціоналізму стали обґрунтування соціальних перетворень із врахуванням багатofакторності розвитку й вимога практичної значимості теоретичних досліджень. Незважаючи на відсутність єдності в класифікації інституціональних теорій, зберігається утвердження поділу інституціоналізму на традиційний («старий», «класичний») і сучасний, а останній презентують двома напрямками – неоінституціоналізмом і новим інституціоналізмом.

Перший етап розвитку інституціоналізму (*т. зв. традиційний інституціоналізм*) представлений роботами американських вчених Т. Веблена (*Thorstein Bunde Veblen*) (соціально-психологічний інституціоналізм), Дж. Коммонса (*John Commons*) (соціально-правовий інституціоналізм), У. Мітчелла (*Wesley Clair Mitchell*) (кон'юнктурно-статистичного або емпіричного інституціоналізму), а також англійського вченого Дж. Гобсона (*John A. Hobson*). Сам термін «інституціоналізм», за словами Дж. Ходжсона (*Geoffrey Hodgson*), уперше використав В. Гамільтоном (*William Hamilton*) на зібранні Американської економічної асоціації в 1918 р., де надав одну з перших оцінок цієї теорії. Він зазначив, що «це єдина теорія, яка може об'єднати економічну науку, оскільки вона свідчить, як окремі частини економічної теорії співвідносяться із цілим». Він визначає інститут, як «поширений спосіб мислення або дії, відображений в звичках груп і звичаїв народу». На його думку, інститути фіксують усталені процедури, відображають загальну згоду й домовленість, що склалася в суспільстві, а під ними розуміють звичаї, корпорації, профспілки, державу тощо.

Будучи засновником соціально-психологічного інституціоналізму, Т. Веблен акцентував увагу на необхідності вивчення поведінки людини щодо матеріальних засобів існування. Науковець піддає критиці концепцію

раціональності, пропонуючи замість неї теорію інстинктів. Інстинкти впливають на формування та прийняття суспільством способу мислення та дії, традиції, які Веблен і називає «інститутами». Це визначення стає базовим в епоху старого інституціоналізму.

Засновник соціально-правового інституціоналізму Дж. Коммонс стверджував про домінування права над економікою. На його думку, правові норми є тими інститутами, які допомагають врегулювати конфлікти інтересів та сприяють укладанню угод. Коммонс визначав інститути як «колективну дію щодо контролю, вивільненню та розширенню індивідуальної дії. Її форми є неорганізованими звичаями та організованими інтересами» [340]. Це визначення висвітлює природу інституцій в той період. Старий інституціоналізм «звичку» розглядав як центральний елемент, основу людської дії та віри. У роботі «Інституціональна економічна теорія» (1934) він вводить ключове поняття сучасної інституційної доктрини – «транзакція» (угода) як найменшу одиницю вимірювання інституційної економічної діяльності. Подальшого розвитку теорія транзакційних витрат набула в працях представників неінституціональної економіки (Р. Коуза (*Ronald H. Coas*), О. Вільямсона (*Oliver E. Williamson*), Д. Норта (*Douglass North*) та інших).

Надалі інституціональна економічна теорія отримала розвиток через праці англійського історика і соціолога А. Тойнбі (*Arnold Joseph Toynbee*), який аналізував цивілізації Сходу через вплив релігійних чинників на соціально-економічний та політичний розвиток народів. Рушійною силою розвитку цивілізації він вважав наявність творчої меншості (творчого осередку, еліти), яка здатна повести суспільство в новому напрямку. І навпаки, занепад цивілізації, на думку Тойнбі, пов'язаний із браком у творчої меншості сили, щоб об'єднувати й творити, і внаслідок цього припиненням відданості й наслідування їх з боку історичного більшості. У роботах К.-А. Віттфогеля визначено, що на форму держави впливають природні умови й зовнішні впливи, а вона, своєю чергою, на тип соціальної стратифікації [393].

Зважаючи на активне використання в дослідженнях описово-статистичних методів, У. Мітчелла називають засновником кон'юнктурно-статистичного або емпіричного інституціоналізму. Він зосереджував увагу на дослідженні зв'язків між грошовим обігом та поведінкою людей. Аналізуючи в роботі «Відсталість в мистецтві витратити гроші» (1937) нераціональність витрат грошей у сімейних бюджетах, учений наочно показав, що мистецтво «створення грошей» значно випередило вміння їх раціонально витратити, водночас поставив під сумнів тезу про раціональність поведінки людини [211, с. 82]. Також У. Мітчелл виявив циклічні коливання економіки, звернув увагу на наявність диспропорцій, обґрунтував необхідність соціального контролю над економічними процесами та регулюючої ролі держави. У своїх дослідженнях циклічності економічного розвитку автор дійшов висновків, які суперечать висновкам неокласиків щодо самодостатності та збалансованості ринкового механізму: про можливість реалізації державного планування, яке мало б рекомендаційний характер та могло б сприяти зменшенню циклічності економічного розвитку.

Отже, у центрі уваги представників раннього інституціоналізму були не проблема слабкої купівельної спроможності та неефективність попиту, не низький рівень заощаджень й інвестицій, а вплив системи цінностей, поведінки, традицій і культури на економічний розвиток, тобто економічні явища розглядались з позиції історії, соціології, політики, психології, безпеки (рис. 1.7).

Складовими неоінституціоналізму є: теорія прав власності; теорія оптимального контракту; теорія трансакційних витрат; нова економічна історія; теорія суспільного вибору; конституційна економіка. До нової інституційної економіки Олейнік відносить економіку угод, яка, на його думку, презентує програму цієї гілки в найбільш розгорнутому вигляді, теорію ігор і теорію неповної раціональності.

Особливою рисою інституціоналізму є його еволюційність, здатність змінювати підходи до аналізу економічних процесів, орієнтуючись на динамічні зміни в сутності й структурі економічної системи та її складових. Таким чином

з'явилися теорії народного капіталізму, колективного капіталізму (А. Берлі (*Adolf A. Berle*), Г. Мінз (*Gardiner C. Means*)), змішаної економіки (Е. Хансен (*Alvin H. Hansen*), Дж. М. Кларк (*John M. Clark*)), суспільства добробуту (Дж. К. Гелбрейт, Дж. М. Кларк), соціального партнерства (Р. Арон (*Raymond C. F. Aron*), Дж. Гелбрейт) та інших.

Рис. 1.7. Детермінанти економічного розвитку в добу раннього інституціоналізму
Джерело: авторська розробка

На засадах неінституціоналізму ґрунтується також спеціальна теорія реформ, розроблена М. Полтеровичем, у межах якої досліджують феномен реформування планової економіки країни і впровадження ринкових інститутів. Як стверджує науковець, будь-яка соціально-економічна реформа є «...послідовністю проміжних інститутів, яка об'єднує в інституціональному просторі початковий інститут з тим, який планують створити, і який зазвичай є більш ефективний» [232, с. 12], а фундаментальними чинниками економічного розвитку в теорії реформ виступають інститути.

Тому сутність економічних реформ або ж формування нової системи повинна бути в побудові інститутів з властивостями, необхідними для виправлення недоліків і помилок в організації та функціонуванні макроекономічної системи, підвищенні її ефективності [232, с. 9, 50]. Зважаючи на наведене, теорія реформ фокусує увагу на дослідженні сутності і

закономірності процесу трансплантації інститутів; механізмів формування інститутів, витрати на їх створення; інституційних пасток, конфліктів; інституційних траєкторій і стратегій реформ; феномену перехідної ренти, яка вивільняється в приватному секторі в результаті реформ і руху до рівноваги після їх проведення і вимагає економічної та правової координації [77, с. 30].

Проблему економічного зростання тою чи іншою мірою досліджували протягом всієї історії людства. Якщо зростання в часи А. Сміта було зумовлено поділом праці, то представники інституціоналізму, зокрема Т. Веблен, пізніше Д. Норт та Дж. Робінсон (*James A. Robinson*) і Д. Аджемоглу (*Daron Acemoglu*) економічне зростання розглядають у тісному взаємозв'язку з інституціональною структурою та якістю інститутів. Д. Норт, наприклад, вказує, що хоча сучасний світ і характеризується високим рівнем спеціалізації й поділу праці, проте відбувається за умов відсутності персоналізованого обміну, який має часовий лаг, а також відсутністю багатократності повторюваних угод. Такий стан речей створює передумови до виникнення проблем щодо виміру характеристик об'єктів обміну та забезпеченням дотримання прав власності. Це також може спричинити опортуністичну поведінку контрагентів.

Вирішення цих проблем можливе за умови існування складних інституціональних структур, які б унеможливлювали опортуністичну поведінку контрагентів і мінімізували б втрати від неї, тобто забезпечили б оптимальний рівень безпеки. Д. Норт доводить, що для зростання добробуту необхідні не тільки технологічні зміни, а і зміни інституціональних ознак, що торкаються прав власності. Він підкреслює, що головним завданням інститутів – є забезпечення «визначеності людських відносин, а досягають цієї визначеності завдяки правилам і нормам, що склалися» [209]. На підставі історичних фактів вчений доводить, що в суспільствах, де з'являються ефективні інститути, економічне зростання нічим не обмежується. Цю тезу Д. Норт довів на прикладі економічного розвитку західної цивілізації, де поділ праці поєднували з активною діяльністю із захисту прав власності [364]. Проаналізувавши

інституціональну структуру суспільства, він зазначив, що «...саме складна взаємодія формальних правил і неформальних обмежень, разом із механізмами примушення до їх виконання, формують наше звичайне життя і спрямовують нас у тих повсякденних (саме це слово викликає в свідомості уявлення про інституційну стабільність) справах, якими сповнене наше життя» [209, с. 109].

Оскільки, за Норттом, інститути багато в чому є продуктом мислення людини, особливих її ментальних моделей, які є надто консервативними елементами, то сформована інституціональна структура на довгі роки визначає траєкторію економічного розвитку та створює «ефект колії» («path dependence»), якою рухаються народи з обмеженими можливостями вибору. Тому нові знання, які виникли як реакція на зовнішні та внутрішні шоки, можуть сформувати систему нових переконань та сприяти виникненню нових інститутів, результатом усталеності яких буде або адаптивна ефективність, або стагнація.

В умовах всезростаючої ринкової невизначеності, непередбачуваності від глобалізаційних та міжнародних інтеграційних процесів виникає потреба у формуванні інституціонального середовища зі спеціальними властивостями, яке створює безпечні умови функціонування економічних суб'єктів. Поєднання засад інституціональної теорії та положень екосистейту у державному регулюванні соціально-економічного розвитку забезпечить вихід з інерційного за суттю «path dependence» та призведе до декомпозиції інституціональної структури економічної системи. За умови здійснення процесу декомпозиції на основі продуктивних та стабільних інститутів, якими є інститути безпеки та які впливатимуть на активізацію задіяння інвестиційного фактору, відбуватиметься розвиток економіки, тоді як в протилежному випадку, за умови усталеності деструктивних нових інститутів або зростання резистентності системи до змін – відбуватиметься стримування економічного розвитку.

Ключовим аргументом у неоінституціональній теорії є те, що інститути є способом мінімізації трансакційних витрат, який може змінюватися та розвиватися з урахуванням змін у характері та джерелах трансакційних витрат

[358], тобто трансакційні витрати є функцією від якості інституту:

$$\underbrace{TaC}_{-+} = f\left(\underbrace{Institute}_{+-}\right), \quad (1.1)$$

де, TaC – трансакційні витрати; $Institute$ – інститут.

Чим вища якість інститутів тим нижчі трансакційні витрати, тим більша впевненість, більший контроль, більша спроможність контролювати опортуністичну поведінку, що в сукупності принесе більшу ефективність суб'єкту господарювання, а значить інститут є конструктивним, а контракт є повним.

Теорія трансакційних витрат особливо важлива для аналізу інвестиційної діяльності в країнах, що розвиваються. Вона розкриває причину вибору суб'єктами інвестування потенційної країни їх перебування. Так, якщо трансакційні витрати для суб'єктів інвестування в Україні перевищують вигоди, передбачається, що вони відмовляться від України в якості місця для інвестицій та шукатимуть альтернативне розташування.

Д. Норт зазначив, що чутливість формальних і неформальних інституцій до змін різна. Звичай і традиції, які є продуктом культурного розвитку людства протягом століть, є більш усталеними, консервативними та нечутливими до намагання радикальної зміни завдяки тим же людським зусиллям, ніж формальні правила, які можна змінити в один момент через ухвалення політичних або юридичних рішень. Ці культурні обмеження не тільки пов'язують минуле із сьогоденням, але впливають на майбутнє: чи буде економіка зорієнтованою на розвиток чи можливо «законсервується» в тіньових відносинах, що спричинить відтік інвестицій з економіки. У монографії «Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни» Н. Литвиненко до таких неформальних інституцій відносить свободу, виконання законів, захищеність прав власності, етичні принципи та ідеологію [129]. Більшість дослідників економічного прогресу свободу виокремлювали в ключовий параметр поступального руху економіки, вважали найважливішою умовою розвитку та його джерелом, базовою цінністю людства і, водночас, нормою. Виконання

законів, як умова стабільності й передбачуваності необхідних для розвитку, ґрунтується на законослухняності, яка також є цінністю. Етичні принципи економічної діяльності, які науковці вважали «цементуючою основою» економічних взаємодій, що продукують розвиток, містять у собі цінності добра, зла, безкорисливого виконання обов'язку, рівності, справедливості тощо. Ідеологія виражає сукупність суспільних ідей, теорій, поглядів які відображають та оцінюють соціальну дійсність [300, с. 157].

Функціонування економіки визначає природа інституційної основи (її здатністю збільшувати доходи), що складається з комплексу взаємозалежних правил і неофіційних обмежень. Так, наприклад, багатовікова традиція державного деспотизму не може не позначитися на національній ментальності, яка є головним елементом механізму «path dependency». У такому разі, для зміни траєкторії розвитку необхідні зміни в рушійних чинниках. Неформальні інститути повинні відійти на другий план, надавши основну роль формальним інститутам, та бути об'єктом впливу для трансформації відповідно до поставлених цілей. Тільки завдяки державі, що свідомо ініціює формальні інститути та механізми їх захисту, є висока ймовірність трансформаційних змін.

Проте, становлення інститутів (норм, усталеної практики) в сучасному суспільстві не завжди сприяє економічному розвитку та зниженню трансакційних витрат. Виникнення так званих «поганих» інститутів (за термінологією де Сото), які гальмують ефективну дію ринкових сил загалом в економічній системі, набувають перерозподільчих ознак, коли трансакційні витрати одних агентів перетворюються у вигоди інших. Між інтенсивністю участі в процесі глобальної економічної інтеграції та рівнем розвитку інститутів є прямий зв'язок. Економічний застій та занепад, як і успішність господарювання, можуть бути пояснені еволюцією інституційної основи, складовими якої є політична, економічна та правова системи. Зрілість інститутів, що визначають ефективність інституційної основи як регулюючої системи, згідно з концепцією Дж. Ходжсона, може бути оцінена за такими критеріями:

- стабільність сформованих структур власності й правил контролю за ефективністю її використання;
- культура контрактів і зобов'язань, що викликають довіру економічних агентів;
- дієздатність судової системи;
- політична і правова стабільність [315].

Так, Р. Коуз з-поміж усіх інститутів особливу увагу зосередив на аналізі прав власності. За його теорією, чітке встановлення прав власності сприяє зниженню невизначеності у відносинах і забезпечує об'єктивну основу для оптимального використання обмежених ресурсів. Права власності він характеризує як правила гри, що впорядковують відносини між окремими агентами [5, с. 1186]. Також він обґрунтував той факт, що ширший набір правомочностей, закріплених за ресурсом, то вища його цінність. Системи правових норм дуже складні, й тому діяльність на ринках цих ресурсів має залежати від правової системи держави. Для регулювання прав власності Р. Коуз виокремлює такі інститути: контракти, право контролю, гарантії, примус до виконання контрактних зобов'язань, стимули, спеціальні процедури, призначені для контролю за перебігом виконання угод тощо.

Зростання трансакційних витрат, порушення прав власності, недотримання умов контрактів свідчить про те, що інституціональне середовище не може забезпечити систему захисту економічних інтересів його суб'єктів. Тому при розробці та застосуванні конкретних заходів щодо забезпечення інвестиційної безпеки слід враховувати фундаментальні положення екосистейту, які характеризують економічну систему через суперечності, найзначніші з яких наступні:

1. суперечності між ринковими відносинами, які існують, і залишками суто адміністративного управління економікою;
2. суперечності, пов'язані з процесами роздержавленням та приватизацією внаслідок хибного їх тлумачення та проведення;
3. суперечності у сфері управління економікою в контексті засадничих

принципів: 1) між проголошеними цілями економічних реформ та методами їх досягнення; 2) між проголошеними цілями та завданнями реформ і неспроможністю слабкої держави вирішити їх;

4. суперечності між існуючими та виникаючими новими економічними відносинами, з одного боку, та постійним відставанням правової бази з регулювання цих відносин (перш за все з питань власності) – з другого.

5. суперечність між необхідністю збереження економічного потенціалу держави, індустріальної бази, науки, сільського господарства і завданням інтеграції України у світове співтовариство [29].

Сучасний інтерес до засад інституціональної теорії та положень екосистейту в Україні зумовлений недостатнім теоретичним рівнем обґрунтованості економічних реформ, що проявилось у недостатній ефективності заходів економічної політики держави, які будувалися виходячи лише з монетаристських теоретичних напрацювань. Підтвердження факту, що рівень розвитку інститутів як і якісне оцінювання безпечних умов функціонування є одними із основних детермінантів економічного зростання, становить, зокрема, наявність розділу індикаторів «Інституції» в рейтингу Global Competitiveness Index. До сукупності показників цього розділу належать:

1. Показники, що характеризують безпечність ведення бізнесу (фізична безпечність): *витрати бізнесу, пов'язані з функціонування організованої злочинності*; кількість вбивств на 100 тис. населення, кількість випадків тероризму, надійність роботи поліції;

2. Показники, що характеризують рівень соціального капіталу: *вияви щедрості, довіри серед населення*, рівень використання електронної комунікації, онлайн-сервісів;

3. Показники стримувань і противаги: *прозорість бюджету, судова незалежність, ефективність правової системи в складних нормативних актах, свобода преси*;

4. Показники, що характеризують ефективність державного сектора: *обтяжливість державного регулювання, ефективність правової бази під час вирішення суперечок, рівень орієнтованості уряду на майбутнє*.

5. Показники, що характеризують рівень корупції та випадки неналежного впливу, зокрема випадки корупції: *рівень етичних норм політиків*;

6. Показники, що характеризують рівень забезпечення прав власності: *захист прав власності, захист прав інтелектуальної власності, якість управління земельними ресурсами*;

7. Показники, що характеризують рівень корпоративного управління: *сила стандартів аудиту й бухгалтерського обліку, регулювання конфлікту інтересів, захист прав міноритарних акціонерів* [381, с. 361-363].

Здійснення державного регулювання соціально-економічного розвитку України на засадах інституціональної теорії та екосистейту, де формування інституційних та організаційних передумов активізації інвестиційної діяльності не тільки забезпечить економічний розвиток, але й розв'яже суперечності, які породжують виникнення та розвиток загроз в економічній сфері.

Враховуючи, що інвестиції розглядаються як основний фактор розвитку економіки, особливо актуальним залишається питання забезпечення достатнього їх обсягу та спрямування у сфері економіки, що забезпечить незворотність економічного розвитку. Якщо для економічно розвинених країн роль держави полягає в основному у забезпеченні та підтримці умов, за яких інвестиційні потоки самостійно переміщуються в сфері, що забезпечують економічний розвиток, то в менш економічно розвинених країнах, держава сама вимушена ставати основним інвестором через брак приватних як зовнішніх, так і внутрішніх інвесторів. Різниця між «може» і «мусить» бути інвестором є результатом ефективності інституціонального середовища для здійснення господарської діяльності. Тому роль держави та рівень її активності у процесах залучення та спрямування інвестицій тим більша чим нижчий рівень розвитку інститутів і, відповідно, економіки. Перманентний кризовий стан України як країни з перехідною економікою є результатом «path dependency» неформальних інституцій, який характеризується превалюванням політичного базису над економічним, небажанням добровільно відмовитись від важелів впливу і контролю за ним, надати свободу та рівний доступ на ринок всім бажаючим та

пов'язаних з цим стійких суперечностей в економічній сфері.

Тому ситуація в Україні, яка в міжнародних рейтингах знаходиться по сусідству з країнами «третього світу», обґрунтовує необхідність здійснення державного регулювання на засадах інституціональної та безпекових теорій, що полягає у формуванні системи інститутів та інституцій, необхідних і достатніх для функціонування економічних суб'єктів та активізації їх інвестиційної діяльності у безпечних умовах.

1.2. Генезис теоретичних положень інвестиційної безпеки держави та її інституціоналізації

Безпека є одною із якісних ознак розвитку суспільства. Динамічність змін чинників у просторі й часі ускладнює зміст поняття безпеки. Не можливо не погодитися з тим, що в глобальному конкурентному середовищі навіть розвинена економіка з потужним силовим блоком і високотехнологічним джерелом інформації, фінансово-банківською та валютною підсистемами не володіють надійними інститутами безпеки та захисту громадян від стохастичних чинників невизначеності й ентропійності розвитку [52, с. 18].

Генезис безпеки як соціального феномену представлений на рис. 1.8. Він бере свій початок у біологічній природі людини. Вихідною умовою розвитку може бути фундаментальний біологічний інстинкт самозбереження, адже саме

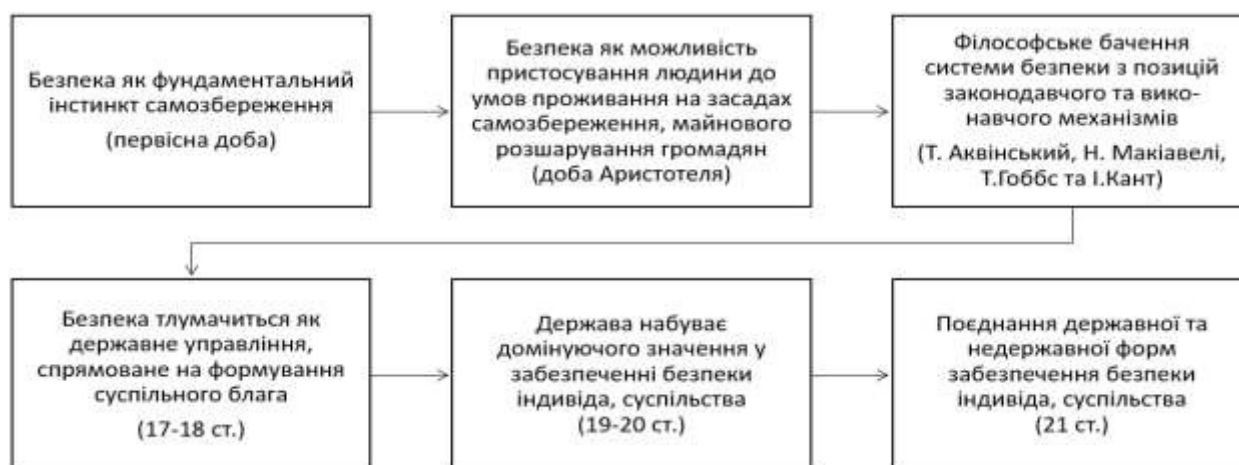

Рис. 1.8. Генезис сутності безпеки
Джерело: авторська розробка

він дає імпульс тим потребам, які спрямовані на збереження життя як унікальної форми існування [256, с. 47].

У перекладі з грецької мови «безпека» означає «володіти ситуацією». Деякі мислителі давньої епохи (Демокрит, Аристотель) розглядали безпеку як можливість пристосування людини до умов проживання на засадах самозбереження, майнового розшарування громадян, що є необхідною умовою безпечного існування окремої людини, її функціонування в суспільстві. При цьому гарантом безпеки суспільства і його громадян вважалася держава.

Системна формалізація категорії «безпека» відбулася із становленням держави як суб'єкта регулювання суспільних процесів, ефективність розвитку яких вимагає гарантування безпечних умов для людини. Більш якісного змісту ця категорія набуває в процесі подальшого еволюційного розвитку держави та її базових інститутів забезпечення інтересів і потреб людей. На противагу попередникам, дещо інше уявлення про безпеку мали Т. Гоббс, Т. Аквінський та І. Кант, які розвивали філософське бачення системи безпеки з позицій законодавчого та виконавчого механізмів, виокремлення внутрішньої й зовнішньої безпеки держави та громадянського суспільства. З XVII-XVIII ст. безпека тлумачилася як державне управління, спрямоване на формування суспільного блага.

Сучасна наука постійно нагромаджує досвід дослідження проблем безпеки. Водночас існує ряд невирішених завдань і принципових припущень. Це закономірний етап розвитку будь-яких теорій, що формуються, у тому числі й теорії безпеки, яка ґрунтується на філософії безпеки. Наукове трактування цього поняття крізь призму філософського бачення основ безпеки індивіда, держави та власності було здійснено Г. Гегелем. Так, у роботі «Філософія права» він зазначає, що завдяки державі в людини «звичка до безпеки стала її другою натурою». Отже, Г. Гегель дослідив як загальний характер, так і головну роль держави в забезпеченні безпеки: «Держава є організм, тобто розвиток ідеї у своєму розмаїтті. Ці різні сторони утворюють, таким чином, різні влади, їх функції й сфери діяльності, через які загальне невпинно породжує себе і зберігає

себе» [41, с. 241]. Так, держава набувала домінуючого значення у забезпеченні безпеки індивіда, суспільства.

Поняття «безпека» є складним та багатоаспектним, що зумовлює необхідність впорядкування напрямів його визначення [174, с. 106-108]. Сучасні визначення у західних, і в українських виданнях спрощено окреслюють безпеку у двох взаємозалежних площинах: перша – стан впевненості, спокою, що означає відсутність дестабілізуючого впливу загроз, а друга – наявність дієвих механізмів захисту і гарантування безпечних умов розвитку об'єкта. У першому випадку безпеку розглядають у протиставленні загрозам, натомість у другому – через аналіз креативної активності суб'єкта. Структурування поняття безпека за

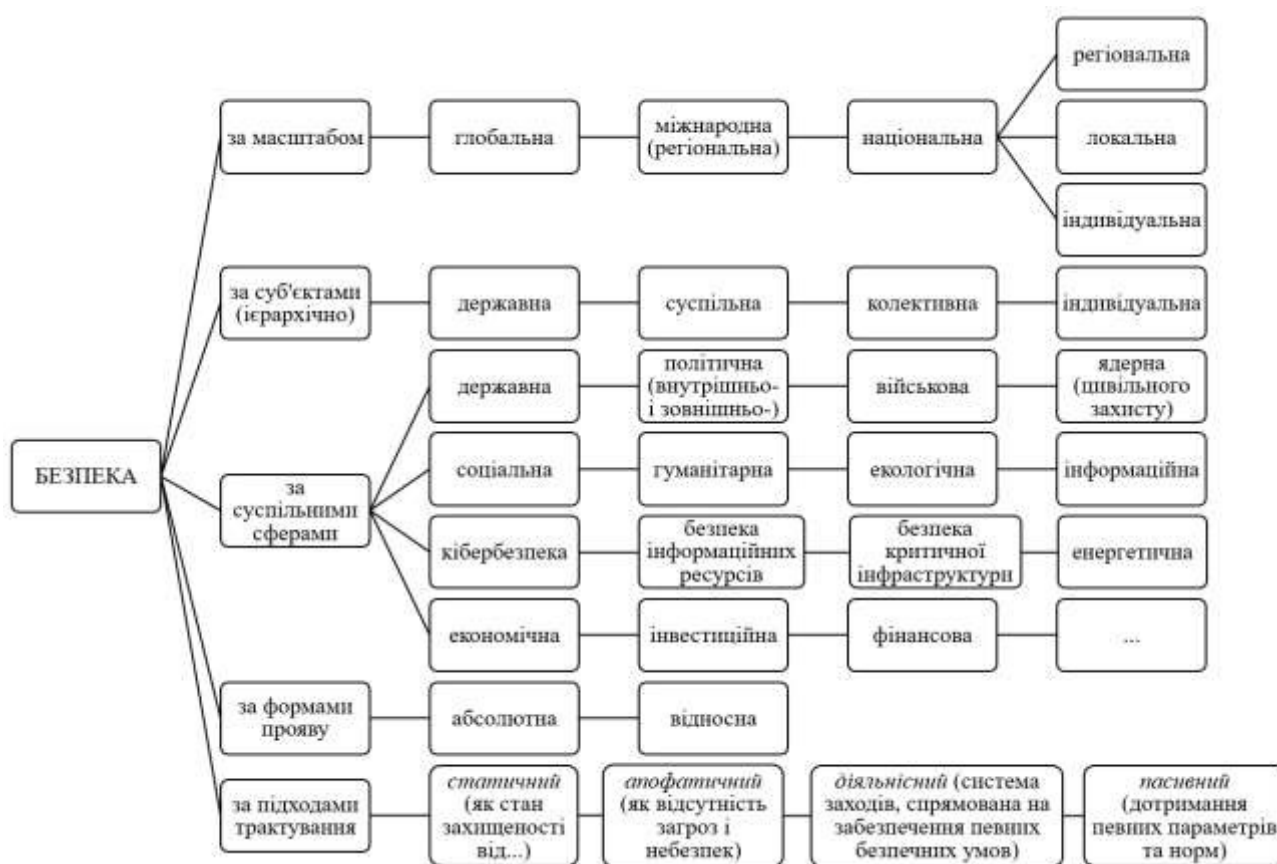

Рис. 1.9. Структурування поняття безпека

Джерело: сформовано авторська на підставі [131; 250; 287]

класифікаційними ознаками за масштабом, за суб'єктами, за суспільними сферами, за формами прояву та за підходами трактування представлене на рис. 1.9.

Усі підходи до формування понятійного апарату категорії «безпека» суттєво різняться за змістом та сутністю. Однак більшість учених поділяють

думку, що безпека є загальним системним поняттям. Воно відображає існування ряду функціональних сфер, у яких відбувається розвиток ключових параметрів безпеки, а наявність системи взаємозв'язків між ними обумовлює створення цілісної системи національної безпеки, що констатується і забезпечується державою як координатором соціально-економічних процесів і явищ у суспільстві, її економічним центром [108, с. 28].

Поступальний розвиток держави та суспільства зумовив проникнення безпеки у всі сфери та рівні функціонування ієрархічних систем. Гарантування безпечних умов розвитку суспільства стало ключовим критерієм у процесі оцінювання ефективності державних інститутів та їх спроможності до виконання покладених на них функцій. Поряд із трансформацією безпеки за рівнем ієрархії її системотворчих видів (глобальна, міжнародна, національна, регіональна, локальна та індивідуальна) в межах національної безпеки відбулася екстраполяція цієї категорії в різні сфери діяльності: зовнішньополітичну, державну, військову, внутрішньополітичну, економічну, соціальну, гуманітарну, науково-технологічну, ядерну (цивільного захисту), екологічну, інформаційну [250], кібербезпеку та безпеку інформаційних ресурсів, енергетичну, безпеку критичної інфраструктури [287].

За таких умов безпека набула чітко вираженого системного характеру. Як системі їй притаманні організаційно-структурні та вертикально-горизонтальні взаємозв'язки між її складовими, цілеспрямовані узгоджені дії яких забезпечують формування такого рівня безпеки об'єкта, що є достатнім для його самовідтворення та розвитку.

Центральне місце у сфері гарантування безпечних умов існування держави, суспільства та людини посідає економічна безпека як складова, підсистема національної безпеки. Як економічні відносини визначають всі інші типи суспільних відносин, суспільний процес загалом, так і економічна безпека відіграє фундаментальну роль у забезпеченні національної безпеки як органічний її елемент. Між економічною та національною безпекою держави є тісний органічний взаємозв'язок. З одного боку, економічна безпека загалом та його елементи,

зокрема інвестиційна безпека, є матеріальною базою для реалізації заходів щодо забезпечення національної безпеки, тоді як з іншого боку – національна безпека є гарантом формування передумов для ефективного функціонування економіки на засадах сталого розвитку та розширеного відтворення.

Виокремлення економічної безпеки як категорії загалом відбулося на початку ХХ ст. У 1934 році Ф. Рузвельт уперше використав термін «економічна безпека» під час аналізу внутрішніх проблем Сполучених Штатів Америки, коли американська економіка перебувала в стані глибокої кризи й виникла потреба в розробці заходів швидкого реагування на масштабні загрози національній економіці. Того ж року було прийнято закон «Про національну безпеку» та створено Федеральний комітет з економічної безпеки, до завдань та компетенції якого входили захист економічних інтересів США, боротьба з корупцією та тіньовою економікою, виявлення та своєчасна нейтралізація загроз для економіки США. У 40-60-х рр. ХХ ст. було створено міжнародні асоціації забезпечення міжнародної економічної безпеки розвинених країн світу, зокрема: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародну асоціацію розвитку, Міжнародну фінансову корпорацію, Міжнародний центр із регулювання інвестиційних спорів.

За часів існування СРСР поняття «економічна безпека», як зазначає Т. Васильців, з'явилося в 70-х рр. ХХ ст. і вживалося «як економічний метод забезпечення національної безпеки». В економічній сфері Радянського Союзу проблеми економічної безпеки розглядалися переважно з погляду зовнішньоекономічної діяльності або економічної злочинності [35, с. 12]. Надалі, унаслідок переходу країн колишнього СРСР до ринкової економіки, економічну безпеку держав акцентували на збереженні їх економічної незалежності.

З позиції системного підходу економіка країни – це складна стохастична динамічна система, тому безпека має відображати не стільки стан економіки в певний період часу, скільки процес її розвитку. Економічна безпека є інтегральною характеристикою стану економічної системи, оскільки система

включає ряд підсистем – найважливіших, взаємопов'язаних структурних складових безпеки, що відображають функціонування окремих сфер економіки [243; 305, с. 4]: макроекономічну, інвестиційно-інноваційну, виробничу, фінансову, соціальну, зовнішньоекономічну, енергетичну, продовольчу, демографічну. Виокремлення окремих рівнів та видів економічної безпеки дає змогу розширити інформацію про економічну безпеку, проте не дає можливості отримати комплексне уявлення про це явище.

Серед науковців є неузгодженість у визначенні як сутності економічної безпеки, так і її складових. Погляди вітчизняних вчених на виокремлені елементи економічної безпеки представлені в додатку А. Оскільки проблема економічної безпеки як і будь-якої її складової для вітчизняних науковців є відносно новою сферою дослідження, то на початковому етапі досліджень науковці припускались до значної деталізації складових економічної безпеки, тоді як зараз відбувається укрупнення цих складових. З огляду на те, що основним критерієм економічної безпеки є підтримка в адекватному стані умов життєдіяльності, забезпечення економічного зростання та зростання добробуту населення, то матеріальною основою цього є інвестиції та відповідно оптимальний рівень інвестиційної безпеки.

Введення в науковий оборот поняття «інвестиційна безпека» (його інституціоналізація, становлення) супроводжується тим, що вона має неоднозначні тлумачення. Це зумовлено як гетерогенністю підходів щодо її ролі і місця, так і тим, що її сутність детермінована контекстом дослідження, потребує певного впорядкування напрямів щодо його визначення. Ці напрями автором були диференційовані на два типи: інституціонально-правовий, який передбачає виявлення напрямів у нормативно-правових актах України, та науковий, в якому окреслюються основні напрями, що містяться в науковій літературі.

Питання виокремлення інвестиційної безпеки (далі у тексті – ІБ) як самостійної складової економічної безпеки в наукових колах залишається дискусійним. Інституціонально-правовий тип характеризується тим, що серед

різноманіття нормативно-правових актів, які регламентують забезпечення загалом національної безпеки та економічної як її складової, термін ІБ формально не визначений. Поняття «інвестиційна безпека» зустрічається лише в наказі Міністерства економіки від 02.03.2007 р. № 60 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [242] (далі – Методика–2007), а поняття «інвестиційно-інноваційна безпека» в наказі Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [243] (далі – Методика–2013), де експертами було визначено вагові коефіцієнти кожної зі складових економічної безпеки: фінансова (0,1294), макроекономічна (0,1224), виробнича (0,1218), енергетична (0,1148), зовнішньоекономічна (0,1095), інвестиційно-інноваційна (0,1089), соціальна (0,1013), продовольча (0,1007), демографічна (0,0913).

В Методиці–2013 замість ІБ використовують поняття «інвестиційно-інноваційна безпека», що, на нашу думку, хоча і відповідає сучасним тенденціям, проте в той же час є зайвим, адже інновації неможливі без інвестицій, вони також є якісною ознакою інвестицій. З іншого боку, на стадії постіндустріального розвитку більшість інвестицій повинні бути інноваційно орієнтованими. Адже, здійснення поступального розвитку економіки можливе тільки завдяки всебічного розвитку людини як продуцента нових ідей, винахідника, продукт праці якого виявляється в економіці через інновації, чинника подальшого економічного зростання і зміцнення. Тому, коли йдеться про інвестиції, то вони тісно пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу та його ядра – інновацій у широкому їх розумінні.

До прийняття Методики–2013 інноваційна та інвестиційна складові економічної безпеки вивчались переважно окремо. Так, наприклад, А. Сухоруков стверджує, що інноваційна безпека визначається спроможністю її науково-інноваційного потенціалу генерувати якісні зрушення в національній економіці; протистояти зовнішнім технологічним загрозам; гідно презентувати

себе на світовому ринку технологій [290, с. 63]. І. Чорнодід виокремлює «інноваційно-технологічна безпеку», яка визначається здатністю науково-технічного потенціалу генерувати позитивні зрушення в економіці [65, с. 39], а О. Левковець під інноваційною безпекою пропонуємо розуміти забезпечення сталого процесу створення, використання і поширення нових знань і технологій на підставі поєднання науково-технологічного потенціалу країни й можливостей міжнародного кооперування, і створення у такий спосіб передумов сталого функціонування і розвитку економічної системи [128]. А. Федоренко трактує інноваційну безпеку з позиції системного підходу як динамічний стан державного науково-технічного комплексу, який забезпечує стале відтворення державної інноваційної системи, гарантує мінімально необхідний для своєчасного переходу до нових технологічних укладів рівень науково-технічного потенціалу, підтримку економічної, регіональної та національної безпеки в цілому і водночас максимально обмежує негативний вплив науково-технічного розвитку на економічну безпеку держави [299].

Актуальність виокремлення ІБ серед усієї сукупності складових економічної безпеки держави полягає в тому, що підтримка та зміцнення її оптимального рівня є важливою передумовою вирішення в довгостроковій перспективі гострих соціальних проблем в умовах інтенсивного економічного розвитку держави та її регіонів в умовах глобалізації та сталого розвитку, а тому потребує особливої уваги в процесі розробки та запровадження нормативно-правових та інших нормативних документів у процесі державного регулювання. У зв'язку з цим актуалізується проблема забезпечення ІБ держави як комплексної характеристики, що визначає напрями й темпи подальшого розвитку, параметри життєздатності продуцентів ВВП у перебігу глобальних та локальних трансформацій.

Зважаючи на визначення інвестиційно-інноваційної безпеки (Методика-2013), можна зробити висновок про її взаємозв'язок та взаємозалежність із іншими видами безпек: стан економічного середовища у державі (*макроекономічна*

безпека), що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти (*фінансова безпека*) в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва (*виробнича, енергетична безпеки*), інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки (*зовнішньоекономічна безпека*) на створенні продукції з високою часткою доданої вартості.

Про суттєвий причинно-наслідковий взаємозв'язок між економічною та інвестиційною безпекою свідчить і те, що стан економічної системи загалом (стан макроекономічної безпеки) створює передумови для прийняття рішень щодо напрямку та траєкторії розвитку суб'єктів господарювання в довгостроковому періоді (для довгострокового автономного інвестування), а наявність конструктивних таких рішень є формою вияву відчуття безпеки та оптимістичних очікувань у суб'єктів інвестиційного процесу та основою для розвитку економічної системи та забезпечення не тільки інвестиційної, але й економічної безпеки. Як зазначає В. Кириленко, розвиток економічної системи сприяє створенню нових сприятливих умов для виживання, що є найбільш змістовним у розумінні економічної безпеки. Виживання виявляється у двох аспектах: стійкості і розвитку. Стійкість і розвиток – це характеристики економічної системи, що розкривають ступінь і рівень захищеності та невразливості суспільства, яке прагне до розвитку [108].

Науковий напрям визначень ІБ характеризується тим, що у сучасній науковій літературі чіткої єдності щодо розуміння поняття ІБ немає. Дана категорія є багатогранною, визначається багатьма чинниками і має свої особливості відносно різних об'єктів (на макро-, мезо- та мікрорівні). Так, при вивченні ІБ тривають наступні дискусії щодо тематики дослідження: економічна безпека інвестиційної сфери (в інвестиційній сфері), безпека інвестиційної системи, економічна безпека інвестиційних процесів, інвестиційно-економічна безпека, інвестиційна безпека розвитку економіки і безпека інвестицій (інвестиційних вкладень) [8, с. 768]. Зазначені наукові погляди мають право на

існування з позиції дослідження ІБ крізь призму економічної безпеки і можуть використовуватись як допоміжні поняття, які за своїм значенням не можуть повноцінно виражати суть ІБ держави.

Так, О. Барановський, А. Ходжаян та інші науковці зазначають, що ІБ є складовою фінансової безпеки [8, с. 166; 310]. Не применшуючи зв'язок ІБ з фінансовою безпекою, на нашу думку, за своєю сутністю інвестиційний процес як чинник розширеного відтворення більше тяжіє до реального сектору економіки, ніж до фінансового. Інвестування передбачає різні форми вкладення грошових коштів (як у реальний сектор, так і у фінансовий), проте з огляду на слабку розвиненість фондового ринку, обмежену довіру до нього та можливість його використання широкими верствами, інвестиції здійснюються здебільшого в матеріальні активи. Тому логіка нашої роботи полягатиме в дослідженні ІБ як складової економічної.

Серед усього різноманіття ми притримуємося визначення «інвестиційна безпека держави», де рівень держави розглядається не стільки як макрорівень, скільки як інтеграційний взаємодіючий організм всіх економічних суб'єктів на засадах гармонійного розвитку.

Згруповані результати досліджень щодо сутності ІБ представлені автором у додатку Б. Так, трактування ІБ згруповані за ознакою стану, рівня, процесу, в якості захисту інтересів та іманентної особливості.

Серед науковців, в основному, відсутні принципові відмінності у визначенні ІБ. Частина науковців розглядає сутність ІБ на рівні держави з позиції досягнутого рівня інвестицій, інша частина – як процес забезпечення певного рівня інвестиційних ресурсів задля створення передумов стабільності економіки країни, її конкурентоспроможності та добробуту населення, а окремі науковці або розглядають інвестиційну безпеку з правового погляду, або ототожнюють із «сприятливим інвестиційним кліматом, який, своєю чергою, залежить від напряму інвестиційного потенціалу й інвестиційних ризиків (загроз), а також характеризує зв'язки в національній інвестиційній підсистемі, що зумовлюють

масштаб інвестування та інвестиційний результат» [138, с. 125]. Тому погоджуємось з позицією В. Кириленка, який стверджує, що ІБ – це одночасно і стан (або рівень), і процес, і результат. Характеризуючи досягнутий рівень використання інвестиційних ресурсів у економіці з одного боку, вона з іншого боку розкриває процес і напрями ефективного їх використання [108].

Проте, на нашу думку, ІБ держави повинна бути дещо ширша, ніж рівень інвестицій чи спроможність їх генерувати. Її слід розглядати комплексно як зі сторони державницької позиції, інтересів держави, так і зі сторони інтересів безпосередніх суб'єктів інвестиційної діяльності через міжрівневий взаємозв'язок, який виникає між ними. Генерація інвестицій, перетворення інвестиційного потенціалу в інвестиційні ресурси через різноманітні канали здійснити неможливо, якщо інституціональне середовище, в якому це відбувається, є «токсичним», неспроможним ефективно здійснити цю конверсію. Оскільки серед основних загроз, з якими стикаються суб'єкти інвестиційної діяльності, найбільшими є стан системи захисту суб'єктів і об'єктів інвестування та загалом права приватної власності, тому визначення ІБ повинно містити цю норму та ще й в контексті прив'язки до ІБ на мікрорівні.

На регіональному рівні, який є похідним від макрорівня під ІБ слід розуміти стан соціально-економічних відносин регіональної економічної системи, при якому вона здатна ефективно протистояти всім загрозам критичного характеру. Мезорівень в даному дослідженні розглядається як сукупність регіональних економік, в межах якого можуть вирішуватися проблеми взаємодії регіонів у рамках єдиної економічної системи.

Щодо ІБ на мікрорівні національної економіки, то тут також відсутня єдність у визначенні сутності:

- як рівень або захищеність інвестицій. Так, О. Єрмак ІБ суб'єкта господарювання пов'язує з ефективністю інвестицій [70, с. 136], а В. Гордієнко під ІБ розуміє такий стан захищеності інвестицій від внутрішніх і зовнішніх загроз, який запобігає їх втратам та зменшенню

реальних грошових потоків в обсягах і строках в умовах допустимого рівня ризикованості [45, с. 8];

- у контексті ефективності використання ресурсів [2; 102];
- як безпека інвестиційних проектів [127];
- як міра узгодження інтересів та вирішення суперечностей [2, с. 295].

Оскільки інвестиційна діяльність суб'єктів господарювання є фактором їх цільової функції (максимізації прибутку), а її досягнення є неперервним процесом в специфічній сукупності умов діяльності, то й ІБ, як на мікрорівні (суб'єкта господарювання), так і на макрорівні (державному) також повинна мати ознаки специфічної сукупності умов діяльності [190, с. 22]. Цілі, які ставить перед собою держава як базовий інститут управління, неможливо досягнути, якщо в основних виконавців будуть відсутні можливості одночасно реалізовувати індивідуальні інтереси. Тому під ІБ на мікрорівні слід розуміти умови, які забезпечують можливість здійснювати розширене відтворення шляхом ефективного використання існуючих власних та залучених інвестиційних ресурсів, своєчасним впровадженням комплексу безпекових заходів для максимального досягнення поставлених цілей у короткостроковому та довгостроковому періоді в умовах сучасних викликів.

На нанорівні під ІБ слід розуміти умови, які забезпечують можливості та компетенції до здійснення інвестиційної діяльності для реалізації природного права на якісний рівень життя.

Розуміючи ІБ держави як частину ієрархічної багатокomпонентної системи економічної безпеки, сформулюємо авторську позицію змістової характеристики ІБ держави (рис. 1.10).

По-перше, ІБ держави – це нормативне поняття.

По-друге, вона є складовою економічної безпеки держави та тісно пов'язана з іншими складовими: макроекономічна, фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна тощо.

Рис. 1.10. Змістова характеристика інвестиційної безпеки держави

Джерело: авторська розробка

По-третє, ІБ держави диференційована за різними ієрархічними рівнями економіки (макрорівень, мезорівень (регіон, галузь), мікрорівень (фінансові та нефінансові корпорації (квазікорпорації)), нанорівень (індивідуальний економічний суб'єкт) та відповідно є інтегральним показником інвестиційних безпек усіх рівнів.

По-четверте, вона характеризується необхідною сукупністю умов, що забезпечує стабільний процес розширеного відтворення на усіх ієрархічних рівнях відповідно до потреб сталого розвитку суспільства. По п'яте, їй притаманні наступні загальні властивості [14, с. 14]:

- системність – полягає в єдиній цілеспрямованості, цілісності та взаємопов'язаності складових елементів безпеки в ході виконання її завдань, що потребує централізованої взаємоузгодженої організаційно-управлінської

підтримки процесу її забезпечення;

- стійкість – наявність захисних інструментів і механізмів безпеки до постійного дестабілізуючого впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища об'єкта з метою забезпечення його стабільного розвитку в просторі та часі, здійснення розширеного відтворення та гарантування стану захищеності;

- адаптивність – здатність безпеки змінюватися та еволюціонувати відповідно до розвитку параметрів навколишнього середовища, що дає змогу мінімізувати нераціональні витрати на організацію безпеки та ймовірність виникнення конфліктних ситуацій у процесі суспільного обміну;

- превентивність – полягає в попереджувальному характері безпеки, який поряд із нейтралізацією загроз передбачає передусім, орієнтацію на запобігання потрапляння об'єкта в зону ризику, а отже, боротьбу з причинами, а не їх наслідками;

- надійність – визначає безпеку з позиції спроможності гарантувати ефективний та своєчасний захист в умовах нестабільності середовища розвитку об'єкта, що входить до сфери впливів та інтересів безпеки, з метою організації його безперебійного функціонування.

На основі систематизації та критичного аналізу наукових підходів щодо сутності інвестиційної безпеки визначено неоднозначність і багатоваріантність її тлумачення. Використовуючи засади ієрархічності та функціональності поглиблено теоретичну сутність «інвестиційної безпеки держави» як умов, за яких відбувається синергія економічних інтересів суб'єктів інвестиційного процесу через їх узгодженість на всіх ієрархічних рівнях (нанорівень, мікро-, мезо- та макрорівень) та забезпечення можливості здійснення продуктивної інвестиційної діяльності, яка сприятиме ефективній структурній перебудові національної економіки, забезпечуючи у такий спосіб зміцнення її конкурентоспроможності та посилюючи загалом рівень економічної та національної безпеки (рис. 1.11).

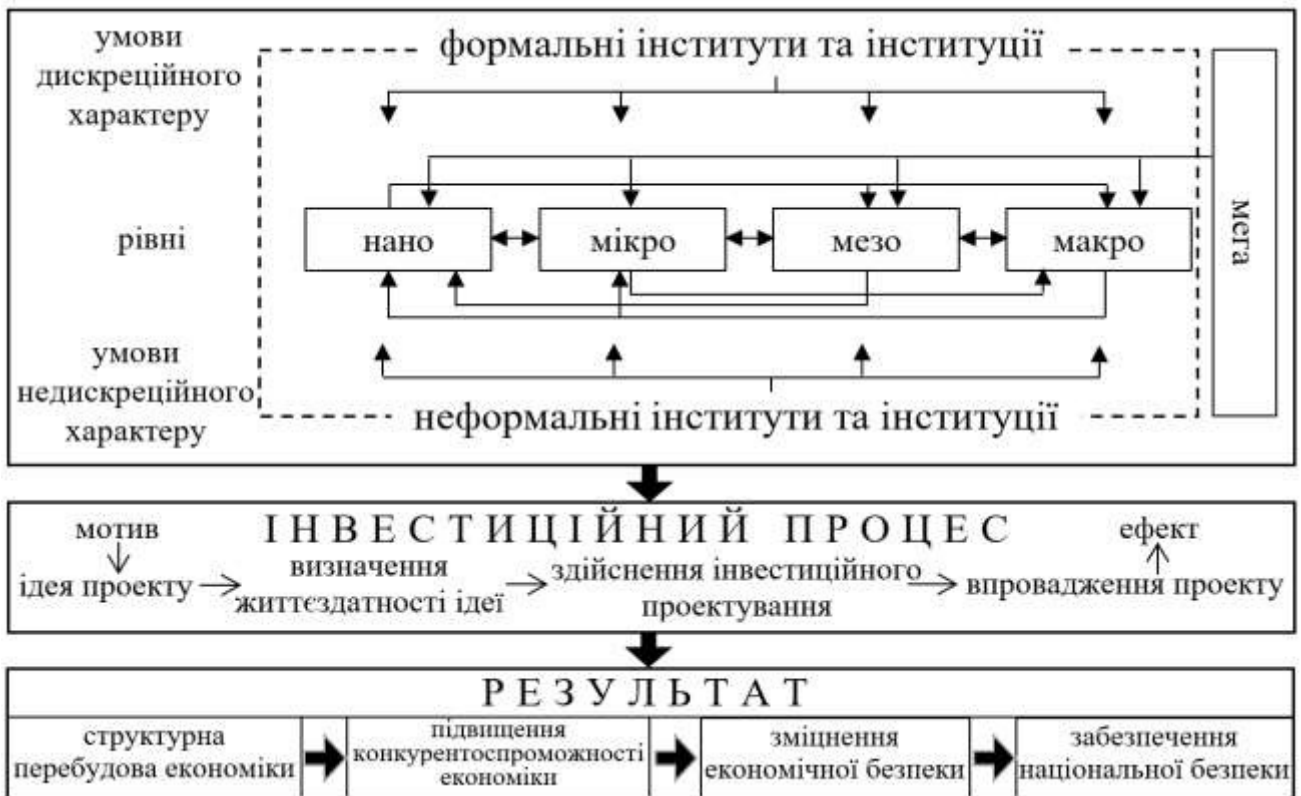

Рис. 1.11. Змістова характеристика інвестиційної безпеки держави

Джерело: авторська розробка

Такий підхід на відміну від традиційного, який характеризує інвестиційну безпеку держави з позиції макрорівня, має ознаки агрегованості, гармонійності, дуальності впливу та цілепокладання. Це полягло в основу деталізації об'єктно-суб'єктної характеристики інвестиційної безпеки держави.

Становлення таких умов, що підвищують стійкість, стабільність, розвиток та цілісність ІБ, метою якої є створення умов для економічного зростання, підвищення рівня життя населення та конкурентоспроможності національної економіки і є інституціоналізацією ІБ держави.

Питання інституціоналізації загалом досліджували багато зарубіжних і вітчизняних учених. Зокрема, одні науковці тлумачили процес інституціоналізації як процес становлення та кристалізації соціальних інститутів (С. Гантінгтон (*Samuel Phillips Huntington*), С. Петтерсон (*Stephen Petterson*), К. Стром (*Kaare Strom*) та інші), інша група науковців (П. Бергер (*Peter Ludwig Berger*), Т. Лукман (*Thomas Luckmann*), Л. Форбес (*Linda C. Forbes*) та інші) описували інституціоналізацію через складники цього процесу. Значний внесок у дослідження

інституціоналізації як процесу встановлення соціальних інститутів зробили представники соціологічного напрямку інституціоналізму П. Блау (*Peter Michael Blau*), С. Ліпсет (*Seymour Martin Lipset*), Ч. Мілліз (*Charles Wright Mills*) та інші, а також представники неоінституціоналізму Р. Джепперсон (*Ronald L. Jepperson*), П. Ді Маджіо (*Paul Joseph Di Maggio*), Д. Норт, В. Пауел (*Walter W. Powell*), К. Поланьї (*Karl Paul Polanyi*) та інші. Вони дотримуються думки, що процес інституціоналізації не обмежений в часі й не завершується фактом створення соціального інституту. Як зазначає В. Небрат у своєму дослідженні про інституційну трансформацію економіки, процес інституціоналізації або «...формування інститутів є результатом тривалого в часі процесу закріплення в людській свідомості певних форм поведінки та оціночних суджень щодо них, визнання окремих форм як загальноприйнятних і становлення на цій основі норм соціальної взаємодії» [164]. Тобто в усіх випадках йдеться про процес упровадження або виникнення інститутів, тобто власне інститутогенез (табл. 1.2).

Проте, окрім такого аспекту визначення інституціоналізації як встановлення «інститутів» – норм, звичаїв і поведінки в суспільстві та закріплення їх у вигляді законів, є й інший підхід – встановлення інституцій – організацій, установ, що, на нашу думку, є інструментом, механізмом утвердження норм, звичаїв та поведінки.

В залежності від того як формуються інститути та інституції процес інституціоналізації може мати недискреційний або дискреційний характер. Недискреційний характер інституціоналізації ІБ відбувається на основі дії неформальних інститутів, які виникають як реакція за зовнішні виклики. Дискреційний характер інституціоналізації ІБ держави як і будь-якого виду безпеки охоплює наступні основні елементи: наукову теорію (філософію) та доктрину (концепцію) становлення, а також стратегію (політику) і тактику забезпечення ІБ; сукупність міжнародних, державних і громадських (недержавних) інститутів та організацій, які забезпечують інвестиційну безпеку особи, колективу, громади, держави; засоби, способи і методи забезпечення безпеки.

Таблиця 1.2

Тлумачення поняття «інституціоналізація»

Визначення	Автор
ПОЛІТИЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ НАПРЯМ	
процес досягнення еквілібріуму	С. Петтерсон і Г. Коупланд (1994) [341]
процес, унаслідок якого інститути отримують свої цінності та стабільність	С. Гантінгтон (1968) [351]
починається тоді, коли створюється ситуація стабільної кооперації між ключовими акторами і групами, які мають більшість необхідних для функціонування організації ресурсів	А. Панебіанко (1988) [368]
перетворення на загальноприйнятій практику, яка зберігається у незмінній формі протягом поколінь	Е. Гідденс [42]
перетворення абстрактних правил у реальні моделі стабільної взаємодії	Н. Флігстін [301]
процес утворення набору правил, які задають контекст людського співіснування і взаємодії	В. Меркель, А. Круассан [145, с. 20]
основний процес створення та збереження назавжди міцних соціальних груп	П. Бергер, Т. Лакмен [335]
ЕКОНОМІЧНИЙ НАПРЯМ	
системний процес функціонального, структурного та нормативно-правового оформлення господарського життя суспільства	Д. Фролов, О. Інютіна, А. Шулімова [302]
процес «закріплення поведінки суб'єктів ... в певні організаційно стійкі форми, які визнаються всіма учасниками певної діяльності»	І. Мазур [134, с. 15]
сукупність економічних процесів, які організують економічних суб'єктів, перетворюючи їх взаємодію в економічну інституційну систему, елементи якої стають загальноприйнятною практикою, що зберігається в незмінній формі протягом декількох поколінь, що знаходить підтвердження в реальній поведінці людей	Л. Логінова [132, с. 260, 262]
- еволюція простих форм соціальної взаємодії на підставі певного правила індивідуальної поведінки, до того ж на підставі простих форм створюються складні форми соціальних взаємодій; - структуризація взаємодій між людьми на підставі правил індивідуальної та соціальної поведінки, а далі перехід від системи ціннісних орієнтацій та установок до мотивації і соціальної дії надалі, яка формує спрямованість змін у межах економічного розвитку	О. Івашина [85, с. 98]
процес оформлення намірів у конкретні правові акти, за виконання яких відповідають органи влади й управління	А. Ткач [294]

Джерело: авторська розробка

За характером дії інституціоналізацію слід розрізняти як процес становлення інституту, процес забезпечення його існування та процес гарантування. Якщо становлення інституту відбувається як результат колективної дії і носить неформальний характер, то забезпечення та гарантування інститутів вимагає свідомих дій, установчих актів, законів, умов, під впливом яких формуються інститути. У процесі інституціоналізації ІБ держави як свідомого процесу відбувається зародження, визрівання та закріплення формальних та неформальних інституціональних ролей та правил поведінки учасників відносин в інвестиційній сфері. Як правило, формальні інститути формуються швидше й виступають засобом зовнішнього впливу на економічну систему, тоді як неформальні інститути, які формуються на основі внутрішніх чинників, визначають реальну інституціоналізацію.

1.3. Об'єктно-суб'єктна характеристика інвестиційної безпеки держави

Важливим моментом для усвідомлення цілісної конструкції ІБ держави є визначення їх об'єкта і суб'єкта, які є обов'язковими елементами відносин у сфері забезпечення безпеки, розглядаються в єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності. Варто відзначити той факт, що наразі спостерігається брак теоретичного обґрунтування та чіткого розмежування об'єктів ІБ. Зв'язок економічних понять та логіку нашого дослідження ми можемо представити у вигляді наступного категорійного ряду: інвестиційний потенціал – інвестиційний ресурс – інвестиційний суб'єкт – напрямки інвестування – інвестиційна діяльність – інвестиційний процес – інвестиційна система – безпека інвестиційної системи як цільовий орієнтир – інституціоналізація ІБ.

Якщо в авторському трактуванні ІБ держави в стислому розумінні – «це умови..., за яких забезпечується продуктивна інвестиційна діяльність...», то відповідно об'єктом ІБ, на наше переконання, є загалом інвестиційна система. Інвестиційна система виступає як організація інвестиційного процесу, який реалізується через інвестиційну діяльність господарюючих суб'єктів та відносини,

що виникають між ними в процесі її здійснення для задоволення їх інтересів: від виникнення ідеї застосування інвестицій, її реалізації як інвестиційного проекту та до отримання ефекту від реалізованого інвестиційного проекту.

Основними властивостями інвестиційної системи є:

- в рамках економічної структури вона є функціональною системою, чинником прискорення чи сповільнення процесів економічного розвитку;
- відкритою та такою, що не має окреслених меж. Інвестиційними суб'єктами можуть бути безпосередньо економічні суб'єкти, індивідуальні інвестори або інституційні інвестори.
- наявність підсистем конверсії інвестиційного потенціалу у інвестиційні ресурси: 1) самофінансування, 2) зовнішнє фінансування через системи фінансового та фондового ринків, 3) державне фінансування, 4) спільне фінансування (інноваційні форми).

Для більш ґрунтовного розуміння сутності інвестиційної системи як об'єкта інвестиційної безпеки варто дослідити її складові: об'єкти, суб'єкти, інфраструктура та механізми регулювання.

Щодо загалом інвестування (об'єкт інвестиційної системи), то воно не є новим об'єктом дослідження у економічній теорії, проте як окрема економічна наука сформувалася відносно недавно, порівняно з іншими науками (бухгалтерський облік, статистика тощо). Історично поняття «інвестиції» пройшло мультиетапність розвитку і трансформацій та досліджувались представниками різних шкіл. Першими спробами осмислення природи інвестицій як елемента економічного життя суспільства можна вважати роботи давньогрецьких філософів Платона, Ксенофонта та Аристотеля. Незважаючи на уривчастий і несистемний характер досліджень вони намагалися визначити основні аспекти й сутнісні характеристики природи економічних процесів із філософського погляду. Проте щоразу ступінь розвитку суспільства та реалії господарювання залишали свій відбиток на трактуваннях інвестицій.

Налічується цілий ряд наукових шкіл, які здійснили неабиякий внесок у розвиток інвестиційної теорії та дослідженню природи інвестицій [136; 178, с. 340].

Незважаючи на те, що класики економічної теорії багато уваги зосереджували на капіталі та його нагромадженні [277], розгляд інвестицій як окремої економічної категорії у їх роботах не проводився. А у докласичний період (до XVII ст.) інвестиції взагалі ототожнювали з тілом кредиту [63]. Справжнім проривом в економічній теорії стали наукові вчення К. Маркса (*Karl Marx*) та Дж. М. Кейнса (*John Maynard Keynes*). У своїй праці «Капітал» Маркс дає визначення капіталізації частини доданої вартості, тобто перетворення її на капітал, як процесу капіталістичного нагромадження, який здійснюється під впливом конкурентної боротьби для збільшення обсягів виробництва і прибутку [140]. Це визначення, по суті, є близьким до поняття інвестицій (реінвестицій). А Дж. М. Кейнс у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» розглядав інвестиції з двох сторін: як приріст вартості майна і як величину акумульованого доходу [104, с. 54]. Крім того, Дж. Кейнс визначає «інвестиції» як поточний приріст капітального майна внаслідок здійснення виробничої діяльності в певний період, а також як частину доходу за певний період, який не був використаний на споживання, тобто заощадження. Розроблена Дж. М. Кейнсом теорія зайнятості, відсотка і грошей була основою для проведення кількісного аналізу економічної та інвестиційної діяльності, а також заощаджень.

Досліджуючи загальний рух капіталу, слід звернути увагу на місце, яке займають в ньому інвестиції в сучасному трактуванні. Так, у словнику Макміллана (*Macmillan*) визначення інвестицій подано наступне: «Гроші, спрямовані на отримання додаткових грошей, як приклад, гроші, призначені для купівлі власності або акцій компанії; процес витрачання грошей задля вдосконалення чогось чи зростання його (чогось) ефективності; щось, на що ви хочете витратити гроші зараз, тому що це дасть вам вигоду в майбутньому; кількість часу, енергії або емоцій, які необхідні задля здійснення чогось успішно» [356].

П. А. Самуельсон (*Paul Anthony Samuelson*) у своїй праці стверджує, що трактування інвестицій в економічній практиці та в побуті варто розмежувати. «Економісти вважають інвестиціями тільки чисте інвестування або «капіталовкладення» – процес створення нового реального капіталу для суспільства (будівлі обладнання, запаси тощо). У побуті пересічна людина під інвестуванням розуміє також і купівлю землі, цінних паперів або будь-який інший титул власності. На думку економістів, у цьому випадку йдеться про чисто трансфертні операції, які не передбачають створення чогось нового, адже якщо один суб'єкт «інвестує», то інший з своєї сторони «дезінвестує». Тобто тільки під час створення нового реального капіталу можна стверджувати сам факт інвестування» [272, с. 259].

Сучасні американські економісти К. Р. Макконнелл (*Campbell R. McConnell*) і С. Л. Брю (*Stanley L. Bru*) також вказують, що до інвестицій у макроекономічному сенсі можна віднести лише ті вкладення, які ведуть до збільшення валового національного продукту – створення нових капітальних активів [135, с. 133-137]. Е. Дж. Долан (*Edwin G. Dolan*) і Д. Ліндсей (*David E. Lindsey*) визначають інвестиції на макрорівні як «збільшення обсягу капіталу, який функціонує в економічній системі, тобто збільшення пропозиції продуктивних ресурсів, здійснюване людьми» [58, с. 13].

Основна увага в роботах економістів, особливо країн Західної Європи і США, зосереджена на розгляді фінансових інвестицій, що зумовлено найбільшим, на думку У. Шарпа (*William F. Sharpe*), їх значенням у країнах із розвиненою економікою, тоді як в «примітивних економіках» найбільше значення мають реальні інвестиції [84, с. 1]. У такій фундаментальній праці, як «Основи інвестування» Л. Дж. Гітмана (*Lawrence J. Gitman*) і М. Д. Джонка (*Michael D. Joehnk*) під інвестиціями розуміють будь-який інструмент, в який можна вкласти гроші, очікуючи зберегти чи примножити їх вартість та/або забезпечити додатну величину доходу, а під інвестуванням розуміють процес розміщення грошей у ті чи інші фінансові інструменти з розрахунком на

зростання їх вартості та/або отримання додатної величини доходу (тобто доходу, скоригованого на темп інфляції) [43, с. 10].

Усі ці визначення вказують на тісний зв'язок інвестицій з першими двома стадіями обороту промислового капіталу – формування та використання продуктивного капіталу в сфері матеріального виробництва. На відміну від матеріального виробництва у сфері нематеріального виробництва (надання послуг) продуктивний капітал безпосередньо переходить у грошовий, оскільки виробництво послуг одним суб'єктом означає споживання послуг іншим, тобто в процесі їх здійснення. У процесі матеріального виробництва стадія отримання доходу (перехід продуктивного капіталу в грошовий) відокремлена від стадії інвестування.

В той час, коли у формулі обороту промислового капіталу К. Маркса процеси виробництва й обігу розглянуто з погляду суспільства загалом, як єдиного суб'єкта, у якого є всі ресурси, на практиці ж, реалізація обороту здійснюється через сукупність оборотів індивідуальних капіталів на рівні конкретних господарюючих суб'єктів. Тому загальне поняття інвестицій є правильним тільки для тих із них, які безпосередньо реалізують першу та другу стадії обороту капіталу, тобто вони, маючи необхідні ресурси, самостійно придбавають засоби виробництва й робочу силу і поєднують їх в процесі виробництва вартості і додаткової вартості.

Також у реальності власники продуктивного капіталу або ті, хто бажають такими бути, не завжди є тими, хто є власником грошового капіталу. Водночас брак грошового капіталу зазвичай є значною перепорою щодо формування продуктивного капіталу особливо в процесі започаткування бізнесу, ніж у процесі його розвитку, про що свідчать опитування суб'єктів господарювання. Грошовий же капітал, навпаки, безпосередньої участі у виробництві додаткової вартості не бере, а його збільшення може бути наслідком реалізації товарів виробником. Тому власники різних форм капіталів, обороти яких зумовлюють один одного, повинні шукати форми взаємодії для організації обороту капіталів загалом.

Відсутність поєднання в одній особі власників грошового та продуктивного капіталів вимагає визнати, що рух суспільного капіталу доповнюється стадією переходу грошового капіталу в розпорядження суб'єкта, який здійснює свої вкладення у формування продуктивного капіталу. Крім того, можливі варіанти, коли права безпосереднього виробника товарів на об'єкти продуктивного капіталу є похідними від прав третіх осіб, наприклад права орендаря підприємства, лізингоодержувача. У таких випадках у здійсненні загальної інвестиційної діяльності беруть участь вже три суб'єкти. Один із них, володіючи грошовим капіталом і не бажаючи змінювати його форму, передає його іншому суб'єкту, який формує продуктивний капітал, а третій суб'єкт здійснює споживання елементів продуктивного капіталу при створенні нового товару.

Так, загальне поняття інвестицій, що правильне для всієї сукупності стадій інвестиційного процесу як для цілого, не може бути правильним щодо кожної зі складових його частин, узятих окремо, за участю в ньому на різних стадіях власників різних капіталів. Дослідження свідчить, що поняття «інвестиції» – складне, багатоаспектність якого зумовлює необхідність впорядкування напрямів його визначення. Для цілковитого розуміння всі поняття були диференційовані на два типи – інституціонально-правовий та науковий, а науковий тип понять «інвестиції» був згрупований за ієрархічним рівнем: нано-, мікро-, мезо- та макрорівнем (табл. 1.3).

Якщо поняття інвестицій на мікро-, мезо- та макрорівнях доволі широко представлено в науковій літературі, то нанорівень ми розглядали з позиції інвестора – фізичної особи (домогосподарства), поведінка якого спрямована на збереження реального багатства та/або його зростання. З погляду економічної психології, наявність грошей, крім всіх інших емоцій, надає суб'єкту відчуття безпеки, а здійснення інвестування пов'язане передусім із здатністю до проектування майбутнього (стратегічного мислення).

Таблиця 1.3

Дефініціювання інвестицій за ієрархічним рівнем

Ієрархічний рівень інвестицій	Визначення
Нанорівень	<p>«відмова від певної цінності в даний момент заради (можливо, невизначеної) цінності в майбутньому» [84, с. 979]</p> <p>«інвестування є актом обміну задоволення теперішньої потреби на очікуване задоволення її в майбутньому за допомогою інвестиційних благ» [141, с. 27]</p> <p>«...витрачання в теперішньому часі грошових або інших засобів із очікуванням отримання майбутньої вигоди» [336]</p>
Мікрорівень	<p>«...усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності для отримання прибутку або досягнення соціального ефекту» [317]</p> <p>«...грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що їх вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності для отримання прибутку або досягнення соціального ефекту; капітальні вкладення в розвиток виробництва чи невиробничу сферу» [73]</p>
Мезорівень	<p>«...економічні відносини, що виникають із приводу формування та використання залучених інвестицій у регіональну та галузеву підсистему національної економіки для активізації їх розвитку та підвищення добробуту» [33, с. 17]</p>
Макрорівень	<p>«...це частина ВВП, не спожита в поточний період, що забезпечує приріст капіталу в економіці. ... є частиною сукупних витрат, що складається з витрат на нові засоби виробництва, інвестиції в нове житло й приросту товарних запасів» [6]</p> <p>«потік готової продукції за певний період, який використовується для підтримки і нарощування обсягів виробництва» [48, с. 131];</p> <p>«...це витрати, які здійснюються економічними суб'єктами з метою нагромадження капіталу, що передбачає створення нового капіталу та відшкодування зношеного капіталу» [267];</p> <p>«...матеріально-фінансова основа оновлення й нагромадження основного капіталу, що визначає структуру економіки, темпи її зростання та рівень конкурентоспроможності на світовому ринку» [228]</p>

Джерело: авторська розробка

Проаналізувавши різні джерела вітчизняних та зарубіжних авторів, можна зазначити, що спільною ознакою у визначенні поняття «інвестиції» за всю історію його розвитку є наявність ефекту (наслідку) від діяльності як основного мотиву від її здійснення. Тільки якщо до другої половини ХХ ст. ефект акцентувався на економічній складовій (отримання позитивного економічного результату), а діяльність асоціювалась із приватною формою власності, то вже у

другій половині ХХ ст., коли завершувалася інституціоналізація змішаної економічної системи, яка передбачала активну участь держави в управлінні економічними процесами, економічні категорії почали трансформуватися, спрямовуючи останні в русло загальносвітових тенденцій соціалізації та гуманізації економічного розвитку, тобто охоплювали соціальний ефект, а з кінця ХХ ст., завдяки пануванню концепції сталого розвитку, додавали і екологічний ефект [270] (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Наявність ефектів у трактуванні економічної категорії «інвестиції»

Ефекти	до 2 ½ ХХ ст.	з 2 ½ ХХ ст.	з ХХІ ст.
Економічний	+	+	+
Соціальний		+	+
Екологічний			+

Джерело: авторська розробка

Дотепер серед науковців дискусійним є питання поєднання з економічним ефектом соціального та екологічного ефектів, розрізнення їх, визначення та врахування в системі розрахунку ефективності інвестицій. Відкритим залишається питання ототожнення з інвестиційною діяльністю такої діяльності, коли економічний ефект для суб'єкта вкладення «майнових та інтелектуальних цінностей» не передбачається. Навряд чи до інвестицій можна віднести всі види цінностей, що вкладаються в об'єкти благодійної діяльності, яка, безумовно, здійснюється для досягнення корисного соціального ефекту.

Ми погоджуємося із твердженням Т. Дорошенка, що «інвестиційна діяльність, як будь-яка економічна діяльність, підкоряється економічним законам, згідно з якими отримання прибутку (доходу) є основним принципом такої діяльності» [60, с. 115]. На нашу думку, в інвестиційній діяльності отримання економічного ефекту є первинним, а соціальний і екологічні ефекти від такої економічної діяльності є вторинними, досягнення яких відбувається за рахунок недоотриманого економічного ефекту в поточному періоді. Звичайно, інвестиція може викликати як позитивний, так і негативний соціальний та

екологічний ефекти, але водночас її метою залишається отримання прибутку. Відсутність же економічного ефекту суперечить сутності інвестицій як економічної категорії і може ототожнювати інвестиції з безповоротним безоплатним фінансуванням як з боку держави (державне фінансування), так з боку недержавних інституцій (гранти, спонсорські та добровільні внески). Одночасно можна зазначити, що всі ефекти від інвестицій можуть бути монетизовані, тільки в кожного ефекту є свій часовий лаг, рівень та бенефіціар [172, с. 40].

Щодо нормативно-правового типу понять, то до нього належать поняття зазначені у вітчизняному законодавстві. Загалом, в українську економіку термін «інвестиції» прийшов у кінці 80-х років ХХ ст. у період переходу від адміністративних до ринкових відносин. У Радянському Союзі замість поняття «інвестиції» використовували поняття «капіталовкладення» або «капітальне будівництво», під яким розуміли сукупність витрат на відтворення основних і оборотних засобів, а сам процес реалізації інвестиційної діяльності – «освоєння капітальних вкладень», «освоєння фондів». Поняття фінансових інвестицій, поширених тоді в зарубіжних країнах, радянські економісти не розглядали як через відсутність відповідної інфраструктури й практики застосування, так і через наявність обмежень у можливостях юридичних і фізичних осіб розпоряджатися на власний розсуд активами, які могли б бути спрямовані як вкладення. Незначні можливості фінансових інвестицій всередині країни часів СРСР не породжували необхідність детальних економічних і правових досліджень відповідних категорій, формування понять і розробки правового регулювання. Як справедливо зазначили Н. Дороніна і Н. Семилютіна, «законодавство радянського соціалістичного періоду не містить правових норм щодо правових форм руху грошового капіталу, здійснення інвестицій» [59, с. 31].

Зміна основ економічних відносин в процесі трансформації економіки відбувалася настільки стрімко, що осмислення нових термінів відбувалося інколи вже після вступу в силу нормативно-правових актів, які їх використовували. Така ситуація склалася, зокрема, щодо категорії інвестицій,

оскільки на її розуміння представниками вітчизняної економічної науки великий вплив зробили саме законодавчі дефініції. Уперше законодавче визначення інвестицій було дано в «Основах законодавства про інвестиційну діяльність в СРСР», прийнятих Верховною Радою СРСР 10 грудня 1990 р. № 1820-1, де під інвестиціями розуміли всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, унаслідок якої утворюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Такий підхід до визначення інвестицій був надалі прийнятий вітчизняними законотворцями.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність», розрізняють інвестиції загалом та капітальні вкладення зокрема як одна із найбільш вагомих її форм. Інвестиції розглядають як «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, унаслідок якої створюється прибуток (дохід) та/або досягається соціальний або екологічний ефект» [245]. Також термін «інвестиції» та його похідні використовують і в інших нормативно-правових актах, які згруповані в додатку В.

Для формування та реалізації політики щодо забезпечення ІБ та розв'язання завдань щодо оцінки інвестицій слід також зважати на їх класифікаційні ознаки (рис. 1.12). Вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти мають різні думки щодо кількості та сутності класифікаційних ознак інвестицій. З одного боку, класифікація визначає підходи до аналізу та оцінки інвестицій для прийняття попередніх управлінських рішень щодо їх реалізації, а також міру відповідальності за отримані результати. Але, з іншого боку, збільшення рівня деталізації ознак класифікації не завжди сприяє вдосконаленню методики оцінки їх ефективності.

В той же час на різних рівнях ієрархії національної економіки суб'єкти господарювання мають своє бачення сутності інвестицій (рис. 1.13). Так, на нанорівні національної економіки категорія «інвестиції» розглядається в основному з позиції грошового капіталу. Визначення грошового капіталу в

цьому випадку хоча і збігається з визначенням категорії інвестиції, під якими розуміють прості форми вкладання грошових коштів в обмежені сфери для збереження та/або зростання реального багатства, проте має і ряд особливостей.

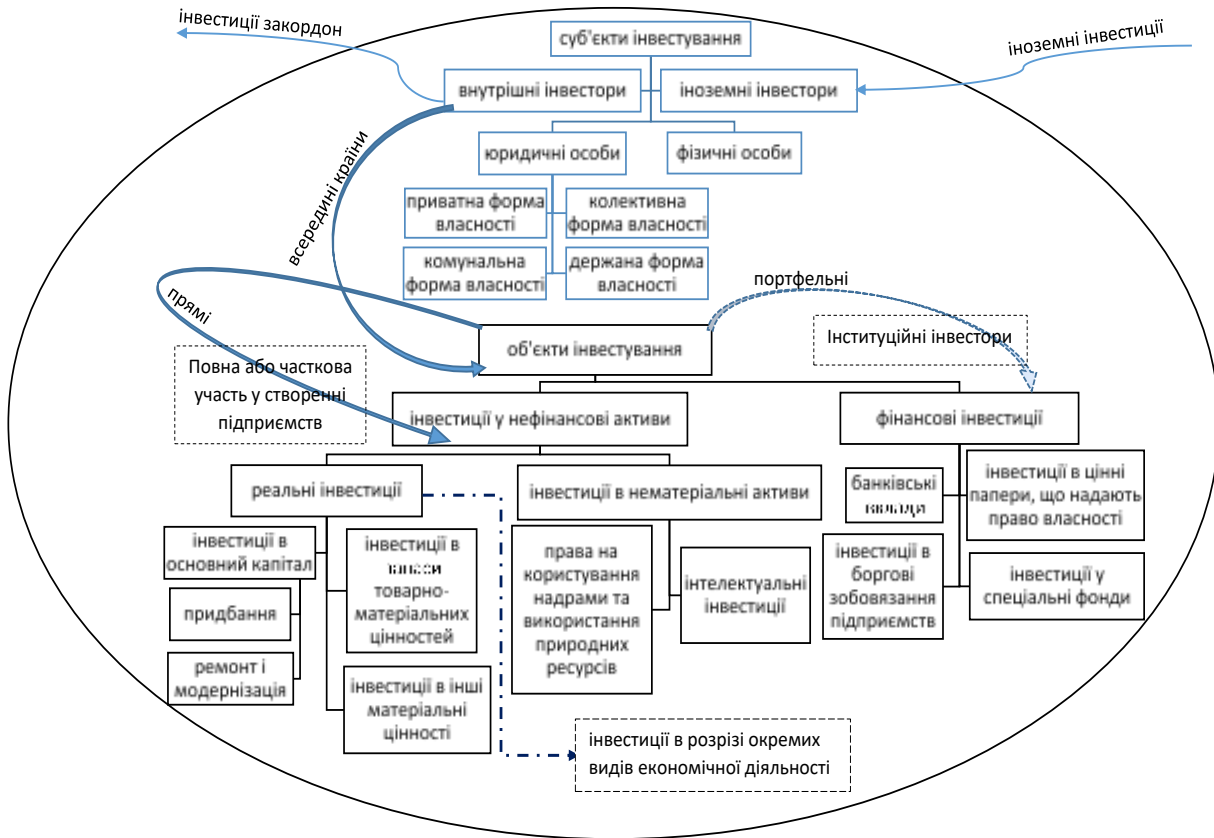

Рис. 1.12. Класифікація інвестицій як економічної категорії

Джерело: авторська розробка

По-перше, на цьому рівні національної економіки переважає суб'єктивістський підхід щодо розуміння таких понять як «вклад»,

Рис. 1.13. Ієрархічна асоціативність інвестицій та важливість ефектів від їх реалізації

Джерело: авторська розробка

«сфера/напрямок вкладення», «багатство». Одночасно розуміння процесу інвестування різними людьми може означати різні речі та не завжди збігається з науковим і нормативним визначенням.

Як зазначає Роберт Т. Кіосакі (*Robert T. Kiyosaki*), деякі люди «інвестують» у великі сім'ї як спосіб забезпечення турботи за ними, коли вони досягнуть літнього віку [106, с. 43], а деякі люди «інвестують» в освіту, яка забезпечить набуття компетенцій, необхідних для отримання бажаної роботи з достатньою оплатою праці [219, с. 59]. Звичайно, серед людей є і традиційне розуміння поняття інвестицій як вкладення у активи (купівля активів), проте мотиви їх здійснення впливають на форми реалізації. По-друге, рівень складності форм вкладання та різноманіття сфер застосування залежить від рівня розвитку інфраструктури ринку капіталів, яка є продуцентом альтернатив в цій сфері.

На мікрорівні національної економіки, який представлений такими інституціональними секторами як нефінансові та фінансові корпорації (квзікорпорації) різних форм власності, під інвестиціями слід розуміти будь-які вкладення господарюючих суб'єктів, які спрямовані на придбання активів, які потенційно здатні приносити позитивний економічний ефект. На цьому рівні «інвестиції» та «власність» розглядаються як слова-синоніми, оскільки інвестиції – це те, що є об'єктом права власності з правовими наслідками.

На мезорівні під інвестиціями ми розуміємо сукупність економічних відносин, що виникають із приводу акумулювання та використання залучених інвестицій у регіональну та галузеву підсистему національної економіки з метою активізації їх розвитку та підвищення добробуту населення. На цьому рівні сам факт створення нових суб'єктів господарювання вже може приносити соціальний ефект через зростання рівня зайнятості (зниження рівня безробіття) та доходів в регіоні, а інвестування в принципово нові технології (інвестиції інноваційного характеру), які передбачають зниження енергоємності, ресурсоємності та зростання екологізації виробництва можуть дати і екологічний ефект.

На макрорівні під інвестиціями слід розуміти частину сукупних витрат, які здійснюються економічними суб'єктами та направляються на просте та розширене відтворення для отримання позитивного економічного ефекту; фактор економічного зростання та рівня конкурентоспроможності на світовому ринку.

Здійснений критичний аналіз категорії інвестиції та досліджені особливості її характеристики з позиції суб'єктів національної економіки за такими параметрами як зміст, мета, форма реалізації та результат дозволяють зробити висновок про її комплексний характер.

Відносини організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які задають логіку діяльності економічних агентів у межах інституційного середовища у процесах формування та використання інвестиційних ресурсів, що утворюють зміст інвестиційної системи, реалізують у ході інвестиційного процесу (рис. 1.14).

Інвестиційний процес є багатоаспектним поняттям хоча б тому, що роль інвестиційної системи є неоднозначною. З одного боку, її функціонування становить зміст, сутність інвестиційного процесу, а якість інвестиційної системи забезпечує безперервність та ефективність інвестиційного процесу. Але, з іншого боку, організація інвестиційного процесу безпосередньо впливає на функціонування інвестиційної системи. Сучасний інвестиційний процес в умовах глобальної конкуренції є мультисуб'єктним, тому питання його безпеки потребує детального вивчення з позиції кожного суб'єкта інвестиційного процесу.

Щодо інвестиційної діяльності, то вона є одним із видів діяльності господарюючих суб'єктів, що є найважливішою формою реалізації економічних інтересів для підвищення конкурентоспроможності, стабільності та стійкості функціонування в умовах економічного середовища, що динамічно розвивається. Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» [245], інвестиційна діяльність – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій, тобто є процесом акумуляції інвестиційних ресурсів та реалізації їх в інвестиційних проектах та проведенні операцій з корпоративними правами та іншими видами майнових та інтелектуальних цінностей.

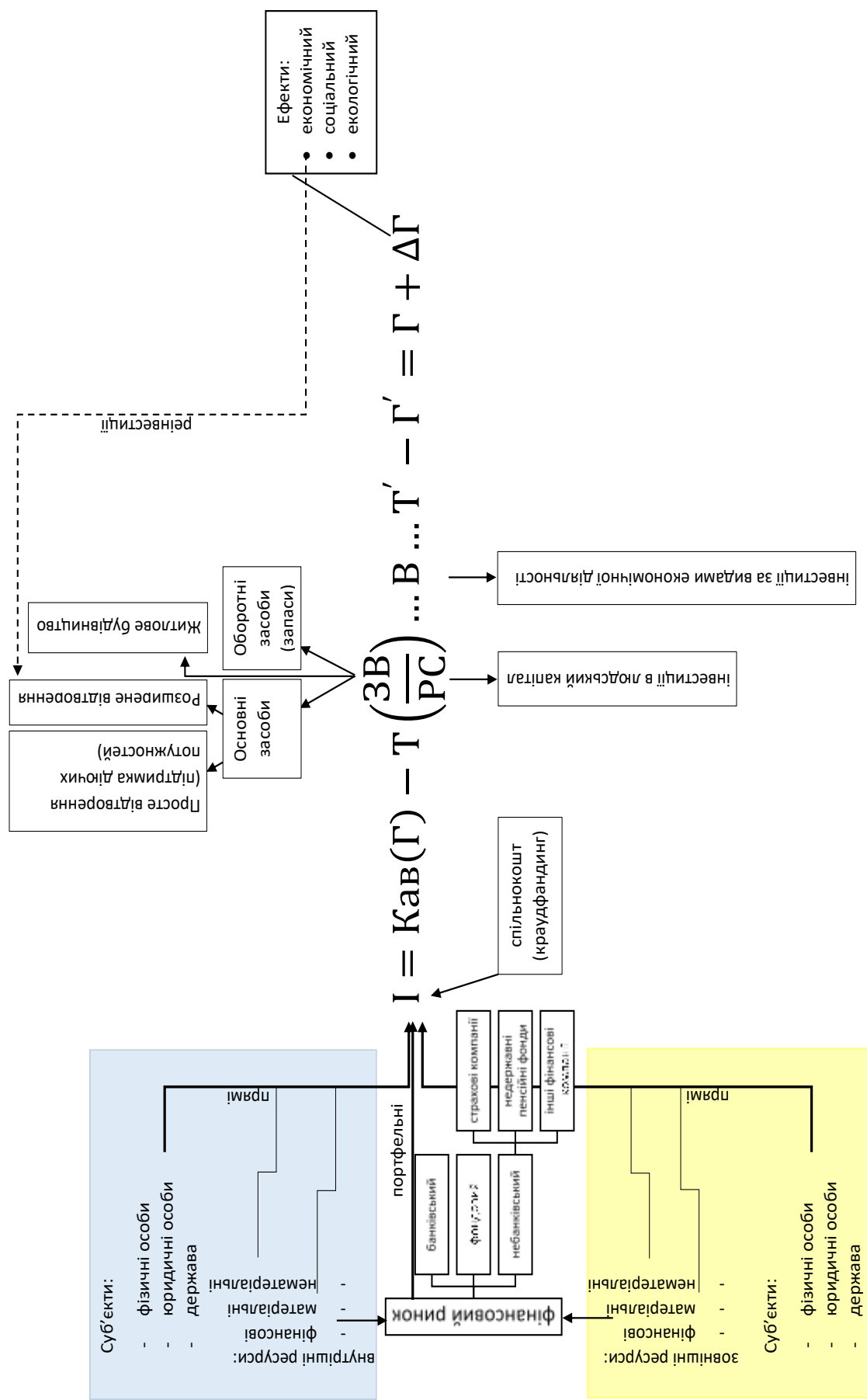

Рис. 1.14. Процес конверсії вхідних ресурсів у вихідний результат на прикладі інвестицій

Джерело: авторська розробка

Фінансовою основою інвестиційної діяльності є наявність інвестиційних ресурсів, доступність джерел та дієвість інструментів фінансування (рис. 1.15). Інвестиційні ресурси є похідною від інвестиційного потенціалу – потенційно можливої величини ресурсів всіх суб'єктів економіки, які гіпотетично можуть бути використані для здійснення інвестиційної діяльності: заощадження домашніх господарств, нерозподілений прибуток підприємств, кошти державного бюджету, які залишаються після здійснення видатків на державне споживання, заощадження іноземного походження. Вибір правильних форм, методів та механізмів державного регулювання господарської діяльності економічних суб'єктів, дієве функціонування фінансового та фондового ринків (так званих установ інвестиційної інфраструктури) забезпечить високі темпи та ефективність перетворення інвестиційного потенціалу у інвестиційний ресурс. Недостатнє врахування впливу цих чинників може суттєво сповільнити розвиток галузі та й економіки загалом.

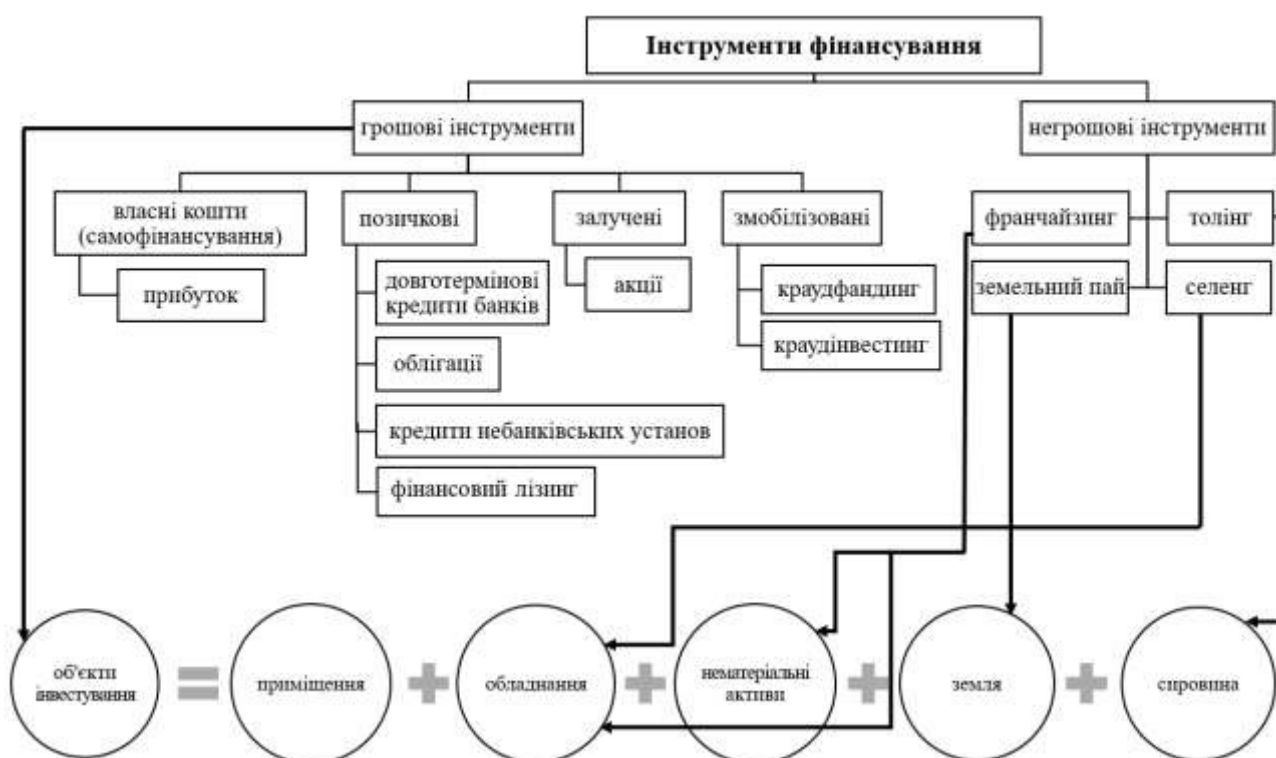

Рис. 1.15. Зв'язок між інструментами фінансування та об'єктами інвестування (нефінансові активи)

Джерело: авторська розробка

Щодо суб'єктів інвестиційного процесу, то згідно з вітчизняним законодавством, такими можуть бути фізичні і юридичні особи як резиденти, так і нерезиденти, а також держави. За роллю інвестори можуть бути вкладниками, кредиторами, покупцями. Особливість інвестиційних відносин полягає в тому, що суб'єкти інвестування можуть виступати як тими, хто пропонує специфічний товар (інвестиції), так і тими, хто потребує його. Тому слід розрізняти індивідуального та інституціонального інвестора.

Якщо індивідуальним інвестором можуть бути різні суб'єкти (як ті, хто має в наявності інвестиційні ресурси, так і реципієнти інвестицій, тобто ті, хто потребує інвестиційних ресурсів) то інституціональний інвестор – це суб'єкт, який виконує функції посередника та уособлює в собі дві сторони ринку: і попит, і пропонування специфічного товару (рис. 1.16).

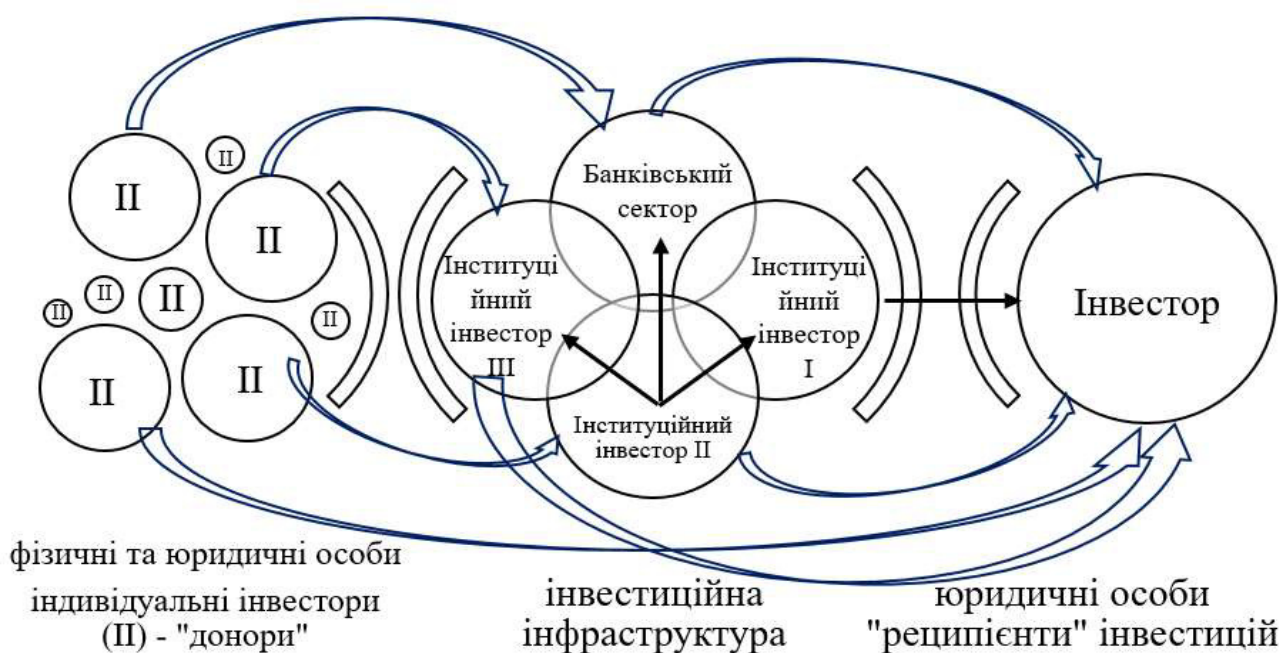

Рис. 1.16. Схема руху інвестиційних ресурсів від інвесторів – власників ресурсів («донорів») до інвесторів – реципієнтів інвестицій

Джерело: авторська розробка

Так, В. Пластун та О. Пластун серед інституційних інвесторів виокремлюють такі групи [230]:

1. Інституційні інвестори (I), які здійснюють переважно прямі інвестиції, що спрямовані в обмежене коло підприємств – холдинги, фінансові групи та компанії.

2. Інституційні інвестори (II), які здійснюють повсюдні інвестиції, не дотримуючись якогось певного, заздалегідь обраного набору об'єктів інвестування (інвестиційні компанії, страхові та пенсійні фонди тощо). Свій капітал вони формують завдяки внескам кінцевих інвесторів (насамперед, дрібних і середніх), вкладаючи його в різноманітні цінні папери, щоб забезпечити певний рівень доходу на капітал.

3. Інституційні інвестори (III), які здійснюють повсюдні інвестиції, але не мають стабільного портфеля цінних паперів, називаються інвестиційними дилерами. Ці суб'єкти прагнуть отримати прибуток через спекулятивну гру на біржі. До них належать торгові компанії, інвестиційні банки, інвестиційні пули тощо. За своїми функціями вони значно ближчі до посередників на ринку цінних паперів, ніж до суб'єктів ринку інвестицій.

Слід зазначити, що складне співвідношення ринків фінансових послуг, цінних паперів та інвестиційного ринку утворює складне функціональне співвідношення і названих інвестиційних посередників. Таке твердження пояснюється тим, що для одних із них (наприклад, для інститутів спільного інвестування) акумуляція грошових коштів населення і підприємств із наступним інвестуванням в об'єкти підприємницької діяльності є головним функціональним призначенням, тоді, як для інших (наприклад, для страхових компаній) цей вид діяльності служить суміжним, похідним функціональним навантаженням порівняно з основним. Незважаючи на це, основною рисою перелічених вище трьох груп інвестиційних посередників є акумулювання ними тимчасово вільних коштів населення, підприємств із наступним інвестуванням їх у підприємницьку діяльність.

Комплексний підхід до дослідження інвестування передбачає й класифікацію інвесторів за формами і методами діяльності, оскільки різні групи інвесторів мають дещо відмінні цілі й різні можливості, адже вони можуть здійснювати інвестиції в різних обсягах і в різні види діяльності.

За останні кілька десятиліть очікування та поведінка інвесторів значно змінилися. Фундаментальним припущенням економічної теорії є припущення про раціональну поведінку економічних агентів, що в контексті теорії інвестицій свідчить про те, що при здійсненні інвестицій інвестори думають та поведуться «раціонально». Зростання кількості форм інвестування дало інвесторам багато альтернатив. Загалом припускають, що індивідуальні інвестори використовують всю наявну інформацію для формування «раціональних очікувань» під час прийняття інвестиційних рішень. Проте, насправді масовий непрофесійний індивідуальний інвестор ґрунтовно не оцінює об'єкт інвестування і не поводить раціонально, а в своїх діях керується жадібністю та страхом [339]. Якщо страх може призвести до недоотримання доходів та до втрачених можливостей, то жадоба, навпаки, – до втрати активу. Їх вводять в оману надмірні емоції при прийнятті емоційних рішень, суб'єктивне мислення та мислення під впливом «стадного інстинкту», що свідчить про відсутність елементарної фінансової грамотності. Більшість основних теорій поведінкових фінансів звертають увагу на дослідженні обмежень, пов'язаних з прийняттям рішень. Серед них виокремлюють недоліки, пов'язані з проблемою суб'єктивної оцінки масиву інформації індивідуальними інвесторами, надаючи їй надмірної ваги.

Самі суб'єкти інвестування зі своїми мотивами можуть бути джерелом суб'єктивних та об'єктивних ризиків та загроз інвестиційній безпеці. Сьогодні є чимало мотивів для інвестування і кожен інвестор керується власними, найвигіднішими для нього у конкретній ситуації. Неабияке значення для забезпечення високого рівня ІБ держави має добросовісна поведінка суб'єктів інвестиційного процесу. Наявність різноманітних інвестиційних інтересів становить причину неминучого виникнення системи суперечностей у цій сфері. Аналіз чинників, що впливають на мотивацію інвесторів, та систематизація самих мотивів можуть допомогти в процесі формулювання стратегій залучення інвестицій, які необхідні для розвитку економіки.

Так, можна виокремити окремо мотиви приватних інвесторів – фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та є інвестиційними «донорами», та інвесторів – суб'єктів підприємницької діяльності (вітчизняних та іноземних), які є реципієнтами інвестицій [198, с. 114].

Для домогосподарств інвестиційна діяльність в більшій мірі асоціюється з капіталізацією грошових заощаджень:

$$Y - T + Tr - C = S \rightarrow I, \quad (1.2)$$

де S – заощадження, $S \rightarrow I$ – конверсія заощаджень в інвестиційний ресурс, Y – особисті доходи, T – особисті податки, Tr – різні трансферти, C – споживчі витрати.

Люди різні, а отже й мотиви здійснення заощаджень загалом і способи перетворення їх у інвестиційний ресурс зокрема є також різними (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

**Мотиви здійснення інвестиційної діяльності індивідуальним інвестором
(нанорівень)**

Рівень	Для чого? (яка мета)	Чому? (яка причина)
Інвестор – фізична особа	Фінансовий захист (запас)	Перспективи зниження рівня доходів у майбутньому
	Зниження податкових платежів (отримання податкових пільг)	Перспективи здійснення значних витрат у майбутньому
	Зростання вартості капіталу	Бажання перейти на вищий рівень споживання, підвищити рівень життя
	Отримання додаткового доходу, формування грошового потоку (cash flow)	

Джерело: авторська розробка на підставі [339; 397, с. 34].

Рівень доходів був і залишається основним детермінуючим чинником здійснення заощаджень домогосподарствами. Що нижче його рівень, то менше мотиву до здійснення заощаджень, проте формується поведінка економії на щоденних витратах для виживання. Коли фінансові ресурси сім'ї збільшуються, то з'являється можливість заощаджувати з мотивом «на випадок надзвичайних ситуацій» (вітчизняний аналог «на «чорний» день»). За високого рівня доходу

важливими мотивами для заощаджень стають підвищення рівня життя, вихід на пенсію та допомога дітям.

У дослідженні американських науковців [397] було здійснено групування мотивів здійснення заощаджень (бажання) та були визначені інструменти досягнення (можливості). Так, перша група мотивів («щоденні» заощадження (економія) на щоденних покупках) нічого спільного з інвестиціями не має, адже пов'язана з процесом ощадливості в споживанні. Усі інші мотиви заощадження так чи інакше можуть перетворити заощадження в інвестиційний ресурс у коротко- чи довгостроковій перспективі. Часова ознака короткостроковості притаманна таким мотивам як «великі покупки» (заощадження для здійснення великих покупок або затрат) та «непередбачений випадок», тоді як мотиви «на пенсію», «для дітей» та «розвиток» (заощадження для підвищення рівня життя) можуть мати довгостроковий характер інвестування.

Мотиви інвестування також різняться і за географічною ознакою. Загалом, в країнах англосаксонської групи більше 70% респондентів переважачим мотивом інвестування вважали «пенсійне забезпечення». Тоді як респонденти Європейських країн та країн Азії мають більш диверсифіковані мотиви для інвестування. У Німеччині та Франції, наприклад, близько чверті респондентів відзначили, що заощадження на випадок надзвичайної ситуації є другою після заощаджень на пенсію основною метою. Тим часом, в ОАЕ і в Китаї, головна інвестиційна мета не була пенсією – замість того, щоб заощадити, щоб розпочати бізнес (ОАЕ) і створити сім'ю та / або бенефіціарів для успіху (Китай) [346].

Загалом серед чинників, які позитивно впливають на процес заощадження, можна виділити наступні:

1. фундаментальні: політична стабільність, забезпечення сталого розвитку національної економіки, запобігання кризам та сприяння розвитку підприємництву;
2. позитивна динаміка основних макроекономічних показників: контрольований рівень інфляції, рівень безробіття, курс національної валюти,

рівень розвитку регіонів, середня прибутковість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності, що створюють позитивні очікування щодо майбутнього;

3. чинники попиту: стан загалом фінансової системи та рівень незалежності центрального банку;

4. неформальні інституційні чинники: довіра до банківських та небанківських кредитно-фінансових інститутів, ступінь обізнаності про їх функціонування;

5. чинники пропонування: демографічна ситуація в країні.

Щодо України, то в умовах недостатньої розвиненості фінансових ринків, обізнаності про альтернативні фінансові інструменти інвестування та, що головне, відсутності довіри до фінансових інституцій можливість наповнення вітчизняного ринку капіталу внутрішніми інвестиційними ресурсами є дуже обмеженою [184, с. 107]. Так, втрата населенням заощаджень в державному банку «Ощадбанк» та страхових полісів Держстраху часів СРСР та обмежені можливості уряду врегулювати компенсаційні механізми їх повернення стали фундаментальним чинником недовіри загалом до владних інституцій та, зокрема, до фінансової системи. На додачу рівень недовіри до фінансових інституцій зростав після випадків резонансних банкрутств банків «Градобанк», Агропромбанку «Україна», банківських криз, викликаних світовою фінансовою кризою 2008 року та подіями 2014 року.

З метою підвищення рівня довіри до банківської системи та задля збільшення рівня безпеки домогосподарств з 1998 року для населення запровадили механізм захисту вкладів (інституція – Фонд гарантування вкладів фізичних осіб), в якому визначався максимальний розмір граничної суми відшкодування та порядок відшкодування (станом на початок 2019 рік – 200 тис грн) [244].

Незважаючи на наявність гарантованого механізму захисту, такі неформальні інституції, як загальна недовіра до банківської системи, відсутність фінансової можливості, нерозуміння та невміння використовувати альтернативні банківським

депозитам інвестиційні інструменти, збереження традицій утриманства формували стійке несприятливе інституційне (неформальне) середовище для активізації інвестиційної та підприємницької активності для критичної частки населення.

Крім того, варто зазначити, що на поведінку домогосподарств в частині мотивів та форм заощаджень чинять вплив переважаючі цінності для відповідного покоління та їх резистентність до динамічно розвиваючого фінансового ринку. За оцінками американських дослідників [337] вік приватного інвестора впливає на обрання інвестиційних інструментів. Консервативні інвестиційні інструменти з відносно високим рівнем надійності та захисту (ощадні рахунки, накопичувальні пенсійні програми) переважають у людей епохи демографічного вибуху (55+ років), тоді як покоління X (35-54) в більшості інвестує у нерухомість, освіту дітей, здійснює заощадження, а покоління міленіалів (18-34) до того ж схильне і до новітніх технологій інвестування як то віртуальні цифрові валюти. В Україні сама потреба у формуванні серед домогосподарств фінансової обізнаності та, відповідно, поведінки індивідуального інвестора виникла відносно недавно – з початку 2000-х років, коли зростання економіки відбувалось не тільки на папері, але й також проявлялось і на відчутному зростанні доходів домогосподарств.

За часів СРСР за відсутності приватної власності та можливістю нею розпоряджатися, з одного боку, та відсутності необхідності стратегічно планувати своє фінансове майбутнє, оскільки все було заздалегідь визначене, з іншого боку, у населення не було досвіду приймати рішення в умовах невизначеності та ризиковості. Фінансова поведінка мала примітивний характер і полягала лише в самому прийнятті рішення щодо заощадження чи кредитування, оскільки фінансові інструменти як і суб'єкти були монополізовані державою.

Створення нового інституціонального середовища відкрило потенційні й легальні можливості формування реальної фінансової поведінки домогосподарств. Проте, радикальне перетворення економіки відповідно до принципів «шокової терапії», коли держава, будучи 70 років гарантом стабільності, відсторонилась від регулювання фінансових ринків та захисту від опортуністичної поведінки їх

суб'єктів до найбільш невідгодовленої частини суспільства до нових реалій надовго закарбувало в домогосподарствах недовіру до державних інститутів загалом та до їх можливості професійно управляти економічною системою.

Сучасне покоління щодо свого фінансового майбутнього вже все менш покладає надію на державу та все менше опирається інноваціям у фінансовій сфері. Наразі суспільство можемо умовно поділити на дві частини, де спостерігаються кардинально різні стратегії заощадження:

- покоління, яке пройшло «шокову терапію», притримується консервативної стратегії – від заощадження у вільноконвертовану валюту з місцем зберігання в «матраці» в більшій мірі до депозиту в надійний банк державної форми власності – в меншій мірі;
- покоління, яке також відчуло фінансові втрати від дій зовнішніх шоків (2008-2009 рр., 2014-2015 рр.), залишається більш відкритим до інструментів фінансової системи, а тому активно використовує всі їх переваги та може обирати ризикову стратегію. Щодо інструментів фондового ринку, то через відсутність спеціальних знань та вмінь використовувати так зване «вікно можливостей» індивідуальні інвестори можуть допускатись помилок та втрачати свої заощадження. Більш складні інструменти інвестування потребують або нових знань, або використання послуг фінансових посередників.

На плюралізм інвестиційних інструментів та на традицію інвестування впливають також рівень розвитку фінансового ринку та усталеність цієї норми (традиції) заощаджувати (інвестувати). Так, наприклад, а США започаткування біржової торгівлі розпочалось через три роки після проголошення незалежності, тобто традиції інвестування більше 210 років, тоді як в Україні, незважаючи на формальний характер існування фінансових інститутів, відсутність традиції інвестування та використання сучасних інвестиційних інструментів дотепер зберігає непрацездатний для національної економіки інвестиційний потенціал поза межами фінансового ринку. Для того, щоб інвестиційна поведінка стала

масовою, необхідно, передусім, забезпечити зростання рівня неперсоніфікованої довіри в суспільстві, розвиток фінансової інфраструктури, готовність до довгострокового періоду інвестування та інформаційна кампанія.

Щодо економічних суб'єктів-юридичних осіб, то їх інвестиційна діяльність є ніщо інше як підприємницька діяльність, яка, за визначенням З. Варналія, є ініціативною, самостійною, інноваційною, систематичною діяльністю із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, яка здійснюється на власний ризик і під особисту майнову відповідальність з метою отримання підприємницького доходу [26, с. 109]. Класично, цільовою функцією підприємця (суб'єкта підприємницької діяльності) є максимізація економічного прибутку, величина якого прямо залежить від рівня ризиковості підприємницької діяльності. Щодо типів підприємницької діяльності, то, за класифікацією В. Баумоля (*William J. Baumol*), її поділяють на продуктивну та непродуктивну, яка також може мати деструктивний характер для економіки [334, с. 897-898]. Як саме діє підприємець (який його мотив) в даний час і в даному місці залежить передусім від правил гри (табл. 1.6).

За Баумолем саме зміна правил ведення господарської діяльності модифікує склад класу підприємців та його розміри, а найголовніше – структурування цього класу за видами економічної діяльності, що безпосередньо вплине і на користь для суспільства. Він виокремлює три форми непродуктивного підприємництва: рентоорієнтоване підприємництво (*innovations in rent-seeking procedures*), уникнення від оподаткування та ухилення від сплати податків (рис. 1.17). Також він стверджує, що «розподіл підприємництва за видом діяльності на продуктивне та непродуктивне ... може вплив сильно впливати на інновації в економіці та рівень розповсюдження технологічних перетворень» [334, с. 909].

Серед форм інвестиційної діяльності дещо умовно до рентоорієнтованого підприємництва можна віднести портфельне інвестування, головним мотивом якого є не участь в управлінні підприємством, а отримання швидкого та значного прибутку, а також інвестування у ресурсорієнтоване виробництво. Портфельні

інвестиції більш ліквідні, рухливі та чутливі до ситуації на фінансових ринках, ніж прямі. Для такого інвестора все одно, в яку галузь або компанію вкладати кошти, а критеріями інвестування є лише рівень прибутковості й перспективи зниження ризику. У разі погіршення ситуації на ринках та зростання ризику такий інвестор може вилучити свої інвестиції набагато швидше, ніж прямий інвестор.

Таблиця 1.6

Мотиви здійснення інвестиційної діяльності резидентами та нерезидентами на мікрорівні

Рівень	Для чого? (з якою метою)		Чому? (яка причина)	
	резидент	нерезидент	резидент	нерезидент
Інвестор – суб'єкт підприємницької діяльності	Отримання економічного та неекономічного ефектів		Надлишкові фактори виробництва	
			Наявність життєздатної, обґрунтованої, привабливої та реалістичної інвестиційної ідеї	
	Контроль над прибутками	Контроль над якістю	Наявність об'єктів загальної та інших видів інфраструктури	
			Перспективи росту економіки	
	Контроль над збутом		Потреба в нових ринках збуту (розширення наявного)	
			Зростання конкуренції на вітчизняному ринку, тоді як на ринку країни-реципієнта є можливість отримання монопольних переваг (низька концентрація іноземних інвесторів)	
			Краще інституціональне середовище в сфері захисту прав власності	
			Економія на логістиці	
			Низька вартість ресурсів	
			Подолання торговельних бар'єрів	
		Ліберальні екологічні норми		
		Податкові преференції (оптимізація податкових зобов'язань)		
		Легалізація раніше вивезеного капіталу (псевдо-іноземні інвестиції)		
		Можливість приховати незаконно отриманні кошти		
		Політичні мотиви		

Джерело: авторська розробка на підставі [76; 63] та напрацювань автора

Рис. 1.17. Мотиви і наслідки інвестиційної діяльності за ознакою продуктивності

Джерело: авторська розробка

Мотиви інвестора, що здійснює прямі інвестиції, на відміну від портфельного, зумовлені здебільшого довгостроковими та структурними чинниками. Тому в контексті дослідження системи інституціоналізації ІБ питання дослідження мотивуючих чинників, їх виникнення та призвичаєння стоїть дуже гостро. Щодо іноземних інвесторів, то в більшості випадків рішення про інвестування коштів ґрунтується на кількох мотивах одночасно.

У зв'язку з цим загальна класифікація інвестиційних мотивів компанії може бути зведена до таких великих груп:

- 1) мотив розвитку – інвестиції, спрямовані на полегшення доступу продукції компанії на той чи інший ринок;
- 2) мотив економії – інвестиції, спрямовані на зниження витрат виробництва товарів (послуг), які виробляє компанія;
- 3) захисний мотив – інвестиції, спрямовані для захисту власності в разі економічної та/або політичної нестабільності.

Продуктивне ж підприємництво на відміну від непродуктивного своєю діяльністю викликає позитивні зміни з довгостроковим ефектом. Інвестори, зокрема іноземні, через здійснення прямих інвестицій забезпечують найефективнішу комбінацію довгострокового фінансування, технології, навчання, управлінського та ринкового досвіду. Вони надають країні-реципієнту інтегрований «пакет» видимих та невидимих активів. Цей «пакет» не тільки доповнює наявні внутрішні чинники виробництва, відкриваючи нові можливості для збільшення зайнятості та доходів, а й стимулює економічне зростання через передачу технології, навчання, взаємозв'язок зі світовою економікою та доступ до зарубіжних ринків. Слід також зауважити, що прямі іноземні інвестиції, що здійснюються транснаціональними корпораціями, спрямовують зазвичай у найважливіші, динамічні галузі, що охоплені НТР, а тому можуть впливати й на інші сектори національної економіки.

Неодмінною складовою ІБ є її суб'єкти: держава як інститут управління (органи державного управління та місцевого самоврядування), суб'єкти інвестиційної інфраструктури, власне інвестиційні суб'єкти, міжнародні організації (рис. 1.18). Під суб'єктами ІБ ми розуміємо систему інституцій, яка функціонально створює умови для забезпечення здійснення інвестиційної діяльності.

До таких суб'єктів відносимо:

1) Державні інституції:

а) Президент України та підпорядковані йому дорадчі органи – Національна інвестиційна рада;

б) Верховна рада України, у складі якої є комітети:

- з питань бюджету (питання щодо державних інвестиційних проектів та аналізу ефективності управління підприємствами державного сектору економіки);

- з питань економічної політики (питання щодо державної економічної політики, регулювання державних закупівель, господарського законодавства, лізингу, концесії, оренди, розподілу продукції, управління майном, що перебуває у державній чи комунальній власності, приватизації державного і комунального майна, націоналізації, реприватизації, банкрутства, антимонопольної політики, розвитку економічної конкуренції, захисту прав споживачів, регуляторної політики);

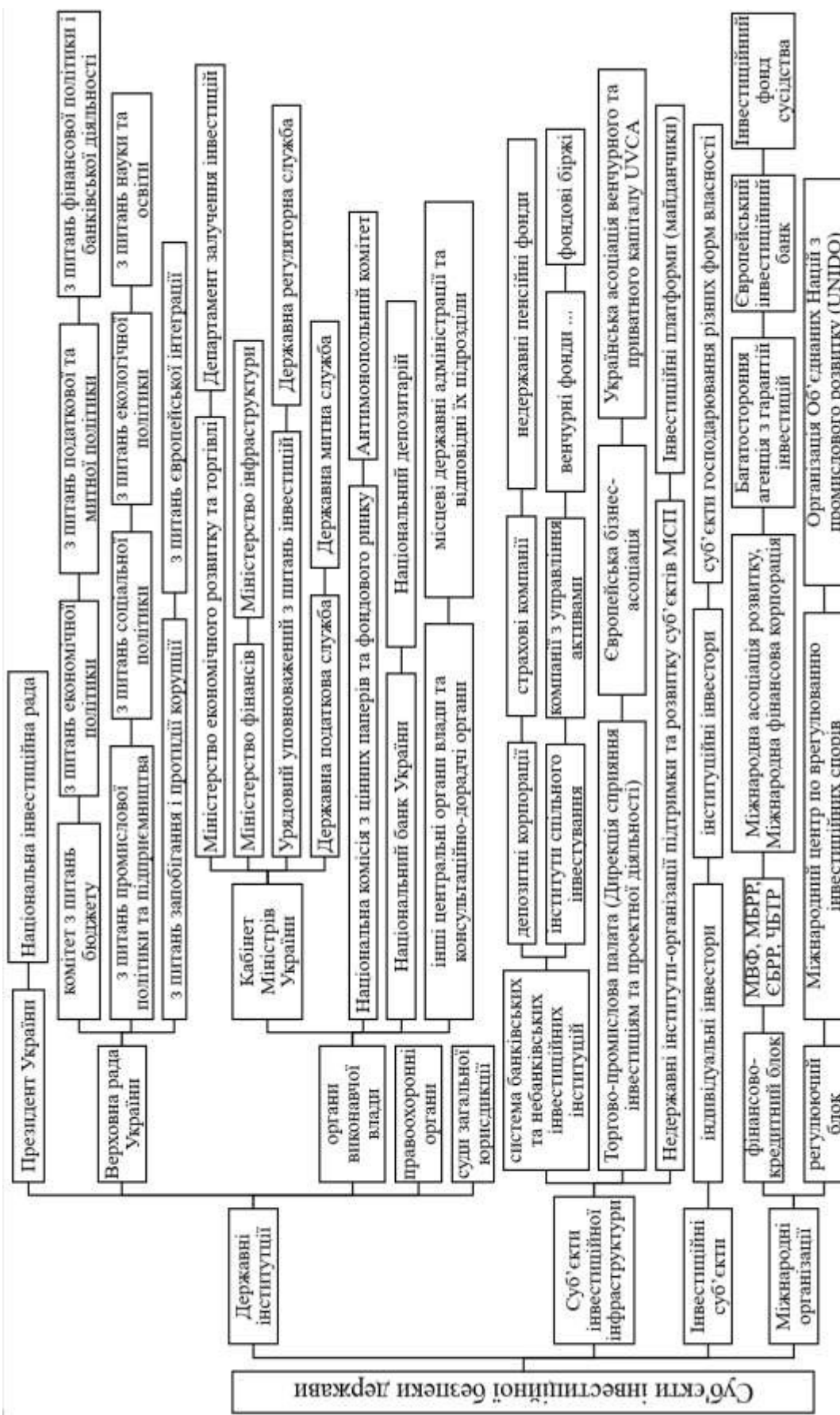

Рис. 1.18. Суб'єкти інвестиційної безпеки

Джерело: сформовано автором

- з питань податкової та митної політики (питання щодо системи оподаткування, податкових пільг, митних тарифів, діяльності податкових та митних органів);

- з питань фінансової політики і банківської діяльності (питання щодо грошово-кредитної політики, банків та банківської діяльності, валютного регулювання, правового режиму цінних паперів та фондового ринку, діяльності небанківських фінансових установ (та суб'єктів) страхової діяльності, функціонування фінансових ринків, платіжних систем та електронної комерції, повернення заощаджень населенню;

- з питань промислової політики та підприємництва (питання щодо промислової політики та розвитку окремих галузей виробництва; зовнішньоекономічної, інвестиційної діяльності, спеціальних (вільних) економічних зон та територій пріоритетного розвитку, технологічних парків, публічно-приватного партнерства, розвитку малого і середнього підприємництва, розвитку підприємницької діяльності та гарантування прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності;- з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення (питання щодо державної політики у сфері пенсійного забезпечення);

- з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи (питання щодо інвестиційних екологічних проєктів);

- з питань науки та освіти (питання щодо інноваційної діяльності, розвитку високих технологій, інтелектуальної власності);

- з питань європейської інтеграції (питання щодо економічного, секторального співробітництва та поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу (ЄС), забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи (РЄ) та оцінки відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері

європейської інтеграції);

- з питань запобігання і протидії корупції (питання щодо формування та реалізації антикорупційної політики, запобігання корупції в діяльності юридичних осіб, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, правил етичної поведінки на публічній службі);

в) органи виконавчої влади:

- Кабінет Міністрів України – забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики.

- Міністерство економічного розвитку та торгівлі у складі якого є Департамент залучення інвестицій (відділ формування інвестиційної політики, відділ наукової та інноваційної діяльності, відділ інструментів залучення інвестицій, відділ державно-приватного партнерства, сектор взаємодії з іноземними представництвами), Міністерство фінансів, Міністерство інфраструктури;

- Урядовий уповноважений з питань інвестицій;

- Державна регуляторна служба;

- Державна податкова служба;

- Державна митна служба;

- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

- Антимонопольний комітет;

- Національний банк України;

- Національний депозитарій;

- інші центральні органи влади та консультативно-дорадчі органи;

- місцеві державні адміністрації та відповідні їх підрозділи.

г) правоохоронні органи;

д) суди загальної юрисдикції;

2) суб'єкти інвестиційної інфраструктури – система спеціалізованих інвестиційних інституцій основного та допоміжного призначення та їх територіально організованих мереж, функціонування яких спрямоване на

створення умов для фінансових, матеріальних та інтелектуальних вкладень інвесторів, з метою підвищення соціально-економічного розвитку. До основної підсистеми ми відносимо систему банківських та небанківських інвестиційних інституцій (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, фондові біржі, інститути спільного інвестування, компанії з управління активами, венчурні фонди, тощо), а допоміжна підсистема представлена інституціям промоційно-організаційного характеру (Торгово-промислова палата (Дирекція сприяння інвестиціям та проектної діяльності), Європейська бізнес-асоціація, Українська асоціація венчурного та приватного капіталу UVCA, тощо).

Недержавні інститути-організації підтримки та розвитку суб'єктів МСП є достатньо розповсюдженими організаціями в багатьох країнах світу. Якщо на початкових етапах виникнення інституцій підтримки підприємництва їх переважно створювали самі підприємницькі структури для вирішення власних проблем координації, захисту, просування спільних інтересів, задоволення потреб своїх засновників (підхід «знизу»), то в останні десятиліття часто саме органи публічної влади – як центрального, так і регіонального та місцевого рівнів (підхід «згори») – ініціюють створення таких інституцій.

За формами організації недержавні інститути поділяються на: агентства, агенції (місцевого, регіонального, стратегічного розвитку), альянси, асоціації, бізнес-інкубатори, бізнес-простори, бізнес-союзи, бізнес-центри, громадські організації, кластери, клуби, консалтингові центри, конфедерації, ліги, об'єднання, палати, ради, спілки, федерації, фонди, центри [103]. Напрямами діяльності таких організацій є: консультаційна та юридична підтримка; фінансова підтримка; популяризація/брендинг території; підтримка та розвиток місцевого бізнесу; аналітичні, маркетингові та інші дослідження, експертна підтримка; інформаційна та комунікаційна підтримка; підтримка новостворених підприємств; управління реалізацією окремих проектів; захист прав та представництво інтересів. Інфраструктура підтримки малого та середнього підприємництва наведена в Додатку Д.

Потреба в отриманні повної та актуальної інформації про потенційні об'єкти для фінансування в Україні може бути задоволена через становлення так званих інвестиційних платформ (майданчиків), де інвестори, підприємці, кредитори та спеціалісти можуть знайти здійснити колаборацію. Детальний збір повної та точної інформації про українські об'єкти для інвестування дозволить сформувати базу пропозицій для подальшого налагодження контактів з вітчизняними та іноземними інвесторами. Такими платформами є: «Електронна база інвестиційних проектів» (ЕБІП) (проект Торгово-промислової палати України), Pro Ukraine та інші. Серед міжнародних он-лайн платформ виділяють: Angel List, Startup Point, Napartner (RF), Pitch Book [223].

3) інвестиційні суб'єкти, інтереси яких зосереджені на максимальній віддачі від вкладення грошового, матеріального та інтелектуального капіталів: домогосподарства (індивідуальні інвестори), інституційні інвестори, суб'єкти господарювання різних форм власності України та іноземних держав, а також держави в особі урядів;

4) міжнародні організації представлені:

- фінансово-кредитним блоком інституцій: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороння агенція з гарантій інвестицій, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Чорноморський банк торгівлі та розвитку, Інвестиційний фонд сусідства;

- регулюючим блоком інституцій: Міжнародний центр по врегулюванню інвестиційних спорів, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (UNIDO).

Так, у класифікації суб'єктів ІБ переважають внутрішні державні інституції, які здійснюються забезпечення ІБ через інституціоналізацію відповідних умов, задіяючи інституціонально-правовий механізм забезпечення ІБ. Саме якість формальних «правила гри», регулюючих інститутів та усталених

неформальних норм створюють передумови для формування відповідної спрямованості інвестиційної діяльності, домінування на вітчизняному ринку тих чи інших мотивів інвестування (куди, скільки і як інвестувати) та рівень добросовісності поведінки інвестора, тобто продуктивним чи непродуктивним підприємництвом ефективніше займатися у відповідний час та відповідному місці. В умовах недосконалих та/або деструктивних формальних правил саме усталена просторово-територіально форма відносин між суб'єктами інвестиційного процесу та з різними суб'єктами ІБ відіграє чи не вирішальну роль у прийнятті рішення щодо започаткування та розширення господарської діяльності.

Висновки до розділу

1. Найважливішою проблемою сучасного економічного розвитку незалежно від часу та місця є рівень розвитку інститутів – фундаментального базису суспільства загалом і соціально-економічної системи зокрема. Повільна інституційна трансформація, генерування нових інститутів або імпортування наявних та забезпечення конструктивних зрушень у цій сфері стримує та унеможливорює якісні зміни та економічне зростання. У контексті інституціоналізації інвестиційної безпеки та стимулювання інвестиційної діяльності як основного чинника економічного розвитку питання якості інститутів стоїть надзвичайно гостро.

2. На основі критичного аналізу наукових джерел щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку України виявлено, що «африканський тренд» розвитку України в численних рейтингах характеризується інституційною недосконалістю в межах країни, що має перманентний характер, та непристосовуваністю до глобальної конкуренції, міжнародної інтеграції, зовнішніх макроекономічних шоків, викликаних геополітичними загрозами та викликами, що є характерними ознаками відкритої економіки.

3. Соціально-економічний розвиток потребує сприятливих умов для активізації базового фактору економічного зростання – інвестицій, як у кількісному, так і в якісному вимірі, що неможливо без інституціоналізації інвестиційної безпеки на підставі організаційних та інституційних умов інвестиційної діяльності. При забезпеченні останніх можливе надходження достатньої величини інвестицій саме в реальний та високотехнологічний сектор економіки, розвиток якого є головною передумовою соціально-економічного розвитку.

4. Ідентифіковано теоретичні положення інвестиційної безпеки держави, яка розглядається в контексті макрорівня, носить односторонній та *ex post* характер. Система визначень інвестиційної безпеки держави складається з її розуміння як: стан економічного середовища, що стимулює інвестиційну активність; процес забезпечення такого стану; рівень національних та іноземних інвестицій, який здатен забезпечити довгостроковий розвиток; об'єктивно існуюча особливість об'єкта; захищеність інтересів у сфері інвестування.

5. Виявлено, що теоретичні питання та методологія дослідження змісту інвестиційної безпеки держави, її інституціоналізації, формування та функціонування системи її забезпечення є предметом уваги в основному вітчизняних дослідників, що викликано об'єктивною необхідністю дослідити все нове, що з'являлось в епоху трансформації економічної системи та потребувало детальних та глибоких досліджень нових для економіки явищ, особливостей їх прояву та способів регулювання.

6. З метою узагальнення інституціонально-правового і наукового напрямів дослідження щодо предмету, місця і ролі інвестиційної безпеки держави, виділено такі підходи її визначення: крізь призму нормативного твердження; як складову економічної безпеки; як результат синергії інвестиційної безпеки на різних ієрархічних рівнях; як сукупність умов, що забезпечує стабільний процес розширеного відтворення на усіх ієрархічних рівнях відповідно до потреб сталого розвитку суспільства.

7. Запропоноване власне трактування інвестиційної безпеки держави як умов, за яких відбувається синергія економічних інтересів суб'єктів інвестиційного процесу через їх узгодженість на всіх ієрархічних рівнях (нанорівень, мікро-, мезо- та макрорівень) та забезпечення можливості здійснення продуктивної інвестиційної діяльності, яка сприятиме ефективній структурній перебудові національної економіки, забезпечуючи у такий спосіб зміцнення її конкурентоспроможності та посилюючи загалом рівень економічної та національної безпеки.

8. Здійснена деталізація об'єктно-суб'єктної характеристики інвестиційної безпеки держави. Визначено, що об'єктом інвестиційної безпеки є інвестиційна система в якості організації інвестиційного процесу, який реалізується через відносини, що виникають між суб'єктами економіки в процесі здійснення інвестиційної діяльності.

Одержані результати, що висвітлені в розділі 1, опубліковано у працях автора [173; 174; 178; 184; 190; 198; 360].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Методологічні підходи становлення інституту інвестиційної безпеки держави

Правильне поєднання теоретичного й емпіричного рівнів наукового пізнання, їх інтеграція для отримання альтернативного узагальненого знання про предмет є однією з найважливіших методологічних проблем дослідження в системі категорій національна безпека – економічна безпека – інвестиційна безпека.

З погляду системного підходу безпеку можна розглядати як якісну характеристику, невід’ємну властивість складних соціально-економічних систем, що дасть змогу точніше окреслити її суть і зв’язок з традиційними характеристиками системи. Часто система створюється лише для того, щоб змінити властивості навколишнього середовища. У цьому випадку взаємозв’язок середовища і системи можна вважати однією з основних особливостей функціонування системи, її зовнішньою ознакою, що значною мірою визначає її внутрішні характеристики. Отже, термін «безпека» має дві сторони: зовнішню, що визначає дію об’єкта на середовище, і внутрішню, що характеризує властивості об’єкта щодо його здатності опиратися щодо дій середовища [332], а також дві форми: абстрактну та конкретну. Як зазначає польський науковець Й. Кукулка (*J. Kukulka*), «безпека є не стільки окресленою суттю, скільки постійним суспільним процесом, у межах якого суб’єкти прагнуть вдосконалити механізми, що запевняють їм відчуття безпеки» [355]. Наразі стан теоретичної думки щодо дослідження системи ІБ характеризується пошуком альтернативних концепцій її інституціоналізації. Серед методологічних підходів становлення та функціонування ІБ виокремлюють інституціональний, структурно-функціональний, синергетичний та системний підходи.

Повертаючись до теоретичних засад інституціоналізму, розглянутих в п.1.1. в частині виокремлення інститутів та інституцій, слід зазначити, що традиційно інститути поділяються на інститути-установи (організації) та інститути як поведінка, що відповідає нормам і правилам [209]. Тому на відміну від структурно-функціонального, синергетичного та системного підходів, які розглядають ІБ як систему з певною структурою та функціями, методологічні засади інституціональної теорії можуть розглядатись як альтернативний підхід, відповідно до якого ІБ як інститут може бути як набором правил, умов для забезпечення безпеки вищого рівня, так і організацією, функція якої полягає у створенні сприятливого інституціонального середовища, а отже мінімізує трансакційні витрати суб'єктів інвестиційного процесу.

Завдання, що стоять перед інституціональною методологією, мають мультидисциплінарний характер. Поведінка інвестиційних суб'єктів для задоволення їх інтересів, її конструктивний чи деструктивний характер є однією зі складових і наслідком розвитку економічних, соціальних та політичних інститутів.

Ринкова трансформація економічної системи наприкінці 1990-х років, що спричинила фундаментальні зміни, супроводжувалася наростанням цілого комплексу проблем, однією з яких є узгодження інтересів економічних агентів. У зв'язку зі зміною сутності «економічного буття» суб'єкта економіки відбуваються зміни в сутності й системі інтересів, які є основним мотивом та стимулом економічної діяльності людини, складовою якої є, зокрема, інвестиційна діяльність. Ставлячи за мету узгодженість інтересів, виникає потреба в створенні та закріпленні відповідних стандартів суспільних відносин.

Процеси міжнародної інтеграції й глобалізації та перманентні трансформаційні процеси в самій соціально-економічній системі спричиняють ще більшу нестабільність у середовищі розвитку господарюючих суб'єктів, а це, своєю чергою, спричиняє формування чинників дестабілізуючого характеру функціонування соціально-економічної системи. Подолання дестабілізуючого

впливу сучасних загроз потребує розробки ефективних інститутів захисту (безпекових інститутів) і механізмів їх забезпечення. Розвиток цих механізмів залежить від конкретного історичного періоду, притаманних для нього викликів і загроз, специфіки інтересів та потреб людини й суспільства.

Згідно з дослідженнями науковців соціологічного напрямку інституціоналізму важливе значення в зародженні інституту як стереотипу мислення і діяльності мають цінності, які є основою соціальної спільності та базою для узгодження відмінних або протилежних інтересів. Ураховуючи, що почуття захищеності й безпеки закладено в природі існування як самої людини, так і суспільства загалом, а безпечні умови розвитку дають змогу забезпечити раціональне використання ресурсів, мінімізувати негативний вплив викликів, ризиків і загроз, то можна стверджувати, що безпека є тією цінністю, відсутність якої ставить під сумнів реалізацію поставлених цілей. Безпека, а відповідно до теми нашого дослідження – інвестиційна безпека, є тією цінністю, образом дії та звичкою, яка, з одного боку є природною та притаманною в поведінці всіх суб'єктів як соціальних, так і економічних відносин, водночас із іншого боку, зазнає зовнішнього тиску через неузгодженість інтересів різних суб'єктів названих відносин. Тому серед усього різноманіття інститутів, які нас оточують, неабияке значення має становлення інституту безпеки відповідно до актуальних потреб, тобто його інституціоналізація.

Для з'ясування сутності процесу та етапів інституціоналізації варто розглянути процес формування та становлення інституту загалом (рис. 2.1).

Американські науковці П. Толберт (*Pamela S. Tolbert*) і Л. Зукер (*Lynn G. Zucker*) в своїй праці [386] інституціоналізацію розкривають як процес, який складається з чотирьох етапів: 1) створення нових правил чи відносин, 2) хабітуалізація («перетворення у звичку»), 3) об'єктивізація (поширення звички на соціум) та 4) седиментація (усталення, повне розповсюдження та збереження норм протягом історично тривалого часу).

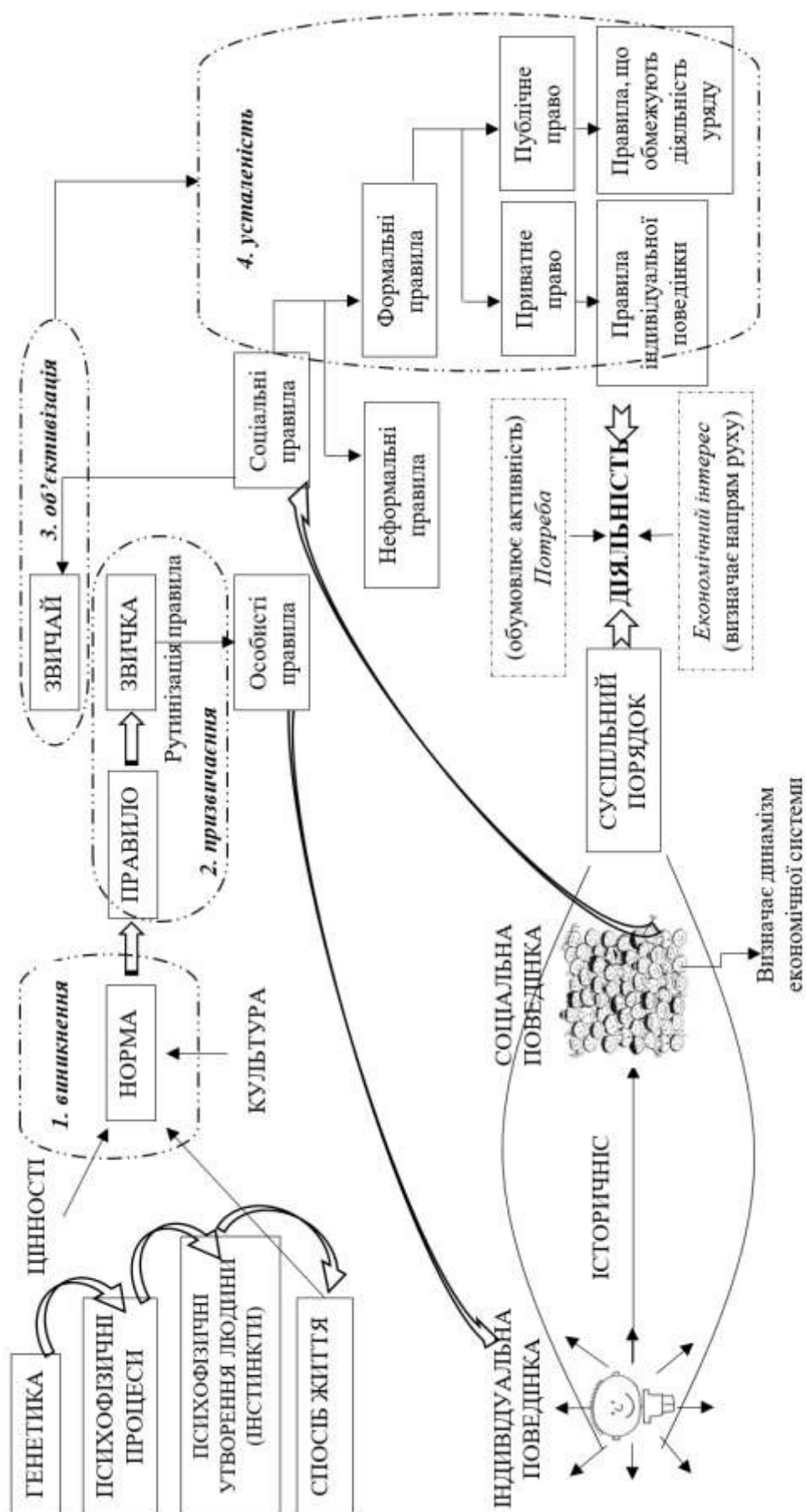

Рис. 2.1. Схема повної інституціоналізації

Джерело: авторська розробка

Результатом інституціоналізації або кінцевим станом цього процесу є становлення інституту як «реципрокальної (обопільної) типізації призвичаєних дій різними типами суб'єктів» [335, с. 54]. У цьому визначенні «призвичаєна дія» належить до форм поведінки, які розроблено емпірично й прийнято суб'єктом або суспільством для вирішення повторюваних проблем. Така поведінка перетворюється у звичну тоді, коли вона може бути викликана мінімальними зусиллями суб'єктами прийняття рішень у відповідь на певні подразники.

Ґрунтуючись на парадигмі інтеграційної моделі національної економіки, коли синергетичний ефект від об'єднання суб'єктів господарювання відбувається на підставі гармонізації їх економічних інтересів і, тим самим, відбувається зміцнення зв'язків в межах системи, *безпека* стає імперативом розвитку, а з позиції аксіологічного підходу – *цінністю*, а отже – інститутом.

Як зазначає А. Ходжаян [309], інтеграційний вектор розвитку ринкової економіки тісно пов'язаний з об'єктивними процесами концентрації та централізації виробництва і капіталу в корпоративному секторі на підставі організаційних форм партнерства. Разом з тим, в умовах інституційної недостатності, породжується невизначеність і відкриваються можливості для опортуністичної поведінки корпоративних суб'єктів. Аналогічно можна зробити екстраполяцію на загальнодержавний рівень, коли інтеграційні процеси держави, бізнесу та домогосподарств потребують формування дієвих механізмів партнерства для досягнення стратегічної мети – економічного розвитку. Основну роль в цих інтеграційних процесах, де відбувається гармонізація економічних інтересів, відіграє фінансова система та фондовий ринок.

В контексті нашого дослідження конкретно безпекою є інвестиційна безпека, яка є імперативом розвитку економіки (макрорівень) через активізацію взаємодії суб'єктів інвестиційного процесу (мікрорівень та нанорівень). Налагодження зв'язків та підтримання відносин між різного роду соціальних акторів, які в економічній системі є суб'єктами інвестиційного процесу, для забезпечення активної продуктивної господарської діяльності, оцінка рівня їх

легкості, прозорості та однозначності є чи не ключовим детермінантом забезпечення загалом соціально-економічного розвитку.

Становлення ІБ як інституту має двоїстий характер. З одного боку, вона є цінністю, седиментація (усталеність) якої пройшла довгий шлях еволюції від загального розуміння безпеки до конкретної форми прояву в інвестиційній сфері – інвестиційної безпеки. Характер пануючих цінностей визначає модель поведінки та характер взаємозв'язків економічних суб'єктів, зазнаючи впливу переважаючих неформальних інститутів. З іншого боку, ІБ як сукупність умов, які формуються та забезпечуються регулюючими органами та завдяки внутрішньому саморегулюванню – це свідома діяльність щодо організації та становлення інститутів, яка полягає в розробці та реалізації правил, процедур, організаційних структур, які забезпечують соціальні взаємодії між суб'єктами інвестиційного процесу. Двоїстий характер ІБ представлений на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Двоїстий характер інвестиційної безпеки

Джерело: авторська розробка

В межах інституціонального методологічного підходу варто застосувати інтеграційний підхід, суть якого полягає в дослідженні ІБ по вертикалі (ієрархічність рівнів національної економіки) та по горизонталі (на всіх стадіях

інвестиційного процесу). Застосування інтеграційного підходу створює умови для визначення слабких місць у протидії загрозам інвестиційній безпеці, оцінки формальної достатності та повноти процесу інституціоналізації та визначення стратегічних завдань щодо забезпечення ІБ на всіх рівнях системи національної економіки через вдосконалення механізмів активізації інвестиційної діяльності завдяки корегуванню поведінки інвестиційних суб'єктів.

Вихідною умовою гіпотези, що ІБ є інститутом, є те, що в умовах загальної невизначеності, зовнішньої та внутрішньої нестабільності, обмеженої раціональності суб'єктів економіки, асиметрії інформації під час прийняття рішень перед господарюючими суб'єктами виникає потреба в забезпеченні безпечних умов господарювання. Як відомо, основними ознаками інституту є: здатність знижувати рівень невизначеності в повсякденній взаємодії суб'єктів, розширювати межі взаємодії для всіх потенційних учасників цього процесу й знижувати трансакційні витрати як витрати координації та вирішення конфліктів, що виникають між суб'єктами в процесі взаємодії. Тому безпека, безпечні умови здійснення інвестиційної діяльності та ІБ як сукупність умов є тим інститутом, у функції якого закладено мінімізація трансакційних витрат, викликаних ймовірністю настання загроз.

Етап виникнення. Як зазначалось у п. 1.2, історично початок системної формалізації «безпеки» відбувався із становленням держави. Більш якісного змісту вона почала набувати з еволюційним розвитком держави та її базових інститутів забезпечення інтересів та потреб людини. На той час під безпекою розуміли стан спокою об'єкта, що виникає внаслідок відсутності небезпеки, або наявність матеріальних, економічних та політичних передумов для досягнення такого стану. Поступальний розвиток держави й суспільства зумовив проникнення потреби у безпеці у всі сфери та рівні функціонування ієрархічних систем. Наприклад, досліджувана нами ІБ держави є складовою економічної безпеки, яка, своєю чергою, є складовою національної безпеки. Однак, крім ІБ на макрорівні є ІБ регіонів, економічних суб'єктів господарювання та

індивідуальних суб'єктів. Гарантування безпечних умов розвитку суспільства стало ключовим критерієм у процесі оцінювання ефективності державних інститутів та їх спроможності виконувати свої функції. Трансформація безпеки, з одного боку, відбулася внаслідок зміни вимог і потреб суспільства, а з іншого – розвиток безпеки безпосередньо зумовив її самовдосконалення і формування як цілісної незалежної системи.

Розглядаючи категорійний ряд «потреба – економічний інтерес – безпека», можна виявити зв'язок між ними. Первісним є потреба, задоволення якої є економічним інтересом суб'єкта, а безпека – це сукупність умов, за яких при мінімальних трансакційних витратах максимізується рівень задоволення економічним інтересом їх носієм. Якщо потреби лише зумовлюють активність, то економічний інтерес виражає напрямок цього руху та зміст цього напрямку. У контексті цього дослідження суб'єктами інтересів можуть бути (за ієрархічним рівнем) домогосподарство, бізнес структури, регіон, держава, а об'єктами економічних інтересів відповідно є добробут людини, прибутковість бізнесу, рівень розвитку регіону, економічний розвиток держави. А оскільки сукупність господарюючих суб'єктів зі своїми потребами є за своєю властивістю гетерогенною, то економічним інтересам властива конфліктність та суперечливість. Тому постає завдання інституціоналізації ІБ на гармонізованих засадах для максимізації ефекту від її досягнення.

Базовим економічним інтересом у сфері інвестиційної діяльності внаслідок успішної її реалізації є зростання добробуту, який на різних рівнях має різну форму вияву. На нанорівні формою вияву зростання добробуту індивідів, причетних до інвестиційної діяльності, є отримання пасивного доходу, для суб'єктів, які приймають безпосередню участь в інвестиційній діяльності, тобто на мікрорівні, – отримання прибутку, на мезо- та макрорівнях (рівень регіону й держави загалом) – зростання податкових платежів, зайнятості, доходів, виробництва. Конфліктність економічних інтересів якраз і полягає в тому, що в складній системі взаємозв'язків кожен суб'єкт хоче максимізувати власну

цільову функцію. Така суперечливість в економічних інтересах може стати як джерелом їх розвитку, так і уповільнити цей процес та чинити дезорганізуючу дію. Тому узгодження економічних інтересів, формування та модернізація засадничих умов поведінки, їх консолідація є необхідною умовою економічного порядку й розвитку. Так само можна охарактеризувати й потребу в забезпеченні безпеки суб'єктів різних рівнів національної економіки та охарактеризувати інвестиційну безпеку на підставі інтеграційного підходу, в якому інвестиційна безпека суб'єктів на різних рівнях є взаємозалежна та взаємообумовлюється.

Отже, ІБ є цінністю суб'єктів економіки, яка гомогенна за своєю суттю, проте гетерогенна за формою реалізації та впливу на світогляд та формування неперсоніфікованих взаємозв'язків. Так, на нанорівні та мікрорівні національної економіки цінність ІБ тяжіє до фізичного захисту інвестицій від посягань третіх осіб, стосується питань чіткості специфікації прав власності, можливості швидко та з мінімальними трансакційними витратами розв'язувати господарські суперечки, на мезорівні та макрорівні національної економіки – тяжіє до моніторингу, оцінки та забезпечення умов, за яких відбувається ефективна реакція на виклики, нейтралізація загроз, запобігання реалізації небезпек та позитивна кількісна та якісна динаміка інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання [203, с. 29].

Місце ІБ як цінності в системі цінностей суспільства визначається цілим рядом чинників мотиваційного поля, на характер яких національна ментальність відіграє фундаментальну роль. Так, до основних характеристик національної ментальності українців за версією Н. Решетило належать: патерналізм (підсвідома невпевненість у своїх знаннях, здібностях, силах і вміннях та надія на «допомогу з боку» з одного боку та, як наслідок формування «філософії утриманства», з іншого); довготерпимість, правова необізнаність, «деяка неповага до закону»; орієнтація на колективну форму прагнення до більшої свободи; схильність до неформальних ділових бізнес-відносин; зверхнє ставлення до деталей і різних «дрібниць» у господарській діяльності;

непередбачуваність вчинків (світоглядний дуалізм), а іноді ірраціональні дії; схильність до мрійливості (утопічного мислення); готовність наслідування прикладів; недовіра до колег у трудовому колективі та до державних інститутів-регуляторів [261, с. 104]. Якщо на додачу врахувати вплив норм пануючої релігії, відсутність підприємницької культури через становлення ринкової економічної моделі протягом лише останніх двадцяти восьми років, то такий набір неформальних інститутів, на нашу думку, не створює сприятливе підґрунтя для функціонування інвестиційної системи. Для формування конструктивної економічної поведінки у сфері інвестування та генерації допоміжних «хороших» інститутів постає необхідність у системному формуванні таких ціннісних орієнтирів серед економічних суб'єктів, як то бережливість, заощадження, підприємницька культура та культура інвестування, відповідальне інвестування, добробут, які формують продуктивну індивідуальну поведінку суб'єктів інвестиційного процесу.

У системі інвестиційних відносин взаємодія суб'єктів може розглядатися з позиції наступних моделей комунікації (рис. 2.3): «С-В» – взаємодія між «інвестором-донором» – фізичною особою (С) та «інвестором-реципієнтом» (В); «В-В» – взаємодія між економічними суб'єктами (юридичними особами); «В-Г» –

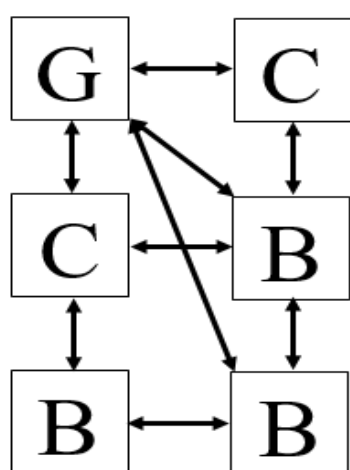

Рис. 2.3. Комунікаційні зв'язки в системі інвестиційних відносин
Джерело: авторська розробка

– взаємодія між економічним суб'єктом та державою (G) та «С-G» – взаємодія між «інвестором-донором» (фізичною особою) та державою.

Так, потенційне існування опортуністичної поведінки у відносинах між суб'єктами економіки (модель С-В, В-В, В-Г, С-Г), тобто деструктивний чинник, який негативно впливає на базовий економічний інститут «власність», створює потребу (необхідність) в існуванні механізму коригування поведінки, направленої на конструктивну співпрацю. Тобто у відносинах між суб'єктами прийняття рішень (decision-

makers) в умовах ускладнення господарських взаємозв'язків з'являється щось нове (*виникнення нового*). Цим новим є потреба в безпеці господарювання, потреба в новому інституті-механізмі, який її забезпечує, а отже, вона потребує спільних організованих дій. На рівні формальних інститутів механізм коригування поведінки економічних суб'єктів, направлених на конструктивну взаємодію та діяльність відповідно до національних інтересів, полягає в побудові системи сигналів «стримування та стимулювання» та набуває форм правового та економічного механізмів. Стимування в даному розумінні є формування системи інститутів та інституцій, які вчасно ідентифікують та адекватно реагують на деструктивні дії економічних суб'єктів та забезпечує невідворотність покарання за вчинені протиправні дії та зловживання: правова забезпеченість контрактів, захист прав власності, забезпечення конкуренції. Стимулювання є системою заходів економічного, морально-етичного характеру, спрямованих на формування конструктивної поведінки та напрямів діяльності економічних суб'єктів за одночасного підвищення рівня трансакційних витрат функціонування за умов їх недотримання.

Етап при звичаєння. В організаційному контексті процес *при звичаєння (хабітуалізації)* передбачає створення цього нового механізму в структурі системи у відповідь на виникнення проблем організаційного плану, а також оформлення таких механізмів у політику й процедури тієї чи іншої організації або набору організацій з однаковими або подібними проблемами. На етапі виникнення потенційних загроз реалізації економічних інтересів та хабітуалізації як процесу створення безпекового механізму формується база знань про загрози та небезпеки, їх критерії оцінювання та основи методики розрахунку. У ході стихійної соціальної взаємодії здійснюваної методом спроб і помилок з'являються норми й правила (система безпекових індикаторів) та пов'язані з ними процедури.

Етап об'єктивізації. З еволюцією та ускладненням господарських відносин, відбувається поширення потреби у «встановленні безпечних умов

господарювання» серед існуючих та нових суб'єктів, тобто відбувається *об'єктивізація* інституту забезпечення безпеки. З'являється помірною суспільною згодою на нові структури (організації) та рішення, а також підвищується засвоєння нових правил та процедур, які мають комплементарний характер у ставленні до основного інституту. На цьому етапі поінформованість щодо цих структур значно вища, ніж на етапі хабітуалізації (призвичаєння).

Етап усталеності (седименції). Повна інституціоналізація інституту ІБ завершується етапом, де відбувається усталеність цієї норми. Цей етап характеризується практично повним поширенням та визнанням нових процедур, та їх збереженням протягом тривалого часу. Ухвалення та практичний вияв норм, правил та процедур проходить стадію формалізації, яка передбачає встановлення системи санкцій для підтримки правил, специфіку їх застосування в окремих випадках.

ІБ як інститут виконує притаманні йому функцію координування, розподільчу функцію та зниження трансакційних витрат. Координуюча функція полягає в регулюванні інвестиційної діяльності економічних суб'єктів та узгодженню інтересів сторін обміну щодо максимального досягнення їх цілей; розподільча функція регламентує правила взаємодії економічних суб'єктів на засадах симетричності; а функція зниження трансакційних витрат є наслідок виконання попередніх функцій.

Отже, на основі конвергенції аксіологічного та інтеграційного підходів було формалізовано інститут інвестиційної безпеки (рис. 2.4). На підставі аксіологічного підходу доведено двоїстий характер інвестиційної безпеки, яка розглядається як цінність та імператив розвитку та як сукупність умов, які формуються і забезпечуються органами державного регулювання та внутрішнім саморегулюванням інвестиційних суб'єктів.

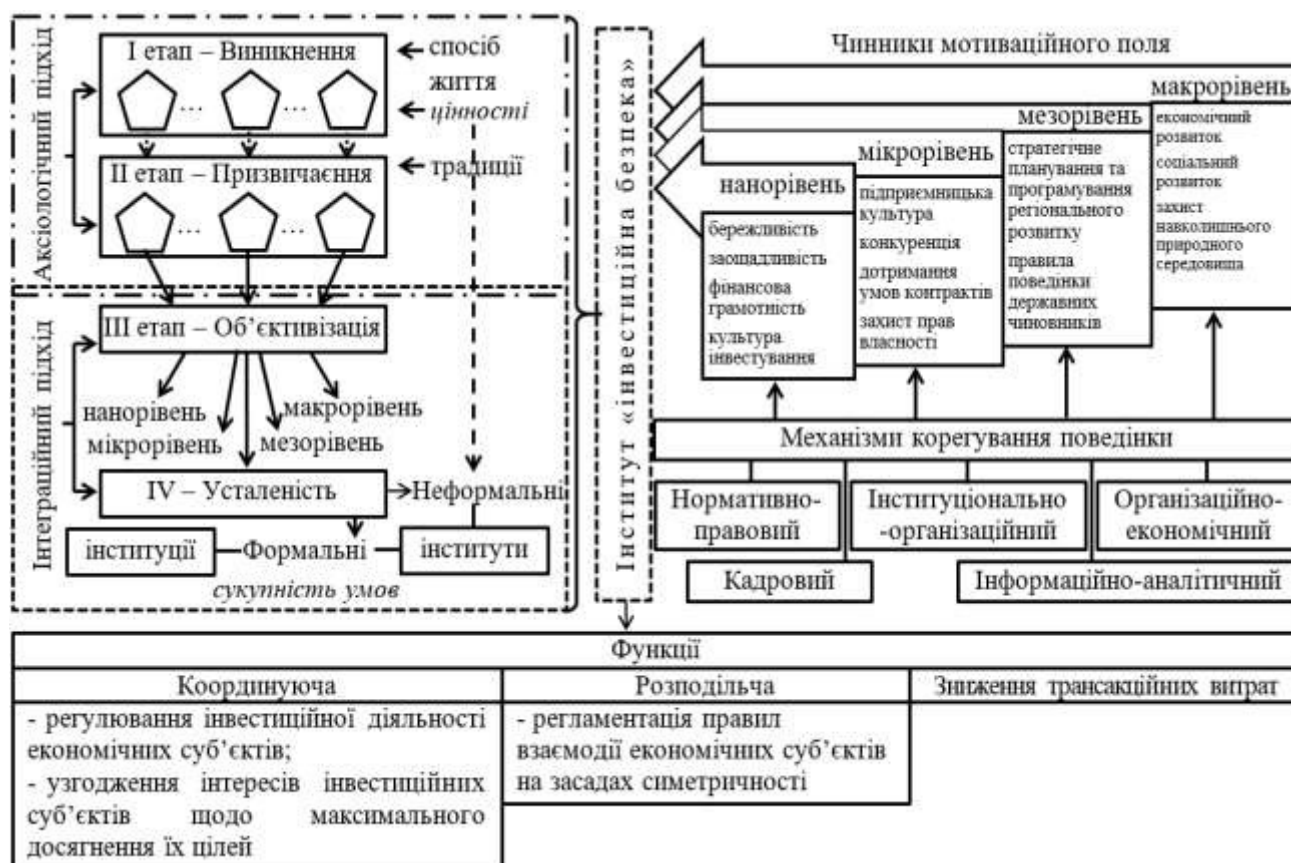

Рис. 2.4. Формалізація інституту «інвестиційна безпека».

Джерело: розробка автора

Інтеграційний підхід визначив гетерогенність та взаємообумовленість інвестиційної безпеки кожного ієрархічного рівня національної економіки. Визначено, що чинниками мотиваційного поля є сукупність ціннісних орієнтирів серед економічних суб'єктів по відношенню до праці, підприємництва, конкуренції, інвестування, виконання контрактів, поваги й визнання прав власності тощо, які в умовах інституційної нестійкості набувають деструктивних ознак, як то опортуністична поведінка, рентоорієнтованість державних службовців, тощо. Усунення такого деструктивного впливу забезпечується механізмом коригування поведінки економічних суб'єктів через побудову системи сигналів «стримування-стимулювання» на рівні формальних інститутів нормативно-правового та економічного характеру.

Фінал процесу становлення інституту ІБ, його усталеність стає початком процесу інституціоналізації її забезпечення та управління, тобто формалізації та упорядкування процесу реалізації державної політики забезпечення ІБ.

Оскільки інституціоналізація ІБ держави передбачає формування системи інституцій та організацій, які забезпечують реалізацію функції управління ІБ національної економіки, то, іншими словами, це є система забезпечення ІБ, яку згідно з підходом структурно-функціонального аналізу можна розглядати як функціональну систему. Під функціональною системою розуміють динамічні саморегулятивні організації, діяльність яких спрямована на забезпечення корисних для існування самих систем і організацій, до яких вони входять як складові, результатів більш високого рівня [226].

П. Анохін зазначав, що системою можна назвати тільки комплекс таких вибірково втягнутих компонентів, у яких взаємодія і взаємовідносини набувають характеру взаємодії компонентів для отримання сфокусованого корисного результату [226, с. 107]. Для підтвердження цих слів інший дослідник теорії систем В. Спіцнадель виокремив чотири головні властивості системи, які є ключовими для розгляду її сутності [281]:

1. Система – це, передусім, сукупність елементів, які за певних умов, також можуть розглядати як системи.

2. Наявність суттєвих зв'язків між елементами і (або) їх властивостями, що перевершують за силою зв'язки цих елементів із елементами, що не входять до певної системи. Під такими зв'язками розуміють такі, що закономірно визначають інтегративні властивості системи. Така властивість відрізняє систему від простого конгломерату і виокремлює її із навколишнього середовища як цілісний об'єкт.

3. Наявність певної організації, що виявляється в зниженні ступеня невизначеності системи порівняно з ентропією системоутворювальних чинників, що визначають можливість створення системи. До них відносять число елементів системи, суттєвих зв'язків, які може мати елемент, число квантів простору й часу.

4. Існування інтеграційних властивостей, тобто властивих системі загалом, але не властивих жодному з її елементів окремо. Їх наявність свідчить, що

властивості системи хоч і залежать від властивостей елементів, але не визначаються ними повністю.

Тобто, система не зводиться до простої сукупності елементів, і, розчленувавши її на окремі частини, неможливо пізнати всі властивості системи загалом. Так, загалом поняття «система» характеризується: наявністю множини елементів, наявністю зв'язків між ними, цілісним характером цього процесу.

Не можливо не погодитися з думкою К. Судакова, згідно з якою можна стверджувати, що функціональна система, до якої належить і система ІБ держави, будується на підставі таких принципів:

- системогенез – вибіркове формування функціональних систем у процесі онтогенетичного розвитку соціуму;
- результат діяльності як провідний, системоутворюючий чинник;
- ієрархія функціональних систем;
- мультипараметрична взаємодія функціональних систем за кінцевими результатами;
- саморегуляція як загальний принцип організації функціональних систем;
- вибіркова мобілізація окремих органів і організацій в цілісну організацію функціональної системи, взаємодія окремих елементів для досягнення кінцевих результатів діяльності системи [288, с. 75].

Із цивілізаційним розвитком відбуваються зміни зовнішнього середовища, яке впливає на формування нових функціональних систем або призводить до зміни структури та функцій елементів чинних систем. Зміна функцій елементів, яка відбувається внаслідок різних флуктуацій, спричиняє зміну функцій системи та її структури, а перебудова структури зумовлює нову зміну функцій елементів. Кожний з них починає характеризуватися функціями, не притаманними їм раніше. Структура, поєднавши елементи системи безпеки, стає джерелом нових способів і форм реалізації її функцій. Згідно з інституціональним підходом, перетворюючи безпеку в загальну цінність, досягнення, підтримка та зміцнення якої стає необхідністю для досягнення цілей вищого порядку, відбувається

трансформація загальних понять про безпеку в безпеку як функціональну систему.

Провідним системоутворюючим чинником, що організовує функціональну систему будь-якого рівня складності, є корисний для системи й соціуму загалом результат. Саме кінцевий результат діяльності визначає конфігурацію тієї чи іншої функціональної системи. Кінцевий результат функціональної дії системи ІБ як складової економічної безпеки в загальних рисах визначений в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України 2013 року. Відповідно до них завдання ІБ як підсистеми економічної безпеки та системи її забезпечення полягає в забезпеченні зростання конкурентоспроможності національної економіки у світовому економічному середовищі в поєднанні із її здатністю до сталого та збалансованого зростання (рівень економічної безпеки) через зростання ефективності та поглиблення спеціалізації у створенні продукції з високою часткою доданої вартості («рівень інвестиційно-інноваційної безпеки» в редакції методичних рекомендацій 2013 року) [243]. Досягнення кінцевого результату можливо за умови сформованої дієвої системи забезпечення ІБ держави, основними завданнями якої є:

- досягнення довгострокового, стабільного економічного зростання національної економіки й підвищення якості життя населення;
- розширення інвестиційного потенціалу;
- створення сприятливого інституційного середовища провадження інвестиційної діяльності;
- формування механізмів стабільної, стійкої та інноваційно спрямованої інвестиційної діяльності.

Ієрархія функціональних систем. Щодо функціональних систем, то одні з них, до яких можна віднести систему загальної безпеки, є генетично детерміновані, а інші зумовлені мірою розвитку соціуму, мірою його просування завдяки соціальному прогресу. До таких можна віднести продовження категоріального ланцюга: «національна безпека – економічна безпека –

інвестиційна безпека». Своєю чергою, інвестиційну безпеку держави загалом, як функціональну систему, можна розглядати як інтегровано ієрархічну вертикаль функціональних систем інвестиційних безпек різного рівня: нанорівня, мікрорівня, мезорівня та макрорівня.

Домінування функціональних систем у соціумі визначається їх суспільною значущістю. Відповідно до кожної домінуючої в певному ієрархічному порядку вибудовуються всі інші функціональні системи. *Мультипараметричний принцип взаємодії* різних функціональних систем визначає їх узагальнену діяльність. Здебільшого, зміна одного показника результату діяльності однієї функціональної системи в соціумі негайно позначається на результатах діяльності інших.

Згідно з структурно-функціональним підходом одним із принципів побудови функціональної системи є *принцип саморегуляції*, суть якого полягає в тому, що за умови відхилення результату діяльності системи від оптимального рівня обов'язково задіється ланцюг процесів, що будуть спрямовані до відновлення оптимального рівня. Водночас, може трапитися, що зміна показника однієї функціональної системи може негативно позначитися на показниках інших функціональних систем, як, наприклад, незначне погіршення стану національної безпеки може потенційно суттєво погіршити рівень економічної, а та, своєю чергою, інвестиційної.

Для функціональних систем багатозв'язкового регулювання (а система ІБ є складовою економічної безпеки, яка, своєю чергою, є складовою національної безпеки) характерним є якісно інший принцип саморегуляції: відхилення від оптимального рівня того чи іншого параметра зумовлює спрямований перерозподіл у певних співвідношеннях значень усіх інших параметрів результату їх показників. Процеси деіндустріалізації, скорочення інвестицій, непродуктивне використання інвестицій (вкладення фінансових ресурсів у непродуктивні сфери підприємницької діяльності), економічна злочинність є наслідком неспроможності або прикладом імітації спроможності системи

забезпечення ІБ держави виконувати своє функціональне призначення. У процесі саморегуляції система ІБ виходить з того, що «межі цієї саморегуляції задаються суспільством. Саморегуляція необхідна такій системі під час організації своєї життєдіяльності, структуруванні сил і засобів для вирішення завдань, що перед нею ставить соціум» [55, с. 54]. Утім, якщо завдання, що стоять перед системою ІБ, не можуть бути вирішені в обсязі наданих суспільством засобів і суспільство постійно ігнорує запити її структурних елементів (інституційних суб'єктів, суб'єктів інвестування, суб'єктів інвестиційної інфраструктури), система може спрямувати процес саморегуляції в деструктивне русло.

Для розвитку системи характерними є два взаємопов'язані процеси: з одного боку, це збереження стійкості та підтримання цілісності системи, тоді як, з іншого боку, об'єктивне існування флуктуацій, які призводять до тимчасового порушення цієї стійкості та цілісності. Через те, що розвиток соціуму, загалом будь-якої системи та її окремих елементів є нелінійним процесом, флуктуації відбуваються у певних точках біфуркації та виявляються в зовнішніх впливах алгоритмів дестабілізації різного рівня інтенсивності та динамічності.

Збереження стійкості означає спроможність системи протистояти цим впливам, у такий спосіб забезпечуючи спадкоємність її розвитку, а підтримання цілісності передбачає реалізацію цільової функції системи кожним її елементом.

Загалом, наявність біфуркацій супроводжується певними змінами, які охоплюють окремі сфери чи систему в цілому, внутрішню чи зовнішню структуру, окремі функції чи всю їх систему. На цій підставі виникає нова дисипативна структура, з якої розпочинається новий процес розвитку системи безпеки, не обов'язково якісно кращий. Нова дисипативна структура забезпечує стійкість системи безпеки в якісно іншому стані, на якісно новому рівні організованості.

Отже, ланцюжок біфуркацій може не лише відвести систему ІБ від оптимального стану (порядок – хаос), але й повернути її в цей стан за умови задіяння захисних механізмів (хаос – порядок) [32, с. 24]. У контексті

досліджуваної проблеми такими точками біфуркації у випадку «порядок – хаос» є порушення граничних значень відповідних індикаторів рівня інвестиційної безпеки, що спричиняє загрозові процеси в економіці. У теорії безпеки це називають атрактором – граничний стан, досягнувши якого, система вже не може повернутися в жоден із колишніх станів [18, с. 120; 34; 54].

Проблема забезпечення ІБ як складової економічної та загалом національної безпеки має системний характер і не може обмежуватися створенням системи окремо діючих органів. Термін «забезпечення» має два важливих аспекти: діяльнісна природа й цільова визначеність. Діяльнісна природа передбачає активну перетворювальну позицію економічних суб'єктів, а цільова визначеність конкретизує результати цієї діяльності в системі критеріїв і показників, які дають змогу оцінити забезпечені чи ні в кінцевому підсумку результати. Водночас «гарантування» – це створення умов, що забезпечують що-небудь [107].

Використання системного підходу дає змогу не тільки зосередити увагу на деякій окремій ділянці розв'язання проблем ІБ, але й охопити коло всіх питань щодо вирішення цієї проблеми. Можна стверджувати, що системний підхід під час наукового аналізу ІБ – це підхід, коли всі суспільні зв'язки й опосередковування, елементи й складові суспільства та держави, функції і проблеми щодо забезпечення ІБ розглядають як взаємопов'язане ціле. Проте слід розрізняти системний підхід, який є суто методологічним, загальним і характеризується більш високим теоретичним рівнем, і комплексний підходи до розгляду об'єкта дослідження. Комплексний підхід у розв'язанні цієї проблеми є організаційно-методичним. Унаслідок сумісності системного та комплексного підходів відбувається їх взаємне збагачення. Системний підхід виробляє методологію та методи, а комплексний – стратегію та тактику розв'язання проблеми [281, с. 159].

Система ІБ держави є відносно відокремленою (рис. 2.5), має особливу структуру і зв'язки із зовнішнім середовищем та специфічний механізм відтворення. Системоутворюючим чинником, тобто стратегічною метою ІБ

держави є захист інтересів і цінностей її суб'єктів, що проявляється через моніторинг, оцінку та нейтралізацію загроз і небезпек в інвестиційній сфері.

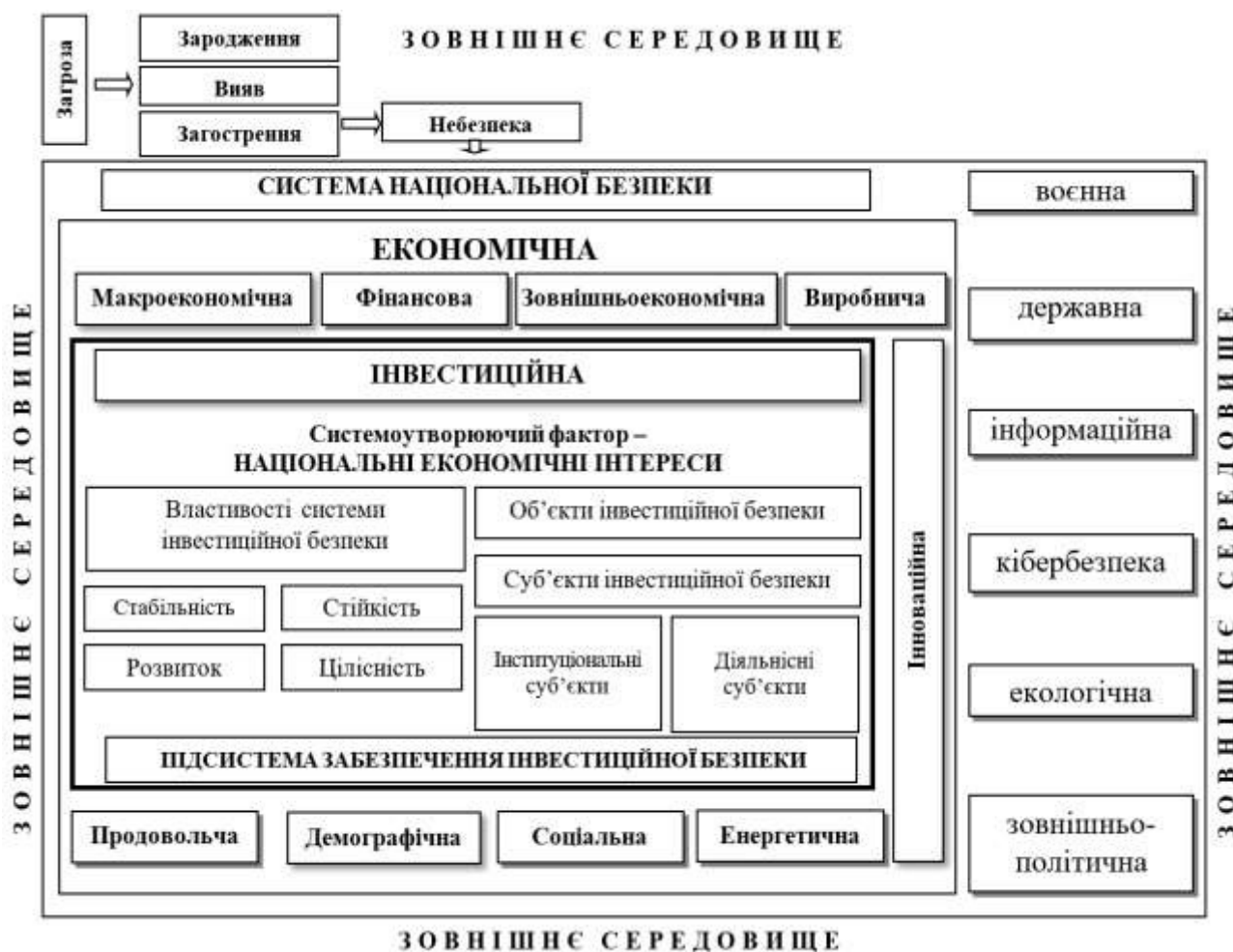

Рис. 2.5. Декомпозиція системи інвестиційної безпеки

Джерело: авторська розробка

В економічній теорії принцип системоутворення слід розглядати як поєднання знань глибинної інституціональної структури з одного боку та загальних засад будови цілісної системи інститутів – з іншого [25, с. 7]. Поєднання цих аспектів лежить в основі нового напрямку в науці – інституціональна архітектоніка. Відповідно до підходів, розроблених А. Гриценком, інституціональна архітектоніка є структурою інститутів, яку становлять правила, норми, стереотипи, традиції, установи та інші соціальні утворення в їх співвідношеннях із суттю і загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи. У цьому визначенні відображено й об'єктивні, внутрішньо властиві системі відносини, і значення

суб'єктів у перетворювальній діяльності, а також необхідність її побудови згідно із внутрішніми закономірностями системи [47, с. 32].

Інвестиційна безпека в системі безпек вищого порядку зумовлена наявністю синергетичних зв'язків між різними суб'єктами на різних рівнях ієрархії, що відображає систему економічних відносин, які виникають у процесі узгодження, реалізації та захисту суб'єктами своїх інтересів. У кожний конкретний момент часу ефективне функціонування будь-якої системи, зокрема й системи ІБ, піддається впливу негативних чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. За рівнем напруження дестабілізуючі чинники можна поділити на виклики, загрози й небезпеку. Зважаючи на ту обставину, що безпека є однією, відповідно до піраміди Маслоу, з головних потреб, небезпека має посідати найвищий щабель у загальній піраміді безпекогенних чинників і бути найнебезпечнішою з них [131, с. 416]. Небезпека, на відміну від загрози, має місце в тому випадку, коли загроза супроводжується діями, спрямованими на її реалізацію.

Основна особливість економічної системи полягає у винятковому різноманітті її властивостей, частина із яких відображає зміст ІБ і має очевидне теоретико-практичне значення в контексті забезпечення ІБ.

Основними властивостями ІБ держави як системи є стабільність, стійкість, розвиток і цілісність. Стабільність слід розуміти як стан системи, що забезпечує еволюцію системи, сполучаючи динамічні й статичні елементи. Динамічною складовою стабільності системи ІБ є її розвиток та інтеграція до систем більш високого гатунку. Прикладом статичної складової стабільності системи ІБ можна навести її структуру, тобто незмінну сукупність елементів, що забезпечують функціонування самої системи відповідно до поставлених цілей.

Стійкість системи полягає в міцності та надійності як її елементів, так і вертикальних та горизонтальних зв'язків усередині системи, спроможності протистояти зовнішнім впливам (загрозам, небезпекам) в умовах активізації дестабілізаційного механізму різного рівня інтенсивності та припустимих параметрів динамічності. Вона забезпечує спадкоємність в її розвитку.

Важливою характерною рисою системи ІБ є розвиток, який і створює нові, сприятливі умови для виживання. Якщо система не розвивається, то різко скорочується можливість її виживання, здатність до опору та пристосування до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Під час дослідження системи ІБ держави та системи її забезпечення доцільно також використовувати методологію синергетичного підходу. Так, Г. Ситник, застосовуючи принципові положення синергетики, пропонує по-новому розглядати феномен безпеки соціальних систем, загальні властивості яких можна адаптувати до інвестиційної безпеки:

- стан невизначеності та нестійкості, наявність різного роду небезпек, збереження цілісності соціальної системи породжує тенденцію ускладнення системи через появу нових її властивостей;
- безпека виявляється в контексті нелінійного розвитку системи як один із можливих шляхів подальших суспільних змін;
- безпека може розглядатися як властивість соціально-економічної системи, де кожен її елемент має достатній рівень свободи для свого самозбереження, не порушуючи цим цілісності системи;
- виникає можливість досліджувати безпеку системи в точці біфуркації, коли одні види (складові) безпеки можуть бути конструктивними, а інші деструктивними [178, с. 119].

Історія розвитку систем безпеки різних рівнів і ступенів складності являє собою процес розвитку засобів, техніки, науки, персоналу, управління й зміни взаємозв'язків між ними. Це вказує на те, що система ІБ держави існує не лише як певний тип, рід чи вид, але й як історична реальність, що поєднує в собі всі досягнення суспільного розвитку. Весь цикл розвитку системи безпеки складається з певних стадій – виникнення, становлення, зрілості і перетворення. Причому на кожній з них дану систему можна розглядати як систему, що постійно розвивається. Так, найважливіше в основних положеннях синергетики полягає в тому, що невизначеність і нестійкість

системи є її властивістю, яка виникає із взаємодії елементів і має нематеріальний порядок.

Прогнозування, планування та визначення напрямів і засобів зміцнення ІБ в сучасних умовах не можуть здійснюватися без координації та узгодженості. Високу ефективність системи ІБ держави може забезпечити тільки синхронний розвиток усіх її елементів та підсистем. Монолітне уявлення про сутність ІБ держави, її функціонування, взаємодію її елементів можливе в процесі поєднання структурно-функціональної та синергетичної методологій. Практична цінність цього поєднання виявляється в розумінні механізму забезпечення ІБ та його задіяння.

Використання положень системної та синергетичної методології дало змогу визначити *інвестиційну безпеку держави* (у кореляції з висхідним визначенням поняття національної безпеки, підсистемою якої вона є) як множину потреб, інтересів і цінностей мультирівневих суб'єктів, загроз і небезпек, що впливають на стан інвестиційної безпеки, умови їх генезису, еволюції та балансу, державних та недержавних інституцій, які об'єднані цілями і завданнями щодо захисту інтересів, потреб та цінностей та взаємодіють один із одним і здійснюють відповідну діяльність у межах чинного законодавства України. Положення системної і синергетичної методології інституціоналізацію ІБ держави (як комплекс заходів її становлення, гарантування та забезпечення) трактують як систему теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними та недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток добробуту та ефективне функціонування ІБ держави, а також економічної і національної безпеки загалом [361, с.11].

2.2. Типи загроз інвестиційній безпеці держави

Безпеку загалом, що за своєю суттю є об'єктом управління, не можна розглядати відірвано від контексту відповідних інтересів, тому що між ними є тісний прямий та зворотний зв'язок. Інтереси, з одного боку, визначають політику та механізм забезпечення безпеки (прямий зв'язок), і з іншого – за неналежного забезпечення каналами зворотного зв'язку передають інформацію до системи безпеки для корекції алгоритму управління. До національних інтересів України відносять «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [249, ст. 3]. На відміну від попереднього закону, який прийнятий у мирний час, де національні інтереси розписано детально, у новому законі відбулося укрупнення та фундаменталізація національних інтересів (додаток Е).

На відміну від ризику, який є природньою властивістю для підприємницької як і для інвестиційної діяльності та який може сприяти отриманню прибутків, загрози, якщо вони виникають, за своєю природою спричиняють тільки збитки. Аналізуючи суть безпеки, необхідно враховувати її зв'язок із загрозами, оскільки суттєвим (хоч і не єдиним) аспектом безпеки є їх відсутність.

З огляду на те, що загрози впливають на ланцюжок «ІБ – ЕБ – НБ», перешкоджаючи нормальному розвитку економічної системи, детальна класифікація загроз ІБ дасть змогу вчасно їх ідентифікувати, визначити та знизити ризики їх виникнення, а в разі навіть виникнення певної загрози реалізація заходів економічної політики нейтралізує її і дасть змогу передбачити на майбутнє потенційні загрози. До того ж економічна система країни змінюватиме свої параметри, як у позитивний, так і в негативний бік.

Категорія «загроза» так само як і категорія «безпека» ще знаходиться в процесі дослідження, тому її сутність неоднозначна. Так, у Законі України «Про національну безпеку» під загрозами національній безпеці України розуміють

«явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [249, ст. 1]. О. Дзьобань під загрозою розуміє «актуалізовану форму небезпеки в процесі її перетворення з можливості в дійсність, суб'єктивну готовність одних суб'єктів завдати шкоди іншим» [55, с. 38], В. Ярочкін зазначає, що загроза – це «результат суперечностей, які є і формуються в самому суспільстві, міждержавних відносинах, стосунках між різними цивілізаціями і без їх виявлення ніяка безпека не може бути забезпечена» [328], а О. Іляш трактує поняття «загроза» як «сукупність несприятливих факторів, що створюють небезпечний вплив на життєво важливі національні інтереси ..., що виходять за локальні рамки системи і є наслідком існуючих небезпек» [87, с. 121].

Загрози як і безпека є об'єктивним явищем. Абсолютна безпека можлива лише в ідеальних умовах визначеності та поінформованості. А оскільки абсолютну визначеність забезпечити в економічному середовищі через непостійність і гетерогенність інтересів сукупності економічних агентів неможливо, то цей факт сприятливий для виникнення та розвитку загроз, посилення їх дестабілізуючого впливу на об'єкт та ускладнення процесу формування економічної та, зокрема, ІБ.

До основних видів загроз в економічній сфері, до якої належить інвестиційна діяльність, згідно із Законом «Про основи національної безпеки» [250] належать:

- суттєве скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;
- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;
- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки,

зокрема фінансової (фіскальної) політики держави;

- відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;
- зростання кредитних ризиків;
- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромисловому комплексі, системах життєзабезпечення;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;
- небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;
- «тінізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

Дотичними до загроз економічній безпеці є:

- у сфері державної безпеки: поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;
- у соціальній та гуманітарній сферах:

- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

- у науково-технологічній сфері:

- наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн;

- низька конкурентоспроможність продукції;

- нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції та відсутність його ефективного захисту від іноземної технічної і технологічної експансії;

- зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств, незадовільний рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу, недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності;

- відплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України.

- в екологічній сфері: нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних.

Загрози, що притаманні різним сферам, мають тісний та безпосередній зв'язок із загрозами економічної сфери, що представлено на рис. 2.6.

Так, наприклад, така загроза соціальної та гуманітарної сфери як «зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків населення» безпосередньо впливає на реалізацію загрози в економічній сфері – «скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку», адже освіта є базовим чинником подальшого розвитку науки, технології, інновацій та відповідно якісних інвестицій.

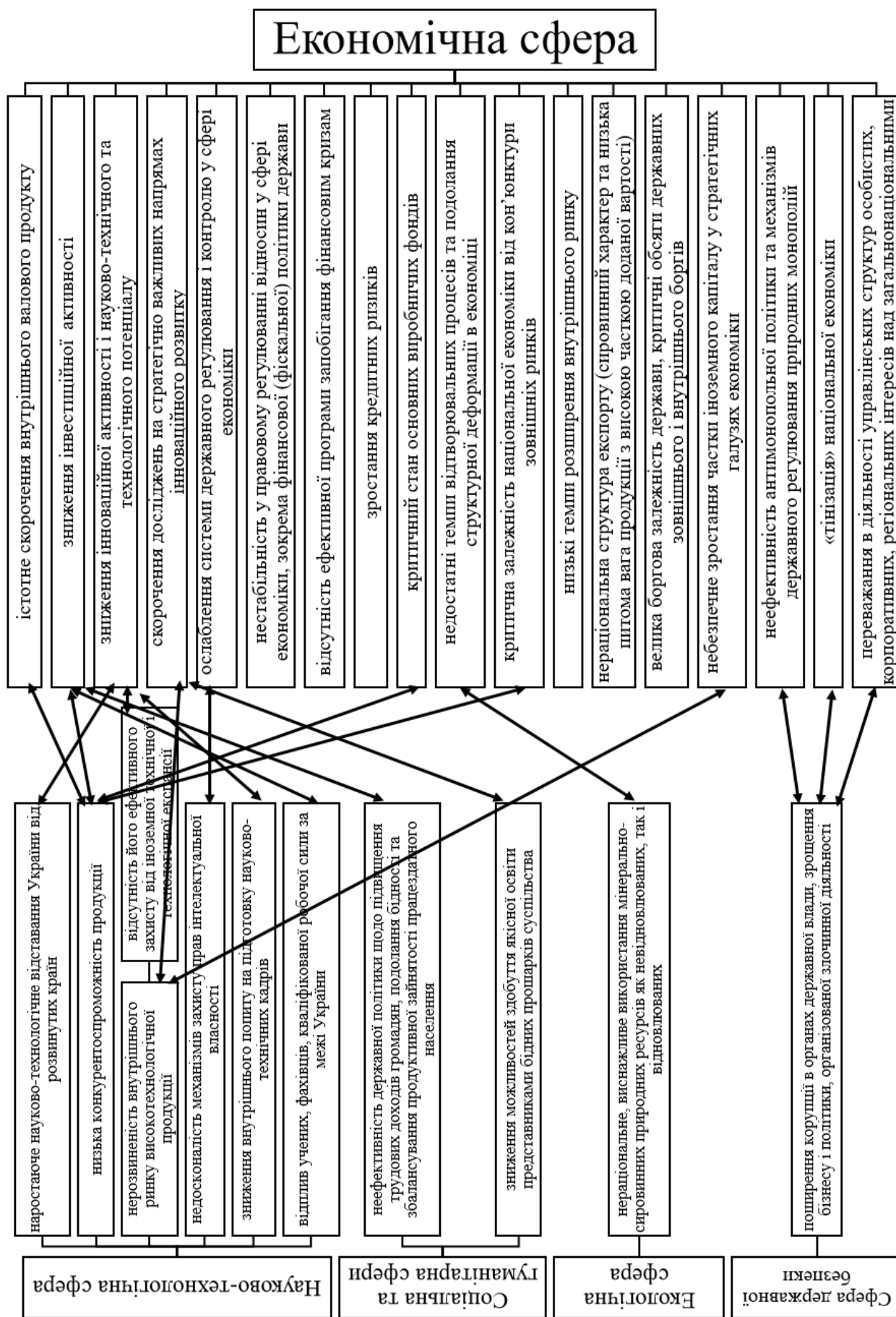

Рис. 2.6. Зв'язок між загрозами різних сфер національної безпеки
Джерело: авторська розробка на підставі Закону про ОНБ

Дослідники безпеки наводять доволі розгалужену класифікацію загроз за джерелом, місцем, сферою або напрямом їх виникнення та іншими ознаками. Ураховуючи недоліки й переваги чинних класифікаційних ознак загроз інвестиційній безпеці держави автором структуровано багаторівневу ієрархічну систему загроз (додаток Ж, рис. 2.7), що становитиме основу для розробки заходів зміцнення ІБ держави.

У першому розділі дисертації здійснювалась типологізацію видів ІБ за базовою критеріальною ознакою – рівень у системі ієрархії: нанорівень ІБ (ІБ домогосподарств), мікрорівень ІБ (ІБ суб'єкта господарювання, економічного актора), мезорівень ІБ (ІБ регіонів, галузей), макрорівень ІБ (ІБ держави) і мегарівень ІБ (глобальна ІБ). Малодослідженими науковими проблемами залишаються питання регіональної (мезорівень) та особистої (нанорівень) ІБ. Якщо ІБ на мезорівні здебільшого розглядають у контексті інвестиційної складової економічної безпеки регіону або як регіональну похідну від ІБ держави, то особисту ІБ розглядають або як безпеку здійснення інвестицій, або поєднують із ІБ на мікрорівні (ІБ суб'єктів господарювання).

Крім того, що загрози визначаються як дія дестабілізуючих чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, які можуть спричинити потенційні або реальні втрати для учасників процесу, вони можуть трансформуватися ієрархічно. Загрози різних ієрархічних рівнів взаємозалежні та взаємообумовлюють одна одну. Так, загрози інвестиційній безпеці індивідуальних суб'єктів перетворюються в загрози ІБ на мікрорівні, що, своєю чергою, трансформуються та укрупнюються на вищому ієрархічному рівні: відсутність фінансової грамотності в населення, використання ними готівки для розрахунків із постачальниками товарів та послуг спричиняє дефіцит й одночасно подорожчання фінансового ресурсу в банківській системі, що, своєю чергою, обмежує інвестиційні можливості суб'єктів господарювання.

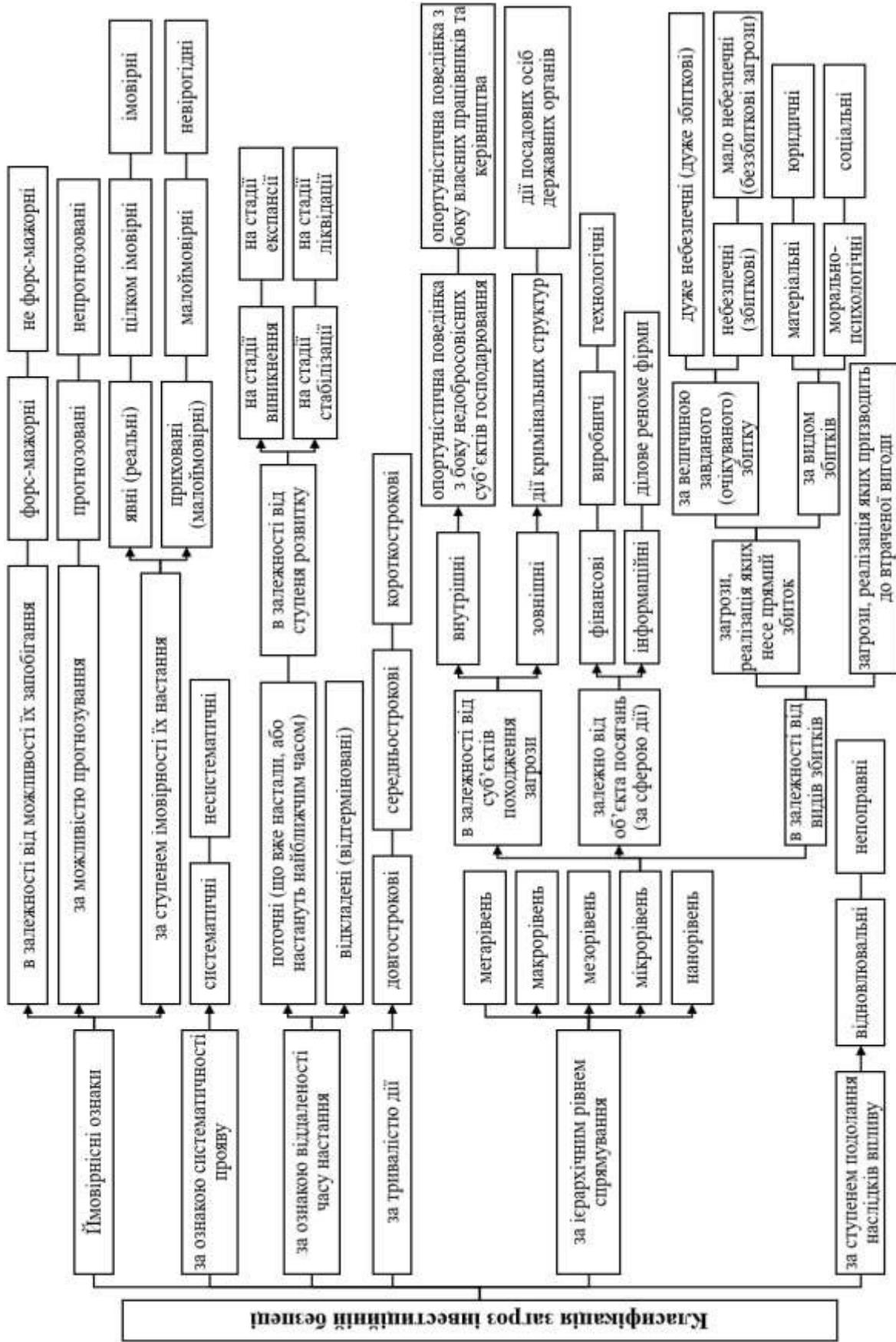

Рис. 2.7. Класифікація загроз інвестиційній безпеці
Джерело: авторська розробка

Обмежений доступ до фінансових ресурсів стримує інвестиційну активність суб'єктів господарювання, зростання їх кількості та створення конкурентного середовища, унаслідок чого створюються передумови до монополізації галузі(-ей) та намаганням монополістів втримати свою економічну владу через втручання в законодавчий процес для запобігання його вдосконалення, тобто зростання рівня корупції. Як загальний висновок цього ланцюжка, відбувається обмежене зростання інвестиційних витрат в економіці через недопущення нових потенційних інвестиційних суб'єктів, що й спричиняє обмеження економічного зростання.

За класифікаційною ознакою в залежності від суб'єктів походження загроз, загрози можуть бути поділені на зовнішні та внутрішні, де внутрішні загрози вищого ієрархічного рівня стають зовнішніми загрозами нижчого ієрархічного рівня. Основні загрози інвестиційній безпеці на різних ієрархічних рівнях представлено на рис. 2.8 [175].

Загрози інвестиційній безпеці на макрорівні є фундаментальними через свою здатність впливати на поведінку та характер прийнятих рішень економічними суб'єктами нижчих ієрархічних рівнів. Також вони пов'язані із загрозами ефективності інституційного середовища щодо процесу, що передує інвестиціям, безпосередньо інвестиційного процесу, процесу, пов'язаному з привласненням результатів інвестиційної діяльності та загальноінституційного процесу.

До зовнішніх загроз на макрорівні відносяться негативні наслідки глобалізації, міжнародної інтеграції, геополітичні та економічні шоки. До внутрішніх загроз на макрорівні відносять загрози загальноінституційного характеру, які характеризують передумови до зниження рівня інвестиційної активності:

- політична нестабільність;
- макроекономічна нестабільність;
- відсутність інвестиційної стратегії та тактичних завдань в частині:

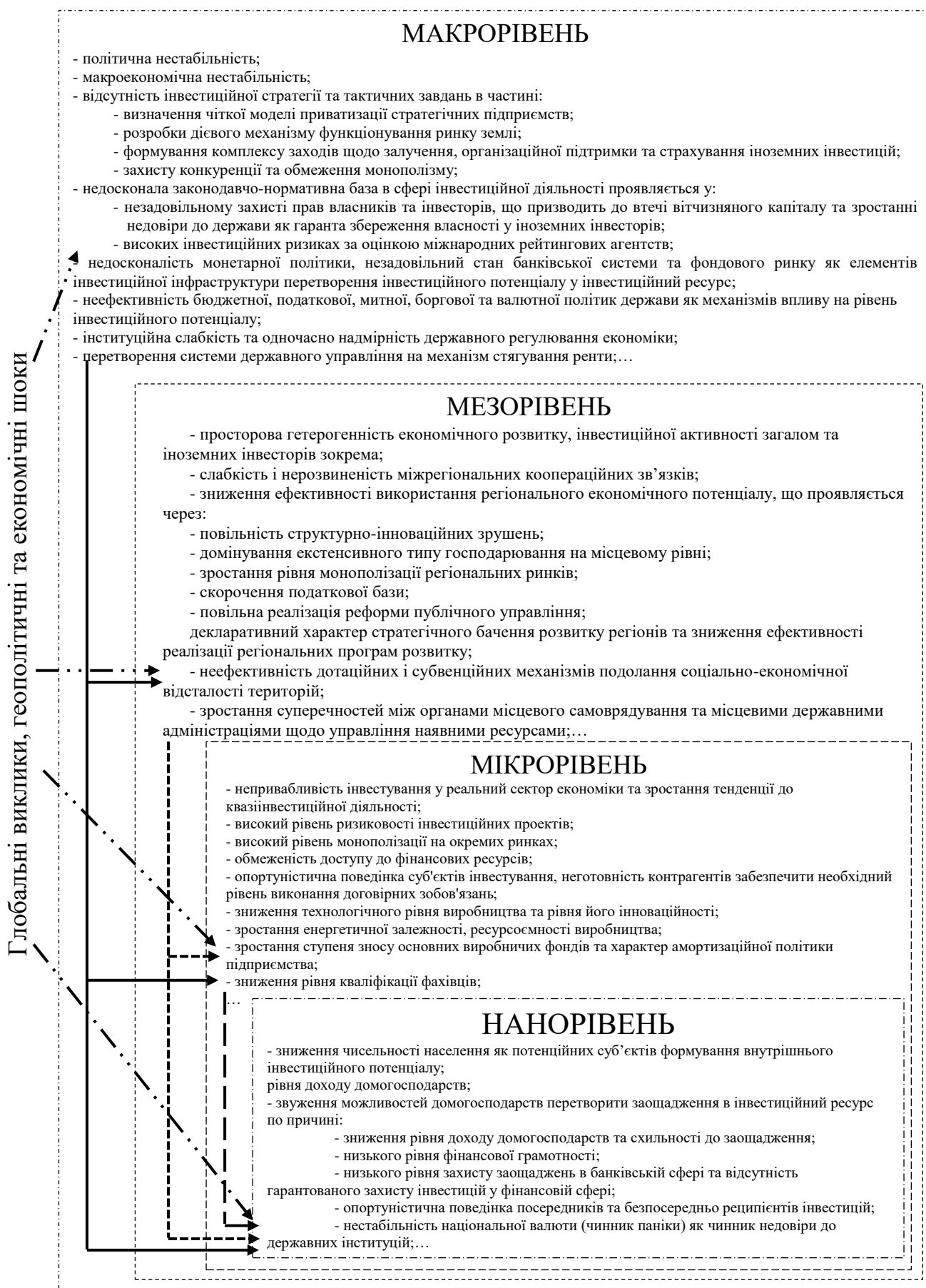

Рис. 2.8. Види загроз інвестиційній безпеці за суб'єктною ієрархією

Джерело: авторська розробка

- визначення чіткої моделі приватизації стратегічних підприємств;
 - розробки дієвого механізму функціонування ринку землі;
 - формування комплексу заходів щодо залучення, організаційної підтримки та страхування іноземних інвестицій;
 - захисту конкуренції та обмеження монополізму;
- недосконала законодавчо-нормативна база в сфері інвестиційної діяльності проявляється у:
- незадовільному захисті прав власників та інвесторів, що призводить до втечі вітчизняного капіталу та зростанні недовіри до держави як гаранта збереження власності у іноземних інвесторів;
 - високих інвестиційних ризиках за оцінкою міжнародних рейтингових агентств;
- недосконалість монетарної політики, незадовільний стан банківської системи та фондового ринку як елементів інвестиційної інфраструктури перетворення інвестиційного потенціалу у інвестиційний ресурс;
- неефективність бюджетної, податкової, митної, боргової та валютної політик держави як механізмів впливу на рівень інвестиційного потенціалу;
- інституційна слабкість та одночасно надмірність державного регулювання економіки;
- перетворення системи державного управління на механізм стягування ренти.

На регіональному рівні (мезорівні) загрозами ІБ окрім низької ефективності реалізації регіональних програм розвитку є просторова гетерогенність економічного розвитку регіонів, низька ефективність використання регіонального економічного потенціалу. Відсутність гармонійного розвитку регіонів унеможливорює формування синергетичного ефекту розвитку національної економіки. Мова йде не про абсолютну рівність у розподілі регіонального ВВП на одну особу, капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій, а про тенденції щодо зниження рівня нерівномірного розподілу за

одночасного зростання рівня інвестування, що можуть створити передумови до загального економічного розвитку. Серед причин, які призводять до такого диспаритету, варто виділити:

- домінування екстенсивного типу господарювання, значна енергетична залежність виробництва, посилення сировинної спрямованості економіки та, як наслідок, відсутність структурно-інноваційних зрушень, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності продукції регіонів;

- надмірна орієнтація промислового виробництва регіонів – традиційних лідерів економічного розвитку на збільшення експорту сировинної та проміжної продукції, занижена вартість робочої сили, що в комплексі ще більше гальмує інноваційні процеси;

- збереження значної монополізації регіональних ринків, що особливо стосується ринку енергетичних ресурсів, ринку послуг, сільськогосподарської продукції тощо;

- втрата інноваційного потенціалу розвитку внаслідок змін у структурі промислового виробництва не на користь високотехнологічних виробництв та скорочення частки інноваційно активних підприємств;

- збільшення структурних диспропорцій на ринку праці, посилення мобільності робочої сили за межі країни, особливо після отримання безвізового режиму з ЄС;

- зневіра населення в результатах власної економічної активності породжує утриманські настрої відносно держави, трансформацію з активних до пасивних ціннісних орієнтирів;

- скорочення податкової бази внаслідок зменшення кількості виробничих суб'єктів-платників податків небезпечно для територіальних одиниць із переважанням місто- та бюджетотворчих підприємств;

- неефективність дотаційних і субвенційних механізмів подолання соціально-економічної відсталості територій;

- низька ефективність Угод щодо регіонального розвитку як інструменту реалізації стратегій розвитку регіонів та слабкість і нерозвиненість міжрегіональних коопераційних зв'язків [20, с. 188-189].

Критично неефективним залишається організаційне забезпечення реалізації регіональної політики в частині зміцнення ІБ, що виявляється так:

- повільна реалізація реформи публічного управління, метою якої є передача на місця ресурсів і повноважень вирішувати питання громади;
- декларативність стратегічного бачення розвитку регіонів як з боку держави, так і з боку представників регіону;
- зберігаються суперечності між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями щодо управління наявними ресурсами.

Щодо загроз ІБ на мікрорівні, то з певною часткою умовності їх можна розглядати як загрози економічній безпеці підприємства, оскільки інвестиційна діяльність є складовою господарської діяльності. Під загрозами розуміють «наявність потенційних або реальних умов, факторів чи дій фізичних та юридичних осіб, які порушують нормальний фінансово-економічний стан суб'єкта підприємницької діяльності і здатні заподіяти великої шкоди аж до припинення його діяльності» [99, с. 41]. Загрози макрорівня та мезорівня за характером впливу є зовнішніми для мікрорівня. Вони створюють низький рівень мотивації та зацікавленості бізнесу щодо докорінного оновлення виробничих потужностей та формують орієнтацію на «швидкі малі вигоди». Ризики, пов'язані з періодичним переділом власності, боротьбою за контроль над активами, є найбільш значущі, особливо для іноземних інвесторів, які дуже чутливі до безпеки свого бізнесу. Тому вони розглядають Україну як країну з високим ризиком інвестування, а сама економіка характеризується низькими конкурентними перевагами щодо залучення іноземних інвестицій та здійснення інвестиційної діяльності. Низький рівень використання механізму державно-приватного партнерства у реалізації інфраструктурних та інноваційних проектів,

відтік талантів у всіх сферах діяльності, слабка спроможність державної системи правової охорони інтелектуальної власності та в цілому низький рівень ефективності державної підтримки розвитку інновацій стоять на заваді розвитку інвестиційної активності в економіці України.

До внутрішніх загроз інвестиційній безпеці підприємства можна віднести, зокрема, зниження рівня кваліфікації фахівців, загрози щодо технологічного рівня виробництва та рівня його інноваційності, ступінь зносу основних виробничих фондів та характер амортизаційної політики підприємства, нерациональна фінансово-кредитна політика підприємства, обмеженість доступу до фінансових ресурсів, високий рівень ризиковості інвестиційних проектів, опортуністична поведінка суб'єктів інвестування, тощо.

Оскільки оцінювання інвестиційної безпеки на мікрорівні потребує наявності показників, які можуть охарактеризувати відповідні тенденції та бути обчисленими, цілий ряд загроз можуть бути зведені до наступних:

- загрози, пов'язані зі здійсненням безпосередньої інвестиційної діяльності на стадії спрямування інвестицій:

- зниження інвестиційної привабливості реального сектору економіки через низьку рентабельність операційної діяльності загалом по економіці у порівнянні з іншими альтернативними способами вкладання капіталу;

- зниження рівня інноваційної спрямованості інвестиції;

- загрози у функціонуванні сфери інвестиційної інфраструктури: низький рівень виконання функцій банківською системою, що проявляється через низький рівень довгострокового кредитування економічних суб'єктів;

- загрози, пов'язані зі здійсненням безпосередньої інвестиційної діяльності: зниження рівня захисту конкурентного середовища.

Доповнення загального списку загроз ІБ держави загрозами, що впливають на етап формування інвестиційного потенціалу на нанорівні дозволяє сформулювати узагальнену систему індикаторів для комплексного оцінювання рівня ІБ держави та на основі цього підвищити результативність державної

безпекової політики в інвестиційній сфері. Щодо загроз ІБ на нанорівні, то до них варто віднести:

- загрози, пов'язані із формуванням інвестиційного потенціалу на нанорівні:

- зниження чисельності населення як потенційних суб'єктів формування внутрішнього інвестиційного потенціалу;

- низький рівень доходу домогосподарств, що об'єктивно можна визначити порівнявши ВВП на одну особу в Україні та в сусідніх європейських країнах (країни Центральної Європи та країн Балтії);

- зниження схильності до заощадження через вплив демографічних (вік, стать) та психологічних (суб'єктивне очікування) чинників;

- недостатній рівень фінансової грамотності (знання про альтернативність вкладення капіталу, стратегічне особисте фінансове планування);

- нестабільність національної валюти (чинник паніки) як фактор довіри до державних інституцій

- загрози, пов'язані з неможливістю привласнити результати інвестиційної діяльності:

- низький рівень захисту заощаджень в банківській сфері та відсутність гарантованого захисту інвестицій в небанківській сфері;

- опортуністична поведінка посередників та безпосередньо реципієнтів інвестицій.

Такі загрози зумовлюють формування квазіінвестиційного середовища, яке полягає в переважанні поведінки ризиків, девіантної поведінки інвестиційних суб'єктів в частині зростання рівня опортунізму, декапіталізацію сфери інновацій, основою яких є інтелектуальна власність та відповідно слабкий рівень її захисту.

Усі загрози ІБ спричиняють негативні наслідки, а тому необхідним є їх своєчасні ідентифікація, моніторинг, аналіз, та діагностування. Проте найбільш

важливим є не тільки усунення проблеми, скільки управління нею. Попередження появи та розвитку загроз через здійснення превентивних заходів можливе за умови можливості вимірювати рівень безпеки.

2.3. Методика аналітичного оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави

Систематична діагностика та моніторинг процесів виникнення та поширення загроз інвестиційній безпеці держави в умовах динамічних змін у глобальному економічному просторі та зростання відкритості економіки України потребують наукового обґрунтування і вдосконалення методики оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави з метою вчасного та адекватного реагування на дестабілізуючі фактори екстернального та інтернального походження. Сьогодні є два основні підходи до оцінки рівня ІБ:

- а) індикативний, що ґрунтується на визначення порогових значень інвестиційних індикаторів;
- б) через оцінювання ступеня небезпеки загроз [111].

Головним критерієм ІБ є конкурентоспроможність економіки як процес реалізації інвестиційної безпеки в динаміці. Такий підхід притаманний науковим розробкам В. Мунтіяна щодо національної безпеки [160]. Зважаючи на те, що основним критерієм економічної безпеки є здатність економіки країни зберігати або швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення, то матеріальною основою цього є певний рівень інвестування та ІБ [50, с. 35]. Окрім конкурентоспроможності, як критерію ІБ, можна виокремити також критерії, що ґрунтуються на концепції сталого розвитку: 1) інтенсивність інвестиційних, зокрема в інноваційну сферу, процесів; 2) динаміка добробуту населення (рівень та якість життя населення); 3) екологічний чинник.

Зважаючи на вищенаведене, критерії можуть бути якісні або кількісні, своєю чергою, диктуючи вибір певних показників, які під час порівняння з

відповідними граничними значеннями (індикаторами) визначають стан ІБ держави.

Показником називають найбільш загальне поняття для всіх видів кількісної інформації. Показник ІБ – кількісне відображення економічних явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві. Показники ІБ допомагають адекватно сприймати економічну ситуацію, а також характер інвестиційних процесів на ієрархічних рівнях і крізь призму їх відповідності національним інтересам і вимогам національної безпеки. Оцінювання повинно здійснюватися за всіма елементами функціональної і просторової структури економіки для забезпечення їх відповідності рівням, коли загрози внутрішнього й зовнішнього характеру зводяться до мінімуму. Тому комплекс показників має ключове значення в описі та аналізі стану економічної системи та відкриває можливості корекції цього стану на підставі розроблення відповідних програм.

Індикатором є найзагальніший показник, на підставі якого можна встановити зміни в стані економічної системи. Наприклад, показники ринкової влади і частки найбільших підприємств в галузі є індикаторами монополізації. Індикатори ІБ – це реальні статистичні показники розвитку інвестиційної сфери, які найбільш повно характеризують явища і тенденції, повинні служити для оцінки поточного стану порівняно з попередніми етапами розвитку. Здебільшого, це нормативні характеристики й показники, які мають такі властивості:

- кількісно відображати загрози економічній (і інвестиційній) безпеці держави;
- мати високу чутливість і мінливість, а відтак більшу сигнальну здатність попереджати суспільство, державу і суб'єктів ринку про можливі небезпеки за зміни макроекономічної ситуації, вжиті урядом заходи економічної політики;
- виконувати індикативні функції не відокремлено один від одного, а тільки в сукупності, тобто взаємодіяти між собою достатньо сильно;

- відповідати чинній системі обліку і статистичної звітності для здійснення розрахунків та проведення порівняльного аналізу між різними країнами

Для системи ІБ саме третя властивість найважливіша. Взаємодія індикаторів є завжди, але тільки за певних умов наростання рівня небезпеки вона виходить за певні межі, набуває екстремального змісту. Нагромадження інформації про кількісні параметри взаємодії необхідне для визначення соціально-економічних наслідків, прийнятих макроекономічних рішень, оцінки значущості окремих загроз ІБ.

Важливість і необхідність розроблення проблем формування системи показників ІБ пояснюють потребою держави в конкретних показниках – орієнтирах ІБ, тобто граничних показниках. Граничні значення – це величини, недотримання яких перешкоджає нормальному розвитку різних елементів відтворення, спричиняє формування негативних і руйнівних тенденцій в ІБ.

Методика визначення критеріального рівня ІБ дає змогу виокремити позитивний (як є?) та нормативний (як повинно бути?) аспекти ІБ.

Позитивний аспект ІБ є поєднанням захищеності й розвитку національної економіки. З позицій захищеності ІБ передбачає подолання певних загроз і досягнення критеріального рівня соціально-економічних показників. З позицій розвитку ІБ означає реалізацію необхідних темпів економічного зростання.

Нормативний аспект оцінки ІБ є поєднанням стану і процесу розвитку, що гарантовані державою. Кінцева мета такого поєднання – конкурентоспроможність економіки, а засобом її досягнення є інструменти індикативного регулювання інвестування та механізми саморозвитку [107].

Граничними значеннями є кількісні параметри, що окреслюють межу між безпечною й небезпечною зонами в різних сферах функціонування економічної системи. Отже, можна стверджувати, що граничні значення показників ІБ надають національним економічним інтересам кількісну визначеність.

Граничні значення не можуть бути універсальні: їх величини залежать від рівня розвитку національної економіки, традицій, що склалися, поточної господарської ситуації, поєднання й комбінації цих показників. Знаючи граничні значення показників ІБ, можна керуватися такою логікою: якщо значення показника ІБ наближається до свого граничного рівня, можна стверджувати, що виникає загроза економічній безпеці, а в разі перевищення граничних меж – виникає ситуація трансформації загрози в небезпеку настання економічних збитків.

Найвищий ступінь безпеки досягають за умови, що весь комплекс показників перебуває в діапазоні своїх допустимих граничних значень, а порогові значення одного показника досягають не на шкоду іншим. Наприклад, зниження темпу економічного зростання до певного рівня не повинно спричинити підвищення безробіття понад допустиму межу, а зниження рентабельності – до цілковитого заморожування капіталовкладень і падіння виробництва.

На сьогодні зберігається проблема несформованості теоретико-методологічних засад оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави в цілому, впливу на її стан реальних та потенційних загроз, що виявляється у відсутності чіткого розмежування економічних категорій, які використовуються з цією метою. Важливим етапом критеріального оцінювання стану інвестиційної безпеки та впливу загроз на її рівень є формування множини індикаторів, що є взаємопов'язаною системою показників, кожен з котрих характеризує певний аспект інвестиційної безпеки. Більшість вітчизняних фахівців, які досліджують проблеми економічної та, зокрема ІБ, певною мірою запозичують міжнародний досвід у сфері розроблення системи індикаторів ІБ України. Відомий український учений із проблем економічної безпеки В. Мунтіян вважає, що «критерії економічної безпеки диктують вибір певних показників (індикаторів) економічної безпеки об'єкта дослідження, які будуть описувати й характеризувати еволюцію відтворення ринку, рівень його кількісних і якісних параметрів у системі світової статистики» [160].

Система показників ІБ повинна відповідати таким вимогам:

1. Бути взаємопов'язаними в межах загальної схеми діагностики на рівні економічної безпеки. Слід забезпечити комплексний розгляд показників-індексів, оскільки розрахунок параметрів, що розглядають їх ізольовано один від одного, не дає змоги об'єктивно відобразити їх порогові значення.

2. Сукупність показників повинна відповідати переліку основних загроз ІБ.

3. Кількість показників повинна бути мінімальна й доступна для розрахунків. Показники потребують структурування: показники критеріального типу, за значеннями яких можна зробити висновок про стан ІБ; показники, що безпосередньо формують індикативні показники ІБ; показники, які опосередковано формують стан ІБ або відображають їх вплив на стан інших сфер.

4. Для ІБ важливі не самі показники, а їх порогові значення та структура, тобто граничні величини, недотримання яких перешкоджає нормальному перебігу розвитку різних елементів відтворювання, спричиняючи формування негативних, руйнівних тенденцій в інвестиційній безпеці.

5. Показники повинні бути синхронізовані в часі.

Проблема розроблення методики оцінювання ІБ та формування системи показників ІБ ще далека від вирішення, хоча й описується активно як у зарубіжній[359; 354], так і у вітчизняній літературі. Класифікація загроз за ознакою виду та джерелами походження американськими вченими Х. де ла Торре (*Jose de la Torre*) і Д. Некара (*David H. Neckar*) представлені в додатку І. Проблему оцінювання ІБ, на відміну від зарубіжних дослідників, широко відображено в працях науковців на пострадянському просторі. На нашу думку, це викликано тим, що питання залучення інвестиційних ресурсів (мобілізація та акумулювання внутрішніх та залучення зовнішніх) в жодній країні, окрім країн пострадянського простору, так гостро ніде не стояло. Це обумовлено тим, що значний дефіцит бюджету на початку 90-тих років ХХ ст. унеможлилював виконання функцій активного інвестора, а зростаючий

державний борг та його обслуговування потребували природних джерел для його фінансування та погашення.

За основу методики оцінювання ІБ держави можна взяти методику, що використовують під час оцінки економічної безпеки. Розглядаючи ІБ як невід'ємну характеристику економіки, як найважливіший аспект забезпечення економічної безпеки та джерело економічного розвитку, науковці та практики припускають можливість кількісного вираження стану ІБ країни за допомогою доволі стандартного набору параметрів. У спрощеному вигляді інвестиційну безпеку розглядають з позиції базового індикатора «Інвестиції в основний капітал у відсотках до ВВП». Серед більшості науковців [146; 305] переважає згода щодо базового набору певних показників та їх індикаторів, за допомогою яких можна точно визначити поточний рівень ІБ держави. Окрім базового індикатора використовують «Приріст прямих іноземних інвестицій в процентному співвідношенні до ВВП» та «Рівень оновлення основних засобів, %».

За бажанням можна виокремити й інші, більш детальні індикатори, що потенційно характеризують поточний рівень ІБ:

1) динаміка і структура інвестицій в основний капітал (у розрізі видів економічної діяльності, у територіальному розрізі, за функціональною структурою інвестицій, а також за джерелами їх фінансування);

2) фактичний стан основного капіталу, зокрема рівень його модернізації та інтенсивність модернізації;

3) рентабельність процесів інвестування, що здійснюються в країні;

4) рівень конкурентоспроможності економіки;

5) масштабність і результативність інноваційних процесів в економіці загалом [161; 216].

Індикатори, які характеризують рівень ІБ, можна згрупувати за наступними критеріями: динаміка та якість економічного зростання, стратегічні пріоритети економічного розвитку, пріоритети зростання доходів (рентабельності) й ефективності виробництва та передумови зростання внутрішнього

інвестиційного потенціалу, виокремивши так чинники ризику за ієрархічним принципом (табл. 2.1). Такі індикатори важливо розглядати в динаміці для отримання об'єктивної картини щодо рівня ІБ.

Таблиця 2.1

Критерії, індикатори та фактори ризику інвестиційної безпеки

Критерії	Індикатори	Чинники ризику
Динаміка і якість економічного зростання – перехід до інноваційної економіки	1) частка накопичення валових інвестицій у ВВП та ВРП	Макроекономічні
	2) співвідношення темпів приросту інвестицій і ВВП у галузях і регіонах	
	3) рівень оновлення та модернізації основного капіталу	
Стратегічні пріоритети економічного розвитку	1) галузеві пріоритети інвестування наукоємного виробництва	Мезоекономічні (регіональні й галузеві)
	2) регіональні пріоритети розміщення і інвестування господарських об'єктів і розвитку соціальної сфери	
	3) міжрегіональні й міжгалузеві пріоритети розвитку ринкових зв'язків	
Пріоритети зростання доходів (рентабельності) і ефективності виробництва	1) окупність і рентабельність інвестиційних проектів із урахуванням дисконтування	Мікроекономічні
	2) внесок у приріст ВВП і в бюджетну ефективність	
	3) рівень конкурентності*	
Передумови зростання внутрішнього інвестиційного потенціалу	1) рівень заощадження домогосподарств; 2) частка ВВП на одну особу України (долар США) по відношенню до ВВП на одну особу країн Центральної Європи та Балтійських країн	Наноекономічні*

Джерело: доповнено автором (*) на підставі [274]

Для кількісної та якісної оцінки рівня ІБ як складової економічної безпеки Міністерством економічного розвитку і торгівлі (Міністерством економіки) України було розроблено у 2007 р. та вдосконалено у 2013 р. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (далі Методика-2007 [242], Методика-2013 [243]), в яких сформовано систему індикаторів ІБ (додаток К, таблиці К.1 та К.2). Перелік індикаторів та їх характеристичні значення, які використовують під час визначення рівня ІБ,

формували з урахуванням попередньо накопиченого досвіду оцінювання, напрацювань українських та міжнародних вчених у сфері економічної безпеки, показників економічної безпеки, визначених профільними міжнародними організаціями, цільових орієнтирів, установлених у національних програмах розвитку.

У Методиці-2013 у складі економічної безпеки визначено макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну (у версії Методики-2007: інвестиційна та науково-технологічна), енергетичну, виробничу, демографічну, соціальну, продовольчу безпеки; встановлено перелік основних індикаторів стану безпеки (табл. 2.2), їх оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи обчислення інтегрального індексу економічної безпеки.

Зважаючи на те, що Методика-2007 та Методика-2013 розроблено для розрахунку рівня економічної безпеки та її складових на рівні держави, на нашу думку, у частині ІБ не можна оминати факт впливу ІБ таких рівнів як мезо-, мікро- та нанорівні, індикатори яких можуть носити комплементарний характер. Відсутність у Методиці-2013 індикаторів, які відображають інвестиційну безпеку сектору домогосподарств та бізнесу, пояснюється принциповою відмінністю в розумінні ключової ланки інвестиційної безпеки в пострадянських країнах та країнах Західної Європи й США. Динаміка населення, відношення ВВП на одну особу України (у дол. США) до середнього значення ВВП на одну особу в країнах Центральної Європи та країн Балтії (у дол. США), середня схильність до заощадження можуть бути використані у межах удосконалення системи індикаторів інвестиційної безпеки держави.

До індикаторів, які характеризують інвестиційну безпеку на мікрорівні, віднесено показник відношення рентабельності операційної діяльності промислових підприємств (представників реального виробничого сектору) до середнього рівня рентабельності (прибутковості) трьох альтернативних сфер вкладання капіталу (реальний сектор, банківський та борговий сектори), рівень

забезпечення конкурентного середовища, рівень інноваційної активності інвестицій.

Таблиця 2.2

Індикатори інвестиційної безпеки (інвестиційної складової інвестиційно-інноваційної безпеки)

Методика-2007		Методика-2013	Ієрархічний рівень безпеки
Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	}	Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП	Макро, мезо
Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %			
Ступінь зносу основних засобів, %	→	Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %	Макро
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	}	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	Макро
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %			
		Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, %	Макро
		Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції, %	Мезо
		Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домогосподарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговано на курсову різницю), % ВВП	Макро, мезо
		Розмір економіки України, % до світового ВВП	Макро

Джерело: сформовано автором на підставі [242; 243]

Регіональний вимір інвестиційної безпеки слід оцінити з позиції гармонійного розвитку регіонів в частині однорідності розподілу валового регіонального продукту, капітальних видатків та прямих іноземних інвестицій.

Альтернативною є методика розрахунку стану ІБ держави в компаніях, які займаються управлінням інвестиційних проектів та які виводять сукупний індекс

на основі розрахунку об'єктивних і суб'єктивних показників за певним категоріям. Індекс інвестиційної безпеки InVenture (InVenture Investment Security Index) характеризує стан ІБ держави – рівень стійкості економічних систем по залученню та освоєнню інвестицій, спрямованих на забезпечення розширеного відтворення, раціональної реструктуризації й технологічного переозброєння економіки. Що вищий рейтинг країни відповідно до Індексу ІБ, то вищі можливості країни для: відтворення науково-технічного та інтелектуального потенціалу нації, здійснення розширеного відтворення основного капіталу, підтримки конкурентоспроможності економіки, гарантованого зростання ВВП на рівні завдань соціально-економічного розвитку та міжнародного співробітництва, створення стратегічних резервів, збереження та відновлення природних ресурсів, забезпечення на безпечному рівні екологічних норм. Методика розробки Індексу ІБ ґрунтувалась на оцінці 23 показників, що характеризують інвестиційну активність, інвестиційний клімат, поточний стан економічного розвитку країн, суверенний кредитний рейтинг і очікування інвесторів [94; 70, с. 137].

Із урахуванням викладеного вважаємо, що назріла потреба в удосконаленні системи індикаторів ІБ. Дослідження цієї проблеми ґрунтується на підставі наведених теоретичних положень про сутність ІБ, типи та види загроз, а також ланцюга ієрархічної взаємодії. Крім того, побудова системи показників ІБ повинна ґрунтуватися на певних методологічних принципах, до яких зарахуємо такі:

1) ієрархічність: інвестиційна безпека держави – складна суперечлива соціосистема, що характеризується різноманітністю властивостей і форм вияву, має мультирівневий характер;

2) комплексність: система показників повинна відображати комплекс економічних інтересів та виявляти чинники, що загрожують реалізації таких інтересів, а також включати групу соціальних нормативів, які розглядатимуться як потенційне джерело внутрішніх інвестиційних ресурсів;

3) якісна оцінка: у системі показників мають віддзеркалюватися відповідні якісні характеристики, котрі необхідно розглядати як систему взаємодоповнюючих, а не взаємовиключних параметрів;

4) співставність: оцінювання рівня ІБ повинно базуватися на міжнародних стандартах з метою можливої порівнянності результатів аналізу;

5) повнота та достовірність інформації.

Система індикаторів і показників ІБ важлива не само собою, а як засіб (інструмент) попередження критичних ситуацій, досягнення цілей безпечного розвитку. Вона також є базою для розроблення заходів, спрямованих на нейтралізацію негативних дій зовнішнього середовища, планування і програмування діяльності. У зв'язку з цим особливої значущості набувають обсяг та якість інформаційних ресурсів, на підставі яких безпосередньо оцінюють ІБ. Так, у процесі збору статистичної інформації для розрахунку рівня інвестиційної безпеки України автор виявив суттєві проблеми щодо інформаційної доступності окремих показників, які входять до переліку індикаторів, зокрема інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, тощо. Це дає підстави стверджувати, що перелік індикаторів інвестиційної безпеки, визначений Методикою-2013, потребує критичного перегляду та коригування з врахуванням інформаційної доступності.

Методикою-2013, яка нами приймається за базову, чітко визначено порядок розрахунку інтегрального індикатора (індексу) економічної безпеки. Такий алгоритм розрахунку доцільно використовувати і при розрахунку інтегральних індексів складових економічної безпеки, зокрема ІБ держави:

- аналітична вибірка вихідних даних у межах встановленого періоду;
- формування множини (переліку) індикаторів;
- визначення характеристичних значень індикаторів;
- нормування індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;

- розрахунок інтегрального індексу ІБ держави за чотирирівневою групою показників ІБ держави;
- аналіз отриманих результатів.

Перший етап розрахунку інтегрального показника ІБ держави передбачає процес формування переліку індикаторів на підставі відбору показників, які найповніше характеризують кожен з субіндексів ІБ держави, та здійснення аналітичної вибірки. У процесі збору статистичної інформації автор виявив суттєві проблеми з інформаційною доступністю окремих показників, які входять до переліку визначених Методикою-2013 індикаторів. Це дає підстави стверджувати, що перелік індикаторів ІБ, визначений Методикою-2013, потребує критичного перегляду та коригування згідно з принципом інформаційної доступності.

На наступному етапі агрегуються ознаки, застосовується так звана теорія «адитивної цінності», за якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Оскільки показники-індикатори ІБ держави мають різні одиниці виміру, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи шляхом нормалізації. Показники-індикатори за типом можуть бути стимуляторами, дестимуляторами та змішаного типу. Приведення таких індикаторів до інформаційної односпрямованості та розмірності тлумачень характеристичних значень відбувається шляхом нормування. Проте стан ІБ держави визначають не лише показники, а їхні характеристичні значення, адже саме шляхом порівняння фактичних значень із граничними величинами виявляють реальні та потенційні загрози ІБ держави.

Важливим етапом оцінювання рівня ІБ держави є встановлення нормативних значень індикаторів, що дає змогу виявити потенційні зони та рівні небезпеки. Присвоєння нормативних значень певній величині індикатора складової ІБ держави здійснюється за допомогою таких методів: аналогового методу (оптимальними вважаються значення індикатора в країнах визнаних еталоном у цій сфері); встановлення середніх значень, а саме «задовільного» та

«незадовільного» рівнів, здійснюється шляхом групування та узагальнення значень індикатора, досягнутих в інших країнах світу; законодавча-нормативний критерій; експертної оцінки.

З метою оцінювання рівня ІБ держави діапазон характеристичних значень кожного індикатора вимірюється від 0 до 1 і поділяється на п'ять інтервалів: критичний, небезпечний, незадовільний, задовільний та оптимальний (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Діапазон характеристичних значень індикаторів ІБ держави

Значення індикатора	Рівень інвестиційної безпеки	Значення показника інвестиційної безпеки від оптимального значення (0-1)
u_0	Абсолютно небезпечний	0
$u_{\text{крит}}$	Критичний	$0 < y \leq 0,2$
$u_{\text{небезп}}$	Небезпечний	$0,2 < y \leq 0,4$
$u_{\text{нездв}}$	Незадовільний	$0,4 < y \leq 0,6$
$u_{\text{здв}}$	Задовільний	$0,6 < y \leq 0,8$
$u_{\text{опт}}$	Оптимальний	$0,8 < y \leq 1$

Джерело: складено автором на підставі [243]

Нормування індикаторів проводиться за допомогою лінійної функції таким чином, щоб характеристичні значення індикаторів потрапляли в зіставні за величиною інтервали. Таким чином, отримане нормоване значення індикатора характеризує своєю величиною ступінь наближення до оптимального значення 1.

Наступним етапом розрахунків (за потребою) є визначення вагових коефіцієнтів. Вагові коефіцієнти визначають ступінь внеску i -го показника в окремих складових (субіндексів) ІБ держави. Визначення вагових коефіцієнтів відбувається на підставі експертного та логічних методів.

Завершальним етапом є розрахунок інтегрального індексу ІБ держави, який обчислюється ієрархічно: на нижньому рівні розраховуються субіндекси за ієрархічними рівнями, а на верхньому – узагальнений індекс.

Узагальнюючи методологічні положення й методичні підходи до оцінки ІБ держави, автором запропонована удосконалена методика діагностики ІБ держави. Системний аналіз ІБ держави за авторським підходом передбачає групування індикаторів ІБ за чотирма ієрархічними рівнями: макрорівень, мезорівень, мікрорівень та нанорівень. В межах кожного рівня показники-індикатори структуруються у три блоки – показники відтворення, показники зростання та показники розвитку (рис. 2.9).

Показники відтворення характеризують процеси, що визначають перспективи існування наступного рівня – економічного зростання. Динаміка чисельності населення свідчить про потенційні можливості економіки володіти таким базовим ресурсом як праця, підприємницький та інвестиційний потенціал. Дотримання граничної норми інвестування дає можливість відтворювати науково-технічний та інтелектуальний потенціал, здійснювати розширене відтворення основного капіталу, підтримувати конкурентоспроможність економіки, гарантувати зростання ВВП тощо.

Показники зростання характеризують можливості розширеного відтворення народного господарства та інвестиційного потенціалу в цілому.

Показники розвитку характеризують можливості якісного зростання економіки з урахуванням впливу інституційних детермінантів. Якісне зростання економіки стає наслідком не тільки фактичного залучення інвестиційних ресурсів (внутрішніх і зовнішніх), а й продуктивним його використанням у високотехнологічних сферах. Ці показники визначають також нерозривну взаємодію інвестицій та інновацій, адже хронічний дефіцит інвестицій призводить до фізичного та морального спрацювання обладнання, його некомпенсованого вибуття, у результаті чого відбувається зниження випуску продукції, падіння її конкурентоспроможності, декваліфікація працюючих на технологічно відсталому обладнанні.

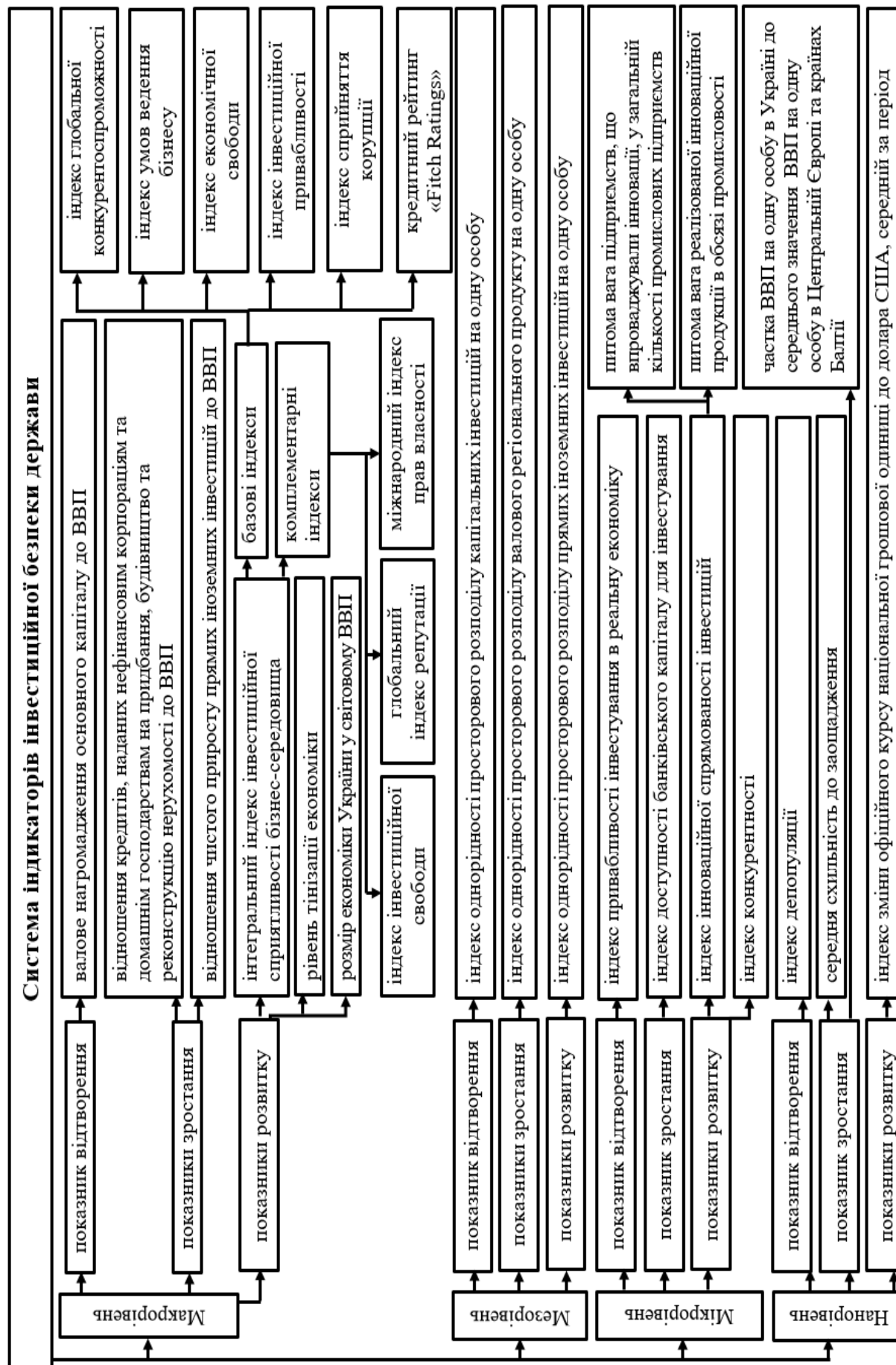

Рис. 2.9. Система індикаторів інвестиційної безпеки держави
Джерело: авторська розробка

Під інституційними детермінантами розуміють стан правових механізмів боротьби з загрозами, наявність політичної волі для забезпечення стійкого розвитку національної економіки. Такі показники вкрай важко піддати кількісній оцінці, проте це не зменшує їх значущості в процесі якісного оцінювання рівня ІБ. Щодо вітчизняної економіки, то до інституційних показників ІБ можна також віднести показники рівня конкурентності економіки, рівня тіньової економіки, корупції, схильності до опортуністичної поведінки.

Достовірність оцінки рівня ІБ держави залежить від кількісних параметрів впливу кожного з індикаторів на інтегральний показник. При обранні періоду для проведення аналізу враховувалася фактична наявність даних про названі показники та їхню достатність для побудови оптимальної економіко-математичної моделі. Перелік показників та вибрані для них методи нормалізації наведено в табл. 2.4.

Систематизація та узагальнення теоретико-методичних підходів до формування множини індикаторів безпеки дає змогу виокремити завдання оцінювання рівня ІБ для: оцінки результативності державної підтримки інвестиційної діяльності, виявлення видів економічної діяльності, в яких рівень інвестування не відповідає загальносвітовим тенденціям, класифікації регіонів за рівнем й умовами інвестиційної привабливості та моніторингу допоміжних показників інформаційно-аналітичного характеру.

Таблиця 2.4

Перелік індикаторів інвестиційної безпеки держави та вибрані для них методи нормалізації

№ з/п	Найменування індикатора	Тип індикатора	Методика розрахунку	Одиниця виміру	Оптимальне значення	Правило нормалізації
1	2	3	4	5	6	7
I_{macro}	Інвестиційна безпека на макрорівні	Стимулятор	[¹]	-	1	
x_1	Валове нагромадження основного капіталу, I_{GFCF}	Стимулятор	Валове нагромадження основного капіталу, млн грн / ВВП, млн грн * 100	%	До 2012 р. – 20 %, з 2013 р. – 30 %	Якщо $GFCF'_t > GFCF'_{opt}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{GFCF} = \frac{GFCF'_t}{GFCF'_{opt}}$
x_2	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, I_{FDI}	Стимулятор	(Прямі іноземні інвестиції в Україну – прямі іноземні інвестиції з України, дол. США) * офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період) / ВВП, млн. грн.	%	До 2012 р. – 5 %, з 2013 р. – 7 %	Якщо $FDI_t^{GDP} > FDI_{opt}^{GDP}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{FDI} = \frac{FDI_t^{GDP}}{FDI_{opt}^{GDP}}$
x_3	Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), I_{le}	Стимулятор	[²], де $Le_{UAH}, Le_{USD}, Le_{EUR}$ – відповідно кредити надані у гривні, долар США, євро	%	25%	Якщо $Le_t^{GDP} > Le_{opt}^{GDP}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{le} = \frac{Le_t^{GDP}}{Le_{opt}^{GDP}}$

¹ $I_{macro} = 0.5 * I_{GFCF} + 0.2 * I_{FDI} + 0.1 * I_{le} + 0.1 * I_{ShEc} + 0.05 * I_{IA} + 0.05 * I_w$
² $Le_t^{GDP} = \frac{Le_{UAH} + Le_{USD} + Le_{EUR}}{GDP} * 100\%$

			T_{USD}, T_{EUR} – темп зростання середнього курсу гривні до долара США та євро відповідно			
x_4	Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, I_{IA}	Стимулятор	[³], де d_B - значення вагового коефіцієнта для базових індексів, d_C - значення вагового коефіцієнта для комплементарних індексів, I_{IA}^B – інтегральний індекс базових субіндексів, I_{IA}^C – інтегральний індекс комплементарних індексів (додаток Л, табл. Л.1)		1	
x_5	Рівень тінізації економіки, I_{ShEc}	Дестимулятор	Інтегральний показник рівня тіньової економіки України	%	13%	Якщо $ShEc_t^{GDP} < ShEc_{opt}^{GDP}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{ShEc} = \frac{ShEc_{opt}^{GDP}}{ShEc_t^{GDP}}$
x_6	Розмір економіки України у світовому ВВП I_W	Стимулятор	ВВП України, млн. доларів США / світовий валовий	%	2,5%	Якщо $GDP_{Ukr_t}^W > GDP_{Ukr_{opt}}^W$, вважаємо рівним 1, інакше

³ $I_{IA} = d_B * I_{IA}^B + d_C * I_{IA}^C$

			внутрішній продукт, млн. доларів США * 100			$I_W = \frac{GDP_{Ukr t}^W}{GDP_{Ukr opt}^W}$
I_{mezo}	Інвестиційна безпека на мезорівні	Стимулятор	[⁴]	-	1	
x_7	Індекс однорідності просторового розподілу капітальних видатків на одну особу, I_{HC}	Стимулятор	Розрахунки здійснюються на підставі індексу концентрації Херфіндаля Хіршмана [⁵]; Коефіцієнт	-	1,4	Якщо $k_d^{GFCF^f} < k_d^{GFCF^{opt}}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{HC} = \frac{k_d^{GFCF^{opt}}}{k_d^{GFCF^f}}$
x_8	Індекс однорідності просторового розподілу валового регіонального продукту на одну особу, I_{HGRP}	Стимулятор	диспаритетності [⁶]	-	1,1	Якщо $k_d^{GRP^f} < k_d^{GRP^{opt}}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{HGDP} = \frac{k_d^{GRP^{opt}}}{k_d^{GRP^f}}$
x_9	Індекс однорідності просторового розподілу прямих іноземних інвестицій, I_{HFDI}	Стимулятор		-	2	Якщо $k_d^{FDI^f} < k_d^{FDI^{opt}}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{HFDI} = \frac{k_d^{FDI^{opt}}}{k_d^{FDI^f}}$

$${}^4 I_{mezo} = \sqrt[3]{I_{HC} * I_{HGRP} * I_{HFDI}}$$

$${}^5 HHI = \sum_{j=1}^k \left(\frac{i_j}{\sum_{j=1}^k i_j} * 100 \right)^2$$

$${}^6 k_d^f = \frac{HHI_f}{HHI_{na}}$$

I_{micro}	Інвестиційна безпека на мікрорівні	Стимулятор	[⁷]	-	1	
x_{10}	Індекс привабливості інвестування в реальну економіку (відношення рентабельності операційної діяльності промислових підприємств до середньої рентабельності (прибутковості) альтернативного вкладання капіталу), I_{AIRE}	Стимулятор	(Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств / (рентабельність операційної діяльності промислових підприємств + процентні ставки за залученими строковими депозитами у національній валюті (в середньому за рік) + середньозважена доходність ОВДП, реалізованих клієнтам і банкам)/3 *100	-	1	Якщо $Prof_t^{re} > \overline{Prof}_t$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{AIRE} = \frac{Prof_t^{re}}{\overline{Prof}_t}$
x_{11}	Індекс доступності банківського капіталу для інвестування, I_{LtL}	Стимулятор	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю) = (кредити, надані в	%	60%	Якщо $LtL_t > LtL_{opt}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{LtL} = \frac{LtL_t}{LtL_{opt}}$

$${}^7 I_{micro} = \sqrt[4]{I_{AIRE} * I_{LtL} * I_{comp} * I_{innov}}$$

			іноземній валюті на термін понад 5 років / темп зростання офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США (середній за рік) у поточному році по відношенню до попереднього року + кредити, надані в національній валюті на термін понад 5 років) / кредити, надані резидентам) * 100			
x_{12}	Індекс конкурентності, I_{comp}	Стимулятор	Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції, за даними Антимонопольного комітету України	%	80%	Якщо $Comp_t > Comp_{opt}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{comp} = \frac{Comp_t}{Comp_{opt}}$
x_{13}	Індекс інноваційної спрямованості інвестицій, I_{innov}	Стимулятор	[⁸]	-	1	
$x_{13.1}$	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості	Стимулятор	За даними Держстату України	%	35%	Якщо $Ent_t^{innov} > Ent_{opt}^{innov}$, вважаємо рівним 1, інакше

$$^8 I_{innov} = \sqrt{I_{innov}^{ent} * I_{innov}^{rev}}$$

	промислових підприємств, I_{innov}^{ent}					$I_{innov}^{ent} = \frac{Ent_t^{innov}}{Ent_{opt}^{innov}}$
$x_{13.2}$	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, I_{innov}^{rev}	Стимулятор	За даними Держстату України	%	25%	Якщо $Rev_t^{innov} > Rev_{opt}^{innov}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{innov}^{rev} = \frac{Rev_t^{innov}}{Rev_{opt}^{innov}}$
I_{nano}	Інвестиційна безпека на нанорівні, I_{nano}	Стимулятор	[⁹]	-	1	
x_{14}	Чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року, I_{popul}	Стимулятор	За даними Держстату України	%	100%	Якщо $\frac{Population^t}{Population_{1990}} > 1$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{popul} = \frac{Population_t}{Population_{1990}}$
x_{15}	Частка ВВП на одну особу в Україні до середнього значення ВВП на одну особу в Центральній Європі та країнах Балтії, $I_{GDP_{per\ capita}^{UKR} / GDP_{per\ capita}^{CEB}}$	Стимулятор	ВВП на одну особу в Україні (дол. США) / ВВП на одну особу в Центральній Європі та країнах Балтії (дол. США)	-	0,9	Якщо $GDP_{per\ capita}^{UKR} > 0,9 * GDP_{per\ capita}^{CEB}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{GDP_{per\ capita}^{UKR} / GDP_{per\ capita}^{CEB}} = \frac{GDP_{per\ capita}^{UKR}}{GDP_{per\ capita}^{CEB}}$

$${}^9 I_{nano} = \sqrt[4]{I_{dep} * I_{GDP_{per\ capita}^{UKR} / GDP_{per\ capita}^{CEB}} * I_{APS} * I_e}$$

продовження табл. 2.4

x_{16}	Середня схильність до заощадження, I_{APS}	Стимулятор	За даними Держстату України	%	13%	Якщо $APS_t > APS_{opt}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{APS} = \frac{APS_t}{APS_{opt}}$
x_{17}	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період, I_e	Дестимулятор	За даними Національного Банку України	%	100%	Якщо $\frac{e_t}{e_{t-1}} < 1$, вважаємо рівним 1, інакше $I_e = \frac{e_{t-1}}{e_t}$

Джерело: авторська розробка

2.4. Концептуальні засади державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки

Інвестиційна безпека справедливо вважається однією з найбільш важливих та системоутворювальних в структурі економічної безпеки держави, у значній мірі виступає чинником зміцнення засад національної безпеки. Стан ІБ слугує так званим лакмусовим папірцем для прийняття управлінських рішень щодо інвестування, а також є важливим індикатором якості структурних змін та інституціональних реформ, які проводяться владою і відбуваються в економіці. Інвестиції об'єктивно вважаються ключовим ресурсом модернізації і збалансованого розвитку підприємств, секторів економіки, видів економічної діяльності та цілісних територіально-галузевих комплексів. Інвестиції одночасно й передумова соціального і культурного розвитку держави, базис фінансування національних проектів і програм, зокрема у стратегічно важливих сферах, включно з критичною інфраструктурою та національними безпековими проектами.

З іншої сторони, покращення стану ІБ, що проявляється через активізацію інвестиційної діяльності та нарощування масштабів інвестування, підвищення рівня його ефективності визначається цілою низкою внутрішніх та зовнішніх чинників, діапазон яких варіюється від ментальності та інвестиційної поведінки і культури населення, моделей бізнес поведінки економічних суб'єктів до становлення інфраструктури безпеки та інвестиційної інфраструктури.

З огляду на зазначене є всі підстави констатувати про системність і комплексність проблеми державної політики забезпечення ІБ, а, через це, стверджувати, що її ефективність можлива лише на засадах інституціоналізації ІБ України.

На наше переконання, концептуальний зміст інституціоналізації ІБ держави полягає у тому, що – це методологічно упорядкований процес ідентифікації, визначення та зміни (в разі коригування у відповідності до нових умов внутрішнього і зовнішнього середовища, викликів та загроз, чинників

конкурентоспроможності і безпеки економіки), закріплення в рамках єдиної системи формальних і неформальних норм, правил, статусів, інститутів, інституцій та їх ролей, характеристики та взаємозв'язки яких орієнтовані на повноцінну, комплексну і збалансовану, узгоджену між собою реалізацію функцій державного управління в контексті забезпечення ІБ держави: моніторингу, аналізу та діагностики, прогнозування, планування, організації, мотивації, інформування, регулювання та контролю (рис. 2.10).

Саме на таких засадах уможлиблюється якісний аналіз, ідентифікація і оцінювання негативних аспектів і недоліків державного регулювання процесу інституціоналізації ІБ держави, оскільки, виходячи з протилежного, інституціоналізація досконала і повноцінна, якщо всі завдання, які були поставлені до чи під час її впровадження, були зреалізовані. До основних завдань інституціоналізації ІБ можна віднести:

- по-перше, сформувати в державі єдині і прозорі, визнані всіма суб'єктами інвестиційного процесу нормативно-правові, а також статусні (формальні та неформальні) правила і умови поведінки;
- по-друге, забезпечити якісне планування розвитку інвестиційної діяльності, впровадження запланованих змін, а також гарантувати незворотність цих процесів;
- по-третє, збалансовувати поступ елементів державної, публічної та приватної інфраструктури інвестування і безпеки в цій сфері;
- по-четверте, підсилити дію не лише законодавчих, але й інститутів інвестиційної інфраструктури;
- по-п'яте, сформувати систему з елементів інституціоналізації, яка, закономірно, більш стійка до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, характеризується високим рівнем природності (а не штучного впливу з боку владних структур, економічних агентів – монополістів, інших суб'єктів) та резистентності до загальної політико-економічної ситуації в країні, дії факторів глобалізації тощо.

Інституціоналізація є найбільш надійною і якісною, стратегічно вивірною основою і напрямом гарантування ІБ держави. Вона розкривається через систему заходів правового, організаційно-економічного, ідеологічного, інформаційного

Рис. 2.10. Концептуальна сутність інституціоналізації інвестиційної безпеки

Джерело: авторська розробка

характеру, спрямованих на виявлення, попередження й локалізацію загроз ІБ, реалізується суб'єктами ІБ, які орієнтовані на повноцінну, комплексну і збалансовану, узгоджену між собою реалізацію функцій державного управління ІБ держави.

Якщо говорити про інституціоналізацію ІБ з позиції системи її забезпечення (рис. 2.11), то слід зазначити, що цей процес більш яскраво виявляється у взаємодії державних структур (підсистем) між собою та з недержавними організаціями під час виконання тих чи інших аспектів основного завдання. Термін «забезпечення» означає зробити сповна можливим, дійсним, реально здійсненим...чого-небудь, а «механізм» – спосіб організації управління чимось заради цілей вищого ієрархічного рівня [88, с. 60]. Тобто, механізм забезпечення ІБ держави є сукупністю способів організації умов здійснення інвестиційної діяльності в необхідних розмірах та напрямках для підвищення рівня конкурентоспроможності економіки, економічної безпеки та соціально-економічного розвитку держави. Механізм забезпечення ІБ повинен бути постійний у часі й просторі, активно сприймати вплив зовнішніх чинників, а тому постійно змінюватися.

Суб'єктами забезпечення ІБ є дві групи суб'єктів: діяльнісні та інституціональні суб'єкти. До діяльнісних суб'єктів відносять тих, які безпосередньо здійснюють інвестиційну діяльність, та тих, хто задіяний в інвестиційній інфраструктурі, тобто всі економічні агенти (господарючі суб'єкти різних форм власності та домогосподарства). До інституціональних суб'єктів відносяться всі органи державної влади, які здійснюють управління, створюють правила гри та умови функціонування в економічному середовищі.

ІБ на рівні держави не завжди є гарантом ІБ економічних суб'єктів. Як слушно зауважує Я. Жаліло, саме «суперечність між безпеками двох рівнів – безпекою макрорівня і безпекою мікрорівня» [72, с. 23-29], а в нашому випадку ще й «макро – мезо», «мікро – нано», «макро – нано» – є головною проблемою їх гармонізації.

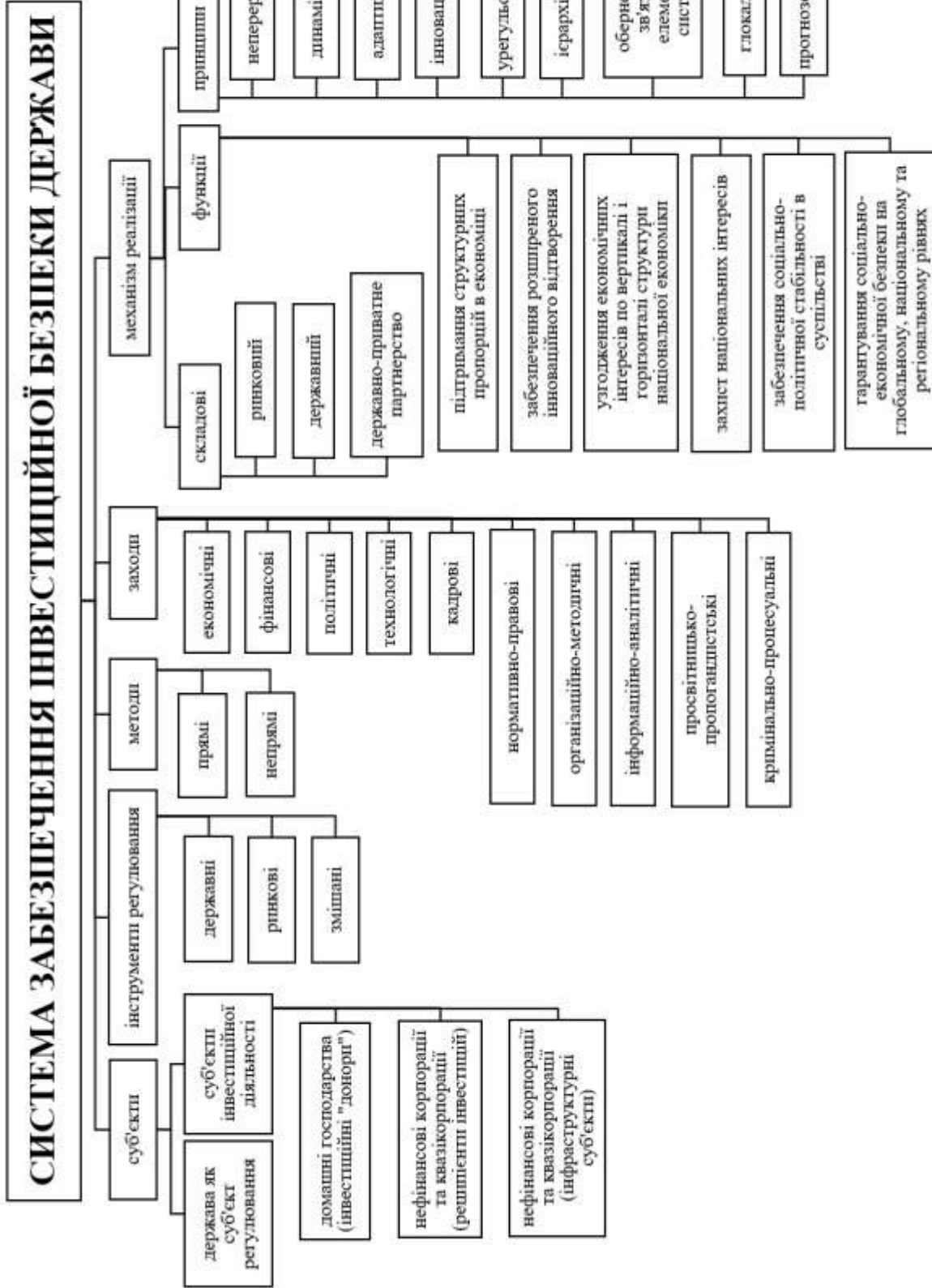

Рис. 2.1.1. Структурно-логічна схема системи забезпечення інвестиційної безпеки держави

Джерело: авторська розробка

Однак ІБ держави – це ніщо інше як гармонізований та інтегральний рівень ІБ різних рівнів із пріоритетом національних інтересів. У розробленні заходів стратегії подальшого розвитку необхідна кореляція рівнів ІБ.

Забезпечення ІБ держави здійснюється системними заходами нормативно-правового, інституціонально-організаційного та організаційно-економічного характеру щодо запобігання загрозам та нейтралізації небезпек. Забезпечення необхідного й достатнього рівня ІБ можливе в процесі поєднання природної заданості суб'єктів інвестиційної діяльності до стійкості загрозам і стабільності функціонування, де безпеку розглядають як цінність існування та розвитку (підсистема самозабезпечення), та заходів державного регулювання інвестиційної діяльності (підсистема державного регулювання). Тобто йдеться про природній і набутий інститути. Заходи державного регулювання можуть мати як комплементарний коригуючий зміст за умов достатнього рівня природної стійкості суб'єктів інвестиційного процесу до загроз і небезпек, так і базовий направляючий за умов низького рівня стійкості.

До ознак, що характеризують здатність суб'єктів інвестиційного процесу до стійкості як природного інституту можна віднести:

- на мікрорівні: наявність стратегічного плану розвитку; уміти прогнозувати рівень матеріальних запасів і резервів виробничого та невиробничого характеру, а також наявність швидко реагуючої системи доставки ресурсів у місця локалізації критичних умов розвитку; мати доступ до додаткових потужностей, технічних засобів, фінансових ресурсів для проведення крупних відновлювальних робіт або знати про альтернативні способи їх отримання; наявність стійкої динаміки зростання кількості корпоративних структур;

- на нанорівні: уміти прогнозувати та планувати своє фінансове забезпечення з урахуванням теорії життєвого циклу; знати свої права та обов'язки у фінансових відносинах для виявлення та попередження опортуністичної поведінки контрагентів та вміти їх захищати.

Стан ІБ на будь-якому ієрархічному рівні не можна вважати фіксованим. Він постійно піддається змінам із боку станів нестійкої рівноваги між системоутворюючими чи системоруйнуючими процесами, які за походженням є ринковими й неринковими, а тому потребує коригуючого впливу. Оскільки і ринок, і держава як механізми можуть мати як переваги (спричиняють системоутворюючі процеси), так і недоліки (спричиняють системоруйнуючі процеси), проте саме державне управління, а також синергетичне поєднання ринкового й державного механізмів можуть чинити тонку корекцію стану ІБ для підтримки стійкості й недопущення настання хаосу в чинній господарській системі, симетрично регулюючи різні ієрархічні рівні ІБ. Принцип симетричного регулювання стану ІБ на різних рівнях передбачає гармонізацію механізмів забезпечення ІБ. Особливо чітко виявлена необхідність простежується в процесі інституціоналізації ІБ держави.

Заходи щодо забезпечення ІБ можна звести до трьох основних елементів: 1) розробка критеріїв та параметрів ІБ; 2) моніторинг і прогноз загроз ІБ; 3) діяльність органів державної влади по забезпеченню ІБ.

Якщо критерії і параметри нами розглядалися в підрозділі 2.3, то щодо системи моніторингу чинників, які визначають загрози ІБ, можна сказати, що вона є ключовим елементом механізму забезпечення ІБ. Економічний зміст такої системи – створення комплексної системи спостереження, оцінки, аналізу й прогнозу процесів, які дають змогу формувати взаємопов'язану, скоординовану, послідовну політику з подолання загроз ІБ.

Моніторинг як оперативна інформаційно-аналітична система спостережень за динамікою показників безпеки на різних рівнях має суттєве значення. Для здійснення моніторингу чинників, які визначають внутрішні і зовнішні загрози економічним інтересам особи, економічних суб'єктів, регіонів та галузей і держави, першочерговим завданням є створення організаційно-інформаційної системи. Базою для створення систем моніторингу є статистична інформація. У зв'язку з цим підвищують вимоги до державної статистики, яка повинна надавати

оперативно об'єктивну і глибинну за охопленням об'єктів спостереження інформацію. Сьогодні оброблена і запропонована органами державної статистики інформація сповна не відповідає вимогам ефективного моніторингу ІБ.

Ключова роль держави полягає, передусім, у заданні вектора забезпечення безпеки, системи узгоджених цілей, які б гармонізувалися на всіх ієрархічних рівнях. Базою таких регулятивних впливів є узгодження соціально-економічних інтересів. Саме узгодження інтересів – основа побудови механізму забезпечення ІБ, його найважливіший принцип.

Ефективне функціонування механізму забезпечення ІБ можливе лише за умови сформованої інституціональної архітектури забезпечення інвестиційної безпеки держави та взаємодією підсистем механізму її забезпечення:

1. Нормативно-правова складова забезпечення ІБ держави, яка охоплює всю сукупність нормативно-правових актів, що створюють умови для здійснення інвестиційної діяльності (рис. 2.12, додаток Л, рис. Л.3.а, рис. Л.3.б).

2. Організаційно-управлінська складова, яка охоплює законодавчі, виконавчі й судові органи державної влади, діяльність яких спрямована на реалізацію інвестиційної політики щодо забезпечення ІБ і захист національних економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз (рис. 2.12, додаток Л, рис. Л.3.а, рис. Л.3.б).

3. Фінансово-економічна підсистема передбачає створення та удосконалення форм податково-бюджетного планування, кредитування, обліку та контролю заходів, пов'язаних із забезпеченням ІБ, а також фінансування пріоритетних напрямів розвитку національної економіки.

4. Науково-технічна складова системи забезпечення ІБ, завданнями якої є сприяння переходу на інноваційний шлях розвитку, запровадження ресурсозберігаючих технологій та оновлення основного капіталу підприємств.

5. Кадрова підсистема, основне завдання якої полягає в забезпеченні органів державної влади і їх підрозділів необхідним контингентом людей та

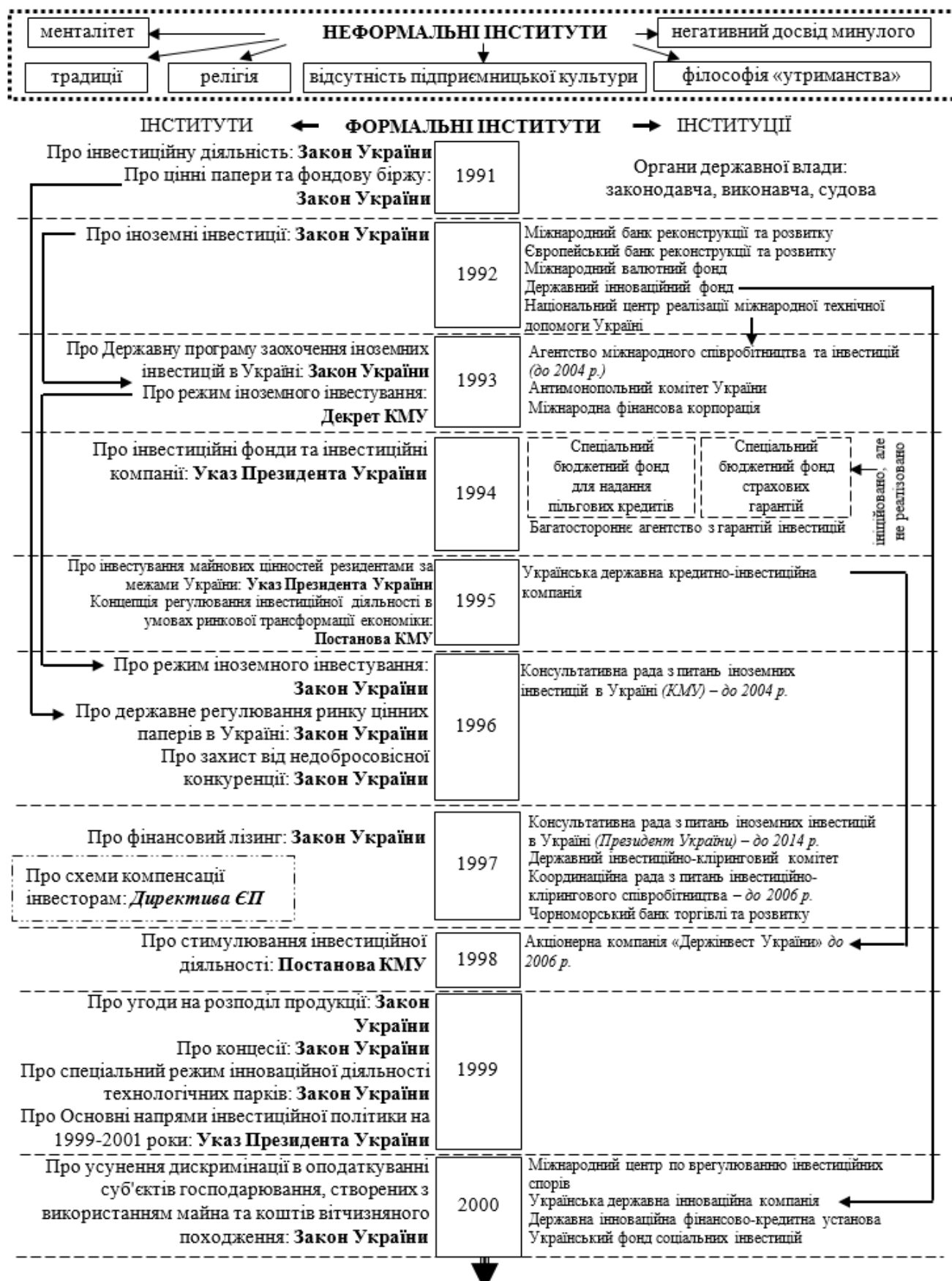

Рис. 2.12. Трансформаційні процеси інституціоналізації інвестиційної безпеки (фрагмент часового періоду 1991–2000 роки)

Джерело: розробка автора

інформацією про них; упровадження науково обґрунтованих методів добору, розстановки, навчання, виховання, стимулювання кадрів; правове регулювання проходження служби та правовий захист особового складу цих інституцій.

6. У процесі діяльності, спрямованої на забезпечення ІБ держави вагоме значення має об'єктивна, повна, комплексна, інформація про економічне становище країни і рівень реалізації пріоритетних національних інтересів в економічній сфері. Тому основними завданнями інформаційно-аналітичної складової системи забезпечення економічної безпеки є аналіз економічного стану, виявлення тенденцій соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, виявлення та оцінка загроз економічній безпеці на всіх рівнях.

Результатом комплексного аналізу є систематизована інформація про ступінь небезпечності загроз, причини й наслідки їх виникнення та розвитку. Крім того, важливим елементом інформаційно-аналітичної підсистеми є контроль за цією діяльністю, який полягає в порівнянні фактичного стану економічної безпеки з бажаним, своєчасному виявленні причин, встановленні недоліків, помилок управлінської діяльності органів державної влади, у спостереженні за змінами у внутрішньому і зовнішньому соціально-економічному середовищі та прогнозуванні стану економічної безпеки в майбутньому.

Необхідність поточного спостереження, контролю, оцінювання та аналізу соціально-економічних тенденцій щодо забезпечення ІБ зумовлює потребу в запровадженні постійного моніторингу результатів процесу реалізації інвестиційної політики зміцнення ІБ держави. Виконання таких основних цілей моніторингу ІБ, як виявлення кризових ситуацій в економіці та оцінка їх впливу на ІБ, визначення пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку, обґрунтування інвестиційних проектів регіонального та національного масштабів, сприятиме формуванню ефективніших рішень і заходів інвестиційної політики. Без ефективно функціонуючих інститутів процес забезпечення ІБ буде

неможливий: ситуація набуде руйнівного характеру – відтворення ризиків і загроз наростатиме, а продуктивність виробництва – знижуватиметься.

Здійснений аналіз трансформаційних процесів інституціоналізації інвестиційної безпеки в частині нормативно-правової та організаційно-управлінської складових механізму її забезпечення дозволив констатувати про наявність всіх формальних ознак інституціонального скелету, проте практичне їх функціонування зазнає впливу усталених деструктивних норм, що проявляється, зокрема, у волюнтаристському трактуванні прав і обов'язків контролюючих та правоохоронних органів, правовому нігілізмі, опортуністичності поведінки суб'єктів інвестиційного процесу. Тому виникає потреба у кардинальній ціннісній деконструкції, що унормує їх діяльність і тим самим створить інституціональне середовище, де при сильних неформальних інститутах – природних правилах гри, формальні (нормативно-правова та організаційно-управлінська підсистеми) відіграватимуть захисну роль за дотримання правил гри всіма суб'єктами: суб'єктами інвестиційного процесу та суб'єктами державного управління (рис. 2.13).

Примітка: ----- слабкі інституційні зв'язки з елементами деструктивізму; ————— сильні конструктивні зв'язки

Рис. 2.13. Деконструкція інституціонального середовища
Джерело: авторська розробка

Регуляторно-організаційна недосконалість у забезпеченні комплексних заходів щодо залучення іноземних інвестицій полягає у постійній зміні як організаційної форми (від Державного агентства... до Департаменту міністерства), так сутнісно-функціонального їх наповнення (координаційні

груп (комітети, ради), міжвідомчі комісії), що не забезпечує сталість та статусність відповідних суб'єктів.

Отже, інституційне середовище є своєрідним захистом економічної системи, що дозволяє їй максимально реалізувати свій економічний потенціал, вистояти перед різноманітними загрозами та викликами. Зважаючи на це, під інституціоналізацією системи забезпечення ІБ, на нашу думку потрібно розуміти процес створення інститутів, норм і правил, що підвищують незалежність, стійкість та адаптаційність суб'єктів національної економіки, створюючи умови для економічного зростання, інвестиційної активності, підвищення рівня життя населення та конкурентоспроможності національної економіки.

Висновки до розділу

1. Інвестиційна безпека є складною категорією, тому тільки використання сукупності методологічних підходів дасть змогу максимально повно її дослідити, розкривши всі змістові складові цього явища. На підставі інституціонального підходу інвестиційну безпеку розглянуто як цінність та базовий інститут, основними функціями яких є координація, регламентація та зниження трансакційних витрат функціонування в інвестиційній сфері.

2. Аксіологічний підхід дослідження розкриває безпеку як базову цінність, дотримання якої є потребою економічного суб'єкта та функціональним обов'язком відповідного суб'єкта управління та регулювання. Виявлено, що першоосновою в етапі інституціоналізації інвестиційної безпеки держави є ціннісні орієнтири економічних суб'єктів, як то «бережливість», «заощадження», «інвестування», «розширене відтворення», «добробут», які формують індивідуальну поведінку суб'єктів інвестиційного процесу.

3. Інтеграційний підхід визначив гетерогенність і взаємообумовленість інвестиційної безпеки кожного ієрархічного рівня національної економіки. Чинниками мотиваційного поля для суб'єктів національної економіки є

сукупність ціннісних орієнтирів, які в умовах інституційної нестійкості набувають деструктивних ознак. Усунення деструктивного впливу забезпечується механізмом коригування поведінки економічних суб'єктів через побудову системи сигналів «стримування-стимулювання» на рівні формальних інститутів нормативно-правового та економічного характеру.

4. Ідентифіковано загрози інвестиційної безпеки держави. Застосування інтеграційного підходу дозволило ієрархічно згрупувати загрози за відповідними рівнями. Виявлено, що за класифікаційною ознакою залежно від суб'єктів походження загроз вони поділяються на зовнішні та внутрішні, де внутрішні загрози вищого ієрархічного рівня стають зовнішніми загрозами нижчих ієрархічних рівнів.

5. Зазначено, що макрозагрози інвестиційній безпеці мають наскрізний характер впливу на всіх економічних суб'єктів і спричиняють зниження інвестиційної активності, темпів залучення прямих іноземних інвестицій у реальний сектор економіки тощо. На засадах ієрархічності та гармонійності розвитку національної економіки додатково було виокремлено наступні загрози: 1) на мезорівні – просторова гетерогенність економічного розвитку, інвестиційної активності загалом та іноземних інвесторів зокрема; 2) на мікрорівні – непривабливість інвестування в реальний сектор економіки та зростання тенденцій до квазіінвестиційної діяльності; 3) на нанорівні – звуження можливостей домогосподарств перетворити заощадження в інвестиційний ресурс.

6. Використання теоретичних положень про сутність інвестиційної безпеки та типи загроз дозволило удосконалити теоретико-методичні підходи оцінювання рівня інвестиційної безпеки, що полягає у формуванні комплексної системи індикаторів. Авторський підхід передбачає групування індикаторів інвестиційної безпеки за чотирма ієрархічними рівнями, в межах яких показники-індикатори структуруються у три блоки – показники відтворення, показники зростання та показники розвитку

7. Рівень інвестиційної безпеки держави слугує формалізованим показником для прийняття управлінських рішень щодо інвестування, а також є важливим індикатором якості структурних змін та інституціональних реформ, які відбуваються в економіці. Ефективність державної політики щодо забезпечення інвестиційної безпеки держави залежить від повноти процесу її інституціоналізації.

8. Інституціоналізація інвестиційної безпеки розглядається як формування відповідних інституціональних умов для сприяння кількісному та якісному розвитку інвестиційної діяльності. Принципові зміни в структурі економіки неможливі без змін в першооснові інституціоналізації, до яких відноситься система цінностей у свідомості людей. Неєфективність чинних інституціоналізованих систем свідчить про те, що людина створює недосконалі інститути під впливом, зокрема генетично детермінованих чинників (цінностей, інстинктів, культури), які мають переважно деструктивний або відносно нейтральний характер.

9. Результати аналізу трансформаційних процесів інституціоналізації інвестиційної безпеки дозволили констатувати наявність всіх формальних ознак інституціонального скелету. Проте в нормативно-правовій частині практичне її функціонування зазнає впливу усталених деструктивних норм, що проявляється, зокрема, у волюнтаристському трактуванні прав і обов'язків контролюючих та правоохоронних органів, правовому нігілізмі, опортуністичності поведінки суб'єктів інвестиційного процесу. В організаційно-управлінській складовій виявлена недосконалість у забезпеченні комплексних заходів щодо залучення іноземних інвестицій, що полягає у постійній зміні як організаційної форми, так і сутнісно-функціонального їх наповнення, що не забезпечує сталість та статусність відповідних суб'єктів.

Одержані результати, що висвітлені в розділі 2, опубліковано у працях автора [175; 178; 203; 361].

РОЗДІЛ 3

ОЦІНЮВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Інвестиційна позиція України в системі глобального інвестиційного простору

У сучасному глобальному світі інвестиції – одна з найбільш активних субстанцій: вони, як живі організми, швидко переміщуються, шукаючи найбільш привабливі сфери й місця застосування. Для того, щоб в умовах жорсткої міжнародної конкуренції за сприятливих зовнішніх умов іноземний капітал перемістився саме в нашу країну, то, передусім, необхідно щоб були створені прийнятні для його переміщення умови. Звичайно, «тригером» для інвесторів (правда, в більшій мірі для портфельних) може бути позитивна динаміка фундаментальних показників, в той час, коли на інших ринках, що розвиваються, відбувалося б падіння економіки, а розвинуті ринки все ще пропонували б від’ємні ставки. Залучення іноземних інвестицій та його умови – фактор, що характеризує інвестиційну діяльність і сприяє подальшому розвитку зовнішньоекономічних зв’язків.

Важливим чинником залучення іноземних інвестицій є імідж країни на міжнародній арені. Про те, наскільки Україна є привабливою для них говорить її місце та напрямок руху в світових економічних рейтингах, серед яких виділяють: Глобальний індекс конкурентоспроможності, Індекс «Doing Business», Індекс інвестиційної привабливості, Індекс економічної свободи, Fitch Ratings, рейтинг «Moody’s Investor Services», Індекс сприйняття корупції та інші.

Світові рейтинги – зручний інструмент для позиціонування країни у світовій системі, а рейтингові агенції виступають інститутами координації та спрямування для міжнародних інвесторів. Міжнародні рейтинги відображають загальносвітові тенденції та порівнюють розвиток певної країни із загальносвітовими тенденціями й з іншими економіками за основними

показниками. Результати рейтингів беруть до уваги під час розрахунку індексу інвестиційної безпеки. Міжнародні інвестиційні рейтинги поділяють на дві групи: економічні індекси й кредитні рейтинги.

Один із найвідоміших індексів, який характеризує економіку країни загалом, а отже і як привабливу територію для інвестування є *індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index (GCI))* – це глобальне дослідження і супроводжуючий його рейтинг країн світу за показником економічної конкурентоспроможності, який розрахований за методикою Всесвітнього економічного форуму (*World Economic Forum*).

Всесвітній економічний форум визначає національну конкурентоспроможність як здатність країни і її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, які були б стійкі в середньостроковій перспективі. Автори дослідження підкреслюють, що країни з високими показниками національної конкурентоспроможності здебільшого забезпечують більш високий рівень добробуту своїх громадян. Представники Всесвітнього економічного форуму вказують, що конкурентоспроможність національних економік визначають численні й різнопланові чинники. Так, на стан економіки негативно впливають неефективне управління державними фінансами й висока інфляція, а позитивний ефект можуть створити захист прав інтелектуальної власності, розвинена судова система й інші заходи. Поряд із інституційними чинниками вирішальне значення можуть мати освіта й підвищення кваліфікації робочої сили, постійний доступ до нових знань і технологій. Чинники, що визначають конкурентоспроможність економіки, по-різному впливають на економічні системи країн світу залежно від стартових умов і поточного рівня розвитку. Очевидно, що й самі чинники змінюються з плином часу [96]. Серед 113 показників, представлених у щорічних звітах Всесвітнього економічного форуму, в додатку М (табл.М.1) наведені ті, що стабільно знаходяться в останній децильній групі рейтингу.

Аналізуючи динаміку GCI України з 2012 по 2017 роки (табл. 3.1, рис. 3.1) слід відзначити, що лише 2012–2013, 2014–2015 та 2017–2018 роки відзначаються зростанням місця України в рейтингу конкурентоспроможності серед економік світу. Якщо в першому випадку це зростання спричинено загалом позитивними змінами в макроекономічному середовищі (скороченням бюджетного дефіциту, падіння питомої ваги боргів до ВВП, зменшення інфляції), то на 2014–2015 р. це скоріше за все був оптимістичний прогноз і сподівання на радикальні зміни в економіці. Поліпшення позиції України у 2017–2018 році викликане, передусім, здійсненням «вимушених» реформ під зовнішнім тиском. У процесі підготовки результатів дослідження щодо рейтингу експерти оцінювали події, що розпочалися на початку 2014 р. на Сході України та в Криму, як такі, що не могли суттєво погіршити конкурентоспроможність країни в короткостроковому періоді, адже вони мали локальний характер. Проте в прогнозах на 2015–2016 та 2016–2017 рр. простежується їх негативний вплив на рейтинг: відбулася суттєва корекція позиції України в цьому рейтингу (із 76 на 79 та 85 місце відповідно з 2014–2015 до 2016–2017 рр.) [189, с. 130].

Стабільно відносно високі позиції країна має в розділі «Вища освіта та професійна підготовка». Так, хороший рівень освіти, вільний доступ до всіх її рівнів (33 позиція в 2016–2017 рр.) корелюється з передумовами розвитку здатності до інновацій (52 позиція в 2016–2017 рр.). Проте у звіті за 2017–2018 р. 35 місце «Вища освіта та професійна підготовка» й 61 місце «Інноваційний потенціал» свідчать про погіршення стану тих чинників, які вважали перевагою (освічене й працелюбне населення).

Найголовнішим викликом для країни є кардинальне реформування інституційного середовища, яке неможливо зробити за наявності бюрократії, недостатньої прозорості та фаворитизму.

Таблиця 3.1

Місце України у світових рейтингах інвестиційної сприятливості бізнес-середовища

Роки	Глобальний індекс конкурентоспроможності	Рейтинг «Doing business»	Віддаленість до найкращих показників, DTF	Індекс інвестиційної привабливості (на кінець року) 5 - максимум	Індекс економічної свободи (100 – максимум)	Інвестиційна свобода (100 – максимум)	Глобальний індекс репутації	Міжнародний індекс прав власності (10- максимум)	Індекс сприйняття корупції (100 (10) - найкраще)	Рейтинг агентства «Fitch Ratings»
2007	73	128	38	н/д	51,5	30	н/д	3,403	2,3	BB- (P)
2008	72	144	39,2	2,68	51	30	н/д	3,4	2,4	BB- (P) BB- (S) BB- (N) B+ (N)
2009	82	146	39	2,57	48,8	30	38,97	4,197	2,5	B (N) B- (N)
2010	89	147	39,7	3,28	46,4	20	41,61	4,149	2,6	B- (S) B (S)
2011	82	149	44,2	2,19	45,8	20	42,17	4	2,8	B (P) B (S)
2012	73	152	44,3	2,12	46,1	20	41,79	4	25	B (S)
2013	84	137	48,9	1,81	46,3	20	43,3	4,2	26	B (N) B- (N)
2014	76	112	58,1	2,5	49,3	20	42,6	4,3	26	CCC
2015	79	96	61,8	2,57	46,9	15	41,4	3,926	27	CC; RD; CCC
2016	85	83	62,8	2,85	46,8	20	42,54	3,933	29	CCC; B- (S)
2017	81	80	63,9	3,03	48,1	25	48,9	3,424	30	B- (S)
2018	83	76	65,8	3,1	51,9	35	н/д	4,282	н/д	B- (S)

Джерело: узагальнено автором на підставі [44; 93; 95; 149; 258; 347; 381; 388].

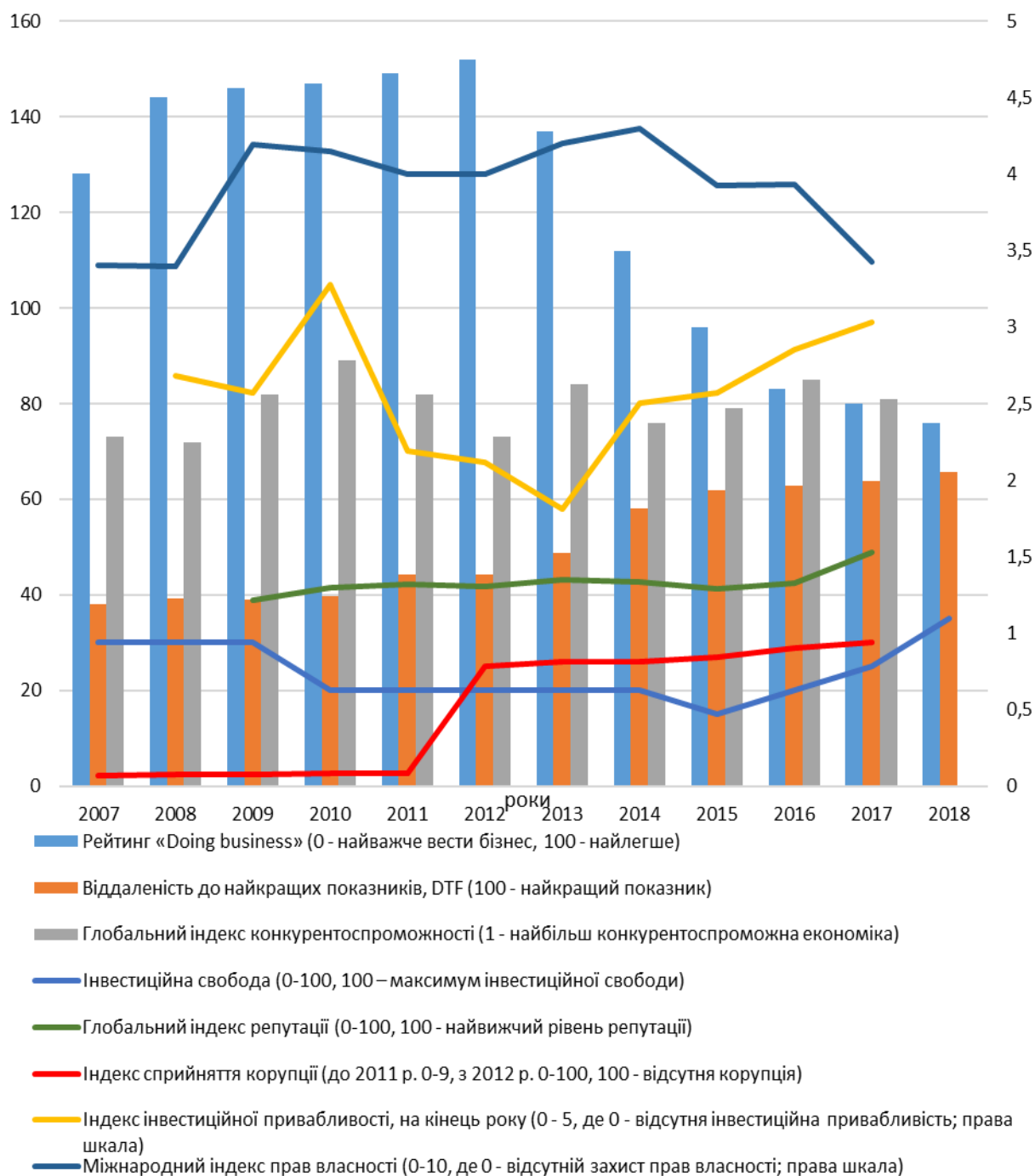

Рис. 3.1. Динаміка основних рейтингових показників України

Джерело: побудовано автором за даними табл. 3.1

Роками зберігають свої позиції в кінці рейтингу чинники першого розділу «Інституції», що знижують інвестиційну привабливість України: ситуація із захистом права власності, зокрема інтелектуальної; незаконні платежі й хабарі; втрата незалежності судової системи; фаворитизм у прийнятті управлінських рішень; марнотратство державних витрат; адміністративний тиск на бізнес;

ефективність законодавчої бази у врегулюванні суперечок; ефективність законодавчої бази щодо оскарження державних дій або нормативних актів; захист інтересів міноритарних акціонерів.

У розділі «Інфраструктура» найгіршим зберігається показник «Якість доріг», у розділі «Макроекономічна стабільність» – показник «Рівень інфляції». У розділі, що характеризує ефективність ринку товарів і послуг серед найгірших за рейтингом виокремлюють такі показники: ефективність антимонопольної політики, ступінь та ефективність оподаткування, тиск митних процедур та вплив правил щодо прямих іноземних інвестицій бізнесу, що безпосередньо впливають на виникнення намірів щодо інвестування, а в розділі «Розвиненість фінансового ринку» – міцність банківської системи. Низький «Рівень розвитку бізнес-процесів» в Україні пов'язаний з незначною кількістю та неефективністю функціонування бізнес-кластерів, які в розвинутих країнах становлять групу локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників устаткування, підприємств інфраструктури, науково-дослідних інститутів та інших організацій, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги одне одного [26, с. 88].

Найбільшими проблемами для ведення бізнесу станом на 2017-18 р. залишаються (у порядку спадання): інфляція, корупція, нестабільність політичної ситуації, ставки податку, податкове регулювання, нестабільність уряду, доступ до кредитів, неефективна державна бюрократія, регулювання іноземної валюти, недостатньо освічена робоча сила, погана робоча етика національної робочої сили, недостатній потенціал для інновацій тощо [381].

Рейтинг «*Doing Business*» (DB) Світового банку присвячений оцінці інституціонального середовища для здійснення інвестиційної діяльності, урахувавши весь життєвий цикл: від створення до ліквідації підприємства. Тобто досліджують умови діяльності національних малих і середніх підприємств та дають оцінку нормативним актам, що регулюють їх діяльність протягом всього життєвого циклу. До тематичних напрямів дослідження належать: створення

підприємств; отримання дозволу на будівництво; підключення до системи енергозабезпечення; реєстрація власності; отримання кредитів; захист міноритарних акціонерів; оподаткування; міжнародна торгівля; забезпечення виконання контрактів; вирішення неплатоспроможності. Країнам присвоюють місця з 1 до 190, до того ж перше місце означає, що в країні створено найпривабливіші умови для здійснення інвестицій та підприємницької діяльності. Згідно з висновками Світового банку, характер й обсяги інвестування в Україну відповідають умовам ведення бізнесу, де поліпшення на 1 в. п. відповідного індексу зумовлює щорічне зростання прямих іноземних інвестицій на 250–500 млн дол. США.

Крім рейтингу легкості ведення бізнесу основний звіт DB Світового банку містить і показник віддаленості до найкращих значень кожного індикатора рейтингу (*distance to frontier – DTF*). Якщо рейтинг DB показує як змінилося інституціональне середовище порівняно з іншими країнами, то показник віддаленості до найкращих показників характеризує якість інституціонального середовища для національних суб'єктів підприємницької діяльності в економіці країни. Показник віддаленості до найкращих показників для країни має значення від 0 до 100 балів, де 0 балів – найгірший показник (далекий від найкращого), а найкращий показник отримує 100 балів (табл. 3.1, рис. 3.1, додаток М.2) [347].

Якщо індекс DTF окреслює загальну картину змін у країні на макрорівні, то *індекс інвестиційної привабливості (ІІП)* відображає стан бізнес-клімату на мікрорівні за експертними оцінками перших осіб компаній-членів Європейської бізнес-асоціації, яка є об'єднанням іноземного, європейського та вітчизняного бізнесу в Україні. Респонденти оцінюють інвестиційний клімат з погляду тріади «ретроспекція – діагноз – перспекція», де діагноз – це оцінка поточного стану інвестиційного клімату, ретроспекція – аналіз поточного стану порівняно з тим, що було півроку тому й перспекція – безпосередній прогноз стану інвестиційного клімату на наступні півроку. Також перші особи компаній оцінюють доцільність інвестування в країну й перспективи розвитку бізнесу у

своєму секторі на найближчі півроку. Результати опитування дають змогу оперативно відслідковувати тенденції розвитку економіки й безпосередньо настрої іноземних інвесторів. Це є своєрідним зворотним зв'язком (feedback) між бізнесом і державою, який дає змогу доволі швидко реагувати на запити бізнесу щодо напрямку й сили перетворень. Проте швидкість та ефективність зворотного зв'язку, на нашу думку, можлива лише за умови усвідомлення державними органами влади своїх саме сервісних, а не патерналістських функцій [179, с. 119].

Значення *індексу інвестиційної привабливості (ІІП)* розраховують за методикою (шкала Лайкерта), яка є віддзеркаленням настроїв реальних суб'єктів інвестиційної діяльності щодо перспектив залучення до економіки нових інвестицій [95]. За всю історію вимірювання з 2008 р. індекс жодного разу не сягнув позитивної зони – більше 4 балів за 5-ти бальною шкалою. Найвищий показник індексу був зафіксований у 4-му кварталі 2010 р. та 1-му кварталі 2011 року – 3,4 та 3,39 бали відповідно.

Незважаючи на те, що частка незадоволених інвестиційним кліматом зменшується, основною проблемою респонденти вбачають у декларативності, а не в реальності дій щодо реформування економіки та відсутності боротьби зі «старою системою» та корупцією. Ключовими проблемами для іноземних інвесторів залишаються із року в рік:

- корупція (відсутня боротьба з корупцією, зростання її рівня, відсутність прогресу у створенні антикорупційного суду);
- економічні чинники (наприклад, нестабільність валюти, девальвація, інфляція, обтяжливі податкові, митні процедури тощо);
- повільний хід реформ (відсутність судової реформи, реформи ринку праці, земельної реформи, повільна модернізація інфраструктури тощо);
- політичні чинники (політична нестабільність, політична та законодавча невизначеність, «війни» між силовими відомствами тощо) [325].

Отже, як свідчать відповіді представників іноземного капіталу, на зниження рейтингу країни й значення індексу інвестиційної привабливості здебільшого

впливають наявність внутрішніх чинників дестимулюючого характеру, ніж факт зовнішньої агресії [200, с. 100].

Глобальний індекс репутації (Country Rep Trak). Репутацію країни можна виміряти так само, як і людини чи компанії. Загальну репутацію країни оцінюють за 4 основними категоріями: емоційне сприйняття, сформоване через безпосередній досвід, власне спілкування, перспективи третіх сторін і загальноприйняті стереотипи. Вони, своєю чергою, поділяються на 16 категорій, які містять такі параметри як: якість життя, зовнішня політика, діловий клімат, товари й послуги, інфраструктура, краса природи й туристична привабливість.

Загальне емоційне сприйняття можна пояснити різними ознаками й вимірами. Три основні виміри пояснюють репутацію країни: якість життя (привабливе середовище), якість інституцій (ефективне управління), рівень розвитку економіки. Країни із сильною репутацією позитивно сприймають у всіх трьох вимірах. Так, у 2017 році Австралію сприймали як провідну країну в якості життя, Швецію – як провідну країну з погляду якості інституцій, а Японію – як країну з більш високим рівнем розвитку економіки [385]. Динаміка індексу репутації України також представлена в таблиці 3.1 та рис. 3.1.

Індекс міжнародних прав власності (International property rights index (IPRI)) – пропонує унікальний погляд на взаємодію між суспільством та економікою 127 країн, що становить 98% світового ВВП та 93% світового населення [149]. Індекс, час від часу, свідчить про правильність теорії: права власності є визначальним чинником економічного процвітання, свободи людини й справедливого управління (табл. 3.1, рис. 3.1 (права шкала)).

В індексі відображено результати досліджень про вплив нормативного та політичного середовища, визнання і дотримання прав приватної та інтелектуальної власності на економічний розвиток країни загалом. Індекс містить сильний кореляційний зв'язок між балами IPRI та іншими показниками соціального й економічного добробуту. Ця кореляція підтверджує правильність думок класиків ліберальної думки щодо ролі права приватної власності, яке дає

змогу власникам бізнесу, творцям, митцям і тим, хто не входить до формальної економіки, реалізувати справжню цінність своїх здобутків і діяти у своїх інтересах. Економіка процвітатиме, врядування поліпшуватися й загалом поліпшуватиметься навколишнє середовище тільки тоді, коли права власності є зрозумілими, доступними й дотриманими.

Індекс сприйняття корупції «Transparency International» оцінює корумпованість публічного сектору до 190 країн і територій через опитування фахівців 12 інституцій, зокрема Світового банку. Для України індекс сприйняття корупції у 2017 р. становить 30 балів зі 100, де 100 – вкрай низький рівень корупції, а 0 – дуже високий рівень корупції. Протягом 2007-2017 рр. індекс сприйняття корупції України хоча й ріс, проте дуже повільно. Серед чинників, які тримають Україну на корупційному дні, виокремлюють злиття політичних і бізнес-інтересів, відсутність політичної волі в реальній боротьбі з корупцією, дискредитація громадських об'єднань і державних органів, створених для боротьби з корупцією, корумпований протекціонізм, безкарність та недієве правосуддя [388]. Основними сусідами України в рейтингу є країни Африки, СНГ та деякі латиноамериканські країни Центральної та Південної Америки [98, с. 45].

Глобальний барометр корупції у 2016 р. презентував опитування, зокрема 1507 осіб із України, в якому питання корупції серед респондентів залишається актуальне. Порівняно з 2013 роком 72% респондентів зазначили, що рівень корупції не знизився. Основними осередками корупції в Україні опитувані традиційно вважають державних службовців (65%, у 2013 р. – 82%), парламент (64%, у 2013 р. – 77%), працівників податкової сфери (62%), суддів (61%, у 2013 р. – 87%), президента та прем'єр-міністра (60%), представників місцевих органів влади (55%), поліцію (54%), керівників бізнесу (46%), релігійних лідерів (32%) [389].

Індекс економічної свободи щорічно розраховує фонд «The Heritage Foundation» та «Wall Street Journal» для оцінки економічних свобод у країні, до яких належить право вільно працювати, виробляти, споживати й інвестувати. Як свідчать дослідження, країни, в яких дотримуються політики вільної торгівлі мають кращі результати, ніж країни, які цього не мають. Дані свідчать про сильну кореляцію між свободою торгівлі й різними позитивними показниками, включно з економічним процвітанням, чистотою навколишнього середовища, продовольчою безпекою, валовим національним доходом на душу населення й відсутністю політично вмотивованого насильства чи неспокою.

Протягом 2007–2017 рр. відбувалося зменшення індексу для України з 51,5 у 2007 році до 45,8 балів у 2011 році [97]. У 2012–2014 рр. він збільшився з 46,1 до 49,3 балів. У 2015–16 рр. знову відбувається зменшення індексу до 46,9–46,8 балів, а станом на 2018 р. Україна займає 150 місце серед 180 країн і має найменший рівень економічної свободи (51,9 балів) в європейському регіоні після республіки Білорусь. Інвестиційна привабливість у складі індексу за досліджуваний період зменшувалася з 30 до 15 балів, проте станом на 2018 рік становить максимальні 35 балів зі 100 потенційно можливих.

Отже, так як інвестиційні чинники є визначальними в економічному розвитку країни, забезпечуючи його стійкість і тривалість завдяки посиленню адаптивності економіки до конкурентних викликів, актуальним постає питання створення умов для їх переспрямування з інших країн в Україну. Проте підвищений рівень макроекономічної невизначеності й високі внутрішньополітичні та зовнішні безпекові ризики сьогодні не дають змоги зберегти тренд зростання ПІІ та поліпшити очікування інвесторів.

Аналіз динаміки позиції України у світових рейтингах свідчить про те, що зволікання з реформуванням фундаментальних сфер як-то боротьба з корупцією, захист прав власності, підвищення ефективності судової системи, зміцнення фінансової та бюджетної дисципліни спричинить втрати конкурентоспроможності країни загалом і зокрема на ринку капіталу в частині

як залучення прямих іноземних інвестицій, так і не спроможності утримати в межах країни вітчизняних інвестиційних ресурсів, адже світовий ринок інвестицій характеризується сильною конкуренцією серед країн-реципієнтів щодо залучення прямих інвестицій. Саме внутрішні деструктивні детермінанти як-то корупція, неефективність бюрократичного апарату й механізму захисту прав власності є визначальними та такими, що суттєво впливають на низький рейтинг інвестиційної привабливості України.

Тому для відновлення довіри з боку бізнесу й інвесторів перед інститутом держави постає завдання реформування фундаментальної інституційної бази поряд із заходами щодо демонополізації та деолігархізації економіки, що зробить ринки більш конкурентними і, отже, більш ефективними.

Між національним економічним зростанням і рівнем залучення прямих іноземних інвестицій спостерігаємо тісний статистичний зв'язок, проте в деяких країнах є флуктуації від загального тренду, що спричинено здебільшого інституційними особливостями. Країни з високим рівнем економічної свободи та конкурентоспроможності демонструють високий рівень можливості залучення прямих іноземних інвестицій та, відповідно, підтримки стабільних темпів економічного зростання. Тому для України дієвою буде модель «зростання якості інституційного середовища (зростання рейтингу країни) – зростання чистих інвестицій – національне економічне зростання».

Кредитні рейтинги є орієнтиром щодо надійності вкладень у боргові зобов'язання компаній, муніципалітетів чи урядів. Це дає змогу інвесторам сформувати якісний інвестиційний портфель й оперативно маніпулювати активами в разі зміни рейтингових оцінок. Найбільш впливовими рейтинговими агентствами є «Moody's Investor Service», «Standart & Poor`s», «Fitch Ratings».

Кредитний рейтинг агентства «Fitch Ratings» [258] засвідчує, що інвестиційну якість кредитів України вважають сумнівною. Після максимального значення рейтингу країни («BB-» з позитивним прогнозом), яке тривало з 2005 по жовтень 2008 року зі зміною прогнозу (з позитивного (P) на

стабільний (S) та негативний (N)) рейтинг скоротився до «RD» (обмежений дефолт) у жовтні 2015 року й частково відновив свої позиції до рівня «B-» (стабільний прогноз) з кінця 2016 року (додаток М, табл. М.3, рис. 3.2). Після розгортання політичної кризи кінця 2013 – початку 2014 року кредитний рейтинг було знижено до «ССС». У жовтні 2015 року він навіть скоротився до дефолтного рівня «RD» (технічний дефолт), але з часом відновив свої позиції до рівня «B-» (стабільний прогноз). Загалом кредитний рейтинг не варто сприймати як догму. Він вказує лише на ймовірність неплатоспроможності держави, проте не дає ніякої гарантії. Безумовно, кредитні рейтинги варто використовувати під час оцінки здатності держави виконувати свої зобов'язання, проте не слід забувати й про можливість власного аналізу ризиків, а також використання альтернативних статистичних моделей.

Рейтинг компанії «Moody's Investor Services» за роки оцінювання України коливався від сумнівної якості з дуже високим кредитним ризиком (Саа1) до сумнівної якості з високим кредитним ризиком (В1). Починаючи з 2003 р.

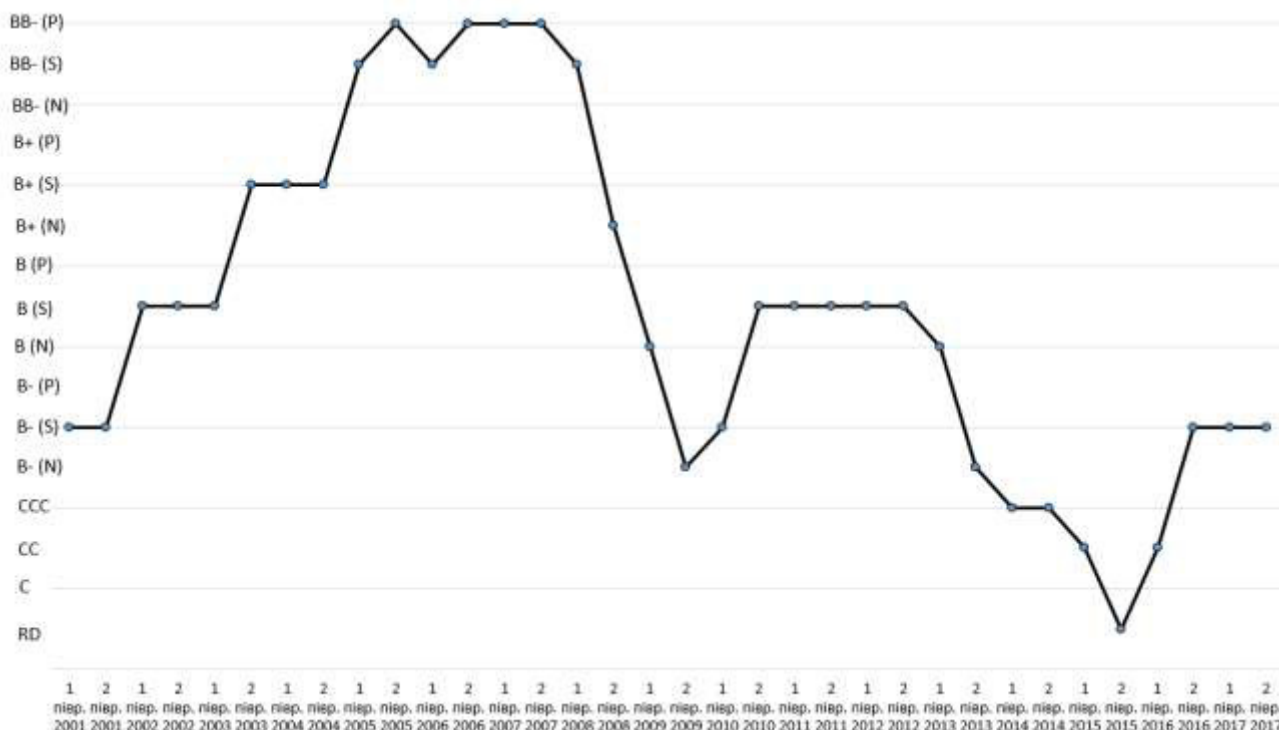

Рис. 3.2. Динаміка суверенного рейтингу України рейтингового агентства «FitchRatings»
(довогостроковий, іноземна валюта)

Джерело: авторська розробка на підставі [258]

відбувається погіршення рейтингу до рівня Саа2 – Са у 2014 р. У 2015 році агентство відреагувало на реструктуризацію державного боргу й підвищило на один рівень суверенний рейтинг – до Саа3, а у 2017 році – до Саа2 у зв'язку з очікуванням поліпшення динаміки державного боргу як результату кумулятивного ефекту від структурних реформ та через значне зміцнення позиції України на міжнародній арені [330].

Загалом аналіз рейтингів України показав вкрай невисокі її інвестиційні позиції та належність до груп країн із рівнем розвитку нижче середнього. Іноземні інвестори розглядають економіку України з позиції ринку збуту, а не з позиції виробничої платформи, а внутрішні інвестори через перманентність різних криз також орієнтуються на сфери зі швидким оборотом повернення вкладених грошей. Позиціонування України в координатах даних інституціональних метрик чітко вказує, що фрустрація верховенства права, деградація регулювання та політична нестабільність є саме тими чинниками, які формують деструктивну (або помірно конструктивну) поведінку економічних суб'єктів. В той же час рейтинги можуть використовувати не стільки з метою виконання комплексного «домашнього завдання» реформування середовища для активізації економічних суб'єктів, скільки для виявлення можливостей покращити динаміку просування в рейтинговому списку, виконуючи точкові «формальні» заходи по тим позиціям, по яким країна знаходиться в останній децильній групі. Суттєве покращення позицій по пунктах з низькою статистичною базою створює хибну уяву про загальні позитивні зміни в інституціональному середовищі країни. Тільки комплексний аналіз рейтингових оцінок дасть можливість виявити загальну тенденцію реформування середовища на користь активізації інвестиційної діяльності.

3.2. Оцінювання та моделювання інвестиційної безпеки на макрорівні

Постійний пошук алгоритму оцінки рівня будь-якої безпеки, в тому числі і інвестиційної, який надасть можливість адекватно ідентифікувати стан певного безпекового середовища породжує плюралізм підходів до визначення її рівня. Крім того, внаслідок динамізму економічних процесів та високої ймовірності появи нових викликів та реалізації загроз потребує постійного перегляду кількісні і якісні параметри оцінювання певного виду безпеки. Оцінка стану та моделювання ІБ держави не є виключенням, оскільки вона постійно перебуває під впливом перебігу інвестиційного процесу в Україні, загальної макроекономічної ситуації, факторів загрозового характеру, тощо.

Для адекватної оцінки ІБ держави варто покладатись на інтегральні підходи, інструментарій яких передбачає застосування різновидових індикаторів з можливістю їх нормування, що у підсумку дозволить отримати адекватну та коректну діагностику безпекового стану інвестиційної складової національної економіки. На базі визначених раніше видів загроз автором було розроблено систему індикаторів, значення яких відображає ступінь віддалення поточного стану суб'єкта (об'єкта) інвестування від оптимального рівня межі безпеки. Приймаючи за базу методики розрахунку рівня економічної безпеки України, розроблених Міністерством економічного розвитку і торгівлі (Міністерством економіки) України у 2007 та 2013 роках здійснено аналіз й оцінювання рівня ІБ держави загалом та її складових зокрема.

З огляду на те, що концептуально ІБ держави розглядається як гармонізована та інтегрована ІБ різних ієрархічних рівнів, то розрахунок рівня ІБ держави буде здійснюватися за нелінійним методом за наступною формулою:

$$I_{state}^{sec} = \sqrt[4]{I_{macro} * I_{mezo} * I_{micro} * I_{nano}}, \quad (3.1)$$

де I_{macro} – субіндекс інвестиційної безпеки на макрорівні; I_{mezo} – субіндекс інвестиційної безпеки на мезорівні; I_{micro} – субіндекс інвестиційної безпеки на мікрорівні; I_{nano} – субіндекс інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки.

Розрахована динаміка інтегрального індексу інвестиційної безпеки держави представлена в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Динаміка інтегрального індексу інвестиційної безпеки держави

Субіндекси	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I_{macro}	0,791	0,813	0,747	0,691	0,697	0,719	0,422	0,332	0,403	0,429	0,393
	<i>ЗР</i>	<i>ОР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НБР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НБР</i>
I_{mezo}	0,7	0,66	0,71	0,62	0,61	0,61	0,61	0,6	0,58	0,57	0,56
	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>
I_{micro}	0,496	0,454	0,307	0,386	0,428	0,354	0,330	0,249	0,195	0,282	0,342
	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НБР</i>	<i>НБР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НБР</i>	<i>НБР</i>	<i>НБР</i>	<i>НБР</i>	<i>КР</i>	<i>НБР</i>
I_{nano}	0,608	0,642	0,597	0,669	0,696	0,716	0,692	0,524	0,441	0,512	0,462
	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>
I_{state}^{sec}	0,639	0,629	0,558	0,577	0,596	0,577	0,492	0,402	0,377	0,434	0,432
	<i>ЗР</i>	<i>ЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НБР</i>	<i>НЗР</i>	<i>НЗР</i>

Примітка: ОР – оптимальний рівень (0,8-1); ЗР – задовільний рівень (0,6-0,8); НЗР – незадовільний рівень (0,4-0,6); НБР – небезпечний рівень (0,2-0,4); КР – критичний рівень (0-0,2).

Джерело: авторські розрахунки

Візуалізація динаміки інтегрального індексу інвестиційної безпеки держави впродовж останніх 11 років дозволяє зробити висновок про негативну тенденцію, що підтверджується трендовою залежністю з прогнозом на найближчий період (2018-2020 роки) (рис. 3.3).

Модель тренду адекватна за критерієм Фішера (20,821), а параметри моделі статистично значущі на рівні довіри 95%. Такий прогноз узгоджується із сучасним станом, оскільки у 2018 році почався підготовчий етап до нового політичного циклу, а у 2020 році ще відбуватиметься адаптація до нових політичних реалій. Для розуміння причин такого тренду детально досліджено кожен із субіндексів, що формують інтегральний індекс інвестиційної безпеки держави.

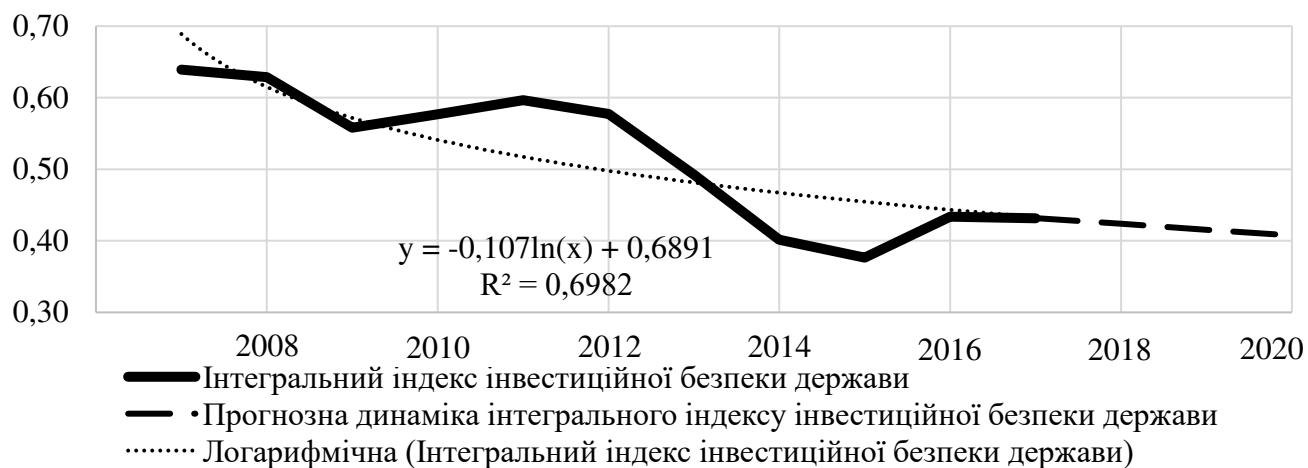

Рис. 3.3. Графічна інтерпретація фактичної та прогнозованої динаміки інтегрального індексу інвестиційної безпеки України

Джерело: розрахунки автора

Модель тренду адекватна за критерієм Фішера (20,821), а параметри моделі статистично значущі на рівні довіри 95%.

Розглянемо вплив кожного субіндексу окремо за ієрархією.

Значення субіндексу інвестиційної безпеки на макрорівні формується на підставі наступних індикаторів:

- 1) валове нагромадження основного капіталу;
- 2) відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП;
- 3) відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), відсотків ВВП;
- 4) інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища;
- 5) рівень тінізації економіки;
- 6) розмір економіки України у світовому ВВП.

Теорії економічного зростання та світовий практичний досвід свідчать, що основним рушієм стабільного економічного зростання країни є збільшення інвестицій в основний капітал (валове нагромадження основного капіталу). Саме інвестиції визначають ступінь реалізації заощаджень у формі нагромадження виробничого капіталу. Динаміка інвестиційних вкладень є індикатором стану ефективного сукупного попиту – чинника, що впливає на обсяг національного

виробництва, рівень зайнятості й споживання населення; рівня нагромадження виробничого капіталу та його завантаження в поточному періоді [304, с. 115].

Індикатор «Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП» (I_{GFCF} , *Gross fixed capital formation rate*) визначають як відношення валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) до ВВП:

$$GFCF' = \frac{GFCF}{GDP} * 100\%. \quad (3.2)$$

Цей індикатор є фундаментальним для оцінки рівня ІБ держави, тому в основних аналітичних документах через зручність його розрахунку та для спрощеного розуміння та оцінки рівня інвестування в національну економіку, порівняльного аналізу з іншими країнами він став загальноживаним. Так, середнє значення питомої ваги інвестицій у ВВП у країнах ЄС (ЄС-28 країн) за період 2006-2017 рр. становить 20,86% [352]. Вітчизняні експерти у 2013 році визначили діапазон рівня ВНОК у відсотках до ВВП в межах 18%-30%, де 18% від ВВП – критичний рівень, а 30% – оптимальний рівень [243]. Максимальне порогове значення індикатора $GFCF'$ відповідає етапу, коли економіка перебуває на стадії реформування і потребує значних інвестицій, а коли економіка перебуває на етапі стабільного розвитку, то його порогове значення може бути менше [146, с. 15]. Станом на 2017 р. цей індикатор в Швеції та Норвегії становив 24,95% (максимальне значення), у середньому по 28 країн ЄС – 20,78%, у Великобританії – 16,59%, Португалії – 15,25% та Греції – 12,9% (мінімальне значення).

Проаналізувавши значення ВНОК у % до ВВП за 2002-2016 рр. (табл. 3.3) та порівнявши їх зі значеннями індикатора безпеки обох методик, можна стверджувати, що протягом 2002-2009 рр. показник був на оптимальному чи наближено до оптимального рівня, тоді як з 2010 р. і до 2012 р. він хоча й був вище порогового значення за Методикою-2007, проте це вже були перші ознаки несприятливих тенденцій в економіці. За критеріями Методики-2013 значення індикатора з 2013 р. і дотепер є нижче критичного (18%) та приблизно вдвічі менше за оптимальний рівень, що свідчить про процеси загрозливого характеру для економіки. Його нормалізоване значення розраховується за методикою, наведеною в табл. 2.4.

Загалом зміни індикатора відбувалися не лінійно, а експоненціально (рис. 3.4). Незважаючи на висхідний напрям кривої після 2015 року, у 2019-2020 роках слід очікувати зниження рівня ВНОК, оскільки економіка буде під впливом політичних чинників (президентські та парламентські вибори), які неможливо порівняти з аналогічними подіями в 2004, 2007, 2009, 2012 роках. Тому з великою ймовірністю можна очікувати зменшення значення індикатора.

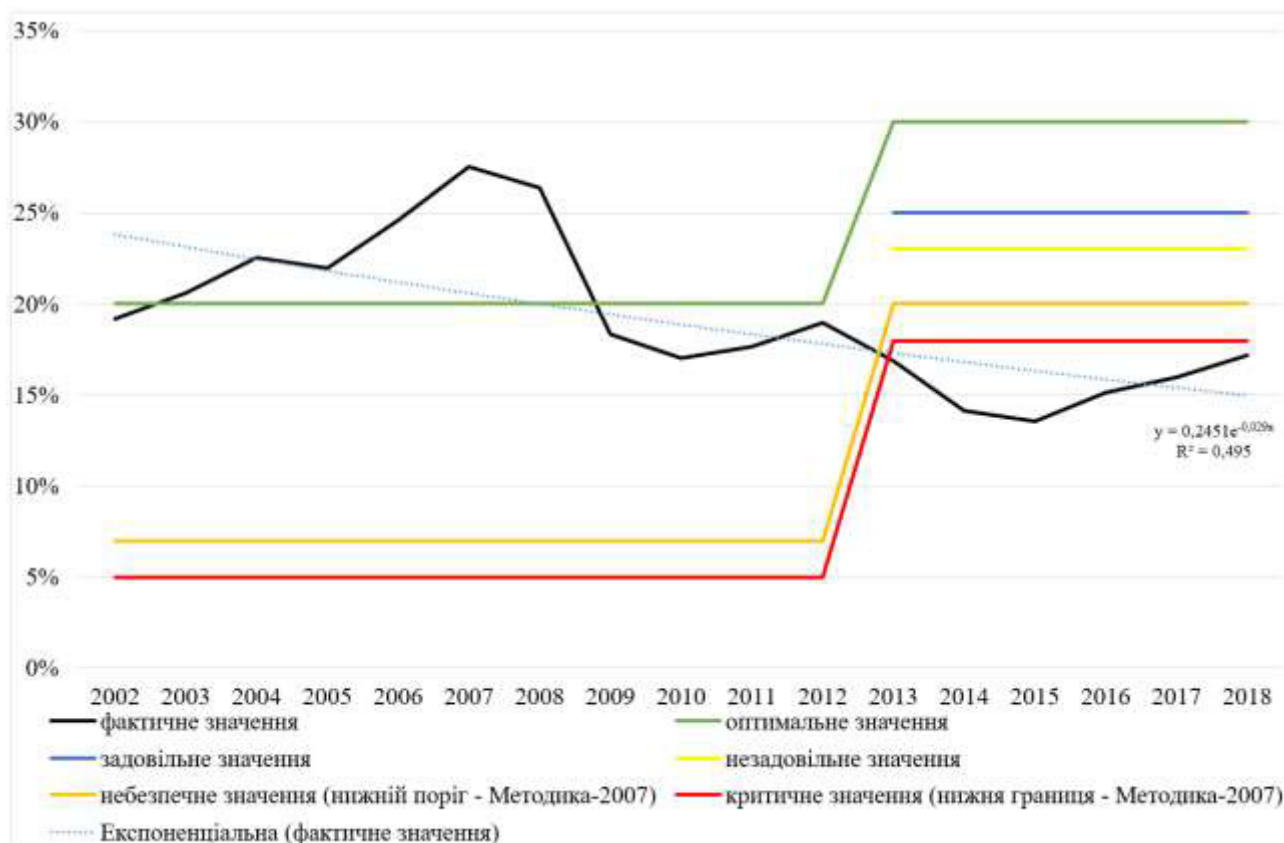

Рис. 3.4. Динаміка значень індикатора «Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП»

Джерело: авторська розробка

Окрім питання щодо зростання рівня нагромадження дуже гостро стоїть питання розширення джерел інвестиційного потенціалу. Тому, незважаючи на дискусійність твердження про вплив прямих іноземних інвестицій на економічне зростання, їх залучення є пріоритетним завданням [118]. Для чистоти аналізу впливу ПІІ на економічне зростання в наших реаліях варто розрізняти «справжні» ПІІ, ПІІ з сервісних вільних економічних зон (держав, територій, юрисдикцій – податкових гаваней) та ПІІ, які є вкладеннями з боку нерезидентів, що контролюються резидентами (round tripping ПІІ).

Таблиця 3.3

Аналіз динаміки ВВП України та валового нагромадження у 2002-2017 рр.*

Роки	Номінальний ВВП (у факт. цінах)	Зміна обсягу ВВП	Валове нагромадження, всього	зокрема				Оптимальне значення	I_{GFCF}
				Валове нагромадження основного капіталу		Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	Придбання за виключенням вибуття цінностей		
	млн грн	%	млн грн	млн грн	% ВВП	млн грн	млн грн		
2002	225810	5,2	45594	43289	19,17%	2209	96	20%	0,96
2003	267344	9,5	58851	55075	20,60%	3661	115	20%	1
2004	345113	12,1	73070	77820	22,55%	-4883	133	20%	1
2005	441452	3,0	99876	96965	21,97%	2736	175	20%	1
2006	544153	7,4	134740	133874	24,60%	655	211	20%	1
2007	720731	7,6	203318	198348	27,52%	4685	285	20%	1
2008	948056	2,3	264883	250158	26,39%	14379	346	20%	1
2009	913345	-14,8	155815	167644	18,35%	-12274	445	20%	0,92
2010	1079346	4,1	225296	183867	17,04%	41068	361	20%	0,85
2011	1299991	5,5	291678	229403	17,65%	61774	501	20%	0,88
2012	1404669	0,2	305031	266795	18,99%	37508	728	20%	0,95
2013	1465198	0,0	270895	247054	16,86%	23641	200	30%	0,56
2014	1586915	-6,6	212591	224327	14,14%	-12077	341	30%	0,47
2015	1988544	-9,8	316841	269422	13,55%	47231	188	30%	0,45
2016	2383182	2,4	512830	361030	15,15%	150650	1150	30%	0,51
2017	2982920	2,5	618914	477376	16%	141293	245	30%	0,53
2018	3558706	3,3	667953	610875	17,17%	56284	794	30%	0,58

* у 2010-2018 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

** - станом на жовтень 2018 року.

Джерело: авторська розробка за даними Державної служби статистики України [285]

Оскільки у глобальній економіці серед країн походження ПІІ основна частка належить країнам з сильними інститутами, де є реальний захист прав інвесторів, гарантії виконання контрактів, відсутність рейдерства, захист конкуренції, вільний доступ до ресурсів та інфраструктури тощо, то потоки цього капіталу («справжні» ПІІ) є вкрай чутливими до середовища, куди вони можуть вільно переливатись. Забезпечення надходження ПІІ саме з цих країн може свідчити про якісну характеристику інституційного середовища країни реципієнта ПІІ. З іншого боку, за інших рівних умов, переважаюча країна походження ПІІ (за виключення держав, територій, юрисдикцій – податкових гаваней, офшорів) свідчить про подібну якісну характеристику інститутів країни експортера капіталу.

Надходження ПІІ з юрисдикцій із низьким рівнем оподаткування прибутків часто породжує ілюзію припливу ПІІ з розвинених країн. Однак, на відміну від традиційних ПІІ, таке інвестування не привносить одного з найбільш важливих непрямих позитивів – технологічних спілловерів, які, власне, і забезпечують довгостроковий позитивний тренд продуктивності праці, що є основою економічного розвитку.

Особливістю *round-tripping* інвестицій є те, що вони фактично здійснюються за кошти, які вже виведені з країни-реципієнта, та спрямовуються у традиційні рентогенеруючі галузі. Такі інвестиції хоча і можуть позитивно впливати на потенціал економіки в короткостроковому періоді, проте в довгостроковій перспективі вони консервують структуру економіки для збереження умов отримання ренти, а в період політичних шоків мають поведінку «гарячого капіталу» – абсолютно еластичні до політичних шоків.

У той час, коли перед більшістю економічно розвинених держав постає проблема вибору між хорошими та умовно хорошими інвестиціями (без технологічних спілловерів) з пріоритетним залученням перших, в Україні спостерігається найбільш радикальний випадок: вибір між умовно хорошими інвестиціями та їх відсутністю загалом [112].

За останніми даними НБУ щодо аналізу іноземних інвестицій, було виявлено, що частина іноземних інвестицій не була іноземними. Так, протягом 2010–2017 рр., де кінцевим контролюючим інвестором був резидент (round tripping), іноземні інвестиції становили 7,9 млрд дол. США (з них 6,6 млрд дол. США – у реальний сектор економіки) або 22% від загального притоку ПІІ в Україну (35,9 млрд дол. США). До основних причин використання подібних операцій НБУ відносить не лише бажання оптимізувати податкове навантаження, але й намагання інвесторів уникнути слабких місць в інституціональній та фінансовій системі жорсткого валютного контролю [260].

Загалом індикатор «Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП» (I_{FDI}) характеризує ефективність середовища, яке перетворює потенційний зовнішній інвестиційний потенціал у внутрішній інвестиційний ресурсів (табл. 3.4, рис. 3.5). Динаміка індикатора має низхідний тренд із 2005 року, причиною якого є як зростання прямих інвестицій з України за кордон (додаток Н), так і скорочення темпів приросту прямих іноземних інвестицій в Україну порівняно з темпами приросту номінального ВВП. Незадовільні умови інвестування, відсутність великих об'єктів призначених для приватизації призводило до дистанціонування економіки України від світового ринку капіталу. До того ж на низхідний тренд також вплинули негативні екстерналії 2009 року (світова фінансова криза) та періоду 2014-2016 років, які на графіку відображені впадинами.

Нормалізоване значення зазначеного індикатора має стрімкий низхідний тренд. Проте, окрім загальних цифр, варто виокремити в сукупності чистих надходжень ПІІ прямі іноземні інвестиції з економік з високою якістю інститутів (табл. 3.5). Орієнтиром для визначення кола таких країн є рейтинг країн за індексом економічної свободи (групи вільних та переважно вільних країн – Додаток П). В ідеальній ситуації питома вага таких інвестицій у загальній величині ПІІ повинна становити 81-100% – оптимальний рівень.

Таблиця 3.4

Динаміка індикатора «Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП»

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Прямі іноземні інвестиції в Україну (потік)	7808	5604	9891	10913	4816	6495	7207	8401	4499	410	2961	3284	2202	1526*
Прямі інвестиції з економіку країн світу (потік)	275	-133	673	1010	162	736	192	1206	420	111	-51	16	8	-4*
Чисті прямі іноземні інвестиції (потік)	7533	5737	9218	9903	4654	5759	7015	7195	4079	299	3012	3268	2194	1530*
Середньорічний курс долара, грн	5,12	5,05	5,05	5,27	7,79	7,94	7,97	7,99	7,99	11,89	21,84	25,55	26,60	27,2
Валовий внутрішній продукт, млн грн	441452	544153	720731	948056	913345	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544	2383182	2983882	2502130*
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП	8,74%	5,32%	6,46%	5,50%	3,97%	4,23%	4,30%	4,09%	2,23%	0,22%	3,31%	3,50%	1,96%	1,66%
Оптимальне значення	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	7%	7%	7%	7%	7%	7%
I_{FDI}	1	1	1	1	0,79	0,85	0,86	0,82	0,32	0,03	0,47	0,50	0,28	0,24

* - станом на 01 жовтня 2018 року

Джерело: розраховано автором

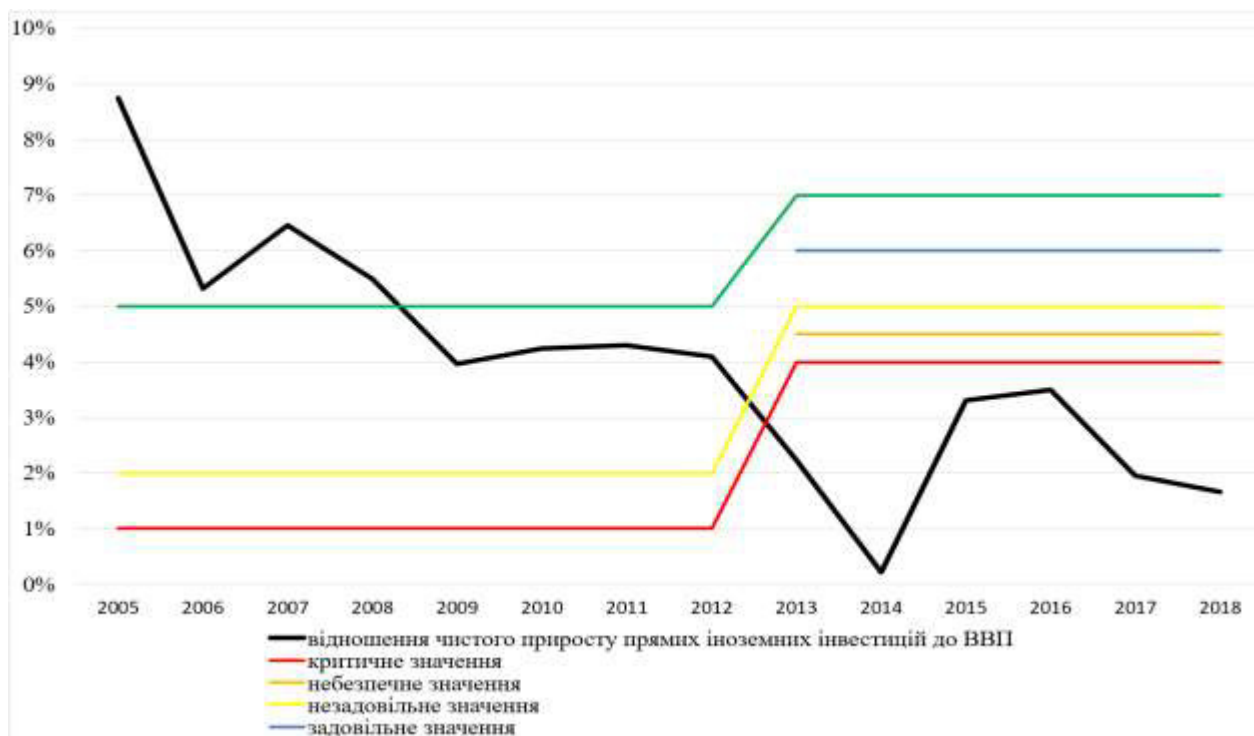

Рис. 3.5. Динаміка значень індикатора «Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП»

Джерело: авторська розробка

Таблиця 3.5

Частка ПІІ з країн I та II групи рейтингу індексу економічної свободи у загальній величині ПІІ в економіці України

Роки	Всього ПІІ (наростаючим підсумком)	Приріст ПІІ (кол. 2)	ПІІ з країн I та II групи рейтингу індексу економічної свободи	Приріст ПІІ (кол. 4)	Частка ПІІ з країн I та II групи у загальній величині ПІІ	Частка приросту ПІІ (кол.5 / кол. 3)
1	2	3	4	5	6	7
2009	38993	-	21802	-	55,91%	-
2010	45370	6377,1	25264	3461,8	55,68%	54,28%
2011	48198	2827,6	24458	-805,9	50,75%	-
2012	51705	3507,7	23730	-728,3	45,89%	-
2013	53704	1998,7	22038	-1691,7	41,04%	-
2014	40725	-12979	17258	-4780	42,38%	-
2015	36154	-4570,9	15286	-1972,1	42,28%	-
2016	37513	1359,1	15647	360,8	41,71%	26,55%
2017	39144	1630,4	16537	889,9	42,25%	54,58%

Джерело: розрахунки автора на підставі [56]

Як видно з табл. 3.5 частка ПІІ (акціонерний капітал) з країн світу I та II групи рейтингу індексу економічної свободи в економіці України у загальній величині ПІІ становить менше 60%, що може свідчити про низький рівень якості інституціонального середовища як привабливого чинника для вільного переливу капіталу з цих країн. Також своєрідним індикатором ІБ є приріст річних прямих іноземних інвестицій на одну особу тієї чи іншої країни. Так, середній приріст чистих прямих іноземних інвестицій на 1 особу за період 1997-2015 рр. в Естонії становив 9563 дол. США, Чеській Республіці – 8111 дол., Румунії – 3477 дол., Польщі – 3252 дол., середнє значення серед країн Східної Європи – 4189 дол., що втричі більше за показник в Україні – 1473 дол. США на особу. Причиною таких низьких показників є те, що останні 20 років (1996-2016) умови інвестування в Україні були найгірші порівняно з країнами постсоціалістичного табору Східної Європи [331]. Винятком були періоди (2004-2008 рр.) після Помаранчевої революції та до початку світової фінансової кризи та 2010-2012 рр. – період підготовчих робіт до Євро-2012. Після подій кінця 2013 р. – початку 2014 р. та з початком Антитерористичної операції на Сході України значення показника впало до історичного мінімуму 400 дол. США на 1 особу [166, с. 260].

Загалом, експерти Національної інвестиційної ради при Президентові України розраховали, що станом на 2036 рік потреби України в іноземних прямих інвестиціях становитимуть 170-250 млрд дол. США, що на 120-200 млрд дол. США більше за їх величину у 2016 р. Відповідно до такого сценарію розвитку економіки, якщо щорічні темпи приросту реального ВВП становитимуть 6,5%-9%, то за період 2017-2036 рр. ВВП сягне рівня від 292 млрд дол. США (Колумбія-2015) до 475 млрд дол. США (Польща-2015). Проте це можливо лише за умови наявності прямих іноземних інвестицій (запасовий показник) на рівні 53%-58% ВВП та їх щорічного приросту на величину не менше приросту реального ВВП. Отже, саме питання збереження й уникнення скорочення чистих прямих іноземних інвестицій наразі на порядку денному. Адже за відсутності внутрішнього джерела інвестування прями іноземні

інвестиції, а не кредити й позики, можуть стати рушієм розвитку економіки [177, с. 135].

Щодо індикатора «Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), відсотків ВВП» (I_{le}), то його динаміка його нормалізованого значення представлена в табл. 3.6 та на рис. 3.6. Цей індикатор належить до індикаторів змішаного типу, які до певного значення показника є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор інвестиційної складової інвестиційно-інноваційної безпеки.

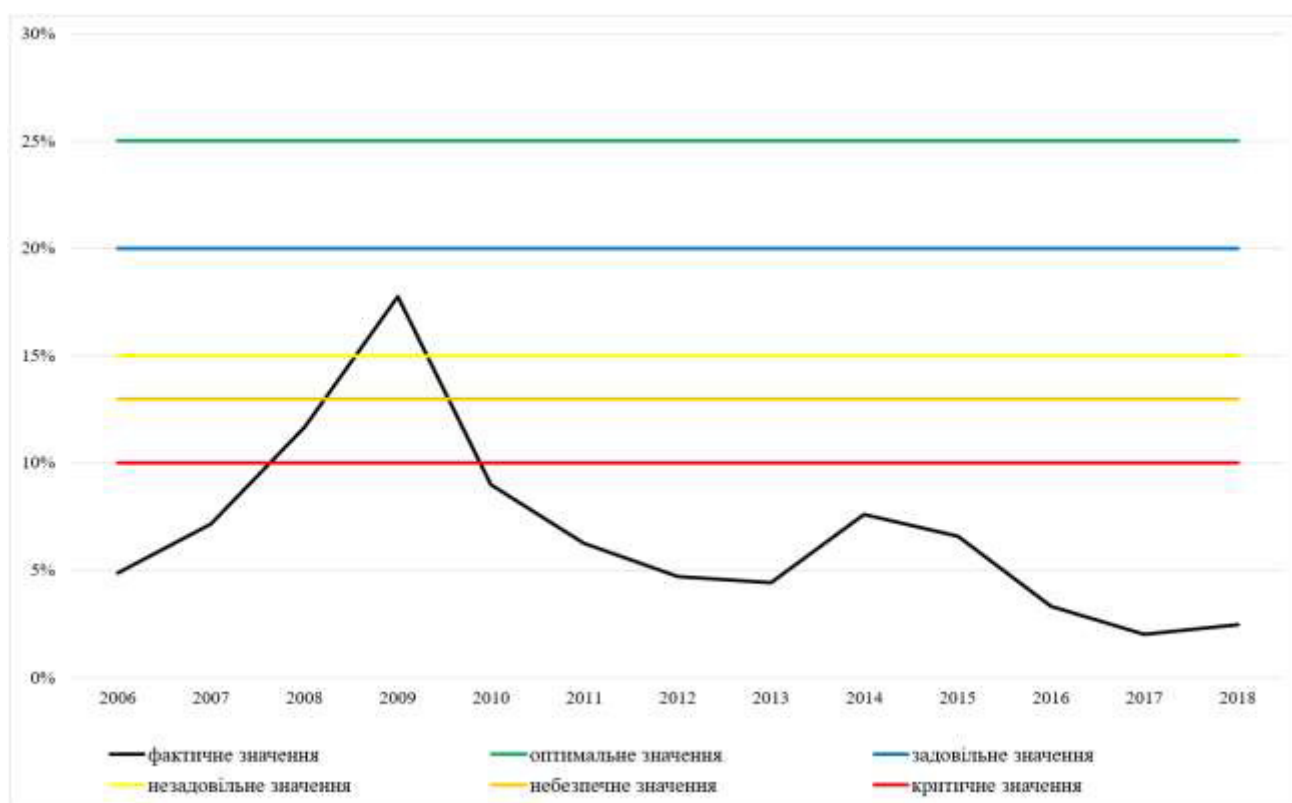

Рис. 3.6. Динаміка значень індикатора «Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, відсотків ВВП»

Джерело: побудовано автором

Таблиця 3.6

Динаміка індикатора «Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), відсотків ВВП» (залишки коштів на кінець періоду, млн грн)

Період	Кредити надані на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості										Темп зростання середнього курсу гривні до долара США	Темп зростання середнього курсу гривні до євро	Валовий внутрішній продукт	Індикатор	I_{le}
	нефінансовим корпораціям					домашнім господарствам									
	усього	зокрема в розрізі валют				усього	зокрема в розрізі валют								
гривня		долар США	євро	інші валюти	гривня		долар США	євро	інші валюти						
2006	6405	2 494	3 429	391	92	20412	2 417	17 107	463	425	101,39%	100,84%	544153	4,88%	0,20
2007	10618	5 094	5 057	382	85	40778	6 079	32 752	693	1 254	100,00%	91,60%	720731	7,14%	0,29
2008	18262	5 680	11 857	588	137	88352	8 847	76 034	1 298	2 173	95,88%	89,75%	948056	11,67%	0,47
2009	17670	6 510	10 491	534	135	98792	11 632	83 086	1 548	2 526	67,60%	70,92%	913345	17,75%	0,71
2010	13612	5 313	7 687	471	141	81953	9 841	69 054	1 090	1 967	98,18%	103,18%	1079346	8,98%	0,36
2011	10318	4 365	5 250	624	79	70447	12 503	55 694	881	1 370	99,60%	94,96%	1299991	6,24%	0,25
2012	7467	3 457	3 409	523	77	58427	14 243	42 318	778	1 089	99,71%	108,00%	1404669	4,69%	0,19
2013	13026	6 303	5 833	779	112	51447	13 685	36 040	736	985	99,97%	96,78%	1465198	4,40%	0,18
2014	15548	5 627	9 266	537	119	71803	11 310	57 873	1 102	1 518	67,24%	67,53%	1586915	7,62%	0,30
2015	12986	3 514	9 000	304	167	66169	11 001	52 203	917	2 049	54,41%	64,86%	1988544	6,59%	0,26
2016	11138	2 874	7 866	286	113	58549	9 718	46 516	808	1 507	85,49%	85,64%	2383182	3,32%	0,13
2017	10632	2679	7586	244	122	48 268	9 634	36 418	966	1251	96,07%	94,29%	2982920	1,99%	0,08
2018*	11186	2505	8352	164	166	50 844	10 107	38 396	954	1388	97,78%	93,35%	2502130	2,46%	0,10

* - станом на жовтень 2018 р.

Джерело: авторська розробка за методикою-2013 на підставі даних НБУ [120].

Позитивну динаміку значень індикатора спостерігали до 2009 року, доки у банківського сектору була змога кредитувати економіку (нефінансові корпорації та домашні господарства) [120]. Початок активної фази світової фінансової кризи в Україні у вересні 2008 р. та, маючи на меті нейтралізацію її сили, прийняття Національним банком України постанови щодо запровадження комплексу заходів для забезпечення стабільності банківської системи зупинили ріст кредитування нефінансових корпорацій і домашніх господарств.

Особливо це стосувалося кредитів, наданих в іноземній валюті. Через девальвацію гривні з 5,25 грн за 1 дол. США (середнє значення за рік) у 2008 р. до 7,70 грн за 1 дол. США у 2009 р. величина наданих кредитів (залишок коштів на кінець року) зросла до історичного максимуму (еквівалент 98,8 млрд грн – домашні господарства, 17,7 млрд грн – нефінансові корпорації). Ураховуючи з одного боку девальвацію гривні щодо долара на 48%, а з іншого – скорочення номінального ВВП на 3,7%, значення індикатора відповідно до порядку розрахунку зросло до максимуму 17,75%, що за винятком цих двох негативних чинників можна було б трактувати як відносно задовільний стан.

Проте з 2010 року фактичні значення індикатора перебувають нижче критичної межі, що свідчить про неможливість банківської системи виконувати свою безпосередню функцію – кредитувати економіку. Аналізуючи джерела інвестиційних ресурсів, можна зробити висновок, що головним джерелом є власні кошти підприємств, а питома вага кредитів банків та інших позик скоротилась з 15,8% у 2008 р. до 5,3% у 2016 р.

Банківська сфера є величезним полем можливості для здійснення інвестиційної діяльності господарюючими суб'єктами, проте є ряд причин об'єктивного і суб'єктивного характеру, які стримують самі банки від нарощування інвестиційної спрямованості кредитної діяльності. Як зазначає Б. Пшик, до цих причин можна віднести як питання загального рівня стабільності розвитку національної економіки в різних її сферах, так і незацікавленістю банків у фінансуванні інвестиційних проектів у зв'язку зі значними ризиками та

невідповідністю термінів ресурсної бази строкам реалізації інвестицій [257, с. 30]. Тому серед заходів, що дають змогу підвищити масштаби інвестиційної діяльності банків, варто зазначити заходи загального й специфічного характеру.

До перших слід віднести створення стабільних умов розвитку економіки, які передбачають сталість нормативно-правової бази, режиму оподаткування, підтримку фінансової стійкості учасників інвестиційних проектів. До інших – розробка заходів щодо захисту кредиторів від недобросовісних позичальників і розробка чіткого механізму зниження ризикованості банківського кредитування [195, с. 74].

Індикатор *«Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища»* (I_{IA}) демонструє динаміку відчуття легкості ведення бізнесу. В основі цього інтегрального індексу за Методикою-2013 покладено індекс умов ведення бізнесу рейтингу «Doing Business» Світового банку, індекс інвестиційної привабливості, розрахований Європейською бізнес-асоціацією, та індекс поточного фінансово-економічного стану підприємств України, розрахований Держстатом.

Як зазначає З. Варналій: «...поєднання належних умов для підприємницької діяльності, збереження високого рівня захищеності підприємницького сектору від внутрішніх та зовнішніх загроз, посилення ролі суб'єктів підприємництва в мінімізації економічних ризиків і забезпеченні інноваційних засад конкурентоспроможності національної економіки... створюють передумови для зміцнення економічної безпеки підприємництва в Україні» [26, с. 452], що також сприяє зміцненню інвестиційної та загалом економічної безпеки. Поняття «належні умови для підприємницької діяльності» за своєю суттю збігається з поняттям «бізнес-середовище», яке, зокрема, розглядають як «сукупність окремих суб'єктів економіки та чинників зовнішнього середовища, що впливають на них» [142, с. 251].

Розуміння необхідності формування сприятливого бізнес-середовища задля реалізації підприємницького потенціалу країни як головного інституційного рушія економічних реформ мало місце в програмах різних урядів, тоді як непослідовність і декларативність інституційних трансформацій зумовлювало збереження несприятливого бізнес-середовища, що не підтримує розкриття інвестиційного потенціалу і водночас спричиняє небезпечний стан інвестиційно-інноваційної безпеки економіки України.

Індекс поточного фінансово-економічного стану підприємств України розраховують як середньозважений за структурою випуску товарів і послуг в економіці України показник нормованих індексів поточного фінансово-економічного стану сільськогосподарських, промислових, будівельних, торговельних, транспортних підприємств та підприємств сфери послуг на базі інформаційних джерел Держстату України «Очікування підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності».

Більшість країн світу під час побудови індикаторів ділових очікувань використовують результати обстежень ділової активності підприємств, що представляють інформацію про поточну ситуацію та майбутні очікування підприємств. Основними індикаторами ділових очікувань, які розраховують у країнах-членах ЄС відповідно до Гармонізованої програми ЄС, є: індикатори ділової впевненості в промисловості, будівництві, роздрібній торгівлі, сфері послуг, сфері фінансових послуг (табл. 3.7); індикатор ділового клімату; індикатор економічних настроїв.

Ці індикатори входять до системи обов'язкових гармонізованих європейських композитних індикаторів і розраховують щомісячно. Метою розрахунку індикаторів ділових очікувань є отримання статистичної інформації щодо тенденцій ділової активності, зіставної із відповідними даними країн-членів ЄС. Загалом, дані з табл. 3.7 та рис. 3.7 з початку спостережень (1 квартал 2015 р.) свідчать про зростання впевненості серед підприємств різних видів економічної діяльності у здійсненні господарської діяльності. Вона полягає у

зменшенні питомої ваги підприємств, які песимістично оцінюють майбутнє своєї ділової активності. За оцінкою респондентів до чинників, які дестимулюють ділову активність підприємств і є спільними для багатьох, належать такі: недостатній попит, фінансові обмеження та погодні умови (табл. 3.8, Додаток Р).

Таблиця 3.7

**Динаміка індикаторів ділової впевненості
(щоквартально за видами економічної діяльності)**

	Промисловість	Будівництво	Торговельні підприємства	Сфера послуг	Сфера фінансових послуг
I кв. 2015	-11,9	-43,8	-11,7	-37,0	-45,0
II кв. 2015	-14,6	-46,6	-9,0	-29,3	-35,3
III кв. 2015	-15,2	-45,3	-2,3	-23,0	-32,7
IV кв. 2015	-13,1	-38,2	5,3	-18,3	-27,0
I кв. 2016	-10,8	-34,4	-3,7	-22,3	-24,7
II кв. 2016	-9,1	-29,3	0,7	-14,3	-17,0
III кв. 2016	-10,2	-31,3	6,7	-8,3	-13,0
IV кв. 2016	-9,6	-30,0	7,3	-9,0	-12,3
I кв. 2017	-5,5	-27,4	-1,0	-14,7	-16,3
II кв. 2017	-5,6	-23,9	2,7	-8,0	-12,7
III кв. 2017	-3,0	-23,4	5,7	-3,7	-11,3
IV кв. 2017	-4,1	-25,9	12,0	-6,3	-10,3
I кв. 2018	-2,7	-20,4	5,3	-5,0	-6,3
II кв. 2018	-3,1	-19,5	5,3	-5,0	-6,7
III кв. 2018	-4,6	-18,4	10,7	0,3	-3,3
IV кв. 2018	-4,4	-20,3	14,3	-3,0	-2,3

Джерело: авторська розробка на підставі даних Держстату України [67].

Таблиця 3.8

Стримуючі чинники розвитку підприємств

Чинники стримуючого характеру	промислові підприємства	сільськогосподарські підприємства	будівельні підприємства	торговельні підприємства	транспортні підприємства	підприємства сфери послуг
Недостатній попит	+		+		+	+
Фінансові обмеження	+	+	+	+	+	+
Погодні умови		+	+			

Джерело: авторська розробка за даними Держстату України [67]

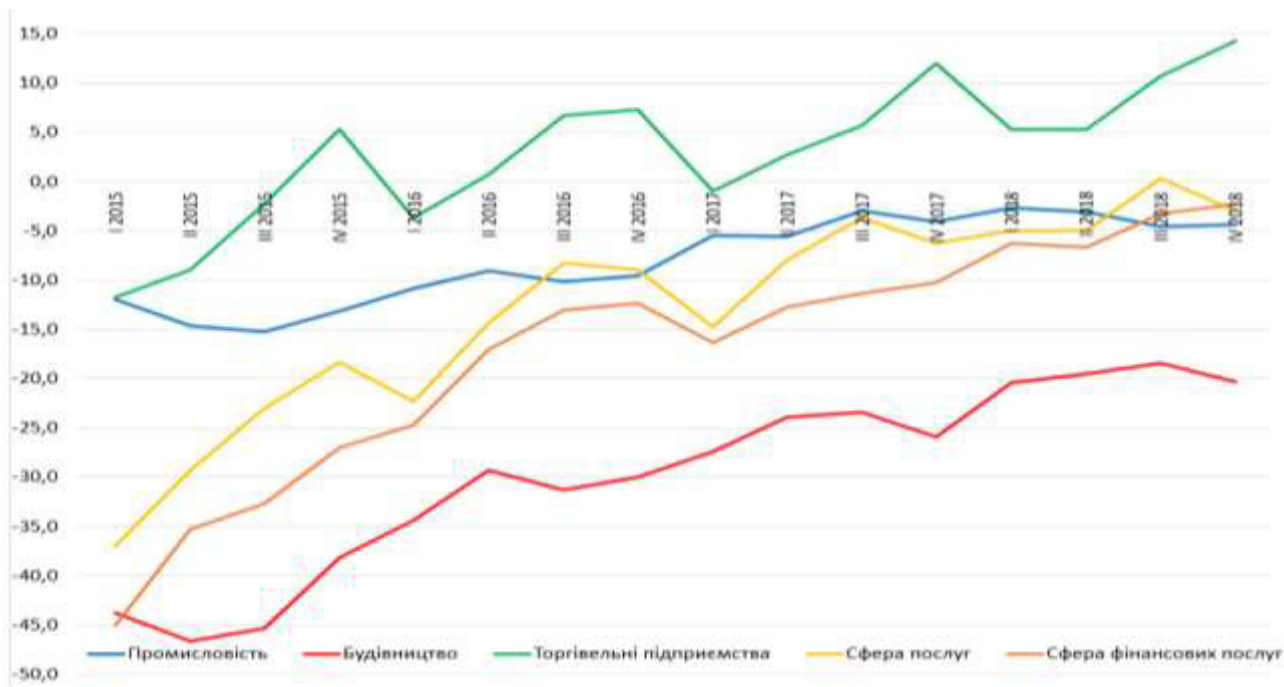

Рис. 3.7. Динаміка індикаторів ділової впевненості (за видами економічної діяльності)

Джерело: розраховано та сформовано автором

Серед усього різноманіття індексів, що характеризують умови здійснення інвестиційної діяльності інтегральний індекс інвестиційної сприятливості запропоновано сформулювати на підставі згрупованих за рівнем значущості субіндексів. Розподіл субіндексів здійснюється за рівнем їх значущості на базові та комплементарні субіндекси.

До базових субіндексів відносяться глобальний індекс конкурентоспроможності, рейтинг «Doing business» (Світовий банк) на підставі показника «віддаленість до найкращого значення (distance to frontier)», індекс інвестиційної привабливості, розрахований Європейською бізнес-асоціацією, індекс економічної свободи, індекс сприйняття корупції та кредитний рейтинг «Fitch Ratings». Субіндекси комплементарного характеру: індекс інвестиційної свободи, глобальний індекс репутації, міжнародний індекс прав власності (Додаток Р, табл.Р.2, табл. 3.9). Для нормалізації всіх показників використано методику, запропоновану в табл. 2.4 та додатку Л табл. Л.1. Розрахунок інтегрального індексу здійснюється за допомогою вагових коефіцієнтів, які нами визначено емпіричним шляхом з врахуванням логіки взаємозв'язку субіндексів та інвестиційної активності. Для сукупності базових індексів ваговий коефіцієнт

складатиме 0,85, а для комплементарних субіндексів – 0,15. Діапазон характеристичних значень інтегрального індексу інвестиційної сприйнятливості та його динаміка зображені на рис. 3.8.

Таблиця 3.9

Динаміка індексу інвестиційної сприйнятливості

Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
I_{IA}	0,4	0,42	0,40	0,41	0,39	0,40	0,39	0,42	0,40	0,43	0,45	0,47

Джерело: розрахунки автора

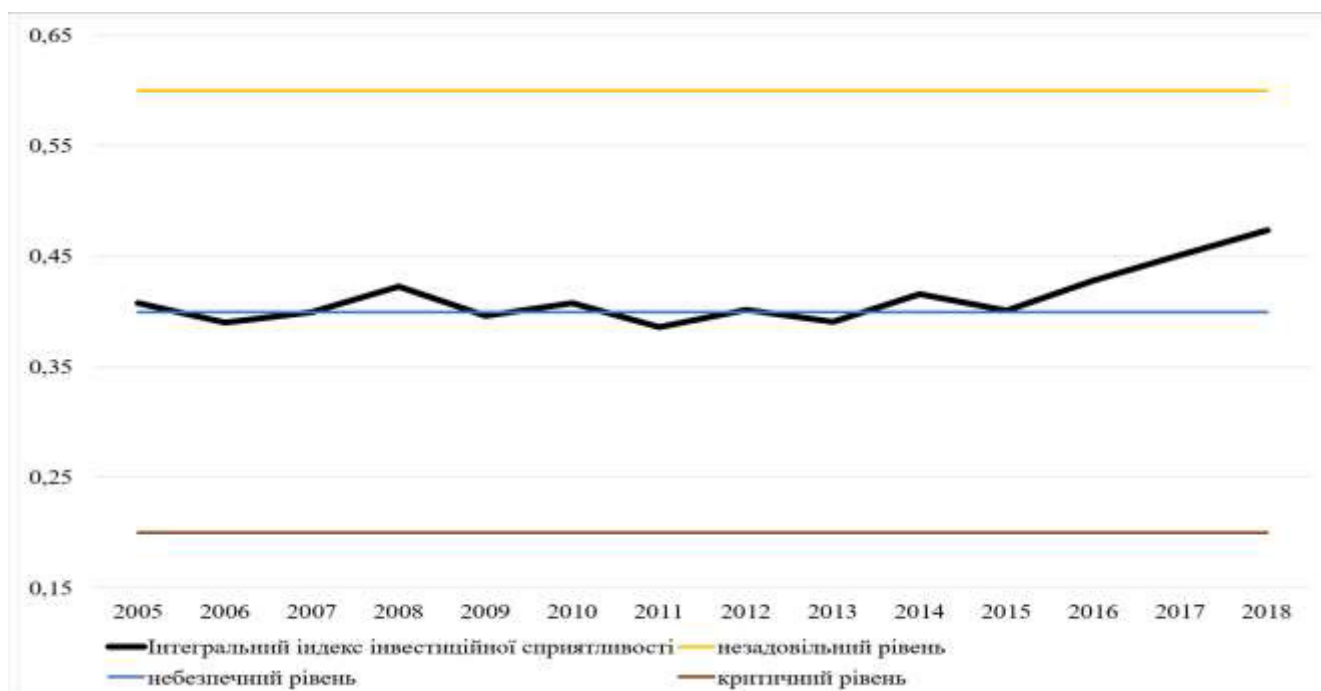

Рис. 3.8. Динаміка інтегрального індексу інвестиційної сприйнятливості I_{IA}

Джерело: авторська розробка

Отже, інтегральний індекс інвестиційної сприйнятливості характеризує рівень інвестиційної безпеки як небезпечний рівень, проте з позитивним трендом. Такий стан речей зберігався доволі довго тривалий час і тільки після подій 2014 р. через неможливість забезпечити економічну активність традиційними засобами, органи влади була змушені йти на непопулярні для них кроки щодо дерегулювання економіки та створення умов для активізації інвестиційної діяльності.

Індикатор «Рівень тінізації економіки» (I_{ShEc}) є чи не найбільш суперечливим в частині визначення методики оцінювання рівня тінізації економіки. Серед різноманіття методів, які використовуються Міністерством економічного розвитку та торгівлі, для оцінювання рівня тінізації економіки тільки метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» найбільш корелює з методом МІМІС, який використовується МВФ (табл. 3.10, рис. 3.9).

Таблиця 3.10

Розмір тіньової економіки України за методом МІМІС

Роки	Розмір тіньової економіки [357]	Оптимальне значення за Методикою-2013	Індикатор I_{ShEc}
2005	42,08%	13%	0,309
2006	40,89%	13%	0,318
2007	38,71%	13%	0,336
2008	36,65%	13%	0,355
2009	43,53%	13%	0,299
2010	42,15%	13%	0,308
2011	39,19%	13%	0,332
2012	39,65%	13%	0,328
2013	39,99%	13%	0,325
2014	39,95%	13%	0,325
2015	42,9%	13%	0,303
2016*	41,06%	13%	0,317
2017*	41,11%	13%	0,316

* - прогнозні значення

Джерело: авторські розрахунки

Зростання рівня тінізації є не стільки причиною, скільки наслідком посилення недовіри між державою та економічними суб'єктами. Зростання недовіри призводить до неохочості до довгострокової стратегічної економічної діяльності (зокрема й інвестування). Це, закономірно, знижує й ефективність економіки в середньо- та довгостроковому горизонтах функціонування. Особливо відчуття недовіри до державних інституцій та їх функціональної спроможності відчуються в кризові роки. Після періоду зростання рівня тінізації економіки до 1998 року (max – 57%) відбувалось

поступове зниження її рівня до 2008 року (мін – 36,65%). Зростання рівня тінізації економіки відновилось на початку періоду кризового спаду у 2009 році (до 43,53 %) з незначним зниженням до 39,95% у 2014 році. Умовна третя хвиля зростання рівня тінізації економіки відбулась у 2015 році (42,9%) зі збереженням достатньо високого її рівня до 2017 року. Як видно з динаміки, періоди посткризового відновлення характеризуються формуванням умов для зменшення тінізації економіки, проте радикального покращення ситуації після останньої кризи поки що не спостерігається.

Економічними наслідками відсутності довіри до держави з боку економічних агентів є розміщення мільярдних доларових заощаджень домогосподарств поза офіційною фінансовою системою, еміграція капіталів і робочої сили. Досягнення тіньовою економікою порогових значень якісно змінює становище цієї країни в системі світогосподарських зв'язків, знижує її конкурентоздатність на світових ринках капіталів через високу вірогідність потрапляння іноземних інвестицій у тіньовий сегмент економічного простору: країна стає привабливою для інвесторів, які є представниками тіньового транснаціонального капіталу.

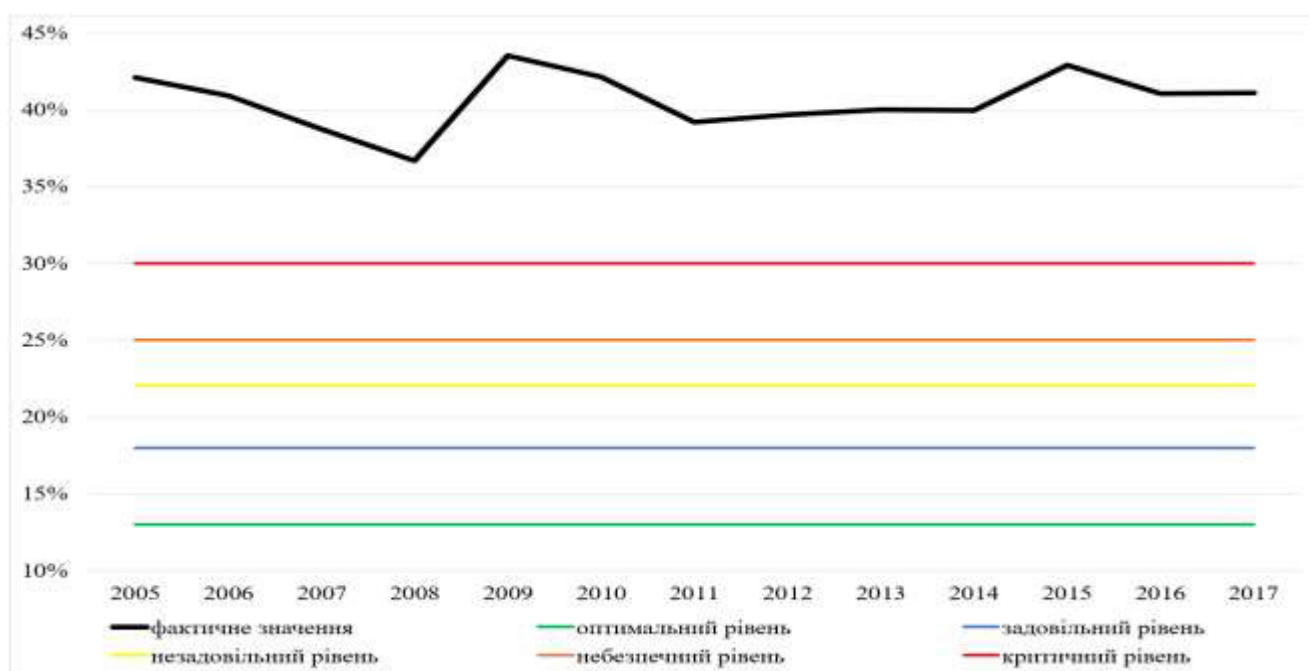

Рис. 3.9. Рівень тінізації економіки України, %

Джерело: побудовано автором

Високий рівень тінізації економіки істотно впливає на інвестиційний клімат у країні-реципієнті, посилення впливу тіньового міжнародного капіталу на різні сфери суспільного життя, його зрощення з державним апаратом, зростання рівня корупції. З іншого боку на зростання рівня тінізації впливає неефективна модель діяльності системи влади. У механізмах функціонування органів виконавчої влади наявні рецидиви авторитарного адміністративного стилю управління, не виправдане втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання, що гальмує розвиток підприємництва і надає йому тіньової спрямованості:

- наявність суб'єктивного підходу до надання пільг окремим економічним суб'єктам за одночасного забезпечення їм захисту від громадського контролю;
- неефективне управління державною власністю, унаслідок чого значний виробничий потенціал працює не на суспільні інтереси, а на інтереси окремих фінансово-промислових груп;
- закритий режим функціонування управлінського апарату, що продукує нетранспарентний режим діяльності загалом для суспільного управління;
- недостатньо розвинена система дієвого контролю за діяльністю влади з боку громадянського суспільства.

Все це створює сприятливі умови для зростання рівня корупції в державному апараті, що підриває економічні засади держави, блокує процес надходження інвестицій, гальмує проведення ефективних економічних реформ [293].

Неабияке значення для довгострокового планування інвестиційної діяльності має сприйняття інвесторами країни як стабільної, передбачуваної, а її економіки – як такої, де макроекономічна стабільність асоціюється з послідовним розвитком, включаючи стабільні темпи зростання виробництва, платоспроможний попит, що розширюється, а також економічну структуру, яка постійно модернізується. Тому індикатор «Розмір економіки України у світовому ВВП» є відображенням того, наскільки випереджаючими темпами

розвивається економіка, а значить наскільки вона є привабливою для інвестування. Протягом 2002-2017 років розмір ВВП України у світовому ВВП становив 0,12-0,28%, отже, слід констатувати, що значення даного індикатора критичне (табл. 3.11, рис. 3.10). Як видно з динаміки, зростання індикатора з 2002 по 2008 рр. свідчить про збільшення економічної ваги економіки України, зростання якої відбувалося більшими темпами, ніж зростання світової економіки.

Таблиця 3.11

Динаміка індикатора «Розмір економіки України у світовому ВВП»

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Частка ВВП України у світовому ВВП $GDP_{Ukr_t}^W$	0,122%	0,129%	0,148%	0,181%	0,209%	0,246%	0,283%	0,194%
Оптимальне значення $GDP_{Ukr_{opt}}^W$	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%
I_w	0,049	0,052	0,059	0,072	0,084	0,098	0,113	0,078

продовження табл. 3.11

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Частка ВВП України у світовому ВВП $GDP_{Ukr_t}^W$	0,206%	0,223%	0,234%	0,238%	0,169%	0,122%	0,123%	0,139%
Оптимальне значення $GDP_{Ukr_{opt}}^W$	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%
I_w	0,082	0,089	0,094	0,095	0,068	0,049	0,049	0,056

Джерело: розрахунки автора на підставі [394]

Узагальнюючи всі індикатори субіндексу інвестиційної безпеки на макrorівні визначено, що значення індикатора «Валове нагромадження основного капіталу у % ВВП» є основним індикатором, що характеризує умови здійснення інвестиційної діяльності. Тому при розрахунку субіндексу «Інвестиційна безпека на макrorівні» цей індикатор I_{GFCF} матиме ваговий коефіцієнт 0,5. Вагові значення інших індикаторів визначені методом експертних оцінок і становлять: $I_{FDI} - 0,2$; $I_{le} - 0,1$; $I_{IA} - 0,1$; $I_{ShEc} - 0,05$; $I_w - 0,05$.

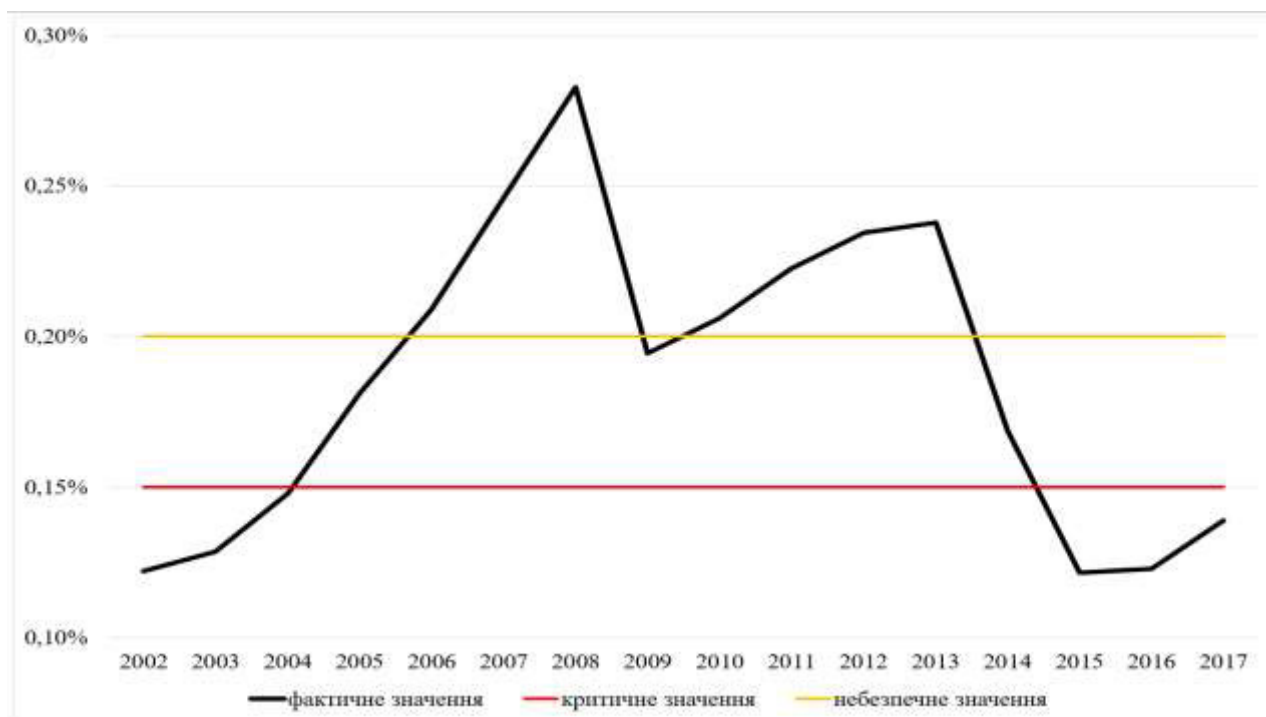

Рис. 3.10. Динаміка розміру економіки України у світовому ВВП

Джерело: авторська розробка

Субіндекс інвестиційної безпеки розрахований за аналітичною залежністю (3.3):

$$I_{macro} = 0.5 * I_{GFCF} + 0.2 * I_{FDI} + 0.1 * I_{Ie} + 0.1 * I_{ShEc} + 0.05 * I_{IA} + 0.05 * I_w . \quad (3.3)$$

Для чистоти аналізу ми обмежимося часовим діапазоном з 2007 по 2017 роки. (табл. 3.12, рис. 3.11)

Таблиця 3.12

Динаміка субіндексу інвестиційної безпеки держави на макрорівні

Індикатори	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I_{GFCF}	1	1	0,92	0,85	0,88	0,95	0,56	0,47	0,45	0,51	0,53
I_{FDI}	1	1	0,79	0,85	0,86	0,82	0,32	0,03	0,47	0,5	0,28
I_{Ie}	0,29	0,47	0,71	0,36	0,25	0,19	0,18	0,3	0,26	0,13	0,08
I_{IA}	0,4	0,423	0,396	0,408	0,386	0,402	0,391	0,416	0,401	0,428	0,451
I_{ShEc}	0,336	0,355	0,299	0,308	0,332	0,328	0,325	0,325	0,303	0,317	0,316
I_w	0,098	0,113	0,078	0,082	0,089	0,094	0,095	0,068	0,049	0,049	0,056
I_{macro}	0,791	0,813	0,747	0,691	0,697	0,719	0,422	0,332	0,403	0,429	0,393

Джерело: авторські розрахунки

■ критичний рівень; ■ небезпечний рівень; ■ оптимальний рівень;

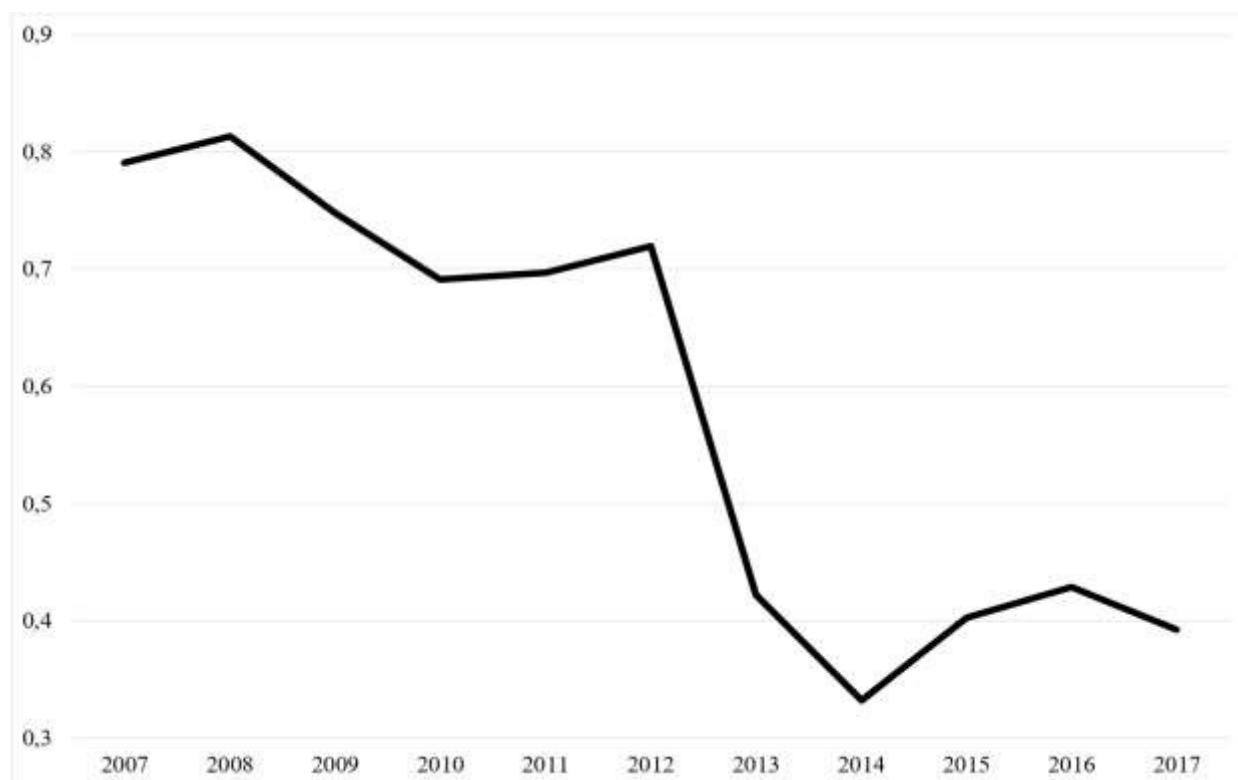

Рис. 3.11. Динаміка субіндекса інвестиційної безпеки на макрорівні I_{macro}

Джерело: авторська розробка

Динаміка субіндексу інвестиційної безпеки на макрорівні свідчить, що події до 2014 року більш негативно вплинули на стан інвестиційної активності (2013 р. – 0,422 проти 2012 р. – 0,719), ніж соціально-політичні явища та геополітичні шоки 2014 р. Тобто рівень інвестиційної безпеки загалом більше піддається впливу внутрішніх шоків, ніж зовнішніх, про що неодноразово наголошували представники іноземного бізнесу. Для кардинального поліпшення рівня інвестиційної безпеки держави на макрорівні необхідно насамперед покращити реалізувати комплексні та ґрунтовні заходи по детінізації економіки, що своєю чергою вплине на формування місткого, динамічного і платоспроможного внутрішнього ринку, що є найважливішим фактором інвестиційної привабливості держави та передумовою залучення іноземних інвестицій.

3.3. Аналізування інвестиційної безпеки на мезо- та мікрорівні

Забезпечення ІБ держави як матеріальної бази економічної безпеки набуває все більшої важливості, особливо в умовах поглиблення процесів глобалізації, що побудовані за принципами економічної свободи й демократії. Відкритість ринків, зокрема капіталу, в умовах, коли кризові явища в економіці не подолано, матиме серйозні негативні наслідки для нашої держави й породить ряд загроз для економіки України та її регіонів.

Упродовж усього періоду незалежності України економічний розвиток регіонів загалом повторював макроекономічні тенденції. Оцінка динаміки соціально-економічного розвитку регіонів України протягом 1991–2017 рр. дає підстави говорити про два чітко виражені періоди й ситуацію «потрійне дно»:

1) період стрімкого економічного падіння 1991–1999 рр., який характеризувався розривом усталених міждержавних і міжрегіональних економічних зв'язків, тривалим спадом соціально-економічних показників у всіх регіонах України: 1991-1995 рр. – прискорене падіння та 1995-1999 – сповільнене падіння;

2) період нерівномірного економічного пожвавлення 2000–2017 рр., який характеризувався хвилеподібним збільшенням обсягів виробництва та інвестиційних ресурсів у регіонах, зростанням масштабів надання послуг, інтенсифікацією зовнішньоекономічної діяльності (за винятком кризового періоду 2008–2009 рр. та 2014–2015 рр.).

«Потрійне дно» ми можемо спостерігати на графіку [68] (рис. 3.12). Унаслідок особливостей відтворювальних процесів на регіональному рівні характерно виявилися дві визначальні риси, які й досі не вдалося подолати традиційними засобами державної регіональної політики:

- по-перше, зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, що швидко посилювалася й спричинила концентрацію виробничого, інвестиційного, людського й фінансового капіталу в регіонах-лідерах і

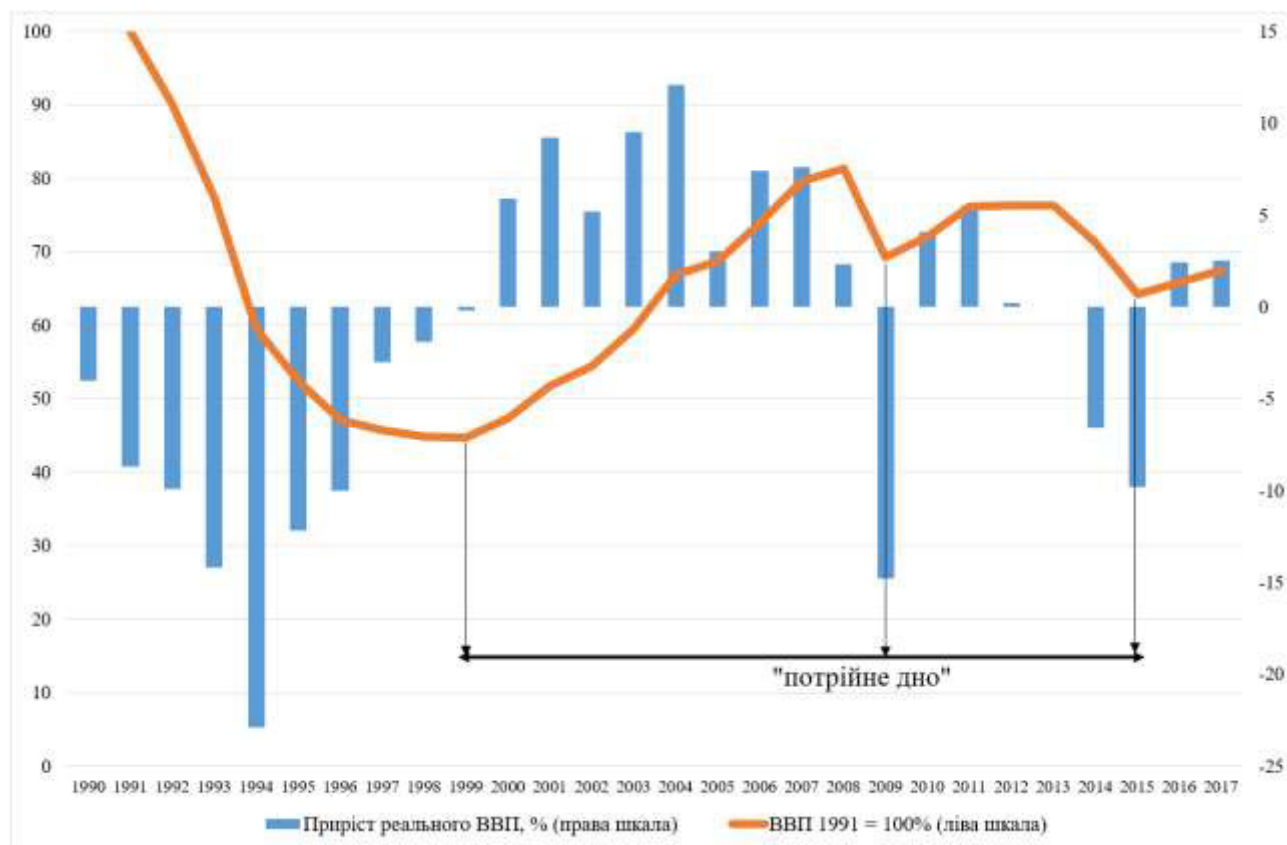

Рис. 3.12. Темпи приросту реального ВВП та його співвідношення до ВВП 1991 р.

Джерело: авторська розробка на підставі даних Держстату України

поглиблення відставання регіонів-аутсайдерів (депресивних, проблемних територій);

- по-друге, посилення замкненості економіки окремих регіонів та поступове занепадання інших; формування локальних центрів економічної активності, переважно пов'язаних із орієнтацією на зовнішні ринки й світову кон'юнктуру.

Завдання ІБ на рівні держави й на регіональному взаємопов'язані: від забезпечення високих темпів нагромадження капіталу до залучення прямих іноземних інвестицій.

За територіальною ознакою на соціально-економічне становище регіонів котрий рік поспіль впливає ряд потужних зовнішніх і внутрішніх чинників дестабілізуючого та дестимулюючого характеру: зовнішня агресія, негативна динаміка економічних показників, повільні кроки в напрямку виходу на ринки ЄС. Крім цього низькі показники розвитку й негативна динаміка деяких з них

викликана також посиленням непривабливості інвестиційного клімату та впливом іноземних інвестицій. Упродовж останніх років в Україні зростає диспропорція соціально-економічного розвитку регіонів, збільшується серед них кількість проблемних та депресивних [29, с. 112].

Підвищення ІБ на мезорівні залежить як від міри державної підтримки й розробки державних програм регіонального соціально-економічного розвитку, так і від можливості розкриття інвестиційного потенціалу на відповідній території громадою. Йдеться про процес реформування системи публічної влади, про її децентралізацію. Головна ідея реформи, яка відбувається, полягає в розмежуванні повноважень між органами місцевого самоврядування та виконавчою владою і між органами місцевого самоврядування різних рівнів для передачі найбільш важливих повноважень на найближчий до людей рівень. Повноваження в цій ситуації є центральним чинником державного управління на місцях, який, із одного боку найперше потребує ресурсів, проте водночас пов'язаний із відповідальністю за прийняті рішення.

Щодо фінансових ресурсів, то завдяки прийнятим змінам до Податкового й Бюджетного кодексів та внаслідок децентралізації щороку відбувалося зростання власних доходів місцевих бюджетів (табл. 3.13). Так, зростання фінансових можливостей громади й можливість розпоряджатися заробленим, підштовхуватиме регіональну владу на створення сприятливого інвестиційного та підприємницького середовища, що також зміцнить ІБ регіону.

Таблиця 3.13

Динаміка власних доходів місцевих бюджетів (2014-2017) та частка місцевого бюджету у капітальних видатках, млрд грн

	2014	2015	2016	2017
Власні доходи місцевих бюджетів	68,6	98,2	146,6	192
Темп приросту, %	-	42%	49%	31%
Кошти місцевого бюджету як джерело капітальних інвестицій, млрд грн	5918	14260	26817	41566

Джерело: авторська розробка на підставі [101; 151]

Бюджетна децентралізація передбачає не лише перерозподіл надходження в бюджети різних рівнів, але й наділення суб'єктів місцевого самоврядування можливістю із пошуку власними зусиллями альтернативних джерел надходження фінансових ресурсів. Як зазначає З. Сірик, «такі зусилля можуть втілюватися або в рамках певних моделей співробітництва територіальних громад шляхом об'єднання фінансових і матеріальних ресурсів з метою їх інвестування у спільні проекти, або шляхом прямого залучення однією громадою коштів іншої громади як кредитних інструментів» [275].

Досліджуючи загалом соціально-економічний стан регіонів і зокрема його інвестиційну складову, вітчизняні науковці дійшли висновку, що рівень ІБ вкрай низький через ряд традиційних причин: значний рівень збитковості підприємств, які є платниками податків до місцевого бюджету; скорочення обсягів реалізації продукції в базових для України галузях; висока кредитна заборгованість підприємств; неможливість одним регіоном залучити «вільні» фінансові ресурси іншого регіону; практично не впроваджують інноваційні технології; зростання «рейдерства» тощо [66].

Загалом класичне розуміння базових галузей економіки означає традиційні для відповідної території галузі, на підприємствах яких виготовляють найбільше продукції, є джерелом для наповнення бюджету, залучається найбільше людей та капіталу та мають порівняльні переваги під час виходу на світовий ринок. У сучасному економічно розвиненому світі поняття базових галузей економіки спрямовано не тільки на кількісні, а й на якісні їх ознаки: інноваційність, високотехнологічність виробництва. Практично не впровадження інноваційних технологій прирікає наші базові галузі до незначних обсягів реалізації продукції на внутрішньому ринку та, через низьку конкурентоспроможність, на зовнішньому ринку, а відтак до неможливості повернути позичковий капітал, що є основним джерелом інвестування після власних джерел. Відсутність потужних змін у реальному секторі не підштовхує до трансформації фінансовий сектор, що міг би запропонувати альтернативні механізми залучення «вільних» фінансових

ресурсів для фінансування регіональних програм розвитку. Світовий досвід, зокрема досвід США, має у своєму арсеналі такий борговий інструмент як муніципальні боргові цінні папери, які можна поділити на два основні види: облігація із загальною гарантією (General Obligation Bond) – муніципальна облігація, сплата відсотків та основної суми за якою забезпечена загальними доходним потенціалом емітента, як правило податковими надходженнями; облігація під доходи (Revenue Bond) – муніципальна облігація, дохід за якою та вартість при погашенні виплачуються за рахунок доходів від інвестиційного проекту, для фінансування якого вона була випущена (наприклад, фінансування будівництва стадіону, мостів, лікарень тощо) [229]. Емітентами облігацій під доходи може бути будь-які державні чи муніципальні суб'єкти, що генерують доходи і діяльність яких має ознаки ведення бізнесу. Ними можуть бути аеропорти, морські порти, платні автодороги, підприємства з водопостачання, енергопостачання тощо.

В умовах України зміцненню ІБ регіонів також перешкоджають об'єктивні чинники, зокрема диференціація регіонів за економіко-географічним розташуванням, природно-ресурсним потенціалом, структурою населення, галузевою спеціалізацією, фінансовою забезпеченістю, типом соціально-економічного розвитку тощо [35]. Нерівномірність соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень являє собою одне з найбільш актуальних питань розробки економічної політики для більшості країн. Органами статистики регулярно проводяться дослідження регіональних диспропорцій для інформування органів влади та суспільства про рівні розвитку регіонів та ситуацію в найменш розвинених територіях.

У значній частині регіонів України інвестиційну привабливість сьогодні визначають одна-дві галузі, підприємства яких переважно спеціалізуються на сировині й напівфабрикатах, виробляють проміжну чи низькотехнологічну продукцію. Це стало головною причиною зниження конкурентоспроможності більшості регіонів України на зовнішніх ринках, водночас зовнішньоекономічна

активність концентрується в найбільш промислово розвинених регіонах [186, с. 142]. Збереження таких характеристик економічного розвитку регіонів ускладнює завдання зменшення диспропорційності, оскільки економічні комплекси регіонів сформували й продовжують підтримувати господарські зв'язки, вигідні передусім для самого регіону. А це неминуче спричиняє зменшення міжрегіональної взаємодії всередині країни й перешкоджає консолідації економічного простору України.

Важливою проблемою розвитку регіонів залишається існування диспропорцій економічного розвитку. За даними 2017 р. приблизно 60% від всіх капітальних інвестицій освоєні в м. Києві, Дніпропетровській, Київській, Львівській, Одеській та Харківській областях (додаток С табл.С.1). Щодо промислової продукції, то дві її третини виробляють у 7 регіонах – промислових лідерах: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Харківська, Полтавська, Київська області та м. Київ (табл. 3.14, виділено кольором). Питома вага інших областей у виробництві промислової продукції менша за середнє в країні (4%) і становить у діапазоні від 0,9% у Чернівецькій області до 3,8% у Львівській області.

Водночас, серед промислових підприємств тільки в Харківській та Запорізькій областях і м. Києві є чимало підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, як в абсолютній кількості в межах країни, так і у відносній кількості в межах підприємств регіону. Загалом 11 територіальних одиниць показують стан інноваційної зорієнтованості промислових підприємств у регіоні на рівні вищому за середній у країні (18%). Окремо можна виокремити Львівську, Одеську та Житомирську області, у яких хоча питома вага реалізованої промислової продукції менша за середнє значення в країні (<4%), проте кількість підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, як у межах країни (>4%), так і в межах відповідного регіону (>18%) перевищує середнє значення. Ці області можна назвати другим ешеленом економічного зростання з огляду на перспективи інноваційної зорієнтованості промислових підприємств.

Таблиця 3.14

Регіональна структура промислового потенціалу України у 2016 році

	Регіональна структура реалізованої промислової продукції	Регіональна структура промислових підприємств, які займаються інноваційною діяльністю	Питома вага підприємств, що займаються інноваційною діяльністю до загальної кількості обстежуваних промислових підприємств у регіоні
Україна:			
- кількість підприємств	100%	4 421	834
- середнє значення	4%	4%	18%
Дніпропетровська	18,30%	7,8%	14,7%
Донецька	11,80%	3,1%	13,8%
м. Київ	8,40%	11,4%	23,1%
Запорізька	8,10%	5,6%	22,1%
Харківська	7,40%	13,2%	30,5%
Полтавська	7,10%	3,0%	14,0%
Київська	4,70%	5,8%	16,6%
Львівська	3,80%	7,7%	20,6%
Вінницька	3%	2,9%	15,4%
Черкаська	3%	2,9%	16,1%
Одеська	2,60%	4,8%	20,9%
Миколаївська	2,50%	2,5%	23,1%
Луганська	2,10%	1,1%	13,2%
Івано-Франківська	2%	3,2%	21,1%
Сумська	1,90%	2,5%	17,8%
Хмельницька	1,90%	2,2%	12,8%
Житомирська	1,70%	4,1%	20,6%
Рівненська	1,70%	2,8%	17,0%
Волинська	1,30%	1,3%	10,2%
Кіровоградська	1,30%	2,0%	17,9%
Херсонська	1,30%	2,3%	19,8%
Чернігівська	1,30%	1,9%	15,2%
Закарпатська	1%	1,8%	11,2%
Тернопільська	0,90%	2,9%	26,1%
Чернівецька	0,50%	1,3%	20,4%

Джерело: авторська розробка на підставі даних Державної служби статистики України [89]

Економічний простір України доволі строкатий, що значно впливає на характер інвестиційних процесів, міжрегіональні коопераційні зв'язки, мобільність трудових ресурсів. Порівняння та аналіз нерівномірності розподілу капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій за регіонами України дає змогу зробити висновок про ступінь просторової неоднорідності, її динаміки для оцінки її впливу на загальну інвестиційну безпеку держави в частині забезпечення її сталого та високого рівня. Оскільки різноманітні регіони володіють різними ресурсними можливостями, і, як наслідок, досягають різних рівнів капітальних інвестицій, прямих іноземних інвестицій та регіонального ВВП, то порівняння між регіонами рекомендується проводити, зважаючи на чисельність населення регіону.

Для визначення рівня ІБ на мезорівні скористаємося авторським підходом, який полягає у дослідженні рівня однорідності розподілу капітальних інвестицій, валового регіонального продукту та прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу, сформувавши субіндекс ІБ на мезорівні:

$$I_{mezo} = \sqrt[3]{I_{HC} * I_{HGRP} * I_{HFDI}}, \quad (3.4)$$

де I_{HC} , I_{HGRP} , I_{HFDI} – індекс однорідності просторового розподілу відповідно за капітальними інвестиціями на одну особу, валовим регіональним продуктом на одну особу та прямими іноземними інвестиціями на одну особу.

Зменшення ступеня просторової неоднорідності за цими показниками створює більш сприятливі умови для перспективного розвитку економіки як в депресивних регіонах, так і в економіці загалом. Водночас, зростання ступеня неоднорідності спричиняє послаблення міжрегіональних зв'язків, загострення соціально-економічних протиріч і дезінтеграції національної економіки загалом. Оскільки досліджувана нами ІБ держави розглядається в тому числі з позиції інтегрованості та гармонійності розвитку, виокремлення рівня диспаритетності розвитку регіонів як складової ІБ держави дозволить більш ґрунтовно оцінити ІБ держави.

Кожен регіон, галузь, підприємство є активним гравцем на ринку інвестицій, споживачем, який потребує ресурсів для свого розвитку. Очевидно, що на ринку можлива поява «монополіста», який може залучити до себе більшу

частину капітальних інвестицій. Для аналізу неоднорідності просторового розподілу капітальних інвестицій в Україні адаптуємо методику Херфіндаля – Хіршмана (Herfindahl – Hirschman Index (ННІ)) – класичний економічний метод оцінки ступеня концентрації ринкового середовища. Для правильної адаптації методики Херфіндаля-Хіршмана необхідно виконати нормування індексів просторового розподілу i на одну особу, використовуючи співвідношення:

$$S = \sum_{i=1}^N i, \quad i' = \frac{i \cdot 100}{S}, \quad i = \overline{1..N}, \quad \sum_{i=1}^N i' = 100, \quad (3.5)$$

де i – об'єм капітальних інвестицій на одну особу у регіоні, млн грн; $N = 25$ – кількість регіонів України (24 області та м. Київ).

Тепер, для нормованих індексів i' можна використовувати методику Херфіндаля-Хіршмана для визначення ступеня однорідності просторового розподілу показника:

$$ННІ = \sum_{j=1}^N \left(\frac{i_j}{\sum_{j=1}^N i_j} * 100 \right)^2, \quad (3.6)$$

де $N = 25$ – кількість регіонів України (24 області та м. Київ); i_j – об'єм капітальних інвестицій на одну особу у j -му регіоні, млн грн;

На відміну від стандартної методики, де в знаменнику зазначається сума абсолютних значень (усього капітальні видатки, ВВП), в наших розрахунках $\sum_{j=1}^k i_j$ – це сума значень капітальних інвестицій, зважених на 1 особу по адміністративно-територіальним одиницям. Тим самим це дасть нам можливість модифікувати індекс концентрації ринкового середовища у індекс фактичного просторового розподілу інвестицій на одну особу.

Теоретично максимальне значення індексу ННІ дорівнює 10 000, коли весь об'єм капітальних інвестицій становить на один регіон. Мінімальне його значення відповідає рівномірному розподілу інвестицій на одну особу ($ННІ_{на}$) по 25-ти регіонах і дорівнює 400 ($10000/25=400$).

Згідно розрахунків за даними Держстату України щодо величини капітальних видатків за 2010–2017 рр. та чисельності населення за регіонами (додаток С, табл. С.2) розраховано індекс ННІ за формулою (3.6). Результати

розрахунку представлені в таблиці 3.15.

Фактичне значення індексу ННІ нам нічого не ілюструє, тому ми вводимо в наш аналіз показник «коефіцієнт диспаритетності» (k_d), який розраховується за аналітичною залежністю:

$$k_d = \frac{HHI_f}{HHI_{ha}}, \quad (3.7)$$

де $-HHI_f$, HHI_{ha} – відповідно фактичне та при рівномірному розподілі значення індексу ННІ. Щодо визначення оптимального значення коефіцієнта диспаритетності для кожного показника, то питання залишається недостатньо дослідженим. Теоретично, за ідеальних умов коефіцієнт диспаритетності мав би дорівнювати «1», що свідчило б про рівномірний просторовий розподіл досліджуваних показників. Проте явище нерівномірного розвитку і держав, і регіонів в одній державі є об'єктивним. Оптимальне значення коефіцієнта диспаритетності визначалось емпіричним, аналоговим та методом експертних оцінок.

Щодо просторового розподілу капітальних інвестицій на одну особу, то, на підставі методу експертних оцінок, можливість відхилення від значення рівномірного розподілу в розмірі $k_d^{GFCF^{opt}} = 1,4$.

Розрахунок індексу однорідності просторового розподілу капітальних видатків на одну особу здійснюється за авторською методикою (табл. 2.4).

Таблиця 3.15

Індекс однорідності просторового розподілу капітальних видатків на одну особу

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
HHI_f^{GFCF}	580	572	571	792	815	802	762	801	797	732	724
HHI_f^{GFCF} *	470	471	483	499	525	533	539	545	538	542	503
HHI_{ha}^{GFCF}	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
k_d^{GFCF}	1,45	1,43	1,43	1,98	2,04	2,01	1,91	2	1,99	1,83	1,81
$k_d^{GFCF^{opt}}$	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
I_{HC}	0,97	0,98	0,98	0,71	0,69	0,7	0,73	0,7	0,7	0,77	0,77

* – без м. Київ.

Джерело: авторські розрахунки

Загалом освоєння капітальних інвестицій у регіонах України характеризується значним відхиленням від рівномірного розподілу (>400). Якщо в 2007-2009 роках фактичний рівень ННІ перевищував значення рівномірного розподілу інвестицій на одну особу в середньому в 1,44 рази, то з 2010 року він перевищував у 1,95 рази. Так, наприклад, після світової фінансової кризи у 2010 році порівняно з 2007-2009 рр. індекс ННІ виріс на 40%, що було наслідком скороченням капітальних інвестицій практично в усіх регіонах та зростанням і так значних капітальних інвестицій на 38,6% у м. Києві. У 2014-2015 рр. також спостерігається зростання рівня неоднорідності, що стало наслідком скорочення капітальних інвестицій на території Донецької (з 28 млрд грн у 2013 р. до 8,3 млрд грн у 2015 р.) та Луганської (з 11,4 млрд грн у 2013 р. до 2 млрд грн у 2015 р.) областей за одночасного зростання капітальних інвестицій у м. Києві.

Якщо розархувати індекс однорідності просторового розподілу валового регіонального продукту на одну особу по аналогії за формулами (3.6) та (3.7), то можна побачити, що рівень однорідності з 2007 по 2012 роки мав тенденцію до зростання, а з 2013 року – до спадання, що було викликано як наслідками централізації важелів державного управління (до 2013 р.), так і подій 2014 року, коли в регіонах в більшій мірі відчувався спад економічної активності ніж в столиці (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Індекс однорідності просторового розподілу валового регіонального продукту на одну особу

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
HNI_f^{GRP}	555	538	537	533	516	533	553	561	562	572	598
$HNI_f^{GRP}^{**}$	463	466	459	464	463	459	456	460	470	471	482
HNI_{ha}^{GRP}	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
k_d^{GRPF}	1,39	1,35	1,34	1,33	1,29	1,33	1,38	1,4	1,41	1,43	1,50
k_d^{GRPOpt}	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
I_{HGRP}	0,79	0,82	0,82	0,83	0,85	0,83	0,80	0,78	0,78	0,77	0,74

** – без м. Київ

Джерело: авторські розрахунки

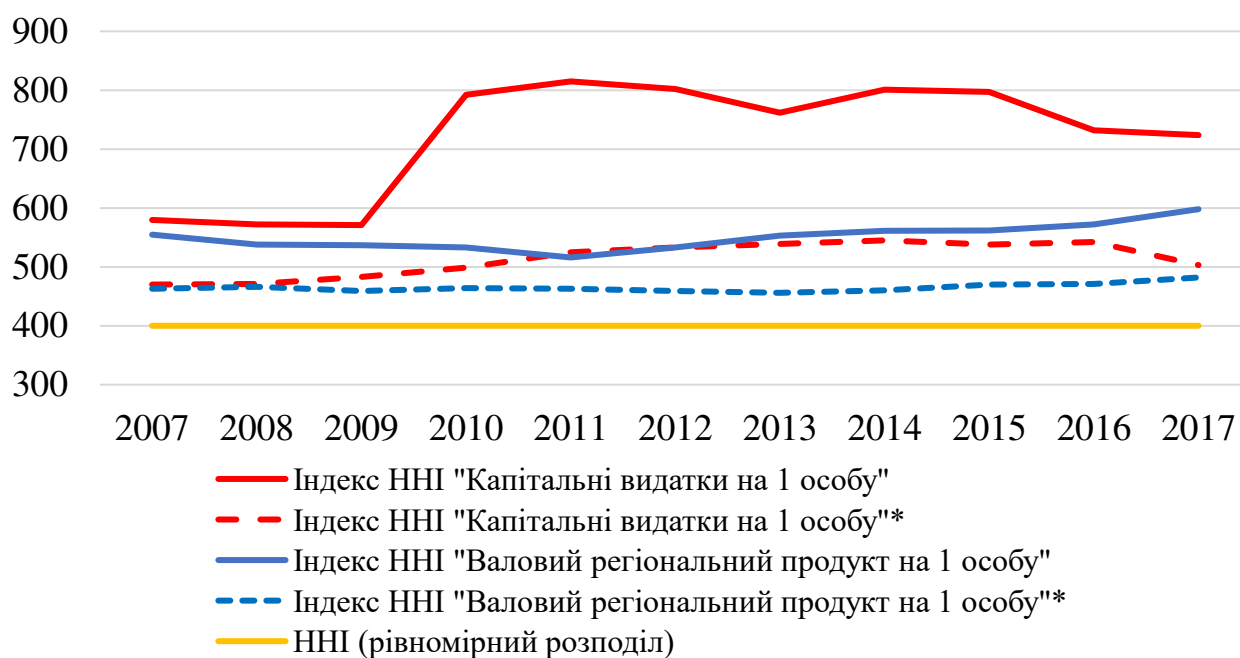
Здійснивши аналіз регіональних соціально-економічних показників Польщі [329, с. 50], яка по багатьом параметрам є співставною з Україною, ми виявили, що індекс ННІ «регіональний ВВП на одиницю населення» Польщі відрізняється від значення рівномірного розподілу приблизно на 10%. Тому в нашому аналізі, використовуючи аналоговий метод, ми припускаємо оптимальне значення коефіцієнта диспаритетності на рівні «1,1».

Рівень неоднорідності економічного розвитку (валовий регіональний продукт на одну особу) протягом 2008–2012 років практично був на одному рівні, індекс ННІ становив у середньому 546. У 2013–2014 роках у регіональному аспекті розпочалося зростання неоднорідності в економічному розвитку. Його причиною стала централізація основних економічних процесів у столиці.

Якщо під час обрахунку індексу ННІ для регіональної неоднорідності як валового регіонального продукту, так і капітальних інвестицій виключити показники по м. Київ, то можна спостерігати динаміку до зменшення цієї неоднорідності (пунктирні лінії на рис. 3.13). Значення індексу ННІ «ВРП на одну особу» становить з 463 у 2007 р. до 482 у 2017 р. та індексу ННІ «Капітальних інвестицій з 470 у 2007 до 503 у 2017 р.). Тобто в національній економіці переважає модель «центр-периферія», а в країні існує ніби два регіони: м. Київ та інші області.

До 2009 р. рівень неоднорідності розподілу капітальних інвестицій за регіонами був стабільно однаковий, хоча й високий (регіон із найбільшою величиною капітальних інвестицій (без м. Київ) у 11,5 разів більше має інвестицій, ніж регіон із найменшою величиною капітальних інвестицій). Після світової фінансової кризи неоднорідність розподілу капітальних інвестицій почала зростати (відношення найбагатшого регіону до найбіднішого в частині капітальних інвестицій – 15:1).

Щодо надходжень ПІІ за 2009–2017 рр. то рівень неоднорідності залишається вкрай високим, оскільки ПІІ переважно надходять до економічно розвинених територій. За рівномірного значення 400 в середньому рівень неоднорідності становить 2125 (з 1822 у 2009 році до 2549 у 2017 р. – табл. 3.17).

Джерело: авторська розробка

Таблиця 3.17

Індекс однорідності просторового розподілу прямих іноземних інвестицій

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
HHI_f^{FDI}	1 822	2 255	1 823	1 944	2 087	2 044	2 055	2 037	2 256	2 495	2549
HHI_{ha}^{FDI}	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
$HHI_f^{FDI} *$	1 122	1 015	1 080	1 234	1 128	961	842	770	717	675	690
$HHI_f^{FDI} **$	624	652	689	737	704	633	620	659	681	663	664
$k_d^{FDI^f}$	4,56	5,64	4,56	4,86	5,22	5,11	5,14	5,09	5,64	6,24	6,37
$k_d^{FDI^{opt}}$	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
I_{HFDI}	0,44	0,35	0,44	0,41	0,38	0,39	0,39	0,39	0,35	0,32	0,31

* – без м. Київ.

** – без м. Київ та Дніпропетровської області.

Джерело: авторська розробка на підставі [89;90]

Причиною цього є акумулювання ПІІ у м. Київ і в Дніпропетровській області (додаток С, табл.С.3). Якщо з загальних даних виключити інформацію про ПІІ в м. Києві та Дніпропетровській області, то можна стверджувати, що розподіл ПІІ по регіонах є відносно рівномірним, адже коефіцієнт диспаритетності становитиме в середньому 1,67. Оптимальне значення коефіцієнта диспаритетності, враховуючи неможливість всіх регіонів бути однаково привабливими для іноземного інвестора, ми приймаємо в розмірі $k_d^{FDI^{opt}} = 2$. Таким чином, індекс відповідності фактичного значення коефіцієнта

диспаритетності його оптимальному значенню відображає тенденцію до погіршення інвестиційної привабливості регіонів та ще більшій концентрації іноземних інвестицій в м. Києві. Динаміка загалом субіндексу ІБ на мезорівні представлений в табл. 3.18. Візуалізація динаміки субіндексу з прогнозом на 2018-2020 роки представлена на рис. 3.14.

Таблиця 3.18

Динаміка субіндексу інвестиційної безпеки на мезорівні

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I_{HC}	0,97	0,98	0,98	0,71	0,69	0,7	0,73	0,7	0,7	0,77	0,77
I_{HGRP}	0,79	0,82	0,82	0,83	0,85	0,83	0,80	0,78	0,78	0,77	0,74
I_{HFDI}	0,44	0,35	0,44	0,41	0,38	0,39	0,39	0,39	0,35	0,32	0,31
I_{mezo}	0,70	0,66	0,71	0,62	0,61	0,61	0,61	0,60	0,58	0,57	0,56

Джерело: авторські розрахунки

де ■ небезпечний рівень; ■ оптимальний рівень;

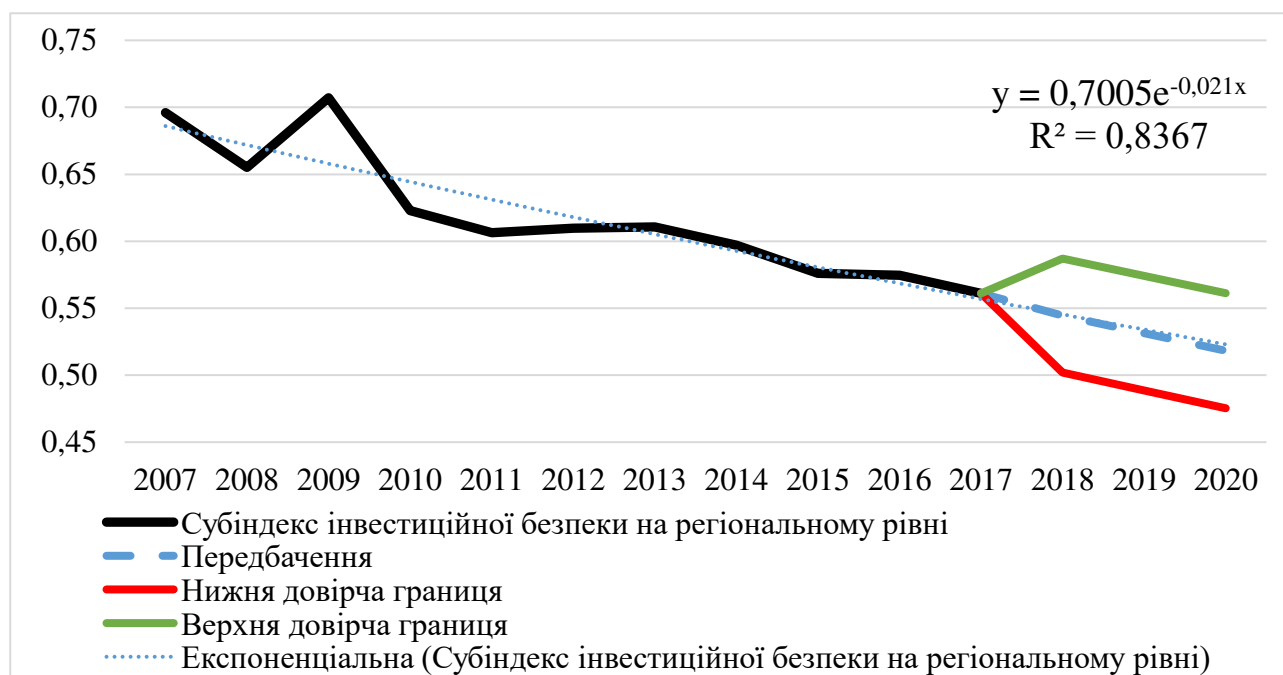

Рис. 3.14. Динаміка субіндексу інвестиційної безпеки на мезорівні I_{mezo}

Джерело: авторська розробка

З погляду забезпечення високого рівня інвестиційної безпеки держави рівень неоднорідності розподілу капітальних інвестицій відіграє не вирішальну роль, адже під час його розрахунку враховують загальну величину капітальних інвестицій без прив'язки до регіону. Проте для здійснення оціночних суджень щодо тенденцій і прогнозування динаміки інвестиційної діяльності, активність якої буде

зростати за рівномірного розвитку регіонів, зниження неоднорідності розвитку регіонів за умов загального економічного зростання може бути індикатором активізації інвестиційної діяльності як в регіонах, так і в економіці загалом.

За умов непривабливості для іноземних інвесторів безальтернативним шляхом для розвитку економіки регіонів є мобілізація та ефективне використання внутрішніх ресурсів, об'єднання зусиль держави, регіонів, приватного сектору й громади. З боку держави це означатиме, насамперед, посилення ролі проектів-мультиплікаторів державного масштабу та їх активне впровадження в регіонах. З боку регіону – концептуального переосмислення ролі громадянського суспільства, зокрема через залучення пасіонарних та активних членів громади у створенні стратегії розвитку на підставі розкриття внутрішнього потенціалу, зміцнення переваг і нейтралізації загроз.

Можна зробити висновок, що нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів в межах країни, є характерною особливістю. Тому дослідження причин і наслідків нерівномірності та диференціації є одним з пріоритетних напрямів аналізу і прогнозування регіонального розвитку, на основі якого формуються, удосконалюються і реалізуються результативні механізми та інструменти його регулювання. Значні диспропорції в рівні розвитку територій здатні призвести до політичної роз'єднаності та нестабільності й економічної дезінтеграції та кризи.

Мікрорівень національної економіки представлений суб'єктами господарювання, які функціонують в умовах невизначеності, ризику й обмежених ресурсів для задоволення власних економічних інтересів. Питання безпеки в представників мікрорівня стоїть дуже гостро, адже, як видно з рейтингового оцінювання умов здійснення бізнесу «Doing business» та «Global Competitiveness Index», основними проблемами, з якими стикається бізнес – це інституціональні: низька ефективність правової системи, низький рівень забезпечення прав власності, зокрема інтелектуальної, низький рівень захисту прав міноритарних акціонерів, кредиторів.

Наявність тих чи інших загроз зумовлює формування таких форм і способів організації господарської діяльності, за яких ймовірність настання загроз мінімізується. Відповідно здійснюється і вибір видів економічної діяльності, способів інвестування й моделей поведінки.

На мікрорівні під ІБ суб'єкта господарювання (далі ІБм – інвестиційна безпека на мікрорівні) здебільшого розуміють комплексну оцінку ефективності інвестиційної діяльності (інвестиційного проекту) на предмет її стійкості, яка є первинною якісною характеристикою будь-якої системи: забезпечення ліквідності та платоспроможності підприємства та забезпечення достатнього рівня рентабельності для здійсненні основної, інвестиційної та фінансової діяльності [2, с. 296].

Оскільки для оцінки стану безпеки використовують систему індикаторів, основними критеріями яких є: однозначна інтерпретація, бути зрозумілими, мати кількісне вираження, опиратися на наявну систему національної статистики, придатні для аналізу в динаміці та здійснення прогнозу та відображати зміни в політиці суб'єкта господарювання, то проблемою залишається питання створення індикатора, що відповідає всім поставленим критеріям та міг бути інтегрованим у загальний показник інвестиційної безпеки держави. Нині методологічні розробки визначення граничних і порогових значень показників ІБм є дуже слабкі, а найбільш поширеним способом визначення граничних значень – експертні оцінки фахівців.

Серед усього різноманіття індикаторів, які можуть характеризувати рівень ІБ на мікрорівні, варто виокремити наступні:

- індикатор привабливості інвестування в реальну економіку, I_{AIRE} ;
- індикатор доступності банківського капіталу для інвестування, I_{LTL} ;
- індикатор конкурентності, I_{comp} ;
- індикатор інноваційної спрямованості інвестицій, I_{innov} .

Віддача на вкладений капітал є основним показником, який впливає на обрання виду економічної діяльності та здійснення портфельних інвестицій або

квазіінвестицій (вкладення у банківські та боргові інструменти). Оскільки нині будь-які вкладення у реальний сектор економіки внаслідок високого ризику є малопривабливими як для банківського капіталу, так і для вітчизняних та іноземних інвесторів, то потенційні інвестори віддають перевагу вкладанню коштів у набагато дохідніші й надійніші фінансові активи, зокрема в цінні папери.

Серед трьох реальних альтернатив вкладання капіталу: інвестиції в започаткування або розширення підприємницької діяльності, квазіінвестування в банківські продукти та інвестування в державні боргові папери, реальний сектор економіки зі своїм рівнем прибутковості не є привабливим. Як бачимо з табл. 3.19, найбільш прибутковими (за виключенням 2014 та 2015 років) є види економічної діяльності з кодами А, G, J, P, (B+C+D+E). Якщо порівняти в межах одного виду економічної діяльності рентабельність операційної діяльності підприємств із часткою капітальних інвестицій в загальній сумі інвестицій, то отримаємо наступний результат: висока рентабельність була й зберігається в сферах, які менше потребують капітальних інвестицій, проте зберігання високих показників рентабельності зумовлює зростання інвестицій в ці сфери більше, ніж в інші (табл. 3.20).

У контексті забезпечення інвестиційної безпеки такий стан свідчить про якість структури національної економіки та її відповідність загальносвітовим тенденціям. Для сільського господарства основним чинником виробництва й відповідно джерелом прибутку є земля, яка дотепер не є об'єктом купівлі-продажу, а тому не може відобразитися в статистичних звітах як капітальні інвестиції, для оптової та роздрібною торгівлі – джерелом прибутку можуть бути не тільки капітальні інвестиції в будівництво приміщень, але й механізми маркетингових комунікацій з кінцевим споживачем, для освіти, відповідно, інтелектуальний капітал. І лише такі види економічної діяльності, як інформація та телекомунікації і промисловість є капіталомісткими видами, де основним фактором виробництва є капітал, зокрема матеріальний фізичний з високим рівнем технологічності та програмне забезпечення.

Таблиця 3.19

Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2010-2017 рр., %*

	Код за КВЕД-2010	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього		4,0	5,9	5,0	3,9	-4,1	1	7,4	8,9
сільське, лісове та рибне господарство	A	22,9	23,2	21,7	11,3	20,6	41,7	32,4	22,7
промисловість	B+C+D+E	3,5	4,7	3,4	3	1,6	0,9	4,2	6,6
будівництво	F	-1,5	0,2	-0,1	0	5,8	-7,6	-0,4	1,8
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	9,8	15,0	12,2	10,2	-12,8	-9	15,8	19,4
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	5,6	6,1	5,4	3,5	-1,7	1,1	5,1	-0,9
тимчасове розміщування й організація харчування	I	-1,8	-0,1	-1,1	-2,8	-25,8	-17,3	-0,8	7,3
інформація та телекомунікації	J	7,4	7,6	10,5	11,8	-1,6	0,5	8,5	13,6
фінансова та страхова діяльність	K	3,5	6,2	6,1	5,9	-15,2	-8,9	-4,8	2,2
операції з нерухомим майном	L	0,3	-3,6	2,8	3,1	-46,9	-33,4	-8,1	7,4
професійна, наукова та технічна діяльність	M	-6,6	0,5	0,3	-1,3	-29,1	-1,1	17,6	19,2
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	-3,3	-2,7	-2,9	-2,5	-13,6	-11,9	-3,9	3,3
освіта	P	4,9	7,4	8,2	8,4	5,5	5,7	5,6	4,6
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	4,0	2,6	2,7	3,1	-3,7	-0,6	4,5	3,3
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	-26,9	-24,4	-17,6	-8	-11,8	-25,3	-16,5	-15,2
надання інших видів послуг	S	4,3	3,1	2,6	-0,9	-1	7,3	5,1	0,6
	Від'ємна рентабельність (більша за «-2%»)								
	Від'ємна рентабельність у межах до «-2%»								
	Рентабельність нижча за середню в Україні (позитивне значення)								
	Рентабельність вище за середню в Україні								

* Без урахування результатів діяльності банків, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: авторська розробка за даними Держстату України

Таблиця 3.20

Рентабельність операційної діяльності підприємств та капітальні інвестиції за окремими видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Рентабельність операційної діяльності, %								
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	22,9	23,2	21,7	11,3	20,6	41,7	32,4	22,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	9,8	15	12,2	10,2	-12,8	-9	15,8	19,4
Інформація та телекомунікації	7,4	7,6	10,5	11,8	-1,6	0,5	8,5	13,6
Освіта	4,9	7,4	8,2	8,4	5,5	5,7	5,6	4,6
Промисловість	3,5	4,7	3,4	3	1,6	0,9	4,2	6,6
Питома вага капітальних інвестицій виду економічної діяльності у загальній величині капітальних інвестицій, %								
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	6,1	6,8	6,9	7,4	8,6	11,0	14,1	14,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	10,3	10,0	9,0	8,9	9,4	7,6	8,3	7,5
Інформація та телекомунікації	4,8	4,0	3,7	3,9	3,7	8,4	4,4	4,1
Освіта	1,0	0,9	0,5	0,4	0,4	0,6	0,6	0,8
Промисловість	30,7	32,6	33,5	39,0	39,3	32,1	32,8	32,0
Приріст капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, %								
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	48,8	14,7	-1,6	1,1	60,4	67,4	27,3	48,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	29,7	1,9	-9,5	-6,6	-0,3	45,0	12,4	29,7
Інформація та телекомунікації	12,8	4,5	-3,0	-17,1	181,0	-31,9	17,5	12,8
Освіта	15,0	-30,0	-29,6	-20,3	87,6	46,6	54,7	15,0
Промисловість	42,1	16,4	6,5	-11,6	1,6	34,3	21,7	42,1

Джерело: авторська розробка за даними Держстату України

Щодо врахування рівня рентабельності, як чинника привабливості напряму інвестування для іноземних інвесторів, то досліджена четвірка видів економічної

діяльності акумулює 2/3 іноземних інвестицій в реальний сектор (ППІ у фінансову й страхову діяльність не враховують) (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Розподіл прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	2,1%	2,1%	1,9%	1,9%	1,9%	1,8%	2,1%	2,1%
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	13,8%	15,1%	15,7%	16,4%	18,9%	18,9%	18,5%	17,8%
Інформація та телекомунікації	5,1%	5,6%	4,8%	4,6%	5,2%	7,5%	7,5%	7,5%
Освіта	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
Промисловість	55,2%	49,0%	46,7%	42,7%	38,9%	35,6%	35,0%	36,9%
Разом	76,3%	71,9%	69,1%	65,6%	64,9%	63,9%	63,2%	64,4%

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України

Зацікавленість іноземних інвесторів здебільшого оптовою та роздрібною торгівлею (в середньому 17% від всіх іноземних інвестицій у реальний сектор) і відсутність «зацікавленості» сільським господарством, яке більш рентабельне, може бути зумовлена, з одного боку, монополізацією вітчизняними агрохолдингами цієї сфери та високою ризиковістю через погодні умови з іншого. Щодо промисловості, то, попри низький рівень рентабельності, іноземні інвестиції становили від 55% у 2010 р. до 35% у 2016 р. від загальної величини залучених ПІІ (станом на 2017 р. – 10,7 млрд дол. США). Отже, питання прибутковості інвестиційних вкладень в реальну економіку та умов її забезпечення, а також рівень розвитку фінансового сектора є основними детермінантами активізації інвестиційної діяльності на нанорівні й мікрорівні національної економіки, що також сприяє забезпеченню інвестиційної безпеки держави.

Інвестиції в реальну економіку – це одна із альтернативних сфер вкладання фінансових ресурсів і вона може бути пріоритетною за умов відсутності перекосів в рівнях доходності фінансового ринку. Проаналізувавши динаміку рентабельності

операційної діяльності промислових підприємств як відносно найбільш капіталомістких та середні рівні доходності в банківській (доходність по строковим депозитам в національній валюті) та борговій сфері (доходність ОВДП, реалізованих клієнтам та банкам), можна спостерігати значний перекис між доходністю в реальній економіці та середнім рівнем доходності загалом (табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Індикатор привабливості інвестування в реальну економіку, I_{AIRE}

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	5,8	4,9	1,8	3,5	4,7	3,4	3	1,6	0,9	4,2	6,6
Середньозважена доходність ОВДП, реалізованих клієнтам і банкам, %	6,4	14,85	20,07	12,69	8,92	13,56	12,96	15,24	17,0	14,86	15,02
Процентні ставки за залученими строковими депозитами у національній валюті (в середньому за рік), %	10	11,6	15,9	15,8	14,7	18,4	18,0	19,7	21,5	18,2	14,9
Середній рівень доходності на вкладений капітал, %	7,40	10,45	12,59	10,66	9,44	11,79	11,32	12,18	13,13	12,42	12,17
Відношення рентабельності операційної діяльності промислових підприємств до середнього рівня доходності на вкладений капітал, I_{AIRE}	0,78	0,47	0,14	0,33	0,50	0,29	0,27	0,13	0,07	0,34	0,54

Джерело: авторські розрахунки на підставі [259; 61; 254]

Індекс привабливості інвестування в реальну економіку I_{AIRE} може характеризувати рівень конкурентоспроможності реального сектора в залученні фінансових ресурсів в умовах вільного переливу капіталу. Теоретично оптимальне значення коефіцієнта повинно бути на рівні «1». Як видно з таблиці,

тільки в 2007 році цей коефіцієнт мав максимально можливе значення – 0,78. Зниження його величини було спричинено негативними макроекономічними процесами, які вплинули різновекторно на рівень доходності альтернативних сфер вкладання капіталу.

Так, в період економічного спаду, коли рентабельність в реальному секторі зменшується та, відповідно, зменшуються податкові платежі до бюджету, доходність по борговим зобов'язанням держави починає зростати. Це стало причиною переорієнтування банківських бізнес-моделей з кредитування реального сектора на вкладання грошей в державні боргові цінні папери. Отже, в умовах вільного переливу капіталу, чим більша різниця між рентабельністю в реальному секторі економіки та доходністю у фінансовій сфері, тим більший рівень небезпеки щодо можливості залучення інвестицій в реальну економіку.

Тому основним завданням на рівні стратегії розвитку є створення умов для розвитку саме продуктивного (виробничого) підприємництва, що одночасно нейтралізує передумови до формування високої прибутковості фінансових боргових інструментів. Таким чином будуть усунені штучні переваги банківського капіталу над промисловим капіталом. Заходи монетарної та фіскальної політики не повинні сприяти зростанню норми прибутку у сфері банківських, валютних та спекулятивних операцій порівняно з середньою нормою прибутку в національній економіці.

Індикатор доступності банківського капіталу для інвестування (I_{LTL}) відображає ситуацію в банківському секторі, коли довгострокове кредитування, так необхідне для інвестиційної діяльності не є пріоритетним для банківської системи. Через слабку розвиненість фондового ринку та відсутність корпоративної культури серед інвестиційних суб'єктів банківська сфера є чи не єдиним каналом отримання капіталу. Проте, банківська сфера як один із видів економічної діяльності, має на меті також отримання прибутку, а тому вибудовує свою бізнес-модель з врахуванням принципу прибутковості. В таблиці 3.23 наведені дані про рівень надання довгострокових кредитів (понад 5 років) в банківській системі.

Таблиця 3.23

Індикатор доступності банківського капіталу для інвестування (I_{LTL})

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кредити всього, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	143 423	187 683	326 795	546 162	720 773	715 845	775 492
Кредити в національній валюті строком від 5 років, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	41 802	51 979	13 590	34 691	41 311	47 002	53 498
Кредити в іноземній валюті строком від 5 років, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	46 798	67 256	64 037	124 453	185 337	171 670	159 721
Коефіцієнт девальвації національної валюти	0,963	0,985	1	1,043	1,479	1,019	1,004
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю)	0,630	0,641	0,238	0,282	0,231	0,301	0,274
Оптимальне значення	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
I_{LTL}	1	1	0,396	0,470	0,385	0,502	0,457

продовження табл. 3.23

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кредити всього, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	805 624	849 578	991 348	1 068 386	992 486	973 085	1 061 764
Кредити в національній валюті строком від 5 років, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	62 168	68 997	72 530	72 763	90 300	116 728	105 683
Кредити в іноземній валюті строком від 5 років, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	125 079	104 503	132 053	161 182	142 275	139 388	146 944
Коефіцієнт девальвації національної валюти	1,003	1	1,487	1,838	1,170	1,041	1,023
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю)	0,232	0,204	0,163	0,150	0,213	0,258	0,235
Оптимальне значення	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
I_{LTL}	0,387	0,340	0,271	0,250	0,356	0,429	0,391

Джерело: авторські розрахунки на підставі статистичних даних НБУ

За Методикою-2013 оптимальне значення частки довгострокового кредитування в загальній величині наданих кредитів резидентам становить 0,6. До 2006 року фактичне значення було на рівні оптимального значення. Проте з 2007 року, через зростання короткострокового та середньострокового кредитування та зміни бізнес-моделі в напрямку переважання споживчого кредитування домогосподарств, питома вага довгострокового кредитування варіювалась в межах 0,15-0,3, що становить 25-50% або 0,25-0,5 від оптимального значення (I_{LTL}).

Окрім умов, пов'язаних з фінансовим забезпеченням інвестиційної діяльності, на активність інвестиційної діяльності впливають умови конкурентності в економіці (I_{comp}). В Методиці-2013 такий індикатор розкривається через показник «*Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)*», який відображає рівень розвитку конкурентного середовища в національній економіці.

Для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та її інноваційного розвитку необхідним є забезпечення захисту конкуренції. Конкурентні умови з одного боку створюють передумови для прискреного інноваційного розвитку (технологічні та продуктові інновації), так і стимулює підприємства до збільшення своїх конкурентних переваг, вдосконалення умов виробництва, підвищення його технологічного рівня, якості продукції, робіт, послуг, освоєння нових ринків збуту, тобто до інвестиційної активності.

Особливості структури товарного ринку є важливим чинником з погляду можливостей функціонування на відповідному товарному ринку конкурентних механізмів. Проте сприятлива для конкуренції ринкова структура хоча і є необхідною, але недостатньою умовою ефективної конкуренції [182]. Основну роль у процесі становлення нових форм господарювання зіграла приватизація. У 1994–2000 роках на більшості товарних ринків України виникли конкурентні відносини. Протягом наступних восьми років частка конкурентних ринків

постійно зростала, а частка ринків із ознаками індивідуального домінування і монопольних – знижувалася. Ця позитивна тенденція була перервана світовою фінансовою кризою 2008 року і з 2009 р. змінилася на протилежну (додаток Р, табл. 3.24, рис. 3.15).

Таблиця 3.24

Динаміка індикатора конкурентності (I_{comp})

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу, у загальному обсязі виробництва (реалізації) у відсотках на початок												
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Конкурентна структура	55,4	59,5	53,1	56,7	54,3	48,3	49,8	49,2	45,7	47,5	42,7	43,4	44,1
Оптимальне значення індикатора	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80
Індекс I_{comp}	0,69	0,74	0,66	0,71	0,68	0,60	0,62	0,62	0,57	0,59	0,53	0,54	0,55

Джерело: розрахунок автора

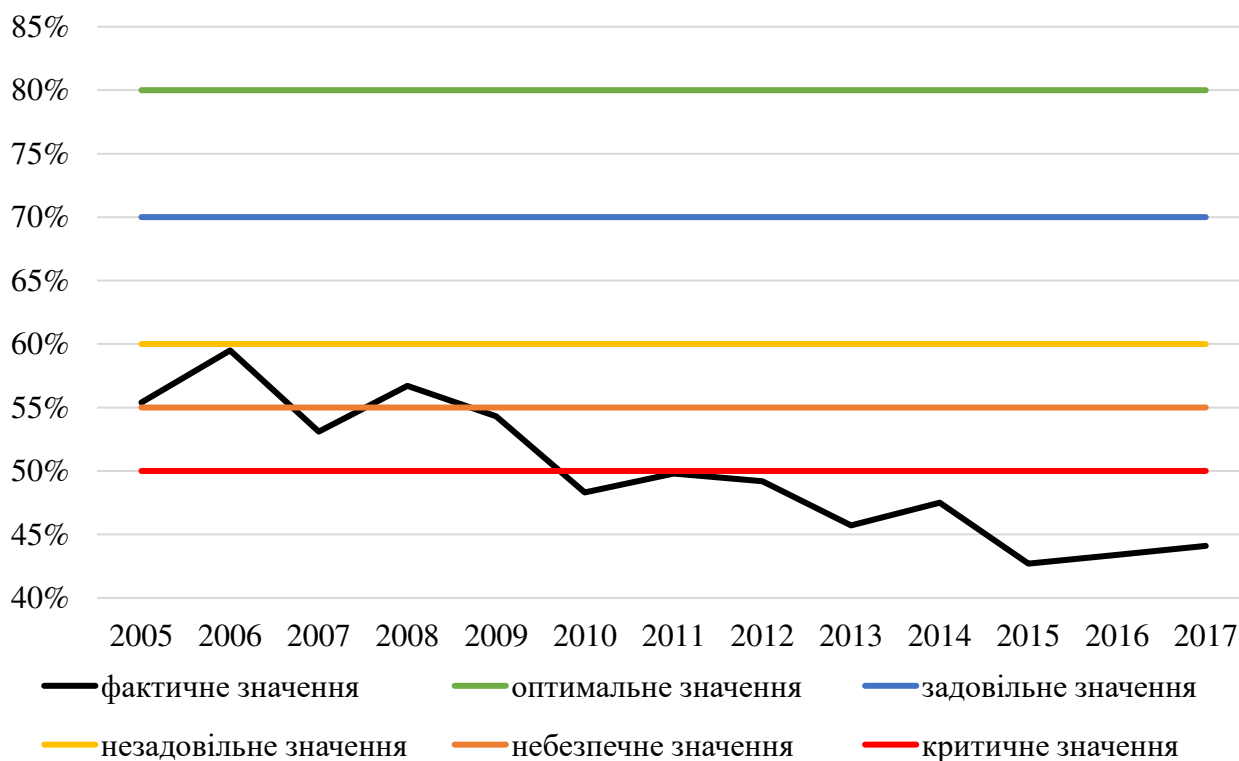

Рис. 3.15. Динаміка значень індикатора конкурентності

Джерело: авторська розробка

Основою економічного розвитку в сучасному глобалізованому світі є інноваційний бізнес, який інтегрується з наукою. Зростання якісних інвестицій тісно пов'язано з побудовою нової індустрії. Підвищення інноваційної активності бізнесу є одним із важливих напрямків формування стратегії переходу до економіки знань. Проте, однією з особливостей трансформаційних перетворень в Україні стала орієнтація малого бізнесу здебільшого на спекулятивні (посередницькі) операції. Розвиток вітчизняного малого бізнесу на сучасному етапі характеризується відсутністю сформованого прошарку інноваційно орієнтованого малого підприємництва, а відтак – і недостатньою його участю у загальноекономічних інноваційних процесах про що свідчать дані представлені в табл. 3.25. В галузях промисловості – основних продуцентів інноваційної продукції спостерігається падіння її виробництва, що свідчить про те, що ВНОК відбувається у напрямку заміни існуючого основного капіталу та направляється у виробництва з низьким рівнем технологічності. зображує низхідну динаміку інвестиційної активності промислових підприємств.

Індикатор «Інноваційна спрямованість інвестицій» є якісною характеристикою спрямованих у промисловість інвестицій, адже питома вага капітальних інвестицій у промисловість складає приблизно 1/3 від загальної величини інвестицій за видами економічної діяльності. Індикатор «Інноваційної спрямованості інвестицій» (I_{innov}) складається з двох субіндикаторів: «Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків» та «Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків» та розраховується за формулою:

$$I_{innov} = \sqrt{I_{innov}^{ent} * I_{innov}^{rev}}, \quad (3.8)$$

де I_{innov}^{ent} - індекс відповідності фактичного значення показника «Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків» його оптимальному значенню; I_{innov}^{rev} - індекс відповідності фактичного значення показника «Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків» його оптимальному значенню.

Таблиця 3.25

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств			Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості			I_{innov}
	Фактичне значення	Оптимальне значення	I_{innov}^{ent}	Фактичне значення	Оптимальне значення	I_{innov}^{rev}	
2002	14,6%	35%	0,417	7,0%	25%	0,280	0,342
2003	11,5%	35%	0,329	5,6%	25%	0,224	0,271
2004	10,0%	35%	0,286	5,8%	25%	0,232	0,257
2005	8,2%	35%	0,234	6,5%	25%	0,260	0,247
2006	10,0%	35%	0,286	6,7%	25%	0,268	0,277
2007	11,5%	35%	0,329	6,7%	25%	0,268	0,297
2008	10,8%	35%	0,309	5,9%	25%	0,236	0,270
2009	10,7%	35%	0,306	4,8%	25%	0,192	0,242
2010	11,5%	35%	0,329	3,8%	25%	0,152	0,223
2011	12,8%	35%	0,366	3,8%	25%	0,152	0,236
2012	13,6%	35%	0,389	3,3%	25%	0,132	0,226
2013	13,6%	35%	0,389	3,3%	25%	0,132	0,226
2014	12,1%	35%	0,346	2,5%	25%	0,100	0,186
2015	15,2%	35%	0,434	1,4%	25%	0,056	0,156
2016	16,6%	35%	0,474	0,5%	25%	0,020	0,097
2017	14,3%	35%	0,409	0,7%	25%	0,028	0,107

Джерело: розрахунки автора

Динаміка індексів I_{innov}^{ent} та I_{innov}^{rev} представлена на рис. 3.16. вона свідчить про негативні тенденції щодо інноваційної спрямованості промислового виробництва.

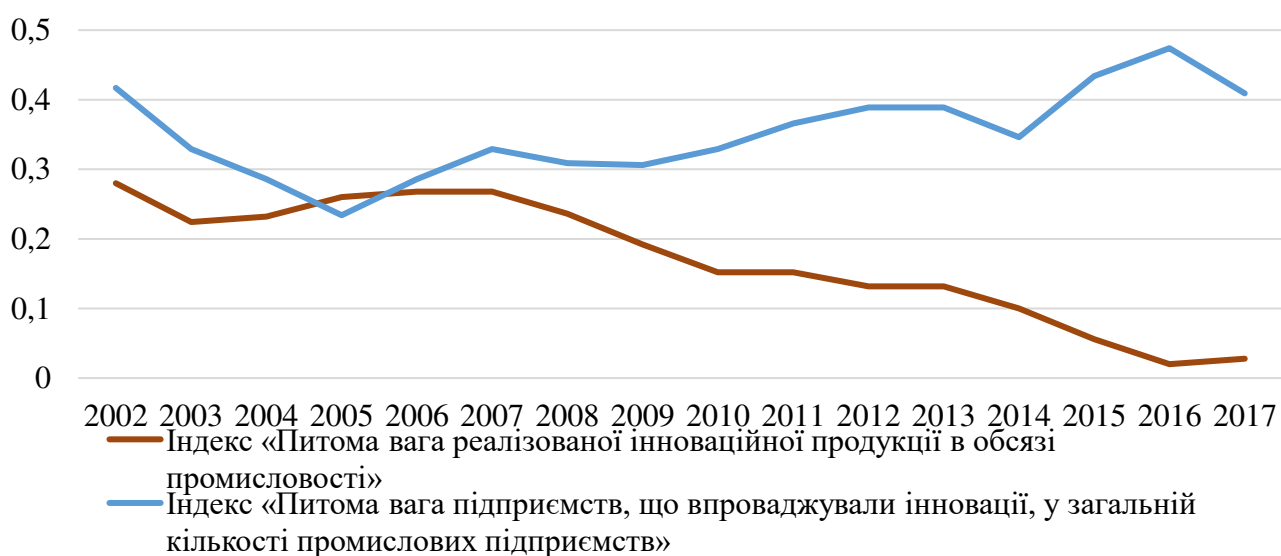

Рис. 3.16 Динаміка складових індексу «Інноваційна спрямованість інвестицій»

Джерело: авторська розробка

Динаміка індикатора «Інноваційна спрямованість інвестицій», що представлена у табл. 3.25, відображає зниження зацікавленості в інвестуванні у виробництво інноваційної продукції. Це може свідчити про те, що загальні умови, з якими стикаються економічні суб'єкти при виробництві інноваційної продукції, є несприятливими порівняно з традиційним товарним виробництвом, оскільки в економіці України переважає ресурсна модель економічного зростання з високим рівнем експортної орієнтації, а також рентний тип підприємництва [139, с. 24; 303, с. 45].

Динаміку субіндексу інвестиційної безпеки на мікрорівні, розрахованого за авторською методикою, представлено в таблиці 3.26 та візуалізовано на рис. 3.17.

Таблиця 3.26

Динаміка субіндексу інвестиційної безпеки мікрорівня національної економіки

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I_{AIRE}	0,78	0,47	0,14	0,33	0,5	0,29	0,27	0,13	0,07	0,34	0,54
I_{LTL}	0,396	0,47	0,385	0,502	0,457	0,387	0,34	0,271	0,25	0,356	0,429
I_{comp}	0,66	0,71	0,68	0,6	0,62	0,62	0,57	0,59	0,53	0,54	0,55
I_{innov}	0,297	0,27	0,242	0,223	0,236	0,226	0,226	0,186	0,156	0,097	0,107
I_{micro}	0,496	0,454	0,307	0,386	0,428	0,354	0,330	0,249	0,195	0,282	0,342

Джерело: авторські розрахунки

де ■ критичний рівень; ■ небезпечний рівень.

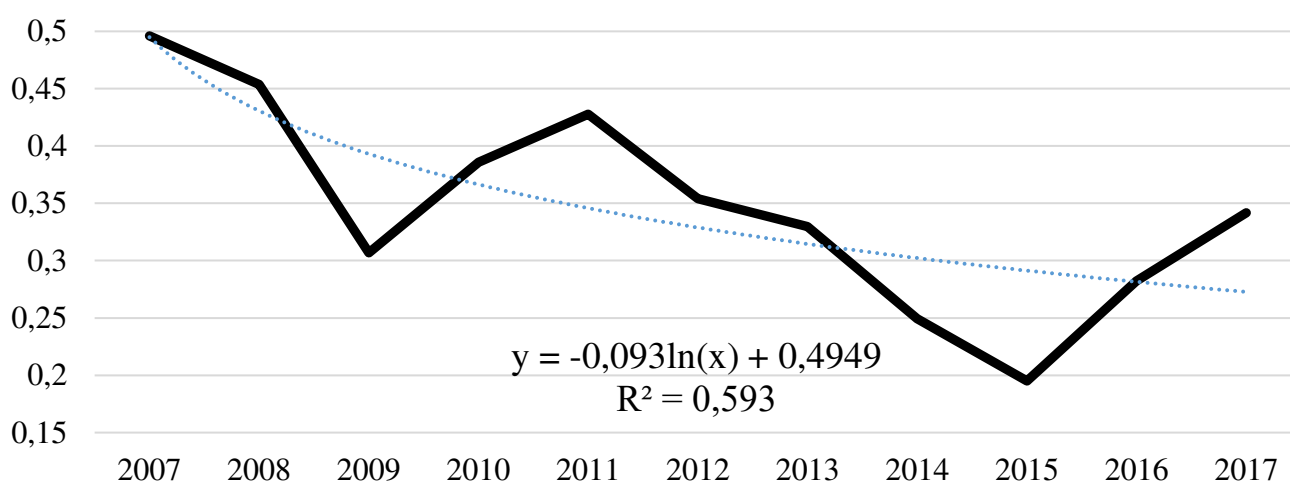

Рис. 3.17. Динаміка індексу інвестиційної безпеки на мікрорівні

Джерело: розрахунки та побудова автора

Здійснюючи аналіз динаміки субіндексу інвестиційної безпеки на мікрорівні та його індикаторів, представлених в таблиці 3.26, визначено, що привабливість реального сектору економіки для здійснення прямого інвестування та розширеного відтворення (реінвестування) загалом є низькою: низький рівень довгострокових кредитів, наданих резидентам у загальному обсязі кредитів створюють умови, за яких не відбувається динамічне зростання процесу масового інвестування за рахунок внутрішніх джерел. Існуючі інституціональні умови формують мотивацію до активізації рентаорієнтованих видів економічної діяльності: енергетичний, сировинний, аграрний сектори та видів економічної діяльності з швидким оборотом капіталу, – ніж для інвестування у виробництво високотехнологічної та інноваційної продукції. Низхідний тренд рівня конкурентності в економіці також негативно впливає на інноваційний розвиток, інвестиційну активність та її якісну складову.

3.4. Оцінювання передумов забезпечення інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки

Сучасна модель фінансового ринку, в якій домінуюча роль належить банківській системі є неефективна, хоча б тому, що банки так і не стали ефективними механізмами трансформації заощаджень в інвестиції. Альтернативним способом акумулювання інвестиційних ресурсів міг би стати фондовий, страховий ринок і ринок фінансових послуг, проте відсутність довіри до фінансових інституцій та негативні зовнішні макроекономічні шоки не змогли забезпечити стійкість механізму трансформації інвестиційного потенціалу у інвестиційний ресурс.

Не применшуючи значення та роль прямих іноземних інвесторів та міжнародних фінансових організацій у формуванні інвестиційного потенціалу, серед суб'єктів, які формують інвестиційний потенціал в межах національної економіки, основними є домогосподарства, більшість заощаджень яких дотепер не долучені до формування інвестиційного ресурсу. Саме на нанорівні національної економіки закладено як перешкоди, так і стимули економічного розвитку. Уперше в історії сучасної економіки України понад 25% громадян

України реалізували своє право власності через спільне інвестування в процесі приватизації. Проте в умовах інституційного вакууму, відсутності знань і вмінь розпоряджатися новітніми на той час фінансовими інструментами цей факт так і залишився формальністю без реальних позитивних наслідків для 99% з них. Імпортування нових ринкових інститутів та їх несприйняття критичною масою заклало підвалини до зростання недовіри до всього нового у фінансовій сфері.

На процес становлення домогосподарства як індивідуального інвестора впливає дві групи чинників:

- внутрішні чинники розвитку здібностей до інвестиційної та квазіінвестиційної діяльності через поведінкові мотиви інвестора;
- зовнішні чинники, які виявляються через характер інституційного середовища, що регулює відносини власності, забезпечує її захист.

Щодо внутрішніх чинників, які є базовими, то аналітично їх дослідити доволі важко, проте з деякими припущеннями емпірично можна змоделювати портрет індивідуального інвестора. Це дасть змогу виявити чинники, які впливають на формування поведінки індивідуального інвестора, та на підставі яких сформулювати заходи щодо підсилення позитивних характеристик. Дослідження зарубіжних науковців [339; 392] інвестиційної активності на нанорівні дало змогу їм зробити такі висновки щодо портрету індивідуального інвестора. Психологічний рівень сприйняття ролі інвестора залежить від демографічного профілю та індивідуальних рис особистості (інвесторам притаманна гедоністична психологія та матеріалістичність). На спосіб прийняття фінансових рішень і формування моделі поведінки індивідуальних інвесторів впливає рівень їх фінансової (інвестиційної) грамотності, проте в той же час поширеним явищем, а отже, і загрозою є об'єктивний факт ірраціональності в прийнятті інвестиційних рішень.

Для забезпечення ІБ на рівні держави звуження інвестиційного потенціалу нанорівня національної економіки через не здатність його акторів до інвестування або відсутність можливості для його здійснення становлять загрозу.

Концептуально інвестиційний потенціал нанорівня національної економіки, який є одним із рушієм інвестиційного процесу в економіці, можна охарактеризувати з позиції його широти та глибини.

Загалом домогосподарство проходить декілька стадій перетворень в індивідуального інвестора: стадія ощадливого споживання → стадія формування заощаджень (збереження) → стадія здійснення свідомої інвестиційної (квазіінвестиційної) діяльності. За теорією життєвого циклу споживання і заощадження Ф. Модільяні, стратегії заощадження значною мірою визначаються стадією життєвого циклу. До початку трудового періоду та після нього витрати перевищують доходи та фінансуються або за рахунок кредитів, або/та за рахунок здійснених заощаджень у минулому. Тому вік, з якого потенційно можна розпочинати здійснення заощаджень на рівні свідомої ініціативної самостійної діяльності, можна визначити 23-27 років. Максимальною віковою межею може бути межа непрацездатності – 75 років, коли доходи у вигляді зарплати замінюються державними трансфертами та процесом деінвестування (повернення заощаджень). Проте для кожної країни верхня межа може бути різною. Це залежить від таких показників як рівень доходу, очікувана тривалість життя, стан ринку праці, тип пенсійної системи, менталітет тощо. З огляду на сучасні реалії в Україні верхньою віковою межею активного здійснення заощаджень є актуальний пенсійний вік у 60-65 років. Отже, що раніше за віком розпочнеться свідоме заощадження та що пізніше здійснюватиметься деінвестування, то більшою буде величина інвестиційних ресурсів в країні та рівень її ІБ. Тому під широтою інвестиційного потенціалу нанорівня національної економіки ми розуміємо сукупність домогосподарств певного вікового діапазону, доходи яких достатні для формування інвестиційного потенціалу через свідоме долучення до процесу заощадження та інвестування.

Глибина інвестиційного потенціалу нанорівня національної економіки характеризується через рівень складності задіяного механізму трансформації інвестиційного потенціалу у інвестиційний ресурс на мікрорівні, рівня

доступності для населення альтернативних інвестиційних інструментів та, пов'язаний з цим, рівень розвитку інвестиційної інфраструктури, тобто через рівень проникнення небанківських фінансових інституцій та фондового ринку [180]. Під доступністю слід розуміти, з одного боку, що такі інструменти реально існують, вони функціонують і є відповідна інфраструктура, а з іншого боку, індивідуальні інвестори знають про їх механізми функціонування, можуть та вміють ними користуватися. Не останню роль в цьому відіграє освітня складова.

Розвиненість ринкової інфраструктури сприяє виникненню різних форм та інститутів інвестування, які знаходять свої ніші й цільову аудиторію, залучаючи одночасно в процес інвестування якнайбільше людей. Основну роль у процесі трансформації заощаджень в інвестиції, акумулюванні коштів індивідуальних інвесторів та тих, хто заощаджує відіграють банківська система та інституціональні інвестори. Згідно з чинним законодавством України до інституціонального інвестора належать інститути спільного інвестування (пайові й корпоративні інвестиційні фонди), інвестиційні фонди, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні пенсійні фонди, фонди банківського управління, страхові компанії, інші фінансові установи [170, с. 88].

Семантична модель інвестиційного потенціалу нанорівня національної економіки на прикладі даних 2016 року [271] представлена на рис. 3.18.

Широта інвестиційного потенціалу представлена у вигляді перевернутої

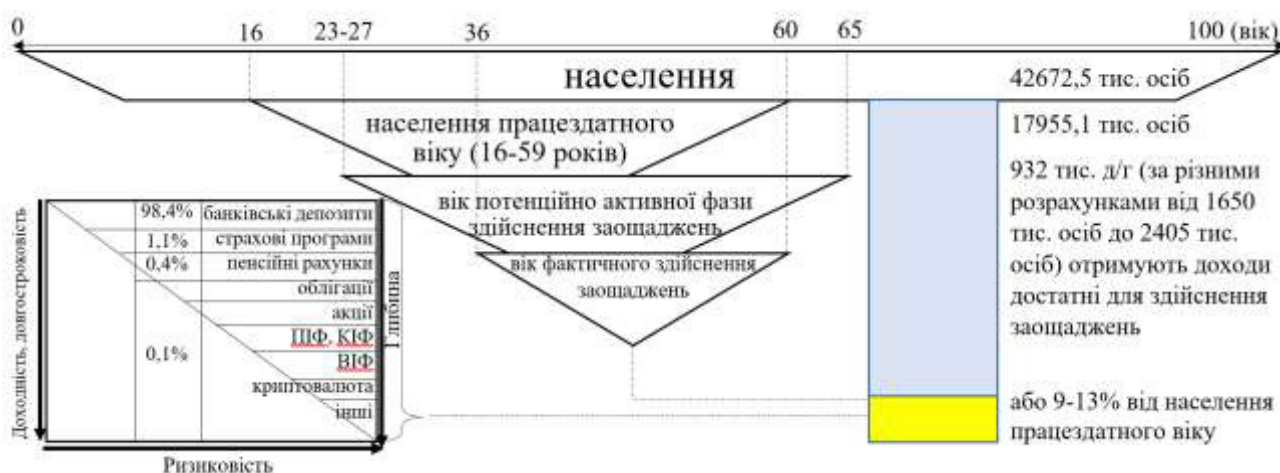

Рис. 3.18. Семантична модель інвестиційного потенціалу на нанорівні національної економіки (на основі даних 2016 р.)

Джерело: авторська розробка

піраміди, де верхня основа – це все населення з поділом за віком на працездатне та непрацездатне, а нижня частина – кількість населення вікового діапазону для фактичного здійснення заощаджень [205, с. 75]. У 2016 р. в Україні серед 42,67 млн осіб 18 млн – працездатного віку, з яких за результатами вибіркового опитування домогосподарств, проведеного Держстатом України, від 1,6 до 2,4 млн осіб (932 тис. домогосподарств – 6,2% від загальної кількості) мають доходи на рівні достатньому для здійснення заощаджень (табл. 3.27). Порівняно з 2009 роком кількість таких д/г скоротилася приблизно вдвічі (з 1897,74 у 2009 р. до 932 тис. у 2016 р.).

Таблиця 3.27

Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів та самоідентифікацією як середнього класу (2016 р.)

	Усього	Зокрема з кількістю осіб					
		1	2	3	4	≥ 5	
Кількість домогосподарств (тис.)	15033,4	2956,0	4855,6	4043,3	2185,2	993,3	
Було достатньо доходу і робили заощадження	%	6,2	3,6	7,9	6,4	6,6	4,3
	тис.	932,07*	106,42	383,59	258,77	144,22	42,71
Відносять себе до представників середнього класу	%	0,5	0,4	0,5	0,4	1,2	0,5
	тис.	75,17*	11,82	24,28	16,17	26,22	4,97

* Дані «усього» можуть не збігатися арифметично з сумою складових через особливості розрахунку та заокруглення.

Джерело: авторська розробка за даними Держстату України [271]

Щодо якості інвестиційного потенціалу на нанорівні, то серед 932 тис. д/г, доходи яких дають змогу заощаджувати, лише 75,17 тис. д/г або 8% від їх чисельності та 0,5% від загальної чисельності д/г самоідентифікують себе за оцінкою матеріального добробуту як представники середнього класу. В додатку Г (табл.Г.1) автором наведена динаміка домогосподарств за здатністю заощаджувати та самоідентифікацією як середнього класу.

До чинників, які впливають на широту і глибину інвестиційного потенціалу на нанорівні відносять:

- ресурсний (зростання реальних доходів домогосподарств, зменшення частки трансфертних платежів в структурі наявного доходу);

- демографічний (зростання кількості домогосподарств загалом; зростання частки працездатного населення у всього населенні; зростання рівня зайнятості; зменшення кількості людей в межах домогосподарства);
- векторний:
 - рівень розвитку фінансового та фондового ринків (куди?)
 - рівень фінансової (загальноекономічної, інвестиційної) грамотності (як?)
- інституціональний:
 - дискреційність державної політики в контексті примусового розвитку фінансового ринку (запровадження другого та третього етапу пенсійної реформи; корпоратизація державних підприємств);
 - забезпечення та гарантування захисту прав власності кредиторів;
 - зростання рівня неперсоніфікованої довіри;
 - оптимістичні очікування розвитку економіки;
 - мотиви (п. 1.3, табл. 1.5), тощо.

З огляду на те, що представникам середнього класу за матеріальною ознакою притаманна ознака фінансової грамотності у виборі й використанні інвестиційних інструментів [169, с. 123], така питома вага свідчить про глибину інвестиційного потенціалу, адже не тільки величина доходу, але й вміння їм ефективно розпоряджатися в багатоперіодній економіці забезпечує зростання добробуту. Це також свідчить про те, що саме така категорія індивідуальних економічних агентів (представники середнього класу) потенційно може бути індивідуальними інвесторами, які використовують зокрема інвестиційні фінансові інструменти, а не тільки інструменти заощадження. У дослідженні «Survey of Consumer Finances» 2016 року [338, с. 17] зазначено, що в США в середньому 55% респондентів заощаджували, зокрема ті, хто отримують 90–

100% від середнього доходу – 80% респондентів, 50–89,9% – 65% респондентів та 0–49,9% – 42,9% респондентів. Так, у процесі зростання доходу схильність до заощадження зростає.

Щодо ринку фінансових послуг України, то йому характерна фрагментарність із низькою капіталізацією через нестабільні умови ведення бізнесу, незахищеність права власності та низький рівень корпоративного управління. Фінансовому сектору України в контексті фінансового різноманіття притаманні такі системні проблеми, як низька і незмінна частка активів страхових компаній у структурі активів загалом фінансового сектору, низький рівень активів системи пенсійного забезпечення, відсутність первинних публічних розміщень акцій українських компаній на вітчизняних та закордонних біржах із 2014 року [353] та масовий вихід із банківського сектора великих європейських гравців ще після кризи 2008–2009 рр.

Крім того, подальший розвиток фінансового сектору стримують наявність таких чинників [114]:

- існування на ринку «баластів» – фінансових установ, які не виконують та не мають на меті виконувати функції фінансового посередництва й створюють суттєві системні ризики для сектора;
- недостатній рівень або повна відсутність гарантій прав захисту інтересів споживачів фінансових послуг (зокрема позичальників) і кредиторів;
- низький рівень стандартів управління платоспроможністю та ліквідністю банків;
- дія жорстких адміністративних заходів;
- велика частка кредитів, виданих пов'язаним особам, на балансі банків;
- операційна залежність державних банків;
- висока концентрація активів системно важливих банків;
- відсутність належної інфраструктури ринку капіталу, зокрема фондового ринку;

- обмежена кількість фінансових інструментів, зокрема хеджування ризиків;
- зловживання окремими фінансовими установами умовами кредитних договорів;
- відсутність дієвих алгоритмів збереження та повернення активів неплатоспроможних банків;
- низька ефективність нагляду за банками та іншими фінансовими установами, що не дає змоги вчасно попередити розвиток ризиків;
- обмеженість повноважень і незалежності регуляторів для вжиття заходів впливу на учасників фінансового сектору;
- відсутність ефективних інструментів виведення з ринку проблемних небанківських фінансових установ;
- низька фінансова грамотність населення.

Фінансовий ринок України наразі не є механізмом, завдяки якому може відбуватися економічне зростання чи зростання інвестування або зростання добробуту громадян загалом, а тому рівень його розвитку загрозливий для забезпечення ІБ (додаток Т, табл.Т.2). Попри те, що співвідношення активів фінансового ринку щодо ВВП в Україні порівняно з країнами-сусідами Вишеградської четвірки практично не відрізняються (Україна – 154%, тоді як у Польщі – 120%, Чехії – 151%, а в Угорщині – 144%), таке значення, на нашу думку, є наслідком того, що в Україні низька статистична база, адже за рівнем ВВП на одну особу за ПКС Україна як мінімум втричі відстає від названих країн. У порівнянні з розвиненими країнами, а в цьому випадку інтегральне значення за країнами Євросони, де співвідношення становить 484%, Україна за рівнем розвитку фінансової системи відстає втричі.

Єдиним домінуючим сегментом фінансового ринку України є банківська система, яка перманентно регресує (співвідношення активів інших депозитних корпорацій до ВВП): з 2010 року по 2012 та з 2014 р. і дотепер.

Щодо індивідуальних економічних суб'єктів, які мають можливість здійснювати заощадження у вигляді депозитів, страхувати життя та накопичувати кошти в недержавних пенсійних фондах, то структура фінансових активів домогосподарств в Україні має таку пропорцію: 98,5%/1,1%/0,4% відповідно (табл. 3.28). Тобто в середньому банківські депозити становлять 98,5% від усіх фінансових активів домогосподарств, внески в страхові компанії – 1,1%, а накопичення в недержавних пенсійних фондах – 0,4%.

Ряд чинників створюють завісу недовіри до наявних та нових фінансових інструментів: низька ймовірність виявлення та покарання за вчинені протиправні дії у фінансовій сфері; низький рівень відповідальності керівників фінансових установ, що спричинений як морально-етичними, так і професійними якостями; низький рівень ефективності механізму моніторингу й оперативного реагування з боку відповідних регулюючих державних інституцій на потенційні небезпечні дії; загальна макроекономічна ситуація та песимістичний сценарій розвитку економіки; недосконалість законодавства, тощо. Кардинально інша структура розподілу заощаджень домогосподарств в сусідній Польщі (табл. 3.29).

Порівняно з Польщею домогосподарства в Україні надають перевагу строковим депозитам. Непопулярність вкладів до недержавних пенсійних фондів і страхових компаній спричинене недовірою до цих фінансових установ і через не запровадження накопичувального рівня пенсійної системи [137]. Так, у Польщі станом на 1999 рік – рік запровадження пенсійної реформи, – внески до недержавних пенсійних фондів становили менше 1% від загальних фінансових активів домогосподарств (2,3 млрд PLN з 280,4 млрд PLN). Проте після запровадження другого етапу пенсійної реформи чисті активи пенсійних фондів у 2000 р. зросли в чотири рази до 9,9 млрд PLN, а у 2001 р. – до 19,4 млрд PLN. За період до 2013 р. щорічні внески населення становили в середньому 14 млрд PLN [373].

Таблиця 3.28

Фінансові активи домогосподарств в Україні, млрд грн

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Депозити залучені в домогосподарств	220	216	277	313	372	446	423	416	451	504
Чиста вартість коштів домашніх господарств у резервах зі страхування життя	1,609	1,789	2,185	2,664	3,223	3,846	5,306	6,889	7,828	8,39
Чиста вартість коштів домашніх господарств у пенсійних фондах	0,609	0,855	1,141	1,385	1,658	2,086	2,464	1,967	2,126	2,46
Усього фінансові активи домогосподарств	222	219	281	317	377	452	430	425	461	514
Питома вага фінансових активів домогосподарств у ВВП, %	23,4%	23,9%	26,0%	24,4%	26,8%	30,8%	27,1%	21,4%	19,3%	17,2%
Структура, %										
Депозити залучені в домогосподарств	99,00	98,79	98,82	98,72	98,71	98,69	98,19	97,92	97,84	97,89
Чиста вартість коштів домашніх господарств у резервах зі страхування життя	0,73	0,82	0,78	0,84	0,85	0,85	1,23	1,62	1,70	1,63
Чиста вартість коштів домашніх господарств у пенсійних фондах	0,27	0,39	0,41	0,44	0,44	0,46	0,57	0,46	0,46	0,48
Співвідношення депозитів до альтернативних інвестиційних вкладень, разів	99,0	81,7	83,4	77,3	76,3	75,1	54,4	47,0	45,3	46,4

Джерело: авторська розробка

Таблиця 3.29

Фінансові активи домогосподарств у Польщі, млрд польських злотих

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Банківські депозити	386,6	413,1	467,5	504,8	536,5	592,4	650,8	713,9
Депозити в кредитних спілках	11,5	13,1	14,5	15,5	17,6	12,7	11,9	10,9
Вклади в інвестиційні фонди	64,3	74	62,5	72,6	90,4	103,2	111,8	124,3
Вкладення в страхування життя	69,7	74	70,1	77,5	80,1	82,7	82,7	83,5
Вклади в казначейські цінні папери	12,9	10,2	9,2	8,2	9,3	9,3	10,7	11,8
Вклади в недержавні цінні папери	2,8	2,2	2,3	1,7	1,3	1,3	1,8	2,3
Акції, що котируються на Варшавській фондовій біржі	42,6	51,5	38,9	36,7	44,6	40,5	39,8	43,6
Готівка в обігу	85,4	86,5	96,4	98,5	109,8	125,8	145,3	170
Усього фінансові активи домогосподарств	675,8	724,6	761,4	815,5	889,6	967,9	1055	1160
Питома вага фінансових активів домогосподарств у ВВП, %	50,3	51,2	49	50,5	53,7	56,3	58,7	62,7
Структура, %								
Банківські депозити	57,2	57,0	61,4	61,9	60,3	61,2	61,7	61,5
Депозити в кредитних спілках	1,7	1,8	1,9	1,9	2,0	1,3	1,1	0,9
Вклади в інвестиційні фонди	9,5	10,2	8,2	8,9	10,2	10,7	10,6	10,7
Вкладення в страхування життя	10,3	10,2	9,2	9,5	9,0	8,5	7,8	7,2
Вклади в казначейські цінні папери	1,9	1,4	1,2	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Вклади в недержавні цінні папери	0,4	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2
Акції, що котируються на Варшавській фондовій біржі	6,3	7,1	5,1	4,5	5,0	4,2	3,8	3,8
Співвідношення депозитів до альтернативних інвестиційних вкладень, разів	2,08	2,02	2,64	2,65	2,46	2,56	2,69	2,73

Джерело: сформовано автором на підставі [373]

Щодо розвитку фондового ринку як одного з інструментів перетікання заощаджень в інвестиції, то основна проблема в тому, що в Україні він не затребуваний реальною економікою. Аналітичні дані в табл. 3.30 свідчать про те, що основними інвестиційними інструментами є акції та облігації.

Таблиця 3.30

Аналіз розвитку фондового ринку в Україні

№ з/п	Показник	Одиниці виміру	2013	2014	2015	2016	2017
	Загальні інвестиції через інструменти фондового ринку	млрд грн	141,19	217,25	155,77	232,41	353,68
1.	Випуск акцій	випуски	н/д	156	158	128	118
		млрд грн	63,7	145,21	128,55	209,4	324,8
2.	Випуск облігацій	Випуск	н/д	263	155	118	114
		млрд грн	42,41	38,3	12,43	6,76	8,35
	зокрема:	- підприємства	н/д	29,8	12,43	6,76	5,65
		- банки	н/д	8,3	-	-	2,7
- страхові компанії		н/д	0,2	-	-	-	
3.	Опціонні сертифікати	Випуск	н/д	17	16	9	2
		млрд грн	н/д	0,001	0,0	0,2	0,03
4.	Облігації місцевих позик	Випуск	н/д	1	-	-	-
		млрд грн	н/д	2,63	-	-	-
5.	Пайові інвестиційні фонди (ПІФ)	одиниць	н/д	1677	1720	1755	1798
	Інвестиційні сертифікати ПІФ	млрд грн	28,8	24,76	10,58	5,37	6,26
6.	Корпоративні інвестиційні фонди (КІФ)	одиниць	н/д	376	411	468	539
	Обсяг зареєстрованих випусків акцій КІФ	млрд грн	н/д	6,35	4,21	10,72	13,71

Джерело: авторська розробка на підставі даних НКЦПФР [1]

Проте детальний аналіз суб'єктів, які здійснювали їх емісію, свідчить про активізацію не так виробничого, як фінансового сектора: основними емітентами акцій були банківські установи. Вимога НБУ збільшити статутний капітал у 2014 р. спричинила як активізацію первинної емісії акцій за рахунок внутрішніх ресурсів і приплив іноземного капіталу для спасіння материнськими

банківськими установами своїх дочок, так і банкрутство банків. Щодо корпоративних облігацій, то в більшості випадках їх статус є «сміттєвий».

Період із 2014 по 2016 роки в історії фінансової системи України називають «банкопадом» через ліквідацію банківських установ, які за різних причин не могли виконувати свої функції. Дії НБУ були вимушені, адже після фінансової кризи 2008-2009 рр. та до 2014 року банківська система розвивалася так, що банки стали інструментом конвертації безготівкової гривні в готівкову та акумулювання коштів громадян для видачі бланкових кредитів пов'язаним із банком особам або взагалі фіктивним фірмам. Одночасно вони перетворювалися на фінансові піраміди з державною гарантією повернути вклади, які не перевищують 200 тис грн.

Високий рівень загальної ризиковості здійснення інвестиційної (квазіінвестиційної) діяльності серед різноманіття наявних у світі форм і напрямів вкладання спричиняє пошук найпростіших із них:

- строкові депозити (національна й іноземна валюта);
- внески в пайовий інвестиційний фонд (під час купівлі нерухомості на первинному ринку), купівля нежитлової нерухомості для здачі в оренду;
- страхування життя (life-страхування);
- вироблення та реалізація електрики з енергії сонячного випромінювання об'єктами електроенергетики, які вмонтовані (встановлені) на дахах та / або фасадах приватних домогосподарств (будинків, будівель та споруд).

Основними мотивами інвестування (квазіінвестування) серед населення є збереження заощаджень й отримання додаткового доходу, тобто короткострокове інвестування, яке не може суттєво впливати на економічне зростання. Якщо операції з банківськими вкладками здійснюються для збереження запасу грошового капіталу та/або отримання додаткового доходу, то в серед статистичної інформації щодо коштів населення на будівництво або придбання нерухомого майна невідомо скільки грошей йде саме на ту нерухомість, яку потім використовуватимуть для здачі в оренду для отримання додаткового

доходу або продажу. Для населення придбання нерухомого житла як інвестиційного інструменту є менш ліквідним за банківські вклади. Щодо інших інструментів, які традиційно розповсюджені в країнах із розвиненою фінансовою інфраструктурою, то в Україні вони не набули масового поширення.

Внаслідок прийняття та реалізації заходів Енергетичної стратегії України до 2030 року, в якій визначено пріоритет освоєння відновлюваних джерел енергії у домогосподарств з'явився альтернативний інвестиційний інструмент – виробництво електроенергії та її реалізація за «зеленим» тарифом [241; 123, с. 8]. У зв'язку з отриманням права на встановлення у своєму приватному домогосподарстві генеруючої установки, призначеної для виробництва електричної енергії з енергії сонячного випромінювання та/або енергії вітра, домогосподарства отримали можливість продавати таку електроенергію енергопостачальнику за «зеленим» тарифом, який приблизно в 4-5 разів вищий за тариф при її споживанні. Якщо такий напрям інвестування серед домогосподарств призводить до позитивних наслідків в національній економіці, то умовно оптимістично можна спостерігати за інвестиційною активністю в цій сфері суб'єктів підприємництва. Адже такий вид економічної діяльності та його прибутковість передусім є наслідком встановлення державою тарифів та гарантією оплати всієї виробленої ними електричної енергії в повному обсязі у грошовій формі до 2030 року. Таким чином створюються передумови для формування ренторієнтованої підприємницької діяльності.

Особливостями банківських вкладів є те, що такі інвестиції (квазіінвестиції) короткострокові, залежать як від можливостей банку запропонувати відповідний продукт, так і від можливостей і бажання фізичних осіб вкладати кошти. Передусім на бажання та можливості населення впливають: стан довіри до банківської системи загалом, рівень захисту вкладів, очікування щодо перспектив розвитку макроекономічної ситуації. До 2014 року і рівень процентних ставок за депозитами у національній валюті, і величина самих депозитів зростали (табл. 3.31). Цей період можна назвати періодом «рантьєризму» [167, с. 290].

Таблиця 3.31

Динаміка доходності інвестицій у банківські вклади

		2010	2011	2012	2013	2014*	2015*	2016*	2017*
1	Строкові депозити домашніх господарств (станом на кінець року)	208 929	239 470	292 111	354 231	317 963	298 372	315 038	309 256
2	Середньозважена вартість депозитів у національній валюті фізичних осіб	14,10%	14,70%	18,40%	18,00%	15,31%	16,88%	14,65%	12,16%
3	Індекс ставок за депозитами фізичних осіб у доларах США за даними агентства «Thomson Reuters» (середньорічне значення)	н/д	7,02%	7,76%	7,20%	8,65%	8,92%	6,49%	4,47%
4	Індекс ставок за депозитами фізичних осіб у євро за даними агентства «Thomson Reuters» (середньорічне значення)	н/д	5,29%	6,30%	6,01%	7,41%	7,98%	5,55%	3,49%
5	Індекс споживчих цін (до грудня попереднього року, %)	9,1%	4,6%	-0,2%	0,50%	24,9%	43,3%	12,4%	10,2%
6	Темп приросту середньорічного курсу долара США (девальвація гривні, % до попереднього року)	1,8%	0,3%	0,4%	0,0%	48,7%	83,8%	17,0%	3,6%
7	«Реальна» процентна ставка на депозити в національній валюті (р.2 /р.6- р.2/р.5)	4,8%	10,1%	18,5%	17,5%	-14,6%	-34,1%	0,1%	1,5%

* – з 2014 року процентна ставка за депозитами скориговано на ставку оподаткування

Джерело: авторська розробка на підставі даних НБУ

Банківський депозит для фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності був безальтернативним способом отримання додаткових пасивних доходів. До того ж це відбувалося на тлі зростання ставок за практично відсутньої як девальвації, так і інфляції. Значна конкуренція банківських установ за тимчасово вільними коштами населення, особливо в національній валюті, спричинила зростання процентних ставок до рівня 20–25% в окремих вітчизняних банківських установах, тоді як банки з іноземним капіталом могли запропонувати 10-14%. Можливість отримувати пасивні доходи за мінімуму вмінь та за умови зарегульованості й інституціональної недосконалості захисту приватної власності та забезпечення рівних можливостей здійснення підприємницької діяльності, зробило з депозитних операцій не так основний, як єдиний масовий безальтернативний фінансовий інструмент та спосіб інвестування [185, с. 90].

Отже, можна стверджувати, що має місце вертикальна взаємодія різних рівнів інвестиційної безпеки. В короткостроковому періоді результатом досягнення оптимального рівня інвестиційної безпеки на нанорівні у суб'єктів інвестування – «донорів» є формування бази інвестиційного потенціалу, який через трансмісійний механізм перетворюється в інвестиційний ресурс суб'єктів інвестування – «реципієнтів» (мікрорівень національної економіки), зростання активності яких призводить до зростання капітальних інвестицій на макрорівні та економічного зростання в економіці в цілому. В довгостроковому періоді економічне зростання є чинником зростання доходів суб'єктів нанорівня національної економіки, що стає джерелом для формування бази інвестиційних ресурсів.

Протиріччя між наявною величиною інвестиційного потенціалу домогосподарств та фактичною величиною, що задіяна може бути розв'язане через зростання рівня фінансової грамотності та широта охоплення нею населенням. Зростання рівня фінансової грамотності може не тільки розширити коло учасників інвестиційного процесу та їх вікові межі, але й підвищити якісну

складову в частині використання складних інвестиційних інструментів, одночасно сприяючи розвитку відповідної інфраструктури й національної економіки загалом. Обізнаність в альтернативних банківському депозиту фінансових інструментах сприятиме розвитку фондового й небанківського фінансового ринків – основних інституціональних інвесторів.

Для розрахунку субіндексу ІБ на нанорівні розглянемо динаміку наступних показників: 1) чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року, (I_{popul}); 2) відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення в Центральній Європі та країн Балтії ($I_{GDP_{per\ capita}^{UKR}}^{GDP_{per\ capita}^{CEB}}$); 3) середня схильність до заощадження (I_{APS}); 4) індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період, (I_e) (табл. 3.32, рис. 3.19).

Розрахунок субіндексу інвестиційної безпеки на нанорівні проводиться за авторською методикою (табл. 2.4):

$$I_{nano} = \sqrt[4]{I_{dep} * I_{GDP_{per\ capita}^{UKR}}^{GDP_{per\ capita}^{CEB}} * I_{APS} * I_e} \quad (3.9)$$

З огляду на те, що у 2014-2016 роках приріст заощаджень мав від'ємне значення, значення I_{APS} було відсутнє. Тому для цих років субіндекс розраховувався за формулою:

$$I_{nano} = \sqrt[3]{I_{dep} * I_{GDP_{per\ capita}^{UKR}}^{GDP_{per\ capita}^{CEB}} * I_e} \quad (3.10)$$

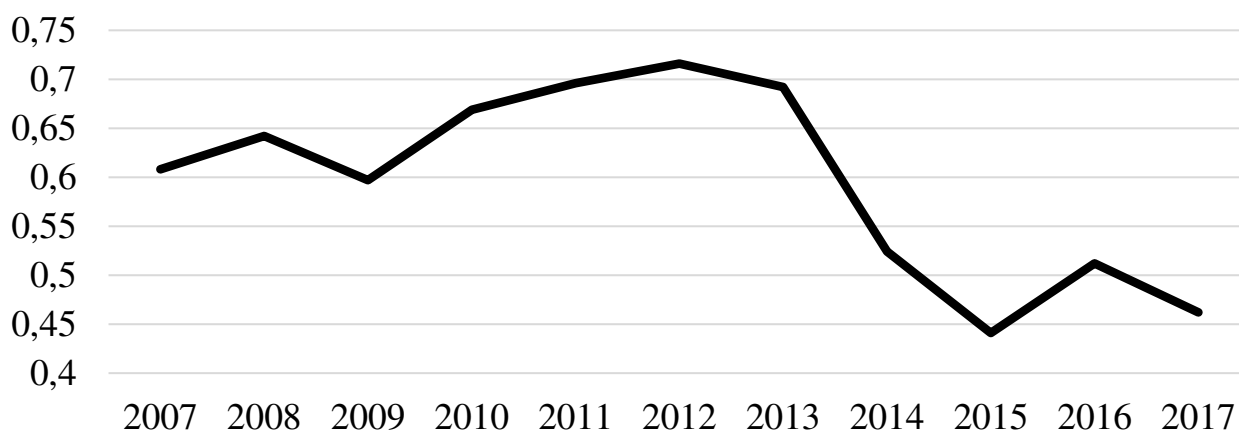

Рис. 3.19. Динаміка субіндексу інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки I_{nano}

Джерело: авторська розробка

Таблиця 3.32

Субіндекс інвестиційної безпеки нанорівня національної економіки

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року, I_{popul}	0,914	0,907	0,901	0,896	0,892	0,888	0,884	0,882	0,880	0,878	0,829	0,826	0,823
2	ВВП на одну особу, дол США (Україна)	1829	2303	3069	3891	2545	2965	3570	3855	4030	3105	2125	2186	2640
	ВВП на одну особу, дол США (Центральна Європа та країни Балтії)	8347	9465	11998	14550	12259	12552	13872	12998	13710	14148	12453	12764	14159
	Відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення в Центральній Європі та країн Балтії	0,219	0,243	0,256	0,267	0,208	0,236	0,257	0,297	0,294	0,219	0,171	0,171	0,186
	Оптимальне значення	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
	I_{GDP}^{UKR} $\frac{GDP_{per\ capita}}{GDP_{per\ capita}}$	0,243	0,270	0,284	0,297	0,231	0,262	0,286	0,330	0,327	0,244	0,190	0,190	0,207
3	Середня схильність до заощадження	20,28%	20,03%	24,30%	19,51%	11,84%	14,79%	12,09%	11,77%	10,39%	-7,49%	-8,01%	-1,94%	3,62%
	Оптимальне значення	13%	13%	13%	13%	13%	13%	13%	13%	13%	13%	13%	13%	13%
	I_{APS}	0,641	0,649	0,535	0,666	0,911	0,879	0,930	0,906	0,799	-	-	-	0,278
4	Темп росту офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	0,965	0,985	1	1,043	1,479	1,019	1,004	1,003	1	1,49	1,84	1,17	1,041
	I_e	1	1	1	0,959	0,676	0,982	0,996	0,997	1	0,672	0,544	0,855	0,961
	I_{nano}	0,614	0,631	0,608	0,642	0,597	0,669	0,696	0,716	0,692	0,524	0,441	0,512	0,462

Джерело: авторські розрахунки на підставі [273]

Дослідивши причини динаміки субіндексів ІБ на мікро та нанорівні національної економіки та здійснивши кореляційний аналіз з базовим індикатором «Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП» (I_{GFCF}) та загалом індексом ІБ на макрорівні, можна зробити висновок про сильний зв'язок між ними (табл. 3.33) та дуалістичний вплив.

Таблиця 3.33

Коефіцієнти кореляції між субіндексами безпеки різних рівнів

Індикатори	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I_{nano}	0,608	0,642	0,597	0,669	0,696	0,716	0,692	0,524	0,441	0,512	0,462
I_{micro}	0,496	0,454	0,307	0,386	0,428	0,354	0,330	0,249	0,195	0,282	0,342
I_{GFCF}	1	1	0,92	0,85	0,88	0,95	0,56	0,47	0,45	0,51	0,53
I_{macro}	0,791	0,813	0,747	0,691	0,697	0,719	0,422	0,332	0,403	0,429	0,393
Коефіцієнт кореляції I_{nano}/I_{GFCF}	0,7										
Коефіцієнт кореляції I_{micro}/I_{GFCF}	0,8										
Коефіцієнт кореляції I_{nano}/I_{macro}	0,65										
Коефіцієнт кореляції I_{micro}/I_{macro}	0,77										

Джерело: розрахунки автора

Дуалістичність впливу полягає в тому, що умови, через які обмежується зростання інвестиційного потенціалу та його трансформація в інвестиційний ресурс для інвесторів-реципієнтів в короткостроковому періоді, а значить зниження рівня ІБ на мікро та нанорівні, призводить до зниження рівня ІБ на макрорівні. В довгостроковій перспективі зниження рівня ІБ на макрорівні проявляється в сповільненні темпів інвестиційної активності, що негативно впливає на темпи приросту реального ВВП, а отже і реальних доходів економічних суб'єктів, які є джерелом для формування внутрішнього інвестиційного потенціалу на нанорівні та мікрорівні національної економіки.

Об'єднання субіндексів ІБ на мікро- і нанорівні в об'єднуючий індекс (I_{m+n}) розраховано за аналітичною залежністю:

$$I_{m+n} = \sqrt[2]{I_{micro} * I_{nano}} \quad (3.11)$$

Здійснюючи спостереження за швидкістю змін реального ВВП та об'єднуючого індексу ІБ, нами виявлено, що при сповільненні темпів зростання реального ВВП обмежується зростання інвестиційного потенціалу та його трансформація в інвестиційний ресурс для інвесторів-реципієнтів, що відповідно призводить до зменшення I_{m+n} в періоді t , а під час виходу з кризи та нарощування темпів зростання реального ВВП значення об'єданого індексу I_{m+n} також зростає, що свідчить про прямий та сильний зв'язок між ними (коефіцієнт парної кореляції – 0,65).

Таблиця 3.34

**Залежність між зміною темпів приросту реального ВВП
та зміною індексів інвестиційної безпеки різних рівнів**

Індикатори	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
$\Delta GDP_r, \%$	7,6	2,3	-14,8	4,1	5,5	0,2	0	-6,6	-9,8	2,4	2,5
Δ	-	-5,3	-17,1	18,9	1,4	-5,3	-0,2	-6,6	-3,2	12,2	0,1
I_{m+n}	0,549	0,540	0,428	0,508	0,546	0,503	0,478	0,361	0,293	0,380	0,397
$\Delta, \%$	-	-1,64	-20,74	18,69	7,48	-7,69	-5,17	-24,48	-18,84	29,69	4,74
I_{macro}	0,791	0,813	0,747	0,691	0,697	0,719	0,422	0,332	0,403	0,429	0,393
$\Delta, \%$	-	2,78	-8,12	-7,50	0,87	3,16	-41,31	-21,33	21,39	6,45	-8,39
v	-	-	4,95	0,36	0,05	0,42	5,37	4,13	-0,87	-0,34	-0,28

Джерело: розрахунки автора

Коефіцієнт парної кореляції між I_{m+n} та I_{macro} становить 0,8, а характер впливу вказує на те, що зниження рівня I_{m+n} в періоді t призводить до зниження I_{macro} в періоді $(t + 1)$. Характер цього взаємозв'язку пов'язаний із принципом акселерації (особливо за умови негативних тенденцій), коли зниження рівня ІБ на мікро та нанорівнях в періоді t призводить до зниження рівня ІБ на макрорівні (коефіцієнт парної кореляції – 0,8) у періоді $t + 1$ за виключенням часового періоду (2014-2017 рр.) через дію неекономічних факторів. В періоди сповільнення економічного зростання коефіцієнт акселерації, розрахований за формулою:

$$v = \frac{\Delta I_{macro}^{t+1}}{\Delta I_{m+n}^t} \quad (3.12)$$

де ΔI_{macro}^{t+1} – зміна субіндексу інвестиційної безпеки на макрорівні в періоді $t + 1$, %; ΔI_{m+n}^t – зміна об'єднаного індексу інвестиційної безпеки на мікро- і нанорівні в періоді t , %.

Для часових періодів, коли відбувається сповільнення темпів зростання, коефіцієнт акселерації становить: $v > 1$, тоді як в період кризи та при поживленні економіки коефіцієнт акселерації менше одиниці.

Виявлення таких закономірностей дозволяє приймати випереджуючі управлінські рішення для розширення компенсаційних каналів поповнення інвестиційних ресурсів та забезпечення інвестиційної безпеки держави.

Висновки до розділу

1. Рейтингування як незалежна якісна оцінка місця вкладення інвестицій свідчить про незначну інвестиційну привабливість України й належність її до групи країн із рівнем розвитку значно нижчим за середній. Серед тих конкурентних переваг, які ще залишилися, зокрема рівень вищої освіти й професійної підготовки, якісна складова останніх, на нашу думку, дуже скоро може бути не актуальна світовим тенденціям і потребам ринку праці. За результатами оцінки рейтингових агентств основними проблемами, а отже і потенціалом розвитку, є інституціональні, фундаментальні базиси: ефективне законодавство й судова система, захист прав власності, боротьба з корупцією.

2. На підставі аналізу стану показників, які використовують для розрахунку індексу інвестиційної безпеки можна зробити висновок про обмежений оптимізм щодо зростання рівня інвестиційної безпеки держави в найближчі роки. На макрорівні значення всіх основних показників є нижче критичного, що означає негативний стан інвестиційної безпеки й песимістичний прогноз її зміни.

3. Повільність трансформації інституційного середовища через відсутність досвіду та бажання законодавчого оформлення нового інституційного порядку,

інерційність розвитку та усталеність поведінки (неформальних інститутів) пострадянського періоду призвели до формування квазіринкового середовища із суперечливими формами та видами діяльності, що, своєю чергою, спричинило трансформаційну кризу, зменшення рівня інвестиційної безпеки.

4. На регіональному рівні ІБ характеризується стабільною гетерогенністю, що спричинена диспропорційністю регіонального інвестиційного клімату й економічного потенціалу. Зростаюча неоднорідність в економічному зростанні, освоєнні капітальних інвестицій та залученні прямих іноземних інвестицій негативно впливає на перспективи та динаміку рівня інвестиційної безпеки як в регіонах, так і в цілому в економіці.

5. Детермінанти інвестиційної активності на нанорівні й мікрорівні слабкорозвинені, а тому мультиплікативний вплив на загальну інвестиційну активність обмежений. На величину інвестиційного потенціалу, який формується завдяки заощадженням індивідуальних економічних суб'єктів, впливають кількість населення в країні, їхня фінансова грамотність, економічна спроможність, макроекономічні детермінанти загальноекономічного характеру, рівень розвитку загалом ринкової інфраструктури та зокрема інституціональних інвесторів, а також рівень довіри до них.

6. Серед позитивних тенденцій можна визначити номінальне зростання можливості учасникам економічних відносин реалізовувати свої інтереси. Але їх пристосування до інституційних умов ведення господарської діяльності сформувало деструктивний характер поведінки господарюючих суб'єктів, яка не сприяє проведенню технологічної та соціально-культурної трансформації.

7. Періодична зміна методики розрахунку статистичних показників або відсутність статистичного спостереження за певними показниками інвестиційного процесу на мікрорівні та нанорівні національної економіки, які могли використовуватись для розрахунку інвестиційної безпеки затрудняють здійснення актуальної оцінки стану інвестиційної безпеки на відповідних рівнях.

8. З'ясована роль освітньо-консультаційних заходів в контексті зростання рівня фінансової грамотності індивідуальних інвестиційних суб'єктів як основний інструмент формування конструктивних ціннісних орієнтирів, які визначають характер індивідуальної поведінки в сфері інвестування, розширюють вікові межі індивідуальних інвестиційних суб'єктів та збільшують рівень складності інвестиційних операцій, створюючи відповідну актуальну інвестиційну інфраструктуру.

9. Дуалістичність впливу полягає в тому, що умови, через які обмежується зростання інвестиційного потенціалу та його трансформація в інвестиційний ресурс для інвесторів-реципієнтів в короткостроковому періоді, а значить зниження рівня ІБ на мікро та нанорівні, призводить до зниження рівня ІБ на макрорівні. В довгостроковій перспективі зниження рівня ІБ на макрорівні проявляється в сповільненні темпів інвестиційної активності, що негативно впливає на темпи приросту реального ВВП, а отже і реальних доходів економічних суб'єктів, які є джерелом для формування внутрішнього інвестиційного потенціалу на нанорівні та мікрорівні національної економіки.

Одержані результати, що висвітлені в розділі 3, опубліковано у працях автора [161; 166; 169; 170; 177; 178; 179; 180; 182; 185; 186; 189; 195; 199; 200; 205].

РОЗДІЛ 4

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

4.1. Розвиток конкурентного середовища в системі детермінант забезпечення інвестиційної безпеки держави

Аналіз інтегрального індексу інвестиційної безпеки держави дозволив ідентифікувати головні загрози: монополізація, тінізація економіки та усталеність норм опортуністичної поведінки між її суб'єктами. В засадах інвестиційної політики повинні бути закладені заходи, направлені на протидію цим загрозам.

Успішний економічний розвиток є процесом успішного вдосконалення, в якому бізнес-середовище держави еволюціонує за підтримки та стимулювання все більш витонченими та продуктивними заходами рівня конкурентності. Основою конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку є розвиток власного виробництва, диверсифікація його структури, упровадження інноваційних підходів в організаційній та технологічній сферах, що може бути досягнуто завдяки конструктивній співпраці суб'єктів підприємництва та державних інституцій, адже історія світової економіки засвідчує, що жодна країна не може досягти суттєвих зрушень в економіці тільки завдяки торгівлі. Серед багатьох засобів зростання інвестиційної активності, а відтак рівня інвестиційної безпеки в економіці, виокремлюють адекватне інституційне середовище функціонування конкурентного внутрішнього ринку [26].

На нашу думку, одним із протиріч у ринковій економіці є протиріччя між об'єктивно високою економічною й суспільно значущою роллю конкуренції у формуванні ринкової економіки та зростанні суспільного добробуту та тим, що їй не властиві риси самоорганізації та стійкості. Вона не може бути ні результатом взаємоузгоджених дій господарюючих суб'єктів, ні наслідком дій окремих із них. Якщо суб'єкт підприємництва є монополістом, то його поведінка

логічна: він буде користуватися монопольним становищем і намагатися зберегти це становище якнайдовше. Основною формою розв'язання цього протиріччя є постійна й цілеспрямована державна політика підтримки конкурентного середовища, яке не може утворитися самостійно, а є наслідком реалізації державної політики щодо інституціоналізації ліберальної економіки, яка виявляється через відсутність правових, організаційних та адміністративних обмежень на «вхід» до галузі [191]. Проте варто зазначити, що така політика не є статична, адже вона повинна бути адекватною тенденціям розвитку вітчизняної та світової економіки, реагувати на виклики та загрози, які або виникають нові, або мутують наявні, і одночасно створюють небезпеку для досягнення національних економічних інтересів. Забезпечення сталого економічного розвитку шляхом зростання інвестиційних витрат неможливе без відповідного інституційного середовища у сфері захисту конкуренції, до складових якого належать:

- єдине правове поле діяльності всіх суб'єктів господарювання, що ґрунтується на праві приватної власності та забезпечує економічну свободу вибору;
- розвинуті інституціонально-правова та організаційно-інституціональна компоненти забезпечення захисту конкуренції та протидії монополізму;
- чіткість політичної спрямованості заходів, достатньо високий рівень громадянської свідомості, традиції чесного ведення бізнесу;
- розвинена система державних органів виконавчої влади та рівень її професіоналізму у вирішенні проблем захисту конкуренції та протидії монополізму;
- ефективна судова система.

Інституціонально-правова компонента забезпечення захисту конкуренції та протидії монополізму полягає у формуванні політики, спрямованої на захист економічної конкуренції, прийняття законів, що формують правове поле регулювання конкурентного процесу, затвердження державних програм з врахуванням антимонопольних вимог. В організаційно-інституціональній

компоненті основну роль відіграє Антимонопольний комітет України як незалежний орган. Саме вдосконалення інституалізованої системи захисту конкуренції з урахуванням найкращої міжнародної практики є передумовою залучення інвестицій, які є основним чинником економічного зростання.

У контексті дослідження особливостей інституалізації системи забезпечення інвестиційної безпеки особливого значення набуває аналіз рівня конкуренції. У системі ринкової економіки добросовісній конкуренції належить ключове місце, адже саме вільне змагання підприємців для здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими, забезпечує в економічній сфері ефективний розподіл обмежених ресурсів та створення та впровадження нових товарів, послуг, технологій, сприяння науково-технічному прогресу [117].

У ході ринкових реформ в Україні була зруйнована державна монополія на господарювання, унаслідок чого з'явилися різноманітні організаційно-правові види підприємств, засновані на різних формах власності. Основну роль у процесі становлення нових форм господарювання зіграла приватизація. Завдяки роздержавленню, виникненню на товарних ринках нових суб'єктів господарювання у 1994–2000 роках відбулося становлення та, певною мірою, розвиток конкурентного середовища в економіці України. Водночас можливості структурної демонополізації були здебільшого вичерпані. Проте для формування цивілізованих ринкових відносин конкуренція має навіть більше значення, ніж приватизація. Перша повинна передувати й забезпечувати умови для другої. Як зазначав В. Ойкен, «конкурентний порядок є передумовою того, що приватна власність на засоби виробництва не веде до економічних і соціальних негараздів. Приватна власність потребує контролю з боку конкуренції» [214, с. 359]. У протилежному випадку приватизація консервує монополістичні структури, які у подальшому закривають дорогу до конкурентного ринку.

Здійснюючи загалом дослідження інвестиційної безпеки України та чинників, які впливають на її зростання, серед індикаторів, які застосовуються для її оцінки відповідно до Методики-2013 [243], виокремлюється індикатор,

який відображає рівень розвитку конкурентного середовища в національній економіці (далі – рівень конкуренції): «*Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)*». Тобто між рівнем інвестиційної безпеки та рівнем конкуренції простежуємо прямий зв'язок: що більший рівень конкуренції, а отже кількість функціонуючих підприємств, то більша величина інвестиційних витрат, здійснена ними, а це також спричиняє зростання рівня інвестиційної безпеки [176, с. 271].

Інституціоналізація системи захисту конкурентного середовища в Україні відбувалась з чистого аркуша: створювалось принципово нове законодавче поле, відповідні державні органи, кадрове забезпечення. Цей процес відбувався паралельно з формуванням інших базових державних інститутів. Технічна допомога була зі сторони американських та європейських фахівців, адже вони були зацікавлені у створенні в Україні цивілізованих умов підприємницької діяльності. Іноземний бізнес мав щодо України 90-х років величезні плани, адже нові ринки дуже привабливі для інвестицій та можуть бути надприбутковими. Проте це можливо лише за нормальних конкурентних умов господарювання.

Контроль за рівнем конкуренції на товарних ринках і за забезпеченням законодавства у сфері дотримання конкуренції у підприємницькій діяльності здійснює з 1993 року Антимонопольний комітет України (АМКУ), який є державним контрольно-наглядним органом. Проте конкурентна політика – це відповідальність не лише профільного відомства, а усіх трьох гілок влади.

Особливістю інституціоналізації системи захисту конкурентного середовища в Україні є те, що з побудовою в 90-х роках абсолютно іншого механізму господарювання та пов'язане з цим імпортування абсолютно нових інститутів, зокрема інститут захисту конкуренції, наражалося на супротив системи. Адже економічна конкуренція та її захист на початку трансформаційного періоду для монополізованої у минулому та олігархічної зараз країні було чужим. Обмежене фінансування АМКУ і, як наслідок,

неможливість повноцінно виконувати свої функції призводило до дискредитації самого інституту захисту конкуренції. Держава, для якої інститут конкуренції та приватної власності були чужими, не бачила необхідності у створенні працездатного органу [15].

Як зазначають експерти, законодавча база України в сфері захисту економічної конкуренції не потребує кардинальних змін і вона формально відповідає міжнародним передовим практикам. Проте відкритим залишається питання модернізації АМКУ в частині перетворення його з контролюючого та карального відомства для монополістів у справді незалежне та потужне відомство, яке б сприяло створенню ефективного конкурентного середовища та забезпечувало конкуренцію на ринках України [36].

Як свідчить практика, успішна реалізація конкурентної політики не може досягатися тільки за рахунок приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами без забезпечення існування ефективної інституційної структури з достатнім фінансуванням та кадровими ресурсами. Відтак, без системних реформ (законодавства та організацій, які забезпечують реалізацію законодавчих норм) сам факт реформування законодавства може бути скомпрометований повільними темпами інституційних перетворень організації (АМКУ). Такий же процес компрометації спостерігається і в сфері боротьби з корупцією у вищих ешелонах влади.

Ефективна інституційна структура, забезпечена достатніми кадровими ресурсами, є також надзвичайно важливою передумовою для здатності АМКУ забезпечити у доволі стислий термін успішне здійснення реформи у сфері захисту економічної конкуренції. Незважаючи на те, що діяльність АМКУ по просуванню конкурентного середовища стає все помітнішою, водночас його кадрові можливості залишаються обмеженими. Зокрема, в АМКУ відсутнє бачення вирішення існуючих проблем в системі захисту конкуренції. Зважаючи на дані, розміщені на офіційному сайті, основною функцією АМКУ є надання дозволів на концентрацію та здійснення функцій органу оскарження в процедурі

державних закупівель. Також багато рішень стосується щодо покарань за неподання комітету запитуваної інформації. Водночас найважливіші питання, такі як припинення зловживань монополістів, картельних змов на ринках нафтопродуктів, ліків, різних послуг, злочинних дій органів влади стосовно бізнесу, численних фактів недобросовісної конкуренції і на яких зосереджена найбільша увага досвідчених конкурентних органів світу, використовуються як інструменти впливу на олігархат та розглядаються надто повільно та кон'юнктурно [16].

Отже, для виваженого використання наявних ресурсів, спосіб, в який АМКУ виконує свої дискреційні повноваження, має зосереджуватися, перш за все, на:

- деталізації методик розрахунку штрафів за зловживання монополістичним становищем;
- оприлюдненні та автоматизації процедур перевірки та контролю за дотриманням законодавства в сфері захисту конкуренції
- розслідуванні найбільш серйозних правопорушень щодо антиконкурентної поведінки та найбільш ризикованих злиттів.

Монополізація ринків за період незалежності є однією з основних причин багатьох негараздів економіки України. Вона сталася не завдяки надзвичайній успішності бізнесу окремих підприємців на інноваційній платформі, а внаслідок сприяння наближеним до влади особам у процесах перерозподілу власності. АМКУ, будучи фінансово та політично залежним органом, не тільки не перешкоджав надавати дозвіл на концентрацію, але часто сприяв цим процесам. Саме тому не лише окремі потужні підприємства, а й цілі галузі належать олігархам. Створити конкурентне середовище на цьому полі дуже важко [192, с. 26].

Щодо оцінки структурних передумов конкуренції, то на практиці АМКУ використовує такі методики:

- 1) визначення сукупних часток підприємств, що функціонують в умовах певного ринку, загалом реалізованої продукції;

2) співставлення кількості ринків з різними структурними передумовами у загальній кількості ринків в Україні.

Умови конкуренції у різних секторах економіки суттєво залежать від особливостей техніко-економічного функціонування економічних суб'єктів, тобто масштабів діяльності, потреби в особливих знаннях, техніці, технології, фінансових ресурсах, наявності правових бар'єрів тощо.

За результатами обстежень АМКУ до ринків з конкурентною структурою відносять ринки продукції рослинництва і тваринництва, текстильної продукції, одягу, взуття, видавничої справи та поліграфії, будівництва, послуг у більшості видів фінансової діяльності, у сфері вантажних перевезень автотранспортом, рекламної діяльності, в оптовій торгівлі та в посередництві у торгівлі. Так, найкращі структурні передумови конкуренції зберігаються у торгівлі, де 75,4% товарів реалізуються на ринках з конкурентною структурою. Порівняно сприятливими структурними умовами характеризується агропромисловий сектор, де 59,1% товарів (робіт, послуг) реалізується на ринках з конкурентною структурою. Водночас конкурентне середовище у секторі транспорту та зв'язку можна оцінити як неефективне: 14,4% загального обсягу товарів (робіт, послуг) реалізується на ринках з конкурентною структурою [122, с. 60].

Прикладами товарних ринків з олігопольною структурою на загальнодержавному рівні є ринок послуг мобільного зв'язку, ринок коксу, торфу, моторних бензинів, ринок пива, тютюнових виробів, цементу. На регіональному рівні олігопольну структуру здебільшого мають ринки послуг із перероблення сільськогосподарської продукції.

Монополізм у тому вигляді, в якому він є в Україні – є одним із найбільш деструктивних чинників, що гальмують процеси зміцнення й розбудови внутрішніх ринків. Він перешкоджає виходу на ринок нових суб'єктів господарювання, збільшує витрати споживачів і консервує інноваційно-інвестиційну діяльність підприємств. Найбільш негативним є явище монополізму в сировинних галузях економіки (сільське господарство, добування

залізорудної сировини, енергоресурсів). Надприбутки сировинних галузей є своєрідним додатковим податком на продукцію вищих укладів, що автоматично робить її виробництво надто затратним. Саме тому в рейтингу глобальної конкурентоспроможності ефективність антимонопольної політики України оцінюється дуже низько, зокрема у 2016 році – 136 позицією з-поміж 138 країн [380, с. 350-351].

У вітчизняному антимонопольному законодавстві України виокремлюють монопольні ринки та ринки зі структурними ознаками індивідуального домінування. Так, ринки зі структурними ознаками індивідуального домінування є поширеними у добувній промисловості, в окремих підгалузях машинобудування, хімічної промисловості, в обробленні відходів, на водному транспорті. Високий рівень ринкової концентрації на них значною мірою зумовлений бар'єрами входження як високої фондомісткості, тривалих термінів окупності інвестицій, залежністю від обмежених або зовнішніх джерел сировини, інфраструктури. Подрібнення підприємств, цьому до того ж, здебільшого є або неможливе з технологічного погляду, або невиправдане – з економічного. Водночас, значна кількість загальнодержавних ринків зі структурними ознаками індивідуального домінування відчуває суттєвий вплив конкуренції з боку імпортних товарів.

До ринків, на яких діє один або практично один суб'єкт господарювання (монопольні ринки), належать ринки природних монополій та ринки, монополізація яких є результатом рішень влади (табл. 4.1).

Серед загальнодержавних ринків природних монополій є, зокрема: ринок послуг із передачі електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами; користування об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування; транспортування нафти та природного газу магістральними трубо- та газопроводами та інші. Регіональні й локальні ринки послуг природних

монополій утворюють насамперед ринки послуг із транспортування і розподілу електроенергії та газу місцевими мережами, послуг тепло- та водопостачання.

До ринків, монополізація яких є результатом рішень влади можна віднести ринок адміністративних послуг, що надають державні органи та органи місцевого самоврядування. Ще донедавна органами виконавчої влади та місцевого самоврядування створювались госпрозрахункові підприємства, через які суб'єктами господарювання сплачувались мільярди гривень за проведені експертизи, видачі дозволів, погоджень тощо. У зв'язку з дефіцитом бюджетного фінансування основної діяльності бюджетних установ перед ними поставало завдання вишукування альтернативних джерел фінансування. Так органи виконавчої влади не були вмотивовані на спрощення системи адміністрування, адже тоді б це спричинило скорочення фінансування, а так цей тягар перекладався на плечі платників податків.

Таблиця 4.1

Розподіл монополізованих ринків за рівнями

	Загальнодержавний рівень	Регіональний рівень
Ринок природних монополій	<ul style="list-style-type: none"> - передача електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами; - транспортування нафти та природного газу магістральними трубо- та газопроводами; - користування об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування тощо 	<ul style="list-style-type: none"> - транспортування і розподіл електроенергії та газу місцевими мережами; - послуги тепло- та водопостачання
Ринок монополій, які є результатом рішень влади	<ul style="list-style-type: none"> - адміністративні послуги, що надаються державними органами 	<ul style="list-style-type: none"> - адміністративні послуги, що надаються органами місцевого самоврядування
Інші монополійні ринки	<ul style="list-style-type: none"> - окремі підгалузі добувної, хімічної промисловості; - окремі підгалузі машинобудування; - оброблення відходів; - ринок послуг водного транспорту 	

Джерело: сформовано автором

На відміну від ринків із природною монополією, вступ на інші ринки, на яких діє один або практично один суб'єкт господарювання, можливий лише внаслідок глибоких технологічних змін [86, с. 13]. Прикладами є ринки електрозв'язку внаслідок розвитку технологій мобільного зв'язку, теплопостачання у зв'язку з розвитком автономних систем опалення, поштового зв'язку (служба доставки «Нова пошта» як альтернатива Укрпошти).

Протягом 2000-них років частка конкурентних ринків монотонно зростала, а частка ринків із ознаками індивідуального домінування і монопольних – знижувалася. Проте така тенденція була перервана світовою фінансовою кризою 2008 року й з 2009 змінилася на протилежну: монополізацію не за рахунок розширення олігопольних ринків, на яких ще може бути конкуренція (2009 р.), а на поступове зростання часток ринків із ознаками індивідуального домінування чи монополізованих ринків, на яких конкуренція практично виключається (з 2010 р.). За даними Антимонопольного комітету України, у 2005-2016 роках питома вага продукції, яка реалізовувалася на ринках, де структурні передумови конкуренції повністю відсутні, складала приблизно 7% (додаток Р). Проте винятком були 2010 (8,5%) та 2014 та 2015 роки (відповідно 11,8% та 9,8%), що відповідає наслідкам кризових явищ в економіці, викликаними фінансовою кризою та подіями на Сході України з 2014 року.

Наслідки кризи (2009 р.) у вигляді скорочення обсягу випуску, здебільшого найбільше відчувають малі підприємства, які створюють основу конкуренції, тоді як у великих підприємств, особливо монополістів, скорочення обсягу випуску якщо і відбувається, то меншими темпами. Функціонування конкурентного середовища в Україні у 2014 році відбувалося за складних умов, коли в національній економіці спостерігалася дія низки чинників, що негативно впливала на передумови конкуренції на вітчизняних ринках. Зокрема відбулося скорочення обсягу платоспроможного попиту, зумовлене звуженням ринків збуту, девальвацією гривні, яка спричинила розкручування інфляційних процесів, погіршення фінансового результату підприємств і, як наслідок,

зростанням заборгованості з виплати заробітної плати. Водночас мало місце зменшення обсягів пропонування товарів, скорочення промислового виробництва, зменшення обсягів інвестицій та імпорту.

Динаміка капітальних інвестицій великих, середніх і малих підприємств, наведена в табл. 4.2, узгоджується з динамікою індикатора, що характеризує рівень конкуренції в економіці в додатку Р.

Зростання індикатора у 2011 році до 49,8% (на 1,5 в.п. більше ніж у 2010 р.) могло бути наслідком випереджувального зростання капітальних інвестицій (у 2 рази) на малих та середніх підприємствах (МСП) порівняно з великими підприємствами. Проте вже у 2012 році зростання капітальних інвестицій на великих підприємствах на 48% (+37 млрд грн) порівняно з 2011 роком та скорочення сумарних капітальних інвестицій МСП на 0,4 млрд грн спричинило зменшення значення індикатора до 49,2%, а у 2013 р. – до 45,7%. Скорочення капітальних інвестицій МСП у 2014 році на 21,7 млрд грн порівняно зі скороченням на великих підприємствах на 16,8 млрд грн також вплинуло на зростання питомої ваги монопольних ринків у 2014 році, хоча рівень конкуренції зріс до 47,5% (+1,8 в.п.).

Цю неузгодженість взаємозв'язку двох змінних можна пояснити тим, що події другої половини 2014 року внесли серйозні корективи в прийнятті рішень щодо розширеного відтворення суб'єктами інвестування. Можна припустити, що якби не було гарячої фази конфлікту та військових дій на сході України, то не було б і песимістичних, ба навіть безнадійних очікувань суб'єктів інвестування. З огляду на невизначеність щодо перспектив розв'язання конфлікту суб'єкти інвестування були змушені прийняти рішення щодо обмеження або припинення здійснення капітальних інвестицій, адже капітальні інвестиції – це доходи, які очікують отримати в майбутньому. А раціональний суб'єкт, яким є інвестор, навряд чи буде вкладати кошти в економіку тієї країни, де відбуваються військові дії та є туманні перспективи очікування доходів.

Таблиця 4.2

Капітальні інвестиції підприємств за їх розмірами

Роки	Капітальні інвестиції, млн грн					Приріст капітальних інвестицій									
						Усього		ВП		СП		МП		МіП	
	Усього	з них				абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.
великі підприємства (ВП)		середні підприємства (СП)	малі підприємства (МП)	з них мікропідприємства (МіП)											
2010	130764,6	59141,7	50433,5	21189,4	6511,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2011	193024,4	77953,9	80750,1	34320,4	7402	62259,8	48%	18812,2	32%	30316,6	60%	13131	62%	890,6	14%
2012	229487,2	114813	77860	36814,2	12092,2	36462,8	19%	36859,1	47%	-2890,1	-4%	2493,8	7%	4690,2	63%
2013	216986,9	104094,8	74125	38767,1	9284,2	-12500,3	-5%	-10718,2	-9%	-3735	-5%	1952,9	5%	-2808	-23%
2014	178384,9	87240	63211,1	27933,8	8681,5	-38602	-18%	-16854,8	-16%	-10913,9	-15%	-10833,3	-28%	-602,7	-6%
2015	213478,1	99170,8	78400,8	35906,5	9767,8	35093,2	20%	11930,8	14%	15189,7	24%	7972,7	29%	1086,3	13%

Джерело: розрахунки автора на підставі [57, с. 142-144]

Такими інвесторами є більшість представників МСП, які, виходячи зі своїх особливостей функціонування, є відносно більш мобільними та вільними в прийнятті радикальних рішень, виходячи з наявної економічної та політичної ситуації. Як наслідок, у 2015 році рівень конкуренції на товарних ринках скоротився до історичного мінімуму за останні 15 років – 42,7%.

Проте, з огляду на статистичні дані за 2015 р., капітальні вкладення на підприємствах усіх розмірів почали зростати порівняно з 2014 р., що може свідчити як про повернення довіри до державних інституцій та локалізації осередку конфлікту, так і про вплив цінового чинника, викликаного девальвацією гривні, яка призвела до найбільшого за 15 років рівня інфляції. Динаміка капітальних інвестицій МСП знову приблизно вдвічі перевищила їх динаміку на великих підприємствах (+23 млрд грн проти +12 млрд грн). З огляду на наявність часового лагу між зміною інвестиційних витрат та рівня конкуренції на товарних ринках, зростання капітальних витрат у 2015 році спричинило зростання значення індикатора у 2016 році до 43,4%.

Щодо рівня конкуренції в галузях національної економіки, то структурні передумови конкуренції демонструють суттєві відмінності (рис. 4.1). Традиційно висококонкурентні є ринки сільського господарства та сфера торгівлі, а найбільш несприятливою для конкуренції залишається структура товарних ринків паливно-енергетичного й гірничо-металургійного комплексів та сектора транспорту та зв'язку, де зосереджено основні ринки природних монополій [80].

Аналогічні тенденції – поліпшення структурних передумов конкуренції протягом 2000-2009 років за дещо несприятливих тенденціях у 2010-2014 роках – демонструють показники сукупного рівня концентрації в промисловості України, що характеризують частку 10, 20, 50, 100, 150 та 200 найбільших підприємств загалом виробленої продукції (табл. 4.3). Сукупний рівень концентрації в промисловості України у 2014 році був досить високий (10 найбільших підприємств забезпечували 28,2% загального обсягу реалізованої продукції, а 200 найбільших – 72,8%), тоді як зменшення рівня

концентрації спостерігалось з 2007 по 2009 роки. Аналіз тенденцій розвитку сукупного рівня концентрації у промисловості України показав, що на початок 2014 року є всі ознаки посилення значущості у вітчизняній промисловості олігопольних та монопольних ринків.

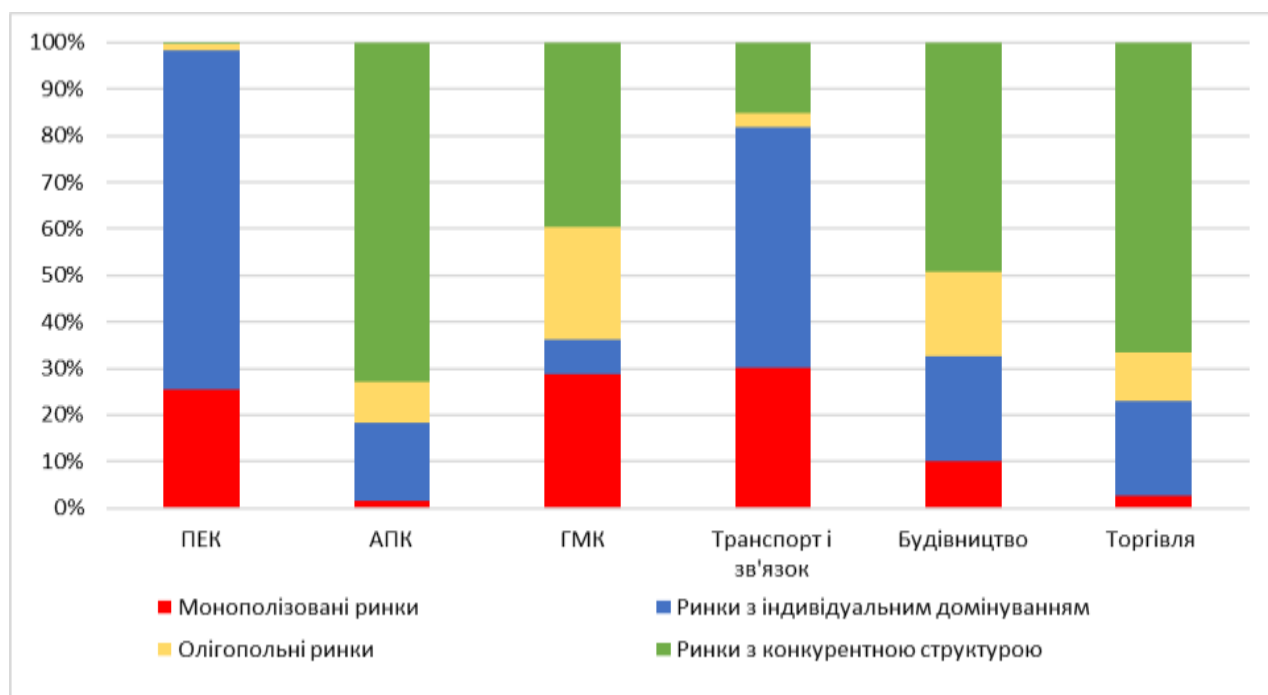

Рис. 4.1. Частки ринків із різними структурними передумовами конкуренції за секторами економіки на початок 2015 року, у відсотках

Джерело: [80]

Посткризове відновлення економічного зростання в Україні завдяки зовнішнім, і внутрішнім чинникам через стагнацію інвестиційних процесів не супроводжується якісними змінами у виробництві валової доданої вартості, про що свідчить низький рівень ринків із конкурентною структурою. Зростання інвестицій як діючих суб'єктів господарювання, так і нових, які є основою конкурентного середовища, обмежене через ряд проблем: нерівність умов конкуренції внаслідок впливу адміністративних чинників, спотворення конкуренції внаслідок «тінізації» господарювання, недобросовісна конкуренція, інституційні обмеження конкуренції.

Нерівність умов конкуренції є одним із серйозних негативних чинників розвитку підприємництва в Україні. Разом із іншими такими чинниками, як корупція, нестабільність законодавства та політична нестабільність, нерівні

умови конкуренції відзначені як серйозна або дуже серйозна перешкода для ведення бізнесу. Нерівність умов конкуренції пов'язана з неоднаковим режимом оподаткування, субсидіями і привілеями з боку держави чи місцевої влади, пільговим доступом до земельних ділянок, інфраструктури тощо. У результаті цього неефективні підприємства часто процвітають, а їх більш продуктивні конкуренти зазнають труднощів. Усупереч логіці ринкової економіки вони не в змозі витиснути чи поглинути менш ефективних суперників.

Таблиця 4.3

**Динаміка сукупного рівня концентрації в промисловості України
у 2000-2014 роках**

Ранжування найбільших підприємств	Частка найбільших підприємств в обсязі реалізованої продукції, %										
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
10	22,3	20,3	23,5	19,7	19,2	17,7	20,3	23,1	22,0	24,4	28,2
20	30	29,2	31,8	27,8	28,6	26,2	30,0	33,0	32,7	36,5	д.в.
50	42,3	41,3	43,2	40,9	42,9	40,2	44,0	46,8	47,5	51,9	д.в.
100	51,1	51,9	51,9	51,8	54,5	51,6	55,4	57,7	58,5	62,3	д.в.
150	56,1	57,5	56,9	57,6	60,4	57,5	61,1	63,3	63,5	67,3	д.в.
200	59,6	61,4	60,3	61,4	64,3	61,7	65,1	67,1	67,1	70,9	72,8

д.в. – данні відсутні

Джерело: авторська розробка на підставі звітів АМКУ [80]

Так, державні закупівлі є одним із найбільших складників сукупного внутрішнього попиту та одночасно ласим шматком для бізнесу: гарантований та стабільний ринок збуту і оплата. Якщо у 2013 р. загальний обсяг державних закупівель (місткість ринку) становив понад 280 млрд. грн. (з яких 66% – з дотриманням законодавчих вимог щодо процедур закупівель) або приблизно 19% ВВП, то у 2016 році було заплановано приблизно 550 млрд грн (з яких 46%

– з дотриманням законодавчих вимог щодо процедур закупівель) [82, с. 9] або 23% ВВП. Так, попит з боку держави дає змогу поглинати значну частину внутрішньої продукції.

Водночас недосконалість системи організації державних закупівель, системи контролю за дотримання конкуренції, а також корупція в органах влади призводять до зниження її потенціалу як чинника зміцнення й розбудови внутрішніх ринків. Зокрема, значна частина коштів держави освоювалась за процедурою закупівель в одного учасника, що не сприяє підвищенню якості продукції та зниженню її собівартості учасниками тендерів. Підвищення ефективності наявних ринків є першочерговим завданням уряду, оскільки без цього будь-яке розширення місткості чи об'ємів внутрішніх ринків супроводжуватиметься симетричним розширенням наявних проблем і перешкод, що знижуватиме позитивний ефект державної політики. Крім того, зміцнення й розбудова внутрішніх ринків мають неодмінно супроводжуватися комплексом заходів щодо підтримки вітчизняного виробника, оскільки без цього дефіцит пропозиції, яка є результатом розширення внутрішнього попиту, покриватиметься імпортною продукцією, що, зрештою, лише посилить тиск на платіжний баланс країни.

Для створення конкурентного середовища у сфері виконання державних замовлень та здійснення державних закупівель та економії бюджетних коштів у 2016 році була запроваджена електронна система закупівель. Проте результати відрізняються від очікувань миттєвих позитивних системних змін в частині динамічного поліпшення стану конкурентності в цій сфері, оскільки електронна система є лише прозорим інструментом під час проведення замовниками процедур [31]. Саме через існування у законодавстві правових норм, які виводять з-під дії Закону цілі ринки товарів і послуг, можливість застосування неконкурентної процедури закупівель не як винятку, а за правилом нагальної необхідності спотворює конкурентне середовище та негативно впливає на динаміку відкритих торгів, а отже, не сприяє ефективному використанню державних коштів у цій сфері [82, с. 13].

Також нерівність умов конкуренції забезпечуються на найбільш прибуткових ринках. З цією метою створюються державні і псевдо-приватні структури, а також обов'язкові схеми постачань із прямим обмеженням доступу на ринок. У цьому разі формуванню конкурентного середовища перешкоджають обмежений доступ до ресурсів і високі трансакційні витрати входу на ринок нових підприємств. Причому це стосується як іноземних, так і тих вітчизняних інвесторів, що не входять до владної коаліції, яка контролює відповідний ринок.

Має місце практика вибіркової підтримки державою підприємств державного й корпоративного секторів, що здійснюється як у відкритій (державне інвестування, дотації, субсидії, податкові пільги і пільгове кредитування), так і в прихованій формі (створення монопольних ніш, державні гарантії безнадійних кредитів, ціновий протекціонізм, реструктуризація заборгованості, взаємозаліки, стягування податків неліквідною продукцією тощо). Отже, втручання держави у функціонування ринкового механізму, обмеження його дії – це найважливіша причина збереження в галузі великої кількості неефективних господарств [391, с. 154].

Поряд із вибірковою підтримкою, є також практика селективної дискримінації суб'єктів господарювання органами влади. Якщо в 1994-1998 рр. середньорічна кількість зафіксованих Антимонопольним комітетом України (АМКУ) антиконкурентних дій органів влади становила 220, то у 1999-2003 рр. – 451, у 2004-2008 рр. – 737, у 2009-2010 рр. – 648, а у 2016 році – 782 (26% від загальної кількості порушень антимонопольного законодавства) [81, с. 187].

Суттєва «тінізація» деяких ринків із конкурентною структурою спотворює конкуренцію на них. У «тіньовій» сфері не діють легальні механізми захисту економічної конкуренції, унаслідок чого є підвищена ймовірність розподілу ринків, створення перешкод вступу нових учасників, інших форм антиконкурентних домовленостей. Крім того, у «тіньовій» сфері продавці й покупці значно гірше поінформовані про загальний стан попиту та пропозиції ніж у легальній, унаслідок чого продавець (покупець) навіть із фактично

незначною ринковою часткою може поводити себе стосовно непоінформованих контрагентів як монополіст.

Про обсяг «тіньового сектора» може свідчити такий факт: лише в п'яти видах економічної діяльності, для ринків яких характерна переважно конкурентна структура – сільське господарство, мисливство та лісове господарство, харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів, будівництво, готелі та ресторани, наземний транспорт, – розмір валових капітальних інвестицій перевищив у 2004 році результат від операційної діяльності в 4,2 рази. Таке перевищення є настільки великим, що не може бути пояснене ані залученням банківських кредитів, ані отриманням інвестицій з державного бюджету.

Проблема недобросовісної конкуренції, зокрема неправомірного використання ділової репутації господарюючих суб'єктів, створення перешкод та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, інших дій у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності, за наявними спостереженнями, є менш гострою ніж дві вищезгадані, проте факти виявлення численні.

Інституційні обмеження конкуренції є в багатьох галузях. Так, якщо донедавна конкуренцію на вітчизняному агропродовольчому ринку можна було визначити як досконалу, тому що вона характеризувалася наявністю значної кількості виробників, кожен із яких не мав достатнього обсягу пропозиції для впливу на ринок і ціни, то сучасні тенденції розвитку агробізнесу руйнують класичну природу цього ринку і спричиняють те, що суб'єктами конкуренції досить часто виступають не окремі підприємства, а консолідовані на підставі загальних інтересів групи компаній, які вже мають суттєву владу на агропродовольчих ринках [74, с. 20]. Процеси надконцентрації спричинили створення мегаагрохолдингів, які постачають економіці важливу для макроекономічної стабільності валютну виручку, отримуючи у відповідь м'яку реакцію держави на явні порушення в правилах землекористування, що

спричиняють виснаження землі, яка їм не належить й плата за яку є мінімальна знову ж таки через брак конкуренції. Причиною цього є панування оберненої монополії – монопсонії, наслідком якої є купівля товару за цінами нижчими, ніж за умов досконалої конкуренції. Ринок землі сільськогосподарського призначення фактично з'явився лише на початку 2000-х років, після реформування сільгосппідприємств. До того ж у більшості регіонів конкуренція за орендування землі відсутня або ж слабка, тому селяни, здебільшого змушені здавати її в оренду за суттєво занижену плату.

Негативний вплив на стан та розвиток конкуренції на товарних ринках мають також антиконкурентні дії окремих органів державної влади та місцевого самоврядування. Так, дотепер спостерігається використання окремих силових відомств для обмеження конкуренції.

Як відомо, можна боротися з наслідками, проте більший результат буде від боротьби з причинами проблеми. А в такій ситуації причина – це корупція, рентоорієнтованість посадових осіб контролюючих та силових органів, для яких використання владних повноважень є джерелом збагачення. Розв'язання цієї проблеми лежить в площині інституалізації системи контролю економічної сфери, де передбачають створення Служби фінансових розслідувань. Саме на неї повинні перекласти всі повноваження з контролю за економічним блоком від СБУ, поліції та інших структур, та створення якої саботують із різних причин.

Хоча конкурентне середовище в Україні сформоване, проте водночас інтенсивність конкуренції на різних ринках суб'єктами господарювання оцінюється від значення «досить висока» до «помірної» та «слабкої». Загалом оцінки інтенсивності внутрішньої конкуренції загалом відповідають наведеним даним щодо структурних передумов конкуренції в економіці нашої держави (43% всіх товарів і послуг реалізується за умов значної конкуренції, 43% – за умов відсутності або практичної відсутності конкуренції, а решта (приблизно 14%) – за умов помірної конкуренції (додаток У).

Динаміка структури української економіки не відповідає загальним закономірностям структурних зрушень, що відбуваються в розвинених економіках світу й полягають у зростанні частки високотехнологічних виробництв обробної промисловості, телекомунікаційних, фінансових і бізнесових послуг, а також соціально орієнтованих видів економічної діяльності, випереджальному розвитку наукоємних, високотехнологічних галузей. Натомість в Україні сформувалася неефективна структура економіки з високою ресурсо- й енергоємністю виробництва, надмірним екстенсивним розвитком добувної промисловості, відсталістю агропромислового сектору, низьким рівнем інноваційного виробництва, відставанням розвитку інфраструктури, відірваністю фінансового сектору від реальної економіки, неефективним функціонуванням секторів, що забезпечують соціальний розвиток.

Політична залежність, процесуальна невизначеність, недостатнє фінансування й брак кваліфікованих і незалежних кадрів не можуть забезпечити ефективну роботу АМКУ, роблячи його інструментом розправи із конкурентами. Тому забезпечення незалежності, процесуальної визначеності, достатнього фінансування для найму кваліфікованих незалежних кадрів із гідною оплатою їх праці зроблять із АМКУ адвоката конкуренції на товарних ринках. Це також створить позитивний імідж АМКУ як в країні, так і за її межами.

Виникає потреба у інституціоналізації захисту конкуренції через запровадження інституту експертів при міністерствах та відомствах, які здійснювали б інвентаризацію чинної законодавчої бази й рішень, що приймаються, на предмет відповідності конкурентного законодавства. Також крім постійного моніторингу на предмет відповідності правилам конкуренції прийнятих законодавчих актів та тих, які приймаються, виникає потреба в розробці механізму запобігання прийняттю законів, що негативно впливатимуть на конкуренцію.

4.2. Детінізація економіки як інституціональна передумова інвестиційної активності

Тінізація економіки як об'єктивне явище є об'єктом дослідження і в розвинених країнах, і в країнах, що розвиваються. Однак у різних країнах на різних етапах їх економічного розвитку процеси тінізації мають неоднакові рівні впливу: від такої, що завдавала незначну шкоду для економіки, до масштабів, загрозливих для загалом національної безпеки. Так, у новій редакції Стратегії національної безпеки України серед найнебезпечніших загроз національній безпеці у внутрішньому безпековому середовищі визначено «...відносно високий рівень тінізації економіки, криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів, деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес» [287].

Тіньова економіка є однією з головних форм вияву інституціональної деформації інвестиційної та загалом економічної безпеки будь-якої країни. Тому на часі здійснення активної системної наукової розвідки, розроблення як практичних моделей оцінки істинного рівня тінізації, так і шляхів його зниження [28].

На сучасному етапі наукових дискусій щодо сутності тіньової економіки суперечок не викликає хіба що факт об'єктивності її існування, неминучої наявності в будь-якій розвинутій економічній системі. Актуальність розробки підходів та інституалізації процесу детінізації економіки для України для забезпечення високого рівня інвестиційної безпеки сьогодні визначається ще тим, що тінізація економіки, тобто перерозподіл грошових потоків із легальної економіки до її тіньового сегмента спричиняє деструктивні процеси у сферах:

- інвестиційної безпеки – скорочення обсягів інвестицій та оборотних коштів, перерозподіл прав власності, привласнення результатів інвестиційного процесу третіми особами, скорочення інвестиційного потенціалу через відтік капіталу;
- фінансової безпеки – посилення процесів криміналізації фінансово-економічних відносин;

- бюджетно-податковій безпеці – деградація бюджетної системи внаслідок маніпулювання бюджетними ресурсами та державною власністю, ухилення від сплати податків й інших обов'язкових платежів;
- соціальної безпеки – зростання диференціації населення за рівнем доходів, зuboжіння критичної маси населення;
- економічної безпеки – загальне зменшення добробуту населення та втрата факторів економічного зростання.

Тіньова економіка має, насамперед, макроекономічну природу і є реальною загрозою економічної безпеки держави. Вона виникає з появою перших держав та безпосередньо перегукується з існуванням державної форми організації суспільного життя. Виходячи з об'єктивності цього явища, можна стверджувати, що тіньова економіка – це alter ego національної економіки з власним стійким та ефективним інституціональним середовищем. Класичним визначенням тіньової економіки є її тлумачення як складного соціально-економічного явища, представленого сукупністю неконтрольованих і нерегульованих, як протиправних, так і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [28, с. 90].

У більшості публікацій застосовують поділ тіньової економіки на такі блоки [305, с. 44]:

- *неофіційна економіка (тіньова, незареєстрована)*, до якої входять усі легально дозволені види економічної діяльності в межах яких мають місце необліковане офіційною статистикою виробництво товарів і послуг та приховування цієї діяльності для ухилення від сплати податків, внесків на соціальне забезпечення та додержання стандартів із мінімального розміру заробітної плати, максимальної тривалості робочого дня, стандартів безпеки та санітарних норм, від окремих адміністративних процедур, таких як заповнення статистичної звітності й інших адміністративних форм;

- *неформальна економіка (необлікована)*, яка охоплює сукупність соціально-нейтральних та соціально-позитивних неоподатковуваних джерел доходів громадян, отримуваних від невраховуваних і звільнених від оподаткування державою видів економічної діяльності (робота на присадибних ділянках, ремісництво, малоповерхове будівництво громадян, епізодичне отримання чайових, догляд за дітьми, епізодичне прибирання житла за плату, випадкові епізодичні підробітки з незначною платнею, доходи, отримані з джерел із пільговим режимом оподаткування тощо);

- *протизаконна економіка (кримінальна, підпільна)* характеризується забороненим виробництвом товарів і послуг, продаж і володіння якими заборонено законом та видами виробничої діяльності, які звичайне є дозволеними, але стають незаконними, якщо здійснюється виробниками, що не мають на це дозволів; сукупність соціально-негативних джерел тіньових доходів та конгломерат антисоціальних, відтворювально-прогресуючих, надпотужних джерел накопичення тіньових капіталів, отриманих за рахунок скоєння суспільно-небезпечних криміналізованих чи некриміналізованих, нелегальних або псевдолегальних діянь у сфері цивільно-оборотних відносин.

Відповідно до міжнародних рекомендацій (рішення Міжнародної Конференції статистиків ринку праці 1993 р., СНР-1993) для адекватного визначення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, застосовується наступна класифікація: тіньова економіка, неформальна, протизаконна та інша [147]. Одночасно до іншої відносять виробництво для власного кінцевого використання, чайові, заробітна плата в натуральній формі.

Крім традиційних підходів до визначення характеру тіньової економіки, В. Предборський пропонує характеризувати за двома типами її зростання: I тип – паразитарно-компенсаційний характер тіньового зростання та II тип – криміногенно-інноваційний характер тіньового зростання [238, с. 12-13]. Якщо при I типі тіньова економіка має ознаки природного інституту та може виконувати у певній мірі компенсаторну функцію задоволення тих суспільних потреб, які не в змозі задовольнити офіційна економіка (так званий легкий

варіант тінізації), то тіньова економіка II типу зростання – це спеціально створений штучний інститут, механізмом самовідтворення якого є гібридизація влади і бізнесу (жорсткий варіант тінізації). Виникнення форм тіньової економіки I типу – це реакція на протиріччя, які виникали в регульованій державою економіці. На відміну від цього типу, поява інноваційних форм тіньової економіки II типу є результатом не тільки суспільних протиріч, але й передусім тіньового, паразитарного менталітету та інтересу менеджменту бюрократично-корупційних вищих ланок державного управління. Формами прояву такого типу є системна тінізація приватизаційного процесу, формування конвертаційних центрів, офшоризація економіки, розкрадання бюджетних ресурсів, тіньове рефінансування банків з подальшим їх банкрутством, непрозорі системи субсидій та субвенцій.

Серед сучасних найбільш розповсюджених форм прояву тінізації в економічній сфері можна спостерігати як форми «легкої» тінізації: мінімізація податкових зобов'язань, ухилення від оподаткування, так і форми жорсткої тінізації: виведення коштів за межі України, легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та порушення в системі бюджетних видатків [17].

Розміри та масштаби тіньової економічної діяльності суттєво впливають на обсяги і структуру ВВП, спричиняють спотворення офіційних даних про його величину. Занадто високий рівень тінізації економіки вкрай негативно діє на інвестиційну привабливість, імідж країни, її конкурентоспроможність, ефективність структурних та інституціональних реформ.

Оскільки тіньова економіка має об'єктивний характер, а значить є в будь-яких економічних системах, тому для розуміння рівня небезпеки має йтися мова про порогове (критичне) значення тіньової економіки, що загрожує національній економічній безпеці. Таким критичним рівнем є 30% офіційного ВВП [243].

Країни із перехідною економікою мають певну специфіку передумов тінізації економіки. Сутність цієї специфіки зумовлена незавершеністю процесу глибинної трансформації інституцій минулої соціально-економічної системи в

ефективні інститути ринкової економіки у широкому значенні цього поняття, яке охоплює ринкову культуру та поведінкові аспекти. Серед чинників самовідтворення тіньової економіки в Україні можна віднести наступні:

1. Кризу державного управління економікою, яка, на наш погляд, проявляється у повільному темпі інституціональних, структурних та економічних перетворень. Причиною цьому є також низька якість професіоналізму в ініціації та наявності державницької позиції при виконанні функцій державного регулювання. Відсутність повноцінного ринкового середовища та недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самотійно розбудовувати неформальні механізми взаємної співпраці. Як наголошують фахівці Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, у разі якщо стратегію держави, що здійснює ринкові перетворення, починають сприймати як загрозу економічній безпеці суб'єктів мікро- та нанорівня – підприємств і населення, знижується зацікавленість останніх у забезпеченні стабільного економіко-правового середовища, а отже, відносини між державою, підприємствами й населенням втрачають спільний базис, їхні стратегії суперечать одна одній, що спричиняє формування таких загроз, як тінізація, криміналізація та поширення корупції [292; 234].

2. Відсутність системності та дієвості заходів детінізації, переважання «м'якої» моделі боротьби з тінізацією з характерними ознаками вибіркової та для політичної розправи, не дають бажаних позитивних результатів, погіршуючи підприємницький клімат в Україні. Існування таких недозаходів боротьби провокує відтворення тіньової економіки як системи шляхом залучення нових суб'єктів до зазначеної діяльності через неспроможність та/або незацікавленість контролюючих та регулюючих органів мінімізувати її рівень.

3. Неєфективність управління державною власністю і захисту прав власників спричиняє «організаційний вакуум», коли держава частково самоусувається від стратегічного управління економічною сферою через

«зрощування» з нею бізнесу. Такий процес спричиняє поширення тіньових, корупційно-кримінальних псевдоринкових відносин і різних форм «захоплення держави», тобто встановлення бізнесовими структурами на вищих рівнях влади тіньового контролю за прийняттям рішень на користь власного бізнесу, а також «захоплення бізнесу», тобто набуття представниками органів влади різних рівнів тіньового контролю за бізнесом для отримання колективної або індивідуальної ренти (хабара, «відкату» чи іншої форми участі в прибутках) [72].

Форсована приватизація відсунула на другий план вирішення питання захисту прав власників та ефективного управління державним і комунальним майном. Зокрема серед акціонерних товариств, пакети акцій яких перебувають в управлінні держави, збиткових набагато більше, ніж у середньому по Україні. Загалом держава може володіти капіталом та здійснювати інвестиційну діяльність, якщо має на меті досягнення однієї з двох цілей: фінансової, що пов'язана з отриманням прибутку на вкладений капітал, або соціальної, що пов'язана з виконання соціальної місії. Згідно з рекомендаціями Організації економічної співпраці та розвитку держава може володіти підприємством передусім для задоволення суспільних потреб; отримання прибутку не входить до переліку можливих цілей державної власності.

Абсолютно логічним є те, що якщо держава володіє підприємствами для отримання прибутку, то норма прибутковості повинна бути не нижча від тієї, яку генерують приватні підприємства. Є два випадки, коли прибутковість може бути нижча: використання власних коштів для виконання соціальної місії, тобто так зване внутрішнє субсидювання соціальної сфери, або неефективність підприємства. Соціальна місія може бути пов'язана із виконанням «зобов'язань щодо надання суспільних послуг», які виникають, коли ринку не вигідно надавати певні види послуг, проте держава вирішує гарантувати їх надання всім громадянам й готова платити за це: забезпечувати транспортним сполученням віддалені населені пункти, доставляти туди пошту й електроенергію. Загалом, основною причиною потенційної неефективності державних підприємств –

використання їх у політичних цілях і корупція. Через обмежений контроль із боку кінцевого бенефіціара – народу України (проблема принципала-агента) менеджмент може діяти не в інтересах держави, а у власних інтересах або інтересах політиків, укладаючи не вигідні для підприємства угоди.

Корупція на державних підприємствах є один із видів захоплення держави, оскільки виведені з цих підприємств гроші за різними схемами йдуть на фінансування виборів та ЗМІ, таке захоплення негативно впливає не лише на ефективність підприємств, а й на політичну конкуренцію та ринок ЗМІ [78]. Корупція на державних підприємствах відбувається переважно за класичною схемою: закупівля за завищеними цінами, реалізація продукції через посередника, якому вона спершу продається за заниженими цінами, оплата неіснуючих товарів або послуг, розкрадання майна [316; 324]. Приватний тіньовий сектор найчастіше експлуатує промислові потужності високорентабельних державних підприємств, зумовлюючи їх некомпенсоване інвестиціями прискорене зношування і позбавляючи державу належних доходів.

Загальні принципи ринкової економіки, коли збиткові підприємства банкрутують і на їх місці з'являються нові, більш ефективні, у реаліях нашого інституціонального середовища не діють через те, що, здебільшого, збереження збиткових підприємств є виявом державних монополій, прибутковість яких залежить від того, які тарифи встановить регулятор, елементом захисту приватної власності від рейдерів, прикладом залучення підприємства до тіньового сектору, звідки надходять доходи, що компенсують фактичні операційні витрати (за умови функціонування цього підприємства тривалий період і накопичення збитків).

4. Зловживання монопольним становищем та загалом монополізація галузей засобами нечесної конкуренції та шляхом впливу на законодавчий орган з метою збереження монопольного становища.

5. Системні вади в адмініструванні податків. Якщо ставки оподаткування в Україні порівняно з іншими країнами ще є конкурентоздатними, то збереження

традиції приховувати доходи від оподаткування є способом формування спеціального «фонду страхування на випадок перевірки». Податковий тиск та неефективне податкове адміністрування спричиняють те, що прагнення держави легалізувати тіньові капітали та залучити їх до реальної економіки не набуває ефективного втілення. Складна податкова система створює як стимули для ухилення оподаткування, так й можливості мінімізувати податкові платежі завдяки багатьма легальними способами [143]. Для забезпечення реалізації інвестиційної діяльності виникає потреба у схемах, які відіграватимуть роль певного компенсатора, який дозволить підприємствам підвищити ефективність інвестиційної діяльності та знизити податкове навантаження. Так, однією із схем мінімізації податкових платежів під час імпорту інвестиційних товарів є зниження митної вартості. Підприємства, які виводять фінансові ресурси з України для мінімізації податкових зобов'язань частково повертають їх не тільки у вигляді прямих та портфельних інвестицій, а й у складі вартості основних засобів. Продукція інвестиційного призначення, яка імпортується в Україну за заниженою вартістю, частково оплачується за рахунок коштів, акумульованих за межами вітчизняної економіки, тому поряд із низкою негативних ефектів, включаючи розмивання бази оподаткування та зниження керованості економіки, в умовах низької якості інвестиційного клімату в країні такі капітали відіграють певну позитивну роль у її економічному розвитку. Неспроможність держави створити сприятливі умови інвестування бізнес компенсує, використовуючи інструменти агресивного податкового планування.

6. Фондова та кредитна неспроможність. Не розвиненість та не популярність такого ринкового інституту як фондовий ринок, слабкий розвиток кредитного ринку, багаторазове переважання власних коштів над запозиченим та залученим капіталом в джерелах фінансування капітальних інвестицій, переважання неформальних комунікацій з потенційними приватними інвесторами не створює стимулів приватним підприємствам звітувати про свої прибутки, щоб залучити масового інвестора. Також не створюють зацікавленості у підприємств у повному та чесному розкритті фінансової

звітності, зокрема реального розміру прибутковості, недосконала система захисту прав кредиторів, високі відсоткові ставки, відсутність неперсоніфікованої довіри між економічними суб'єктами.

7. Незбалансованість державної регуляторної політики. Бюрократична тяганина у прийнятті рішень місцевими та центральними органами виконавчої влади, нечітке визначення прав і обов'язків держави та суб'єктів підприємницької діяльності відштовхують учасників ринкових відносин від партнерства (діалогу) з державними органами і посилюють мотивацію до нелегальної діяльності.

8. Недосконалість бюджетної політики. Тінізацію бюджетної системи посилює також неналежний контроль за виконанням видаткової частини державного бюджету, його недостатня прозорість, численні випадки порушень бюджетної дисципліни, зловживань та нецільового використання державних коштів.

9. Деформація структури зайнятості. У тіньовому секторі відсутні будь-які гарантії щодо працевлаштування, оплати праці, соціального страхування та безпеки праці. Неформальний сектор на українському ринку праці значний і він збільшується, незважаючи на економічне зростання. Зростання неформальної зайнятості виступає зворотним боком поступового скорочення формального сектора, вкрай чутливого до низької якості інституційного середовища. До чинників, що сприяють розвитку тіньового сектора у сфері зайнятості, можна віднести: високі податки (прибутковий, єдиний соціальний внесок та інші); високий рівень безробіття викликаний скороченням реального сектору економіки; недосконалість законодавства. З іншого боку, зайнятість у неформальному секторі в регіонах, постраждалих від збройного конфлікту є можливістю людей вижити в складній а також сприяє розвитку нових підприємницьких здібностей людини, більш повній реалізації її здібностей до праці, а також до виконання функцій адаптації робочої сили до сучасних ринкових умов.

10. Недоліки в діяльності судової влади. Чи не найвагомішою причиною тінізації економіки є не стільки неефективність механізму виконання судових рішень, скільки посилення тенденції до протиправного використання механізмів судових рішень для перерозподілу власності, у тому числі силових поглинань з використанням рейдерства. Основними чинниками рейдерства в Україні є: слабкість правової системи; недосконалість судової влади; корумпованість органів влади; відсутність державних інститутів, які б ефективно захищали права власника; низький рівень правової культури; правовий нігілізм як у суб'єктів господарювання, так і представників органів влади тощо. На практиці незаконне привласнення загрожує як українським, так і іноземним підприємствам, а відтак, самі факти рейдерства та силового перерозподілу власності є негативними сигналами для потенційних інвесторів та перешкоджає припливу прямих іноземних капіталовкладень [168, с. 70].

11. Опортуністична рентоорієнтована поведінка (корупція). Унаслідок непрозорості системи взаємовідносин між суспільством та державою формуються та ефективно діють корупційні «ринки» державних послуг та суспільних благ, зокрема: адміністративно-господарських рішень, державних посад, землі, державних закупівель, державних привілеїв, державного захисту прав та свобод громадян, освіти і охорони здоров'я. Відбувається тінізація виборчої системи тощо. Ще одним чинником сприяння тінізації є стійкість традицій і звичок, зокрема традиція вирішувати переважну більшість питань з посадовцями або службовими особами за допомогою корупційних схем. Така ситуація спричиняє встановлення корумпованих зв'язків з політичним істеблїшментом, що призводить до розмивання морально-правових засад соціальної держави, правового нігілізму значної частини чиновників, співробітників правоохоронних органів, а також до масового поширення протиправних норм поведінки.

Отже, окреслені чинники самовідтворення та розвитку тіньової економіки серед всіх інших сфер [133], спричиняють наступні негативні наслідки в інвестиційній сфері тим самим знижуючи рівень інвестиційної безпеки:

- зниження загального рівня внутрішньої інвестиційної активності;
- орієнтування економічних суб'єктів на ті види економічної діяльності, які менш чутливі до недосконалості інституціонального середовища, не потребують значних фінансових впливань з боку фондового або кредитного ринків;
- зменшення інтересу потенційних стратегічних іноземних інвесторів до українських підприємств, що значно гальмує процеси приватизації та фінансового оздоровлення виробництва;
- скорочення інвестиційного потенціалу через втечу капіталу за кордон з метою зміни юрисдикції, приналежність до якої створює захисні умови здійснення господарської діяльності.

Все це об'єктивно зумовлює активні дії щодо формування цілісної системи дій, спрямованої передусім на подолання та викорінення причин і передумов тіньових явищ та процесів, тобто детінізації економіки. Варто зазначати, що в Україні крім економіки тінь розповсюджується і в соціальній сфері, що негативно позначається на формуванні соціально-політичної системи, тобто відбувається формування тіньового суспільства або, за визначенням В. Предборського тіньового паралельного парасуспільства [238, с. 12]. Серед основних характеристик тіньового парасуспільства в контексті нашого дослідження варто виокремити закритість, непрозорість, монополізованість, асиметричність умов господарювання з переважанням неформальної інституціоналізації над формальними інститутами та паразитуючою поведінкою основних адміністративно-економічних суб'єктів. Тому, коли йдеться мова про процеси детінізації, то вони повинні бути комплексними, мати стратегію та охоплювати не тільки економічну сферу, але й загалом детінізацію суспільства.

Результативність процесу детінізації економіки залежить від спроможності держави використовувати метод «батога та пряника», де пряником є створення безпечних, стабільно сприятливих умов для нарощування суб'єктами господарювання економічної й інвестиційної активності у легальній економіці,

функціонуючи з дотриманням принципу дотримання добросовісної економічної конкуренції на ринку, а батою – створення несприятливого інституціонального середовища для функціонування суб'єктів господарювання в тіні. Тільки за умов, коли «ціна легальності» для економічних суб'єктів буде значно нижчою за «позалегалю», суб'єкти підприємництва будуть виходити на «світло». Виведення на «світло» тінювих капіталів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу і ступеня його реалізації, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, сприятиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, зміцненню економічної безпеки держави [20, с. 189].

Якщо тиск на великий бізнес фактично ніде у світі не завершувався успіхом, оскільки оптимізація прибутку завжди буде його природною ідеологією, то скоротити корупційну складову в державному апараті можливо. На сьогодні серед теоретиків та політиків широко розповсюджено сприйняття детінізації як набір спеціальних заходів, а не як процес, що приносить результати лише за умови послідовної роботи на рівні державних органів, громадськості і бізнесу.

Так, для забезпечення загального покращення інвестиційного та підприємницького клімату з огляду на чинники тінізації можна виокремити наступні пропозиції щодо детінізації економіки:

1. Блок стратегічного планування:

- а. попри наявну нормативну базу в державі, не лише ефективної, а й будь-якої цілісної *системи стратегічного планування* досі не розроблено. Жоден з нормативно-правових документів, як і їх сукупність, не пропонують цілісного механізму стратегій і програм соціально-економічного розвитку країни. За експертними оцінками, нинішня система планування державної політики в Україні є результатом спонтанного процесу поєднання державних планів радянських часів, партійних програм – здебільшого ідеологічних, декларативних і не пов'язаних з ресурсними обмеженнями – з формуванням

щорічних планів (програм дій уряду) на підставі бюджетних пріоритетів, що мають тактичний характер [293]. Це, своєю чергою, призводить до зниження мотивації до довгострокового інвестування та зростання привабливості видів економічної діяльності з швидким оборотом капіталу;

b. залучення до реалізації стратегії представників міжнародних організацій, що спеціалізуються на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства;

2. Фіскальний блок:

a. надання пріоритетності в регулюючій функції податків над фіскальною, трансформували розуміння прибутку підприємства не стільки як об'єкт фіскалізації, а як фактор розширеного відтворення підприємства та економіки загалом. Тому з позиції інвестора дуже гостро постає питання трансформації податку на прибуток на *податок на виведений капітал*. Це дасть можливість збільшити власні ресурси для розширеного відтворення;

b. забезпечення прозорості в процедурах, пов'язаних з *адмініструванням податку на додану вартість* (експортне, бюджетне відшкодування);

c. подолання тіньових явищ в системі митного регулювання, коли вже на митниці відбувається передекларування товару на той, на який нижчі мита, за «сприянням» представників СБУ, поліції, Держприкордонслужби та ГПУ [11]. Таким схемам може завадити *системний електронний обмін інформацією між митними органами в режимі реального часу*. Побудова обміну інформації на платформі блокчейн дозволить підвищити контроль за пересуванням товару через кордон, а також як транзиту територією України. Встановлення належного ступеня довіри між митними органами різних країн та обмін інформацією про проведений контроль дозволить виключити дублювання форм контролю та втрати часу, які пов'язані з цим;

d. зменшення єдиного соціального внеску з одночасним *запровадженням 3 рівня пенсійної реформи* та запровадженням податкових стимулів щодо активізації недержавного пенсійного страхування. Одночасно

необхідно проводити роз'яснювальну кампанію серед населення щодо механізмів нарахування пенсії від держави;

3. Блок фінансового контролю:

а. *забезпечити безумовність здійснення державних закупівель через платформу ProZorro* та обмежити випадки, коли купівля за кошти державного бюджету здійснюється у одного постачальника, не у конкурентний спосіб;

б. *підвищення прозорості діяльності НБУ* в питаннях державної підтримки банків, а *Міністерства фінансів та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб* в питаннях ефективного управління активами банків, що ліквідуються;

с. з метою урегулювання діяльності на небанківському фінансовому ринку та з метою захисту інвесторів від зловживань на ринках капіталу консолідувати функції контролю та нагляду за суб'єктами названого ринку між НБУ та Національному банку України та Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку;

д. стимулювання поширення культури безготівкових розрахунків та зменшення максимальної величини розрахунку в готівковій формі;

4. Правовий блок:

а. забезпечення дієвого захисту та державних гарантій прав власників й інвесторів;

б. реформування судової та правоохоронної системи задля забезпечення гарантій справедливого суду та виконання судових рішень, підвищення професіоналізму судових та правоохоронних органів, посилення незалежності від політичних процесів, зміцнення ролі конституційного правосуддя та забезпечення прозорості та неупередженості судових процесів із одночасним дієвим механізмом відповідальності за прийняті протиправні рішення;

5. Регулюючий блок:

а. реальне і радикальне спрощення реєстрації бізнесу та підвищення прозорості дозвільної системи щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо в інноваційній сфері, розвиток партнерства держави й бізнесу.

б. переведення всіх електронних державних даних (реєстрів прав власності, зокрема) на технологію блокчейн (від block — блок, chain — ланцюг) – розподілена база даних, яка підтримує перелік записів, так званих блоків, що постійно зростає), яка максимально звужує асиметрію інформації, забезпечуючи при цьому повну поінформованість суб'єктів відповідних угод та уникнення спекулятивно-корупційних проявів. Неможливість втручання щодо уже накопичених даних зумовлюють змістовну непорушність усіх попередніх угод та операцій конкретного суб'єкта;

б. Освітній блок: підвищення правової культури та фінансової грамотності з метою розпізнавання та недопущення появи та розповсюдження кримінальних структур у фінансовій та інших сферах (наприклад, фінансових пірамід).

Пункти 2d, 5b та 6, незважаючи на свою м'якість, можуть бути дієвими в довгостроковій перспективі, тому є актуальними і необхідними. Щодо такого специфічного заходу детінізації як політика амністії тіньового капіталу некримінального походження, то світовий досвід свідчить про його неефективність на тлі тотальної недовіри до державних інституцій. Доки інвестори будуть бачити, що інтереси крупного власника краще захищені в Європейському союзі, США, доти грошовий потік в напрямку цих країн буде зберігатися. Реалізація названих та інших заходів, спрямованих на подальшу детінізацію економіки, сприятиме не лише формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку економіки, легалізації капіталу, процесу демократизації економіки і суспільства загалом, а й значному підвищенню конкурентоспроможності економіки та усуненню реальних загроз інвестиційній, економічній і загалом національній безпеці держави.

4.3. Протидія інституціоналізації опортуністичної поведінки суб'єктів інвестиційного процесу в контексті забезпечення інвестиційної безпеки

Тіньова економіка тісно пов'язана з іншими деструктивними виявами, які взаємозумовляють одна одну та формують певну систему причинно-наслідкових зв'язків, наявність яких може суттєво підвищувати результат реалізації будь-якої конкретної загрози. Однією з таких систем є ланцюг «опортуністична поведінка (корупція) – тінізація економіки». Він відображає взаємозв'язок цих явищ: тінізація економіки, тобто господарювання не за нормами чинного законодавства породжує відповідну поведінку економічних суб'єктів та ціннісні орієнтири щодо цих норм, тобто їх не сприйняття. З іншого боку, не бажаючи дотримуватися чинного законодавства, економічні суб'єкти формують навколишнє середовище на базі деструктивних цінностей, де панує тотальна недовіра, які, водночас, породжують тінізацію економіки. Опортуністична поведінка та корупція як особлива її форма під час взаємодії політичної влади і бізнес-структур збіднює країну й ослаблює демократичні інститути, а це спричинює сповільнення господарських операцій, здороження інвестиційного процесу, зростання ризику втрати власності та до збільшення частки тіньового сектора в економіці країни. Антиподом же опортунізму є неперсоніфікована довіра, яка, будучи конструктивним інститутом, виконує чи не найголовнішу функцію – мінімізацію трансакційних витрат. Тому виявлення причин опортуністичної поведінки та форм її вияву дасть змогу вибудувати механізми її протидії.

Опортуністична поведінка (далі - ОП) є ні чим іншим як виявом деструктивного процесу в самоідентифікації членів суспільства, коли в них переважають агресивність, жадібність, прагнення до самоомани, брехливість тощо, тоді як в нормальному вияві виявляється в позитивних соціальних прагненнях до таких цінностей, як справедливість, щедрість, турбота, істина тощо. Сучасному українському суспільству притаманні несприятливі тенденції у сфері суспільної свідомості, зокрема поширення морального та правового нігілізму. Моральність поступово перестає бути суттєвою перешкодою в

мотиваційних процесах, які детермінують різні правопорушення. Обман, завдання шкоди особі, суспільству та державі втрачають статус соціально неприйнятних форм поведінки й набувають статусу норми [293, с. 90].

Більшість протиправних діянь, які утворюють інфраструктуру тіньової економіки, є умисними. Тобто переважають у суспільстві правовий нігілізм і настанова на можливість порушувати закон для задоволення власних інтересів, зокрема фінансової спрямованості. Із цього приводу дослідники зазначають: «Якщо держава грубо зневажає інтереси приватних осіб на користь міфічного публічного інтересу, громадяни (суспільство) відповідають у такий спосіб – ігнорують інтереси держави й ті правила, які вона встановлює у сфері економічної (зокрема фінансової) діяльності» [64, с. 142].

Загалом ОП визначається всіма дослідниками як негативний тип соціальної поведінки з широким спектром дії – від морально-етичного до кримінального характеру, який має логічні негативні соціально-економічні наслідки. За Оксфордським словником до опортунізму ми можемо відносити всі випадки, коли актор порушує принципи – формальні або неформальні угоди (норми) [367].

Так, в статті «Інституційні основи опортуністичної поведінки в аграрній сфері» (автори О. Мороз, Н. Карачина та інші) зазначається, що віднесення поведінки до опортуністичної ґрунтується на дуалізмі соціальних оцінок «очікування певної поведінки – реальної поведінки». Відповідно ступінь опортунізму визначається відмінностями між очікуваною поведінкою і реальною: що більші відмінності, то сильніший опортунізм [157].

На нашу думку, поняття «очікувана поведінка» є дещо нечітке, адже очікування має в собі суб'єктивне оцінювання. Так як люди різні, то і поняття «очікувана поведінка» щодо поведінки іншого суб'єкта ними буде охарактеризована по-своєму: у декого завищено очікування, у декого – занижено. Тому в процесі оцінки поведінки слід використати інструментарій економічної теорії з позиції нормативного та позитивного підходів: «поведінка, яка повинна бути (нормативний характер) – реальна поведінка (позитивний

характер)». Звичайно, нормативний характер поведінки, якою вона повинна бути, визначається на підставі неформальних (менталітет, цінності, норми) та формальних (законодавство) інститутів, тому і визначення ОП різними науковцями має такий широкий спектр.

Так, наприклад, несприйняття підприємницької діяльності як продуктивної протягом 70-ти років у час панування адміністративно-командної системи, під час здійснення трансформації економічної системи в ринкову сформувало у суспільстві хибну думку про її сутність та роль. Як зазначає З. Варналій, «відсутність позитивної суспільної думки стосовно підприємницької діяльності стримує розвиток цього процесу» [26, с. 25]. У масовій свідомості громадян закріпився стереотип про асоціальну функцію підприємництва, як спекуляції або здирництва. Цей стереотип підтримується і через засоби масової інформації та інші канали комунікації. У такому разі ми маємо приклад того, що негативна суспільна думка про підприємництво, яке в усьому світі є базисом економічного зростання та локомотивом реформ, створила настільки токсичне середовище, що єдині, хто міг дійсно вижити, – це ті, з ким асоціювалося підприємництво до того часу: представники торгівлі товарами широкого вжитку (не виробництва, не тим більше виробництва інноваційної та наукоємної продукції). Так, ми маємо приклад конфлікту цінностей поколінь або інституціональних середовищ: те, що є цінністю за одних інституційних умов (підприємництво в умовах ринкової економіки), не є таким в іншому середовищі (підприємництво в адміністративно-командній економічній системі та в період трансформації до ринку).

За умов, що особи, які здійснюють управління та мають розпорядчі функції, не є носіями відповідних до середовища цінностей, їх відношення до інститутів, що актуальні місцю і часу, буде залишатися ворожим. Деякою мірою можна спостерігати такі процеси в діяльності представників влади (як центральної, так і місцевої) щодо підприємців (бізнесу), яких бачать передусім як об'єкт безперервної генерації доходів, а отже джерело не тільки податкових платежів і як суб'єкта, який зобов'язаний бути вдячним безпосередньо

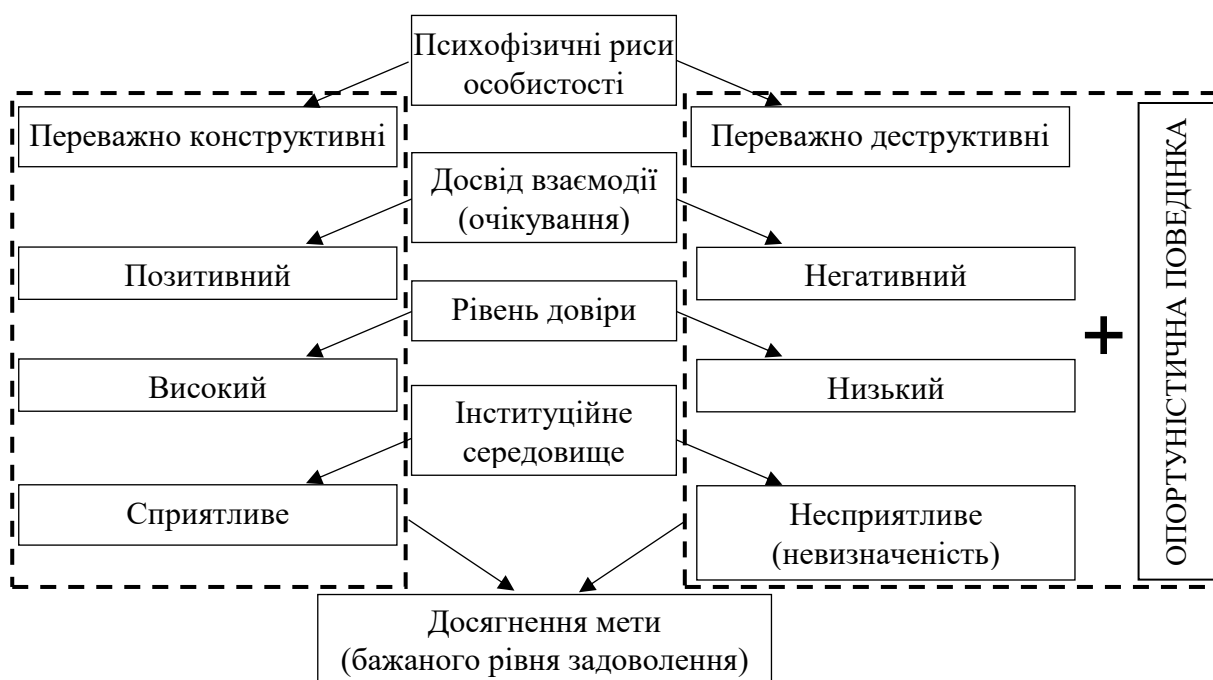

Рис. 4.2. Загальні передумови опортуністичної поведінки

Джерело: авторська розробка

керівному органу за надані можливості (а не створені сприятливі умови) для функціонування його бізнесу.

Серед передумов ОП відносять вплив психологічних та соціальних детермінантів. З одного боку, форми ОП є продуктом інституційного середовища, що склалося, і свідомої діяльності людини, що пояснює її соціально-економічний характер. З іншого боку, така поведінка суто індивідуальна і залежить від психофізіологічних рис особистості (рис. 4.2).

Так, успішність економічної поведінки індивіда визначається широтою і різноманітністю відомих йому варіантів пристосування до інституційного середовища. Слабка пристосованість людини як біологічної істоти до природних умов є передумовою для формування нею адаптивної соціокультурної сфери [263, с. 30], що є механізмом вимушеної компенсації, який полегшує процес імітації найбільш адаптивної поведінки, а також забезпечує регулятивну і контрольну функції. Як зазначає В. Мельников, уміння використовувати евристичні алгоритми і знання поведінкових патернів, що дають змогу впоратися з типовими для даної інституційної системи

проблемами, забезпечує індивіду більш високий рівень задоволеності, включаючи прийнятний рівень корисності або доходів [144, с. 94].

Серед причин опортуністичної поведінки індивідуального суб'єкта розрізняють:

- невідповідність можливостей до потреб та відповідно слабка пристосовуваність до інституційного середовища: ОП – компенсаційний механізм;
- постійне відтворення ситуацій протягом життя, коли є «непереборні» труднощі на шляху до досягнення мети: ОП – адаптаційний механізм;
- низький рівень взаємної довіри сторін і негативні очікування, пов'язані з високою ймовірністю підступності контрагентів: ОП – пристосувальний (випереджаючий) механізм, створює інституційну пастку.

Отже, ОП хоча безпосередньо не порушує чинного законодавства, вона є проблемою в морально-етичному полі. Незважаючи на те, що стало причиною її виникнення (як обрана стратегія (свідома дискреційна діяльність), так і захисний механізм), вона генерує поведінкову невизначеність, несприятливий відбір учасників торгів і ринкових стратегій, виникнення ризику безвідповідального і недобросовісного виконання угод. У підсумку, вона блокує можливість ефективної господарської діяльності, реалізації довгострокових інвестиційних проектів, появи нових інвестиційних суб'єктів, які не здатні функціонувати в токсичному середовищі, тому і є загрозою інвестиційній безпеці [183].

Тому підвищення ефективності господарської діяльності залежить від здатності виявляти чинники формування і самовідтворення ОП та задіяння механізмів їх протидії.

Щодо моделей ОП то їх можна поділити на внутривидові та міжвидові. У контексті нашого дослідження до внутривидових моделей можна віднести модель опортуністичної поведінки «бізнес – бізнес». У такому разі видом є суб'єкти господарської діяльності, поведінка яких будується на підставі внутрішніх та зовнішніх умов організації. До міжвидових моделей ми

відносимо моделі відносин у межах бізнесу «власники – управлінці», «управлінці – наймані працівники» та «економічні агенти (бізнес, громадяни) – держава» (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Схема моделей опортуністичної поведінки

	Бізнес	Держава	Управлінці
Бізнес	Ризик безвідповідальності в умовах асиметрії інформації; Зловживання довірою одного з економічних агентів; Участь «таємних» агентів у змові між контрагентами	Корупційна складова; Інформаційна асиметрія	X
Власник	X	X	Здійснення непродуктивних витрат, які зменшують результат діяльності, зловживання службовим становищем
Наймані працівники (громадяни)	X	Ухилення від сплати податків	див. табл. 4.5

Джерело: авторська розробка

«Бізнес-бізнес»

З позиції теорії контрактів, ОП як неефективна норма є наслідком відсутності ідеальних правил гри, тобто існування повного контракту, основне завдання якого врахувати всі можливі випадки розвитку подій та запропонувати чітку процедуру дій:

- щό всі його учасники зобов'язані робити в кожному можливому випадку розвитку подій;
- встановлювати такий розподіл витрат і вигід в кожному з цих випадків, щό кожна зі сторін знаходила б дотримання його умов оптимальним для себе варіантом;

- передбачати абсолютно всі випадки недотримання будь-якої зі сторін тих чи інших умов контракту і визначення відповідних до цих випадків санкції.

У реальності укладанню і забезпеченню виконання повного і досконалого контракту перешкоджають непереборні труднощі. «Обмеженість передбачення, неточність мови, витрати, пов'язані з розрахунком різних варіантів і складанням плану, – усе те, що в сукупності називається обмеженою раціональністю, – спричинює неповне врахування всіх можливих обставин» [148]. Виявом обмеженої раціональності економічних агентів на рівні їх взаємодії один із одним є неповні контракти, які відображають «нездатність господарюючих суб'єктів передбачити і відобразити в умовах контракту всі події, що мають відношення до справи» [318, с. 81]. Іншою важливою причиною того, що реальні контракти практично завжди є неповними, відзначають обмежені когнітивні здібності господарюючих суб'єктів. Економічні агенти схильні уникати надмірно деталізовані контракти в силу того, що складніший контракт, то більші витрати, пов'язані зі збором і аналізом інформації, вони отримують.

У відносинах між суб'єктами господарювання на укладання загалом та повноту контракту впливають досвід минулих операцій та рівень довіри до контрагента. Що вищий рівень довіри на майбутнє та що більше позитивного досвіду у минулому (рис. 4.3, а), то менш деталізований контракт укладається між контрагентами. І навпаки, відсутність довіри та наявність негативного досвіду зумовлює необхідність формування більш повного контракту

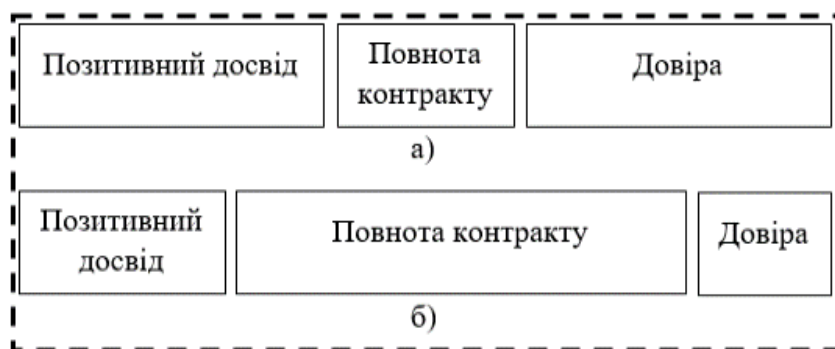

Рис. 4.3. Схематична залежність повноти контракту від досвіду минулого та довіри на майбутнє

Джерело: авторська розробка

(рис. 4.3, б) [187].

Неповнота контрактів в поєднанні з характерною для більшості взаємодій асиметрією інформації відкриває можливості для ОП з боку їх

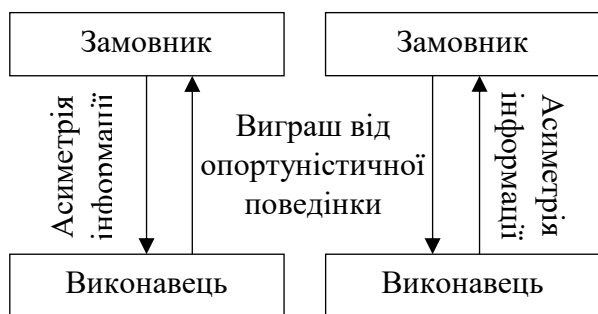

Рис. 4.4. Зловживання довірою як форма опортуністичної поведінки
Джерело: авторська розробка

учасників. Розбіжність економічних інтересів, зумовлене обмеженістю ресурсів, невизначеністю і, як наслідок, недосконалою специфікацією умов контракту лежить в основі опортуністичної поведінки [322, с. 253]. За умови, що витрати, пов'язані з ухиленням від умов контракту,

виявляються меншими за вигоди, які воно принесе, економічний агент буде схильний в своїй поведінці до тієї чи іншої форми опортунізму. Серед форм ОП між суб'єктами господарювання виділяють: зловживання довірою та участь «таємничого агента» під час укладання контракту.

Зловживання довірою як форма ОП – ситуація, коли один із економічних агентів через надання неповної або викривленої інформації спричиняє додаткові витрати контрагента (рис. 4.4).

Серед механізмів попередження ОП в частині виконання угод у відносинах «бізнес – бізнес» виокремлюють наступні:

- різні форми попереднього забезпечення (авансові платежі);
- соціалізація економічних агентів в контексті організації мережевої структури до першого випадку невиконання зобов'язання;
- формування зв'язків на основі двох- або багатосторонньої репутації з перекладання захисту угод на соціальні інститути (ієрархічні структури).

Але створення ієрархічних структур в боротьбі з опортунізмом все ж не є панацеєю. У якийсь момент ієрархія, яка спочатку виглядає як механізм зниження трансакційних витрат, сама починає їх генерувати. Внаслідок цього опортуністична поведінка починає трансформуватися з інструмента досягнення особистої вигоди у інструмент захисту від «несправедливого» порядку і інструмент психологічної компенсації за вимушене співробітництво.

Найрозповсюдженішою формою ОП у відносинах між економічними агентами є змова одного з учасників угоди з іншими особами, які безпосередньо в угоді не беруть участі і виступають як «таємничий» агент (рис. 4.5).

Змова укладається з метою реалізації

опортуністичних дій і отримання додаткової вигоди. Як приклад, така поведінка виникає здебільшого у відносинах між державою та приватними суб'єктами господарювання, хоча має місце і між приватними за умови, що власник та управлінець – це різні особи. Так, «таємничий агент», пов'язаний з замовником, вступає у змову з виконавцем для завищення вартості угоди (поставка товарів, надання послуг, виконання робіт) через створення асиметрії інформації. Цю різницю в оплаті внаслідок успішної реалізації угоди отримує «таємничий агент».

До заходів щодо зниження рівня витрат ОП можна віднести розробку методів, які підвищують прозорість, поінформованість та контроль за здійсненням угод. Поява офіційного порталу оприлюднення інформації про публічні закупівлі ProZorro створило передумови для побудови довіри до інфраструктури публічних закупівель та на її основі здорової екосистеми взаємодії бізнесу, влади та громадянського суспільства. «Відкритий код», який дає змогу кожному економічному агенту бути учасником торгів, призводить до зростання конкуренції, зменшення ймовірності появи опортуністичної поведінки особливо в системі економічних відносин з державними підприємствами-замовниками. Перевірка інформації про контрагента стала можливою завдяки відкриття реєстрів даних та появі, як приклад, технологічної платформи YouControl [217], послуги якої носять превентивний характер.

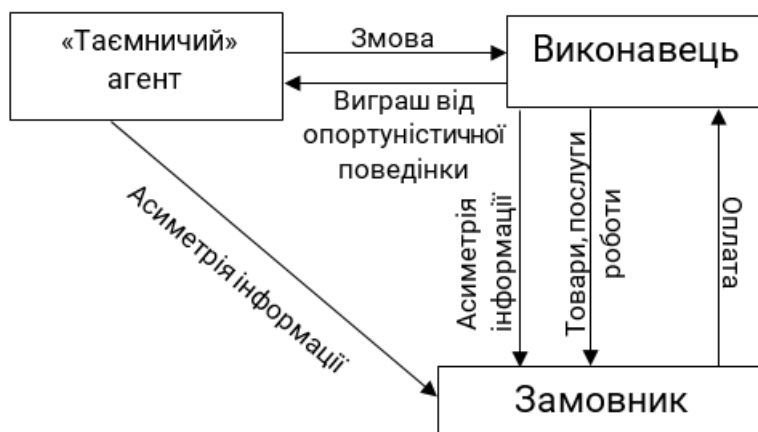

Рис. 4.5. Наявність «таємничого агента» як форма опортуністичної поведінки під час укладання угод
Джерело: авторська розробка

Слід зазначити, що рівень опортунізму та трансакційні витрати, що виникають внаслідок його функціонування, визначаються інституційними факторами, передусім тією групою, яка визначає наскільки держава виконує свою інституціональну функцію, пов'язану з захистом контрактів. [126] На початкових етапах трансформації через нерозвиненість судової та правової системи держава не тільки погано захищала контракти, але й сама нерідко порушувала свої обов'язки по тим контрактам, де воно було контрагентом. У таких умовах суттєву роль в економіці відіграють неформальні інститути. Останні в трансформаційних економічних системах грають більш значиму роль, ніж в розвинених. Це обумовлено незавершеністю процесів формування інституційної структури, зокрема правових інститутів. Неформальні інститути у формі співробітництва з державними службовцями виступають їх альтернативою, що гарантують виконання умов контрактів. За таких умов економічні агенти стають вимушеними використовувати особисті зв'язки, прохати або підкуповувати державних чиновників, щоб «обійти» або порушити закон.

«Власник – управлінці» і «управлінці – наймані працівники»

Ключовими взаєминами у міжвидових моделях є відносини «власники – управлінці», «мажоритарні власники – міноритарні власники» та «управлінці – наймані працівники». Хоча схильність до ОП властива всім економічним агентам, проте виявляється вона по-різному. Варто зазначити, що ОП на кшталт корупції з усіма соціально-економічними наслідками можлива і в самому процесі господарювання бізнес одиниць не залежно від розмірів та форми власності. Тому питання ідентифікації умов виникнення та виявлення самого факту ОП є непростим завданням. Базовою причиною виникнення ОП в бізнес-структурах, особливо в корпоративному секторі, є конфлікт інтересів. Сторонами конфлікту є: власники корпорації (мажоритарні та міноритарні акціонери), управлінці (менеджери), наймані працівники, дії яких значною мірою спрямовані на реалізацію власних інтересів (табл. 4.5).

Протидіяти ОП можливо за умови формування середовища, яке унеможливорює або мінімізує сам факт появи та усталеності ОП як стійкої норми. Характерними властивостями такого середовища повинно бути: загальна прозорість, яка забезпечує симетрію інформації, мотиваційність та відповідальність суб'єктів взаємовідносин та контроль за дотриманням правил.

Американська модель корпоративного управління, на яку спирається вітчизняна модель, наділена властивостями, які мінімізують появи ОП: розвиненість фондового ринку, наявність жорстких вимог щодо розкриття інформації, висока ймовірність понесення покарання за завдання шкоди.

Таблиця 4.5

Цільова функція та форми опортуністичної поведінки суб'єктів корпоративного управління

	Власники		Управлінці	Наймані працівники
	Мажоритарні	Міноритарні		
Цільова функція	Довгострокова прибутковість, зростання доходу на акцію та їх курсової вартості		Винагорода (основна частина, додаткові премії та бонуси)	Заробітна плата, кар'єрний ріст
		Гарантія отримання дивідендів		
Форми опортуністичної поведінки	- змова з управлінцями; - вчинення дій (блокування рішень) або бездіяльність; - squeeze out	- корпоративний шантаж (грінмейл) - зловживання корпоративними правами	- несумлінна поведінка; - реалізація високо ризикованих інвестиційних проектів; - спотворення фінансової звітності; - обмеження подачі інформації; - зміна умов праці для найманих працівників	- ухилення; - шпіонаж; - недбалість; - халатність, відсутність належної уваги безпеці і збереженні конфіденційної інформації; - шкідництво; - крадіжки; - зловживання службовим становищем

Джерело: авторська розробка

Розвиненість фондового ринку, з одного боку, створює можливість корпораціям залучати кошти через емісії акцій, а з іншого – це спричинює

розпорошеність акціонерного капіталу та появи конфліктів між різного роду акціонерів. Хоча нині в США прийнято одні з найжорсткіших вимог щодо розкриття інформації, які покликані захистити права акціонерів від несумлінної поведінки топ-менеджерів, проте міноритарні акціонери через свою численність та відносно незначну владу не можуть впливати на ключові рішення, що приймають великі власники акцій або топ-менеджмент корпорації.

Щодо ситуації в Україні, то головна особливість такої моделі, зокрема розвинений фондовий ринок, відсутня дотепер. Нерозвиненість ринку цінних паперів не дозволяє корпораціям залучити дрібних інвесторів для розвитку і реалізації нових проектів, а їх фінансування донині можливо тільки за рахунок реінвестування власного прибутку або позикових коштів.

Американській моделі корпоративного управління також притаманна висока матеріальна зацікавленість економічних агентів. Однією з головних цілей для власників (акціонерів) є отримання стабільного доходу у вигляді дивідендів і зростання курсової вартості в довгостроковому періоді, що можливо лише за умови ефективної роботи управлінців в напрямку максимізації прибутку і зростання капіталізації. Так як управлінців (топ-менеджерів) призначають на посади строком на 5-7 років, то в своїх прогнозах, планах та оперативній діяльності вони в основному керуються коротко- та середньостроковою перспективою розвитку компанії. Контракт закріплює розмір постійної частини винагороди, а також різного роду стимулюючі виплати у вигляді премії за підсумками звітного періоду, бонуси при укладанні значущих для корпорації угод (здійснення інвестиції з високим ступенем ризику), тощо. На відміну від інших контрактів подібного роду, такий договір передбачає і умови звільнення під час його порушення, а також розмір компенсаційної виплати або її відсутність. Варто зазначити, що така угода також мінімізує ймовірність вияву опортунізму не тільки з боку управлінців, але і з боку самої корпорації. До можливих форм ОП управлінців, спрямованих на досягнення власної цільової функції та за умов відсутності контролю за їх діяльністю, можна віднести несумлінну поведінку управлінців, реалізація

високо ризикованих інвестиційних проектів та спотворення фінансової звітності [110, с. 135-136].

Відмінною рисою вітчизняних корпорацій стало об'єднання функцій власника та управління в одній особі. Ті, хто в процесі приватизації зумів отримати значний пакет акцій тієї чи іншої компанії, не прагнули передати функції управління третім особам, а воліли самі здійснювати безпосереднє керівництво компанією. Дана особливість характерна для багатьох країн з перехідною економікою. На сучасному етапі розвитку в Україні сформувалася така модель корпоративного управління, в якій:

- порівняно високий рівень концентрації власності в одного власника або вузького кола акціонерів;
- домінуючий власник безпосередньо бере участь в управлінні або здійснює жорсткий (поточний) контроль за найманим менеджментом через існуючу проблему високого рівня недовіри до менеджменту через його здатність проявити опортунізм;
- для мінімізації ризику корпоративного захвату орієнтується на самофінансування інвестиційних проектів або на використання ресурсів контрагентів, з якими встановлені довгострокові партнерські відносини.

Якщо в західних країнах ефективність управління виявляється в динаміці основних показників і рівня капіталізації через ринок цінних паперів, то за відсутності останнього неможливо оцінити рівень професіоналізму управлінців, адже на ефективність також впливає багато зовнішніх чинників. До того ж вітчизняні корпорації відчувають гострий дефіцит управлінських кадрів високого рівня, а ринок праці топ-менеджерів є відносно низькоконкурентний.

Для європейських корпорацій характерним є вияв опортунізму щодо дрібних акціонерів з боку мажоритарних власників та управлінців. Загалом, конфлікти між власниками великих і дрібних пакетів акцій здебільшого пов'язані з розподілом прибутку підприємства і виплатою дивідендів. Приймаючи рішення про розподіл прибутку так, щоб його більша частина спрямовувалася на розвиток корпорації, а менша – на виплату дивідендів,

мажоритарний акціонер намагається збільшити інтенсивність розвитку товариства, в яке він вклав найбільше коштів, у порівнянні з іншими акціонерами, які зацікавлені у високих дивідендах, і лише опосередковано цікавляться, за рахунок чого ці дивіденди будуть виплачуватися. З метою створення умов для покращення корпоративного управління та розширення інвестиційної діяльності шляхом концентрації капіталу у 2017 році були прийняті зміни в корпоративному законодавстві, що стосувались запровадження процедури «squeeze-out» (примусовий викуп акцій у міноритарних акціонерів).

Щодо міноритарних акціонерів, то прикладом їх зловживання правами є грінмейл – корпоративний шантаж із боку міноритаріїв, який полягає в начебто законній діяльності міноритарного акціонера, спрямованої на спонукання менеджменту товариства придбати акції в нього за значно вищою ціною або отримання відступних у грошовій або іншій формі від продажу акцій самому ж товариству [208]. Дії зі здійснення корпоративних прав, які можна класифікувати як зловживання, переважно полягають у постійних вимогах надати інформацію про діяльність товариства; акціонери, які мають пакет акцій більше 10%, потребують скликання позачергових зборів та проведення перевірки фінансово-господарської діяльності правління товариства тощо. Невиконання з боку товариства цих вимог або ж інші допущені товариством порушення є підставою для численних скарг до державних контролюючих органів, а також позовів до судів, які ускладнюють і навіть паралізують діяльність товариства (арешт майна, банківських рахунків, заборона проводити загальні збори акціонерів, відсторонення правління від керівництва діяльністю товариства тощо). Усе це негативно впливає як на ефективність роботи товариства, діяльність якого спрямована на отримання прибутку, так і загалом на ділову репутацію товариства. Це призводить до того, що товариство погоджується придбати акції недобросовісного акціонера за значно завищеною ціною з єдиною метою – припинити шкідливі дії з боку недобросовісних акціонерів та протидіяти спробам здійснення недружніх поглинань.

Як в одному, так і в іншому випадку питання врегулювання ОП залишається недостатньо вивченим, адже важливе значення має розмежування дій міноритарного акціонера щодо зловживання правом, спрямованих на завдання шкоди товариству, отримання власного прибутку від шантажу чи недружнє поглинання, та діями акціонера, спрямованими на захист справді порушеного з боку товариства чи мажоритарного акціонера права [113, с. 117]. Лише дотримання балансу інтересів всіх акціонерів та зміцнення заходів безпеки дасть змогу знизити ступінь вияву опортунізму на такому рівні.

Необхідно зазначити, що незважаючи на запровадження у національному законодавстві процедур squeeze-out та sell-out та механізмів їх застосування, дотепер відсутня чітка та зрозуміла система ціноутворення на акції при squeeze-out. В таких умовах покупець (мажоритарний акціонер), який через підконтрольного емітента замовляє оцінку, може і буде максимально занижувати ціну на акції тим самим порушуючи права міноритарних акціонерів на продаж за справедливою ціною. Боротьба за визначення справедливої ціни акцій між мажоритарним та міноритарними власниками не завжди по силах останнім, оскільки це також дуже витратний процес: сплата судових зборів, альтернативної оцінки, послуг адвоката, а іноді і поїздок у суд в інше місто. Відсутність передбачення в законі арбітражної процедури при існуючому судочинстві, яке вибудовано так, що суди налаштовані захищати інтереси мажоритарних власників, а не слабку сторону у вигляді міноритарного власника, створює негативні передумови та знижує рівень безпеки для входження потенційних інвесторів на фондовий ринок України.

Щодо заходів зниження рівня ОП з боку працівників, то цікавим є японський досвід корпоративного управління. Однією з характерних рис японської моделі є використання довгострокових контрактних відносин із найманими працівниками (навіть довічний найм співробітників). Така система, здебільшого спричинює підвищення передбачуваності майбутнього для працівника та, як наслідок, до зниження опортуністичного поведінки з його боку та з боку фірми. У корпорації виникає додаткова мотивація інвестувати в

навчання співробітників, підвищення їх кваліфікації та утримання цінних кадрів на підприємстві. А працівники також прагнуть максимально ефективно виконувати роботу, просуваючись кар'єрною драбиною і реалізуючи свій потенціал у межах однієї корпорації протягом усього життя. Важливо зазначити, що такий спосіб стає дієвим за умови, що корпоративні цінності ставляться всіма учасниками вище за індивідуальні, що дозволяє гармонізувати взаємини між сторонами. Відбувається повне ототожнення результату корпорації з власним. Все це призводить до підвищення довіри в корпорації, до її стабільності і значного зниження витрат опортуністичного поведінки. Вияв опортунізму однієї зі сторін спричинює розірвання контракту, що тягне значні витрати для всіх учасників контрактних відносин. Для корпорації звільнення фахівця обертається втратою специфічного капіталу, а для співробітника – втратою репутації.

Вияв опортунізму управлінців до найманих працівників у вигляді визначення розміру оплати праці, затримки заробітної плати, змін умов трудового договору, неоплачуваної понаднормової роботи тощо спровоковане відсутністю працездатних профспілок і чинних законодавчих норм. На відміну від європейських корпорацій в Україні співробітники практично не здатні відстояти свої інтереси і брати участь в процесі управління компанією і розподілу прибутку.

Варто також зазначити про наявність високого рівня опортунізму серед рядових співробітників по відношенню до роботодавця. Вважається, що організації через різні схеми внутрішнього шахрайства втрачають у середньому 5% від доходу щорічно [307, с. 172]. До форм опортуністичної поведінки найманих працівників відносять:

- ухилення від виконання службових обов'язків, тобто робота не на повну силу («перекури»), вирішення особистих справ у робочий час, користування послугами комп'ютерних соціальних мереж);

- шпіонаж працівників на користь конкурентів може завдати суттєвої економічної шкоди через втрату або розголошення стратегічно важливої інформації і низьку продуктивність праці працівника-шпигуна;
- недбалість передбачає свідому халатність під час удаваного виконання всіх норм і правил (недбале ставлення до устаткування, недотримання режиму економії, неякісне виконання роботи);
- шкідництво означає свідоме нанесення шкоди із мотивів особистої помсти керівництву або задля доведення власної незамінності (зараження вірусами комп'ютерного обладнання, знищення баз даних);
- крадіжки виробленої продукції, матеріалів, палива, канцелярських товарів;
- використання службового становища, коли ресурси фірми використовують не за призначенням, а для власного збагачення (використання службового транспорту, отримання «відкатів» від постачальників за лобіювання вигідних їм умов контракту) [224; 269].

Побудова адекватної системи попередження недобросовісної поведінки персоналу потребує наявності наступних елементів:

- удосконалення систем адміністративного та фінансового контролю діяльності персоналу, що передбачає формування системи формальних та неформальних правил, що регламентують поведінку працівників, оптимізацію системи управління персоналом, пошук можливих шляхів витоку ресурсів, нормування витрат, здійснення негласних перевірок діяльності працівників, що мають доступ до комерційної таємниці та фінансових ресурсів, зміцнення системи охорони фірми тощо. Це потребує проведення тривалого моніторингу, внутрішнього аудиту, наявності додаткового контролюючого персоналу, тобто певних витрат на діагностику і контроль ситуації. Необхідність подібних витрат завжди відносна і залежить від матеріальних наслідків опортуністичної поведінки;
- створення системи матеріальних та моральних стимулів добросовісної поведінки, що є логічним продовженням першого елемента,

тобто не замінює, а розвиває і доповнює його. Справедлива і прозора система матеріальних заохочень (премій, бонусів, участі у прибутках) та покарань (штрафів) є надзвичайно ефективним інструментом впливу на поведінку працівника.

Одні з ключових характеристик західних моделей – інформаційна прозорість, розширення прав органів управління тощо залишаються для української моделі на низькому рівні відповідності світовим стандартам. Відсутність балансу інтересів суб'єктів інвестиційної безпеки спричинює загострення проблеми опортуністичного поведінки на всіх ділянках взаємодії.

Зниженню ризику вияву опортуністичної поведінки значною мірою сприятиме підвищенню довіри через прозорість та відповідальність за прийняті рішення суб'єктами процесу зміцнення інвестиційної безпеки [3, с.12; 126, с. 56; 268].

«Економічні агенти (бізнес, громадяни) – держава»

Відносини між державою і громадянами мають подвійну природу, яку Дж. Б'юккенен охарактеризував терміном «парадокс підлеглого» [21]: і держава, і громадяни одночасно виступають і в якості принципала, і в якості агента. Водночас державним службовцям органів виконавчої влади належить особливе місце в межах соціального контракту між державою і громадянами. Як соціальна група, чиновники мають двох принципалів: держава (безпосередній принципал), яка наділяє чиновників повноваженнями для здійснення на практиці рішень, прийнятих політиками, і громадяни (опосередкований принципал), доручають державі певні функції, що вимагають розробки відповідних рішень і їх реалізації.

Як зазначає Т. Ставцева, на самовідтворення ОП чиновників впливають інформаційна асиметрія (непідконтрольність, а значить високий ступінь свободи для реалізації власної цільової функції) та ситуація невизначеності [282, с. 100].

У разі, коли державні чиновники самі «ухиляються від дотримання правил статус-кво або щоб посилити свою індивідуальну владу, або для просування

суб'єктивно обраних морально-етичних норм» [21], відсторонення громадян від «держави, що захищає» посилюється ще більшою мірою. У такій ситуації важко говорити про близькість інтересів чиновника, громадянина, суспільства в цілому.

За умов невизначеності, з одного боку, наслідки прийнятих рішень, що мають значний вплив на суспільство, практично не позначаються на суб'єкті прийняття рішень, що ні в якій мірі не стимулює держслужбовців до їх ретельної підготовки та обґрунтуванні. З іншого боку, сучасний державний апарат є складною ієрархічною структурою, де в міру передачі прав зверху вниз по організаційній драбині будь-який індивід виступає одночасно і агентом, і принципалом [322, с. 55]. Протяжність ланцюжка агентування означає не тільки множинність принципалів для конкретного чиновника (і народ в цілому, і окремі групи інтересів, і президент, і начальник управління), але і множинність завдань, наявність труднощів із ранжуванням за ступенем важливості, що суттєво стимулює опортунізм. Навіть у передумові прагнення чиновника слідувати суспільним інтересам різнохарактерність вимог принципалів змушує його вибирати завдання, найбільш прості щодо вирішення.

Невизначеність також посилюється ще тим, що законодавство часто визначає лише загальні рамки поведінки, а управлінців відповідно до своїх владних повноважень розробляють конкретні норми поведінки та їх правозастосування. Важливим моментом у визначенні специфіки опортунізму чиновників є те, що їх орієнтація на особистий інтерес на шкоду інтересам принципалів посилюється в міру розширення доступу до владного ресурсу.

Неформальні інститути суспільства в значній мірі здатні стимулювати користолюбну поведінку чиновників. Коли інститути суспільства дають змогу обмеженому колу осіб довільно панувати над іншими людьми або ж не протидіяти їм, чільні позиції займають ті, для яких «володіння такою владою має велику цінність», унаслідок «політичні інститути будуть заповнені особами, чії інтереси суперечать інтересам пересічних громадян» [19, с. 120]. Якщо суб'єкт наділений винятковою владою розпоряджатися власністю, що не належить

йому, або впливати на розпорядження цією власністю, то за відсутності моральних обмежень він буде прагнути збільшити власний дохід в умовах інформаційної закритості.

У моделі відносин «економічні агенти (бізнес, громадяни) – держава» ОП з боку держави набуває форми корупції, а з боку економічних агентів – тіньової економіки.

Корупція є складним та неоднозначним суспільним явищем, що має різноманітні форми прояву та різний рівень можливості деструктивно впливати на економічний розвиток [27, с. 13]. Якщо для переважної кількості країн під корупцією розуміють ефект «пісок в колесі» економічного розвитку («sand the wheel» ефект), водночас серед розвинених країн корупція розглядається як ефект «змащення колеса» («grease the wheel» ефект) [369]. Проблема полягає у визначенні того прийняттого рівня корупції, який би виконував функцію мінімізації трансакційних витрат, спричинених недосконалістю формальних інститутів в просторово-часовому інтервалі певної країни. Така альтернативна точка зору підкріплена висновками дослідження американських економістів М. Свелехіна (*Swaleheen Mushfiq Us*) та Д. Стенсела (*Stansel Dean*) «Economic freedom, corruption, and growth» («Економічна свобода, корупція та зростання») [376]. У своїх дослідження вони використали вибірку із 60 країн із різним рівнем соціально-економічного розвитку і побудували мультирегресну модель взаємозв'язку між означеними чинниками. Вчені довели, що за інших рівних умов корупція знижує економічне зростання у випадку, коли індекс економічної свободи (IEF) в країні низький (за їх даними, $IEF < 52,15$). За інших умов, коли економічні агенти мають альтернативу вибору ($IEF > 52,15$), корупція, навпаки, може допомогти обійти надмірний контроль із боку держави, розширюючи таким чином можливість вибору господарюючих суб'єктів і, у такий спосіб сприяє економічному зростанню.

На нашу думку, достатній вибір, а отже, високий рівень економічної свободи неможливий за високого рівня корупції. Тільки за умови реалізації наступного сценарію:

*«зниження рівня корупції + зростання економічної свободи =
економічне зростання»*

можна очікувати зростання ефекту від класичних факторів економічного зростання, основним з яких є інвестиції.

Як відомо, корупція виникає та відтворюється за конкретних умов та у конкретному середовищі. До таких умов можна віднести системні проблеми в суспільстві, які особливо виявляються в здатності до економічного розвитку регіонів, обмеженість свободи слова (дійсно незалежних засобів масової інформації) як інструмента зовнішнього контролю за діяльністю органів виконавчої влади, панування специфічного інституту «влада-власність», традиції неповаги до приватної власності, яка виникає як наслідок існування вище перерахованих умов та відсутність у суспільстві сприйняття цінностей притаманних ринковій економіці, існування неформального кодексу поведінки державних чиновників, який побудований на принципах бюрократичних традицій та де гнучкість і прагматизм є вирішальними рисами у просуванні по кар'єрній драбині, відсутність переважаючого пріоритету суспільних інтересів.

Останнім часом розповсюджена практика призначення на адміністративні посади людей із бізнесу, мотивуючи тим, що вони, працюючи в бізнесі на засадах раціональності, ефективності та «на результат», можуть здійснити переворот у публічному управлінні, зробивши його ефективнішим. Насправді, прихід до влади людей з бізнесу не дало бажаного ефекту для суспільства, чого не скажеш про перших. Бажання йти у владу стає страховкою для власного бізнесу та чинником створення можливостей для його зростання. Так, переважання індивідуальних інтересів на суспільними та можливість їх реалізації будучи при посаді мотивують якщо не безпосередньо претендувати на якусь посаду, то хоча б підтримувати «теплі» стосунки з посадовцями.

Для дослідження впливу зміни рівня корупції на економічне зростання України нами були використані дані рейтингу Індексу сприйняття корупції (corruption perceptions index – CPI) щодо України з 1998 року, коли вона вперше була там представлена (табл. 4.6), та динаміку основних макроекономічних

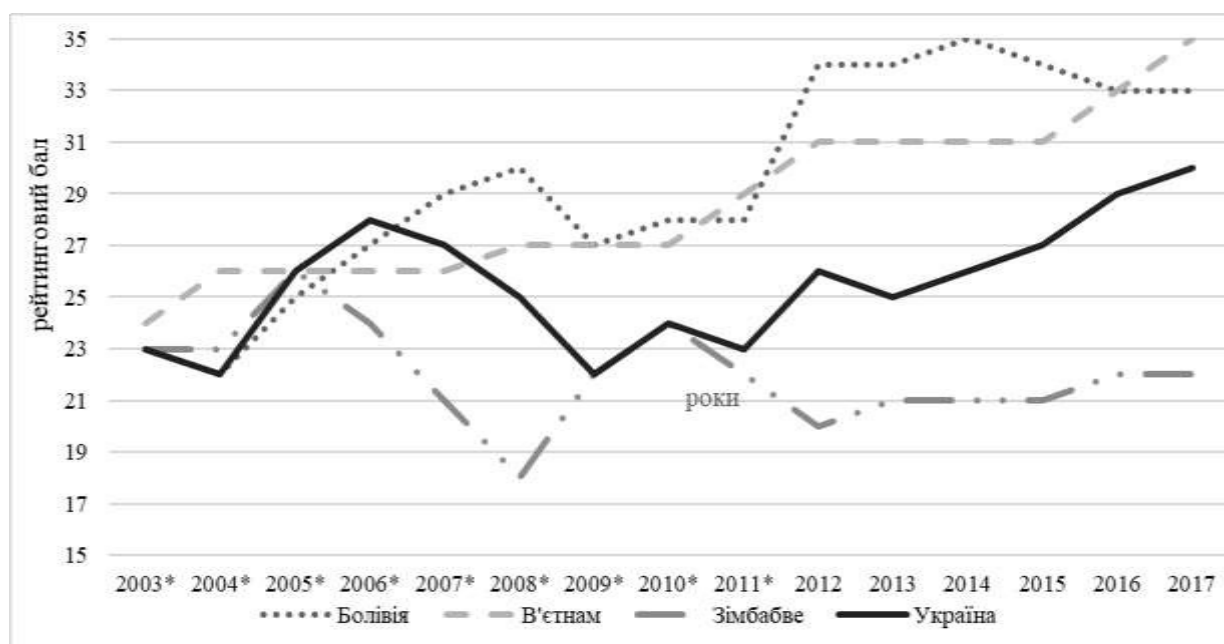

Рис. 4.6. Динаміка CPI score країн першої групи (2003-2017 рр.)

Джерело: авторська розробка

показників: ВВП на одну особу у дол. США з ПКС (*GDP per capita, PPP (constant 2011 international \$)*); темп приросту реального ВВП, % (*GDP growth (annual, %)*); величину чистих прямих іноземних інвестицій (за платіжним балансом, дол. США) (*Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)*).

У своїх попередніх працях [30; 390] нами був застосований історичний та компаративістський підходи до аналізу, відповідно до якого були виділені три групи країн для порівняння: країни з однаковим початковим рейтинговим балом (Болівія, В'єтнам, Зімбабве) (рис. 4.6, таблиця Ф.1 додатку Ф); країни з спільними динамічними змінами (Парагвай, Папуа Нова Гвінея, Уганда, Азербайджан, Гондурас, Іран, Камерун, Коморські острови, Непал, Нігерія) (таблиця Ф.2 додатку Ф); країни – територіальні сусіди (Молдова, Білорусь, Росія, Грузія, Польща, Угорщина, Словаччина та Румунія).

Здійснивши кореляційний аналіз масивів даних індексу CPI та ВВП на одну особу за ПКС, ми виявили, що для Болівії та В'єтнаму характерні сильний та дуже сильний прямий зв'язок з коефіцієнтами кореляції відповідно 0,8968 та 0,9571, тоді як для України зв'язок між ними є помірним (коефіцієнт кореляції – 0,3214), а для Зімбабве – відсутній (коефіцієнт кореляції – 0,0982) (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Коефіцієнти кореляції між показниками за країнами (2003-2016)

Country	CPI/GDP per capita PPP (constant 2011 international \$)	CPI/Foreign direct investment, net inflows	CPI/GDP growth (annual %)
Bolivia	0,8968	0,6570	0,6345
Vietnam	0,9571	0,9153	-0,5564
Ukraine	0,3214	0,1609	-0,0324
Zimbabwe	0,0982	-0,3411	0,0295

Джерело: авторська розробка

Експертами Світового банку доведено, що рівень корупції негативно впливає на співвідношення обсягів інвестицій та валового внутрішнього продукту. Розглядаючи корупцію як своєрідний податок на бізнес, вони вважають, що кожне збільшення цього податку на один відсоток скорочує надходження прямих інвестицій в країну на п'ять відсотків, тобто зменшення рівня корумпованості чиновників призводить до зростання інвестицій. Водночас, якщо досліджувати зв'язок між динамікою рейтингового балу CPI та динамікою чистих прямих іноземних інвестицій, то лише В'єтнам показує сильний зв'язок (0,9153), Болівія – значний (0,6570), Україна – слабкий (0,1609), а Зімбабве – обернений та помірний (-0,3411).

Залежність між динамікою рейтингового балу CPI та приростом реального ВВП між країнами неоднозначна: Болівія показує прямий та значний зв'язок, тоді як В'єтнам – обернений та значний (зменшення корупції ускладнює економічне зростання), а для України та Зімбабве зв'язок між цими показниками відсутній. Випадок із Україною свідчить про те, що є й інші чинники, які негативно впливають як на зростання загального добробуту, так і на залучення ПІІ. Але точно можна сказати, що позиція України в рейтингу *Transparent international* та її така динаміка свідчать про обмежену політичну волю та про так званий африканський вектор боротьби з корупцією. На відміну від України, Болівія та В'єтнам, з якими ми мали багато спільних точок дотику, за цей же період показують кращий результат та ефект від цього [390].

Деякою мірою такий зв'язок пояснюють тим, що за весь досліджуваний період в Болівії були позитивні темпи економічного зростання, у В'єтнамі – також позитивні темпи економічного зростання, проте спостерігається обернена реакція, коли рейтинговий бал росте, а приріст реального ВВП сповільнюється. Для України і Зімбабве цей часовий період характеризується наявністю глибоких криз: для України – 2009, 2013, 2014, 2015 роки, а для Зімбабве – період 2003-2008 рр.

До другої групи країн для порівняння в діапазон досліджень було включено так званих сусідів за позицією України в рейтингу (коридор: +3 позиції та -2 позиції). Такими сусідами, які знаходилися в цьому коридорі, були 90 країн (табл. Ф.2 додатку Ф), з яких 16 країн мали повтори 9–12 разів:

- 5 країн Африки: Камерун (11), Коморські острови (10), Уганда (10), Кенія (9), Нігерія (9);
- 4 країни Азії: Пакистан (11), Іран (10), Непал (10), Лаос (9);
- 2 країни СНГ: Росія (10) та Азербайджан (9), тоді як Казахстан та Киргизстан (8); Таджикистан (6); Білорусь, Молдова (3);
- 2 країни Центральної Америки: Гондурас (12), Нікарагуа (11);
- по 1 країні з Південної Америки (Парагвай – 12 разів), Середньої Азії (Ліван – 9 разів) та Океанії (Папуа Нова Гвінея – 9 разів).

На рис. 4.7 ми можемо спостерігати наступну динаміку: 2006-2009 роки – зростання рівня корупції; 2010-2012 – поступове зростання рівня прозорості та зміна у 2012 році методики розрахунку CPI score; 2013 – 2017 – продовження зростання рівня прозорості та поступовий перехід на вищий якісний рівень (відхід від тенденцій африканських країн).

З огляду на таке сусідство, позиція України в рейтингу сприйняття корупції знаходилася здебільшого на рівні країн із низьким рівнем доходу за класифікацією Світового банку, тоді як країни з аналогічним значення ВВП на одну особу за ПКС мають у 2016 р., за винятком Гватемали, індекс CPI як мінімум на 5 позиції вищий за Україну (табл. 4.7).

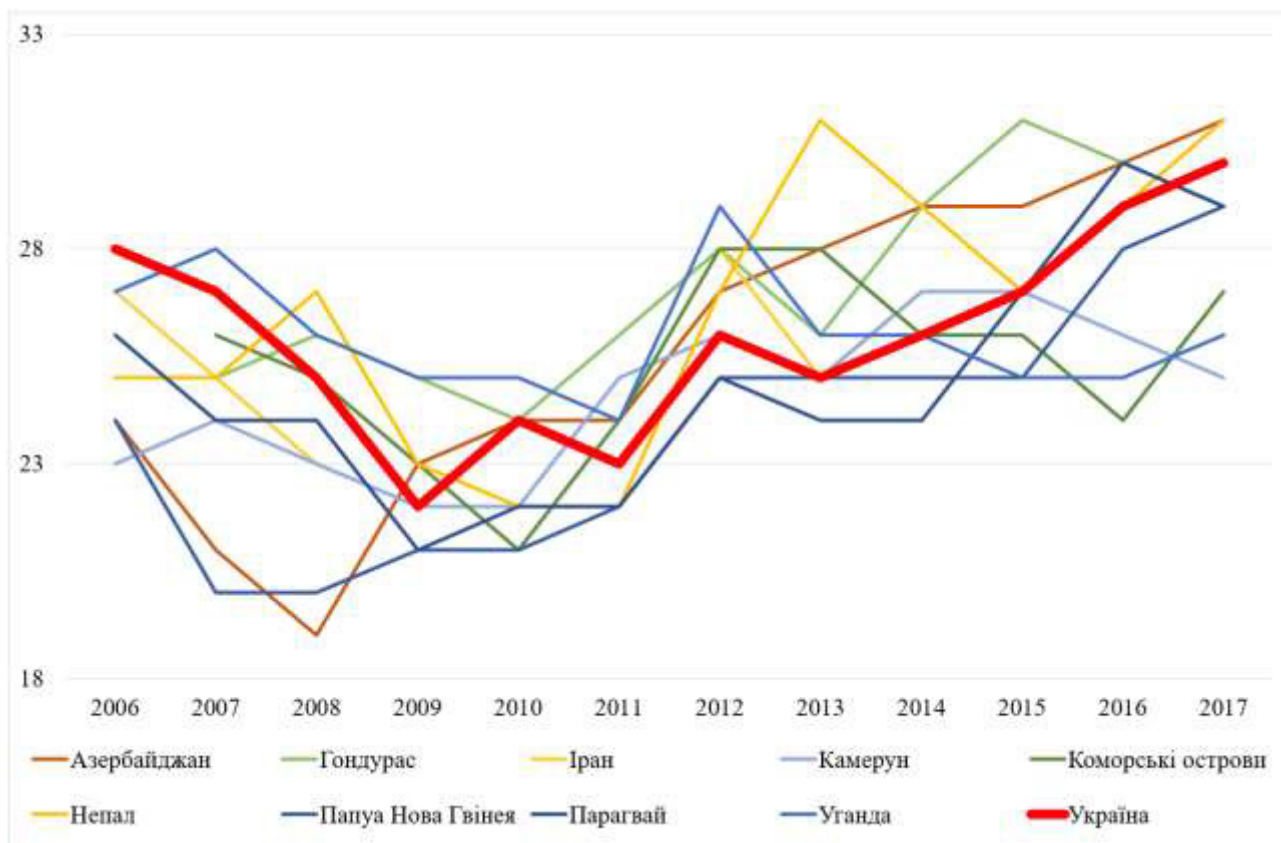

Рис. 4.7. Динаміка CPI score країн другої групи (2006-2017 рр.)

Джерело: авторська розробка

Таблиця 4.7

ВВП на одну особу за ПКС та індекс сприйняття корупції у 2016 році за країнами

Країна	<i>GDP per capita, PPP</i> (constant 2011 international \$)	CPI score
El Salvador	7989,997	36
Belize	7846,016	-
Swaziland	7723,641	-
Ukraine	7668,056	29
Guatemala	7366,768	28
Morocco	7285,908	37
Guyana	7266,335	34
Philippines	7236,467	35

Джерело: авторська розробка на підставі даних World Bank та Transparency International

Аналіз динаміки зміни CPI у порівнянні з країнами-територіальними сусідами (рис. 4.8) дає можливість зробити наступні висновки: відносно полого зростання рейтингової оцінки України в унісон із рейтингом Російської Федерації та Молдови, тоді як у 2006 році лише рейтинги Угорщини, Польщі й Словацької Республіки були набагато вищими за рейтинг України. Тобто основні сусіди мали такі ж погані або ще гірші умови з корупцією. Проте за 11 років такі країни, як Грузія та Білорусь показали значний прогрес у боротьбі з корупцією. Так, наприклад, зростання рейтингу прозорості Грузії стало наслідком боротьби з корупцією під час реформ президента М. Саакашвілі (2004-2013).

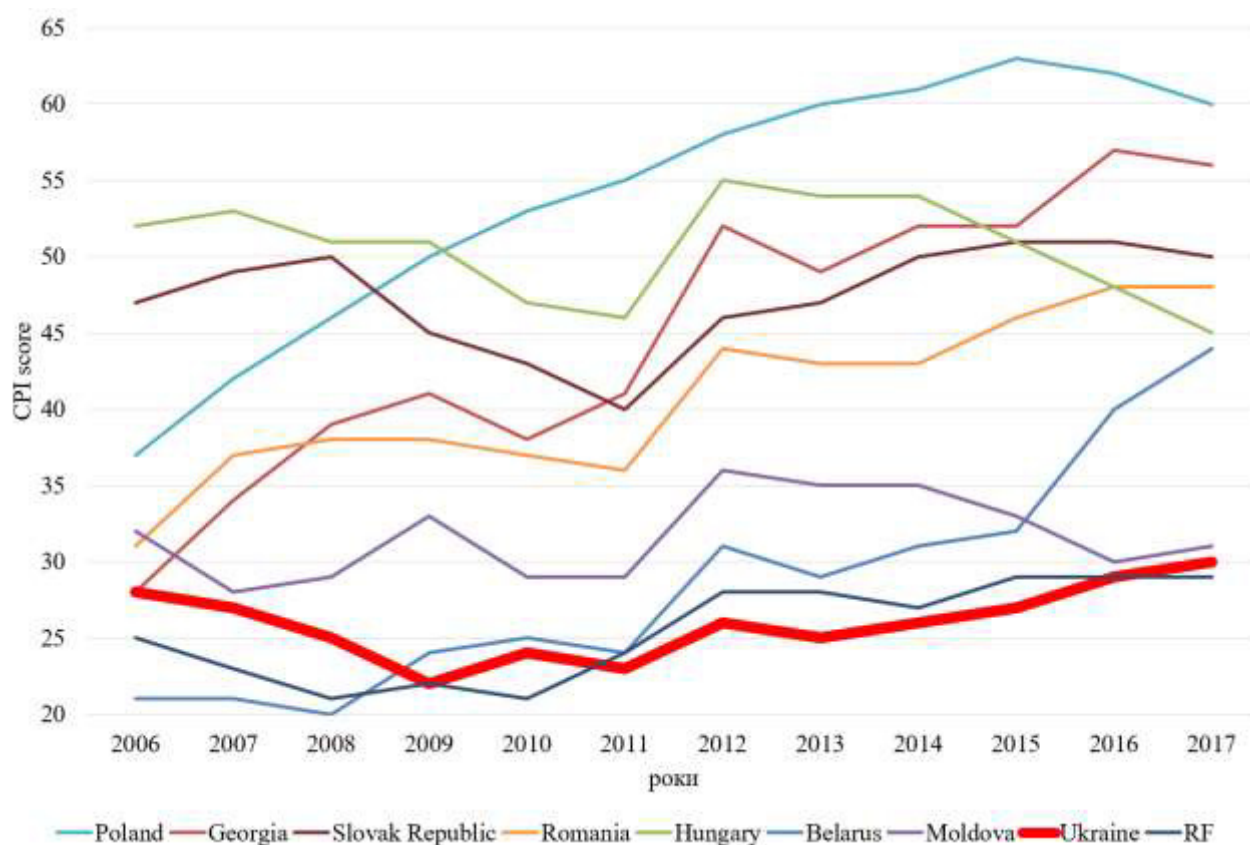

Рис. 4.8. Динаміка CPI score країн третьої групи (2006-2017 рр.)

Джерело: авторська розробка

Водночас, незважаючи на стрімкий злет Грузії в рейтингу прозорості за рахунок скорочення так званої побутової корупції, ситуація з корумпованістю влади в країні все ще залишається потенційно високою. Дієвий алгоритм подолання побутової корупції складається з: перший крок – це кримінальне покарання за хабарництво, а паралельний другий – дерегуляція та переведення

багатьох сервісів в електронний формат [62], тобто що менше зв'язків із суб'єктивістським характером прийняття рішень, то менший рівень корупції.

Проведений кореляційний аналіз між індексом СРІ та ВВП на одну особу за ПКС, ми виявили, що між ними є прямий дуже сильний та сильний зв'язок в Румунії, Грузії та Польщі, значний – для Білорусі та Російської Федерації, а для Словацької Республіки та Молдови – помірний. Відсутній зв'язок спостерігається в Україні та Угорщині (табл. 4.9).

На відміну від попередніх груп країн, в третій групі кореляційний аналіз між динамікою рейтингового балу СРІ та динамікою чистих прямих іноземних інвестицій показує або відсутність зв'язку (Угорщина), або обернений помірний зв'язок, при тому, що ці країни гетерогенні у рівні економічного розвитку (Польща, Румунія, Молдова, Російська Федерація). Такий результат вимагає детального аналізу причин оберненого та помірного зв'язку. Щодо залежності між динамікою рейтингового балу СРІ та приросту реального ВВП, то можна побачити, що для більшості країн цієї групи він обернений із діапазоном (від відсутнього до сильного) або, якщо і прямий, то помірний для України та слабкий для Словацької Республіки [30]

Таблиця 4.8

Коефіцієнти кореляції між показниками за країнами (2006-2016)

Country	CPI/GDP per capita PPP (constant 2011 international \$)	CPI/Foreign direct investment, net inflows	CPI/GDP growth (annual %)
Belarus	0,6777	-0,1528	-0,8419
Georgia	0,9522	0,1105	-0,4314
Hungary	-0,0559	0,0330	-0,0174
Moldova	0,3557	-0,4480	-0,3153
Poland	0,9735	-0,4913	-0,7327
Romania	0,9014	-0,4504	-0,0783
Russian Federation	0,5743	-0,4372	-0,2433
Slovak Republic	0,3898	-0,1916	0,2559
Ukraine	-0,0683	-0,1630	0,3332

Джерело: авторська розробка

Отже, позиція України в рейтингу Transparent international та її динаміка свідчать про відсутність не стільки прийняття, скільки реальної імплементації

антикорупційних законів, про що свідчить пологий рівень лінії України на графіку. На відміну від України, Білорусь за цей же період показує кращий прогрес, стабільно зростає рівень прозорості в Грузії, Польщі та Румунії. Якщо для цих країн причиною зростання рівня прозорості є реалізація заходів щодо комплексної боротьби з корупцією на усіх рівнях, зокрема на найвищому рівні державного управління (приклад Румунії), то Білорусь, яка до 2015 року мала подібний рівень корупції до України та Російської Федерації, з її авторитарним типом правління може показувати прогрес, на нашу думку, тільки через ще більш жорсткіший контроль за державними фінансами та неможливістю безкарно користуватися державними посадами для отримання особистої вигоди, адже про зростання рівня прозорості та доступності до інформації, свободу слова ще поки годі говорити.

Прийняття законодавчих актів в таких сферах, як державні закупівлі (Закон України «Про публічні закупівлі»), прозорість даних (Закони України «Про відкритість використання публічних коштів», «Про внесення змін до статті 28 Бюджетного кодексу України щодо доступу до інформації про бюджетні показники у формі відкритих даних», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення прозорості у сфері відносин власності з метою запобігання корупції»), корпоративне управління державних підприємств (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності», Постанова «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2008 р. № 777»), правоохоронна система (Закон України «Про національну поліцію») є позитивними кроками, проте дуже мало з них є такими, що імплементуються систематично.

Найбільше прогресу спостерігається у сфері державних закупівель, а найменше – у втіленні реформи корпоративного управління на державних підприємствах в частині створення наглядових рад та конкурсний відбір керівників.

Реформа у сфері державних закупівель стала ключовою для створення прозорої конкуренції між постачальниками товарів та послуг для держави та посилення громадського моніторингу публічних видатків. Відповідно, простір для корупційних маніпуляцій у сфері публічних закупівель значно звужився, а можливості для участі економічних суб'єктів в державних закупівлях – значно зріс.

Створення інституту протидії корупції у вигляді платформи ProZorro, використання якої в обов'язковому порядку стало з серпня 2016 року, а розрахункова економія коштів склала 71,64 млрд грн [262], наражається на супротив старої корумпованої системи, що проявляється у гальмуванні законодавчих ініціатив розширення та вдосконалення цієї платформи. Хоча платформа потребує законодавчої підтримки для вдосконалення та розширення функціоналу, оскільки реальними загрозами є демпінг, відсутність можливості участі у торгах пулу підприємств, складні допорогові процедури, бюрократизація адміністрування державних закупівель та в окремих випадках перевищення превентивних заходів з боку Антимонопольного комітету України.

Щодо реформи корпоративного управління на державних підприємствах, то основною загрозою є призначення директорів та формування наглядових рад з осіб, принципи управління яких дисонують з принципами економічності та розвитку підприємства, а також без державницької позиції.

Загалом, антикорупційні реформи, що здійснюються, спрямовані на мінімізацію сприятливих обставин для корупції, що в довгостроковій перспективі має більший ефект, ніж кримінальна відповідальність сама по собі. Для ефективної боротьби з корупцією постає потреба у формуванні інституціонального середовища, яке забезпечує високий рівень доступності, відкритості, поінформованості, відповідальності та унеможливорює формування підґрунтя умов, за яких відбувається зрощення влади і бізнесу. Систему заходів щодо проведення антикорупційних реформ можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних заходів відносять ті, що спрямовані на проведення

дерегуляції економіки, забезпечення вільної конкуренції, адміністративної та судової реформ, реформувати правоохоронні та контролюючі органи. До спеціальних заходів варто віднести: надати ширші повноваження бізнес-омбудсмену щодо контролю за виконанням органами державної влади наданих рекомендацій; розробити стратегію імплементації антикорупційних стандартів у приватному секторі та сприяти розвитку саморегулювання в приватному секторі; розширити перелік адміністративних послуг, які надаються дистанційним шляхом; формування свідомості несприйняття корупційного способу поведінки.

Це все свідчить про те, що основою розвитку чи занепаду в економіці є переважаюча цінність в принципах управління та у відносинах між суб'єктами.

Враховуючи вище наведене, варто зазначити, що в засадах інвестиційної політики, яка націлена на формування сприятливого середовища для активізації інвестиційної діяльності, повинні бути закладені заходи, направлені на протидію загрозам монополізації, тінізації та усталеності опортуністичної поведінки загалом та корупції зокрема, а саме: транспарентність державного управління; стандартизація та детальна регламентація процедур контролюючих органів; побудова дієздатної системи антикорупційних заходів; модернізація кадрової політики органів державного управління в частині підсилення їх захисних функцій за одночасного зростання відповідальності.

В організаційно-інституціональному плані забезпечення протидії цим загрозам розподілено між відповідними органами державного регулювання в залежності від заходів, які визначені для усунення цих загроз.

Висновки до розділу

1. В процесі трансформації інституційне середовище соціально-економічної системи з слабкими захисними властивостями зазнає впливу деструктивних інститутів старої системи, які модифікувались, синтезувались й набули стійкості до реформ. Традиції монополізації виробництва та централізації грошових потоків залишаються ще сильними: адміністративний

вплив на створення нерівних умов конкуренції, особливо в частині виконання державного замовлення та співпраці з державними та бюджетними установами; зволікання та/або професійна нездатність у боротьбі з монополізацією та використанням методів недобросовісної конкуренції; використання вітчизняним або квазівітчизняним (квазііноземним) бізнесом тіньової економіки як конкурентної переваги.

2. Доведена необхідність здійснення удосконалення кадрової політики органів державного управління в сфері захисту конкуренції в частині підсилення їх захисних функцій, що забезпечить дієвість процесу формування цивілізаційного конкурентного середовища задля зміцнення інвестиційної безпеки на основі стимулювання виробничої сфери.

3. Збереження нерозвиненої інституційної системи реалізації державної влади (законодавчої, виконавчої та судової) і непрозорої економічної політики як деструктивних інститутів, які спричиняють зростання трансакційних витрат, генерацію інститутів, що зменшують трансакційні витрати. Такими інститутами стає мережа посередників між суб'єктами господарювання, які хочуть і можуть працювати та тіньовим сектором та корумпованими чиновниками з рентоорієнтованою поведінкою.

4. Опортуністична поведінка як об'єктивна реальність в умовах слабкого функціонування державних інституцій набуває свого розвитку за межі господарської діяльності та інституціоналізується в державному секторі, стає набутих інститутом та називається корупцією.

5. Здійснена класифікація моделей опортуністичної поведінки за ознакою векторності зв'язку: внутривидові та міжвидові. У контексті нашого дослідження до внутривидових моделей віднесена модель опортуністичної поведінки «бізнес – бізнес». До міжвидових моделей віднесені моделі відносин у межах бізнесу «власники – управлінці», «управлінці – наймані працівники» та «економічні агенти (бізнес, громадяни) – держава».

6. Зміцнення рівня інвестиційної безпеки держави можливе за умови зниження рівня опортуністичності суб'єктів інвестиційного процесу, а тому

потребує заходи впливу на їх поведінку, а саме: в системі координат «бізнес-бізнес» – укладання угод на платформі відкритого коду, що підвищить прозорість, поінформованість та рівень контролю за здійсненням угод, а в системі координат «державо-економічні агенти» через усунення суперечностей у відносинах пов'язаних з виконанням обов'язків економічним агентом перед державою та отриманням суспільних благ від неї за одночасним зростанням якості взаємного контролю дотримання норм, правил, ідентифікації порушень та понесення відповідальності.

7. Наразі заходи із запобігання корупції не мають дієвих механізмів реалізації, акцентуючи увагу на так званий побутовий різновид. Основна корупція, від якої кожного року економіка несе значні втрати – це діяльність (або бездіяльність) відповідних органів, основною функцією яких є захист базових економічних цінностей: свобода економічної діяльності, відсутність дискримінації суб'єктів господарювання (рівність можливостей) та захист приватної власності.

8. Перебуваючи в рейтингу сприйняття корупції з 1998 року, Україна порівняно з іншими країнами показує стриманий прогрес. Проведений компаративний аналіз динаміки позиції країни у рейтингу та його зв'язку з динамікою показників, які характеризують загальний рівень економічного розвитку та інвестиційну привабливість з боку іноземних інвесторів дає змогу зробити загальний висновок, що для країн із низьким рівнем доходів, боротьба з корупцією здебільшого впливає на позитивні зміни, ніж для країн з високим рівнем доходів. Водночас, місце в рейтингу та сусідство інших країн дає можливість охарактеризувати рівень розвитку досліджуваної країни та наскільки гармонійно вона розвивається. Так, місце України серед країн із нижче середнього рівня доходу за ВВП на одну особу за ПКС не узгоджується з «сусідством» у рейтингу сприйняття корупції з країнами з низьким рівнем доходу, що може свідчити про неефективність управління державним сектором та у боротьбі з корупцією, переважанням рентоорієнтованої поведінки чиновників.

Одержані результати, що висвітлені в розділі 4, опубліковано у працях автора [30; 31; 168; 176; 178; 183; 187; 191; 192; 390; 391].

РОЗДІЛ 5

ЗМІЦНЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО БАЗИСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

5.1. Організаційно-інституціональна компонента механізму забезпечення інвестиційної безпеки

Формування системи забезпечення ІБ держави та її організаційних основ, нормативно-правового та організаційно-інституціонального забезпечення було започатковано з моменту започаткування процесу інституціоналізації економічної безпеки. Утім, комплексного критично якісного посилення рівня безпеки економіки, зростання інвестиційної активності, а також істотного зменшення залежності від кон'юнктури зовнішніх ринків за понад двадцятисемирічний досвід незалежності держави не відбулося. Однією з причин цього є невибудованість організаційно-інституціональної компоненти забезпечення ІБ як системи, тобто множини її взаємопов'язаних елементів, кожен із яких пов'язаний із іншим елементом прямо чи опосередковано та функціонує повноцінно лише в певному взаємозв'язку. У категоріях науки про безпеку сукупність елементів, що входять до системи, усі види, критерії, зовнішні й внутрішні чинники, загрози та інституції, виступають як залежні підсистеми в межах цілісної структури безпеки національної економіки.

Відтак, під організаційно-інституціональним компонентом забезпечення ІБ держави необхідно розуміти організовану державою сукупність суб'єктів: державних органів, недержавних організацій, посадових осіб, суб'єктів інвестиційного процесу та окремих громадян – індивідуальних інвесторів, об'єднаних цілями та завданнями захисту економічних інтересів, які провадять узгоджену діяльність у межах вітчизняного законодавства.

Завданнями державних органів є створення сукупності сильних формальних інститутів для забезпечення активності інвестиційної діяльності [10; 266]. Інвестиції є вкрай чутливі до якості інститутів, особливо таких як

верховенство права (захист прав інвесторів, гарантії виконання контрактів, відсутність рейдерства), захист конкурентного середовища, вільний доступ до ресурсів та інфраструктури тощо. Слабкі формальні інститути не гарантують права власності, а тому не тільки є проблема залучення іноземних інвестицій, але і з'являється проблема втечі як іноземного, так і вітчизняного капіталу з країни. Відсутність соціальної злагоди, змагальний популізм або «хижацтво еліт», зумовлюючи постійну конкурентну боротьбу за доступ до ренти, є потужними факторами постійного ризику перерозподілу активів в економіці.

Щодо недержавних організацій, то на підставі формування конструктивних неформальних інститутів як то інститут репутації, інститут бізнес-етики вони також можуть впливати на створення організацій, чиї функції полягають у здійсненні пошуку, залучення та підтримці інвесторів, зокрема іноземних, для яких створення в країні активу буде цінністю на довгострокову перспективу.

Для створення кластерів регіонального масштабу представники корпоративного сектору запроваджують у своїй діяльності заходи соціальної відповідальності в регіонах функціонування, стимулюючи тим самим виникнення коопераційних зв'язків із дрібними місцевими виробниками й розширення ринку збуту споживачам регіону, адже розвиток бізнесу можливий тільки в економічно активному регіоні.

Завданням некорпоративного сектору в контексті забезпечення ІБ є ініціювання та розвиток продуктивного підприємництва, а завданням населення – підвищення рівня соціального капіталу, рівня фінансової та підприємницької освіченості для закладання позитивних довгострокових передумов економічного розвитку.

Метою розбудови організаційно-інституціонального забезпечення ІБ держави є формування збалансованої державної політики та ефективного проведення комплексу узгоджених заходів щодо захисту економічних інтересів на всіх рівнях ІБ. Організаційний аспект має важливе значення як такий, що тісно пов'язаний з традицією неоінституціоналізму і теорією фірми Коуза, згідно з якими створення організацій (фірм) відбувається для економії

трансакційних витрат. Так, увагу слід зосередити також на проблемах формування ефективних організаційних структур у реальному секторі економіки України, адекватних викликах сьогодення, проблемах взаємодії державних інституцій і ринкових агентів, а також на інституціональних аспектах активізації інвестиційної діяльності.

Швидке реагування на ті проблеми, з якими стикаються власники найчутливішої частини в структурі інвестиційних ресурсів – іноземних інвестицій, дасть змогу поліпшити інституціональне середовище не тільки для них, але й для вітчизняних інвесторів. Завдяки виникненню інституту бізнес-омбудсмена за версією іноземних інвесторів серед основних проблем, які стримують їх активність, найголовнішими є широко розповсюджена корупція, недовіра до судової влади, монополізація ринків та «state capture», тобто загроза фундаментальним цінностям економічної свободи й приватної власності (рис. 5.1). Як видно, інвестиційна активність суб'єктів господарювання, особливо вітчизняних, відбувається не завдяки, а всупереч економіко-політичних процесів в країні, що свідчить, з одного боку, про стійкість та відносну нечутливість суб'єктів інвестування до дистракторів, а, з іншого, про швидку адаптивність до інституціональних умов розвитку на підставі спільних деструктивних цінностей функціонування.

Рис. 5.1. Основні перешкоди для іноземних інвестицій в Україну

Джерело: [321]

Таблиця 5.1

Знакові іноземні інвестори в Україні

№	Назва іноземного інвестора	Працює в Україні з	Галузь
1	Anheuser-Busch InBev	1996	Виробництво пива
2	Carlsberg	2001	Виробництво пива та інших напоїв
3	British American Tobacco	1993	Виробництво тютюнових виробів
4	Coca-Cola	1992	Виробництво безалкогольних напоїв
5	Danone	1998	Харчова промисловість
6	Nestle	1994	
7	Metro	2003	Оптова торгівля продовольчими та іншими товарами
8	Shell	1992	Роздрібна реалізація нафтопродуктів та автогазу
9	ArcelorMittal	2005	Металургія
10	Turkcell	2004	Мобільний зв'язок
11	Holtec International	2005	Захоронення радіоактивних відходів, ядерна енергетика
12	EuroCape	2008	Вітроенергетика
13	NBT	2019	Сонячна енергетика
14	Fujikura	2013	Виробництво електрообладнання (електричних кабельних мереж)
15	Kromberg&Schubert	2005	
16	Leoni	2002	
17	Bunge	2002	Виробництво та експорт соняшникової олії, експорт зернових
18	COFCO	2008	
19	Louis Dreyfus	1998	Експорт зернових
20	SALIC UK Ltd	2018	Виробництво зернових
21	Bayer	2018	Виробництва насіння сільськогосподарських культур
22	Credit Agricole	2006	Фінансові послуги
23	Getin Holding (ПАТ «Ідея Банк»)	2007	

Джерело: сформовано автором на підставі [39]

З огляду на це, основною проблемою України є не економічна криза та форми її вияву у вигляді низької купівельної спроможності споживачів, існування деформацій фундаментальних інституційних підвалин ринкової економіки. Адже в умовах функціонування слабких і корумпованих інститутах бізнес не може інвестувати й розвиватися відповідно до світових тенденцій спрямування інвестицій. У табл. 5.1 представлені основні іноземні інвестори з довгостроковим, а не спекулятивним орієнтиром, які здебільшого зосереджені на виробництвах середньої технологічності й вмістом доданої вартості.

Нагальним постає питання підвищення ефективності органів, відповідальних за усунення цих деформацій. Демонстрація ефективності в боротьбі з корупцією і свавіллям силових органів – найменше, що очікують економічні суб'єкти від державної влади, проте наразі відбувається тільки декларування цих заходів. Щодо економічної сфери, то інвестори очікують найперше спрощення адміністрування податків, збереження програми МВФ як індикатора зовнішнього примусу до здійснення реформ і прискорення валютної лібералізації.

Відповідальними за формування та дотримання організаційно-інституціонального забезпечення ІБ держави слід визначити відповідні органи державного регулювання, насамперед на найвищому рівні ієрархії управління економікою (табл. 5.2).

Система організаційно-інституціонального забезпечення ІБ України повинна передбачати активну діяльність відповідних структур за чітко регламентованими процедурами прийняття управлінських рішень, що неповною мірою втілено на практиці. Крім цього несформованою залишається підсистема недержавного забезпечення безпеки як невід'ємної складової паритетного підходу до реалізації політики у сфері ІБ у розвинутих демократичних країнах. Адже монополізація державних органів в частині виконання функцій забезпечення ІБ, як свідчить вітчизняна практика, спричиняє формування середовища, в якому реалізація політики забезпечення ІБ є недостатньо ефективною, а функціонування інститутів (як правил, так і організацій) супроводжується зростанням трансакційних витрат для безпосередніх учасників інвестиційного процесу. Перші спроби удосконалення організаційно-інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки були зроблені в частині запровадження прозорості електронної системи державних закупівель. Запровадження цієї платформи (ProZorro) та існування загалом систем електронних торгів (наприклад, арештованим майном – СЕТАМ) є інструментом створення рівних умов доступу до ринку товарів на засадах змагальності для усіх учасників ринку.

Таблиця 5.2

Завдання організаційно-інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки та відповідальні виконавці їх здійснення

Завдання	Відповідальні виконавці
Боротьба з корупцією	Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне антикорупційне бюро України, Антикорупційний суд, Кабінет міністрів України в частині затвердження стратегічних документів – Антикорупційна стратегія
Дотримання верховенства права	Президент – гарант дотримання Конституції, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, правоохоронні органи
Реформа судової системи	Верховна Рада України – прийняття законів відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії; Мін'юст, ГПУ, правоохоронні органи – у межах своїх компетенцій
Проведення прозорої приватизації	КМУ – визначення державних підприємств, що функціонують як не стратегічні й можуть підлягати приватизації; Фонд державного майна України
Забезпечення конкурентного середовища	ВРУ, КМУ, Антимонопольний комітет України
Скасування мораторію на продаж землі с/г призначення	ВРУ – скасування мораторію, формування нормативної бази регулювання ринку землі, КМУ – готовність до регулювання нового ринку
Реконструкція загальної інфраструктури	КМУ: Міністерство економічного розвитку та торгівлі, Міністерство інфраструктури – план та порядок здійснення реконструкції загальної інфраструктури Мінфін – фінансове забезпечення капітальних вкладень
Спрощення адміністрування податків	Мінфін, Державна фіскальна служба України, Державна митна служба України – використання ефективних світових практик
Налагодження діалогу між владою та бізнесом	Бізнес-омбудсмен – адвокація інвесторів перед органами влади
Стимулювання підприємницької активності та фінансової грамотності населення	Міністерство освіти і науки України – запровадження спеціальних освітніх програм для роз'яснення базових основ і принципів функціонування економіки та економічних суб'єктів, запровадження програм колобарації бізнесу, науки і освіти
зокрема для залучення іноземних інвесторів	
Податкові стимули новим стратегічним інвесторам	МЕРТ, ДФС, ДМС – формування механізмів стимулювання активізації залучення іноземних інвестицій
Валютна лібералізація	Національний банк України, ВРУ – формування сучасного валютного законодавства, СБУ, правоохоронні органи – заходи протидії незаконному витоку капіталу

Джерело: авторська розробка

Для швидкого реагування на зміну стану ІБ, здійснення стратегічного планування й програмування необхідний доступ до актуальної інформаційної бази, яка в Україні є недостатньою та недосконалою. Для вирішення цієї проблеми важливо запровадити систему постійного моніторингу стану ІБ на різних рівнях ієрархії управління економікою як складову інформаційно-аналітичного забезпечення механізму забезпечення ІБ держави.

Неабиякою проблемою є наявність такого інституціонального середовища, в якому інвестиційний суб'єкт відчуває небезпеку від дій силових відомств та бездіяльності судової системи. Необхідні зміни в інституціональному середовищі, що відбуваються під тиском пулу кредиторів держави (прийняття законів «Маски-шоу стоп» [240], «Маски шоу стоп-2» [239]), традиційно носять декларативний характер, змінивши підходи і методи контролю відповідними відомствами. Це означає, що державна інвестиційна політика сама по собі не вирішить питання активізації інвестиційної діяльності, а тільки у поєднанні із вольовим політичним рішенням щодо зміни концептуальних підходів державного управління загалом, що полягають, зокрема, у боротьбі з корупцією, яка проявляється у формі інституту «кругової поруки» на усіх щаблях влади у відносинах «виконавець-контролюючий орган», переосмислення ролі економічних суб'єктів національної економіки з джерела наживи до джерело добробуту національної економіки.

Після ліквідації Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами та передачі його функцій МЕРТ для поглиблення взаємодії органів виконавчої влади та іноземних інвесторів на підставі поєднання досягнення загальнодержавних та приватних інтересів із забезпечення ефективного та гармонійного їх розвитку наприкінці серпня 2016 р. Президент України підписав указ про створення дорадчого органу – Національної інвестиційної ради.

До основних завдань ради належать:

- розробка пропозицій щодо стимулювання та розвитку інвестиційної діяльності в Україні, формування привабливого інвестиційного іміджу України

з урахуванням найкращих міжнародних практик. Сприяння формуванню основних напрямів державної політики щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні;

- напрацювання пропозицій щодо стратегічних напрямів розвитку інвестиційного потенціалу України, стимулювання іноземних і національних інвестицій в розвиток економіки держави;

- вивчення ініціатив і потенційних пропозицій щодо інвестиційних проєктів, а також практики взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності з державними органами;

- аналіз та узагальнення проблем, які перешкоджають інвестуванню в економіку України, підготовка пропозицій щодо шляхів їх вирішення, зокрема щодо заходів зі сприяння захисту прав інвесторів;

- участь в опрацюванні проєктів законодавчих актів із питань інвестиційної діяльності.

Отже, з огляду на реальні дії з боку владних інституцій в напрямі зміцнення інвестиційної безпеки, можна стверджувати, що все відбувається в традиціях «обговорити, розглянути, задекларувати», що свідчить про відсутність політичної волі та дії реалізовувати заходи із зміцнення.

Перше засідання Національної інвестиційної ради відбулось лише через 2 роки після заснування – 25 травня 2018 р., а друге – в січні 2019 р. на теренах Давоського форуму. Присутність на першому засіданні Президента України, Прем'єр-міністра, міністрів уряду, голови НБУ підсилило впевненість представників іноземних неурядових організацій та інвесторів, які протягом всього існування сучасної незалежної України вклали понад 30 млрд дол. США., що центральна влада намагається комунікувати з ними та реагувати на запити. Комунікація такого роду (зворотний зв'язок бізнесу до влади) дає змогу пришвидшити створення необхідного інституціонального середовища для активізації інвестиційної діяльності не тільки іноземних інвесторів, а й внутрішніх.

Формуванням комунікаційного каналу з інвесторами займався і Кабінет Міністрів України, утворивши постановою Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 р. № 740 Офіс із залучення та підтримки інвестицій. Основними завданнями Офісу є:

1) створення механізму підготовки та реалізації інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна» для забезпечення ефективності взаємодії із інвесторами, які діють в Україні, та активного залучення інвестицій, а також забезпечення співпраці державних органів та органів місцевого самоврядування, спрямованої на створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні;

2) сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з метою вирішення проблемних питань, що виникають під час здійснення інвестицій в економіку України;

3) підготовка пропозицій щодо формування і реалізації інвестиційного потенціалу України, підтримки пріоритетних інвестиційних проектів, поліпшення інвестиційного клімату в Україні, забезпечення захисту прав інвесторів; визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації інвестиційних проектів; підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо взаємодії з інвесторами; удосконалення нормативно-правової бази з відповідних питань [92].

В той же час спострігається відсутність координаційного органу, який Дотримання пропозиції та рекомендації, наданих основними іноземними інвесторами, загалом поліпшить загальний стан інвестиційного клімату та створить ґрунтовні передумови для забезпечення достатнього рівня інвестиційної безпеки.

Варто зазначити, що розвинені країни основу своєї конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі бачать в стимулюванні інвестицій інноваційні технології у сфері енергетики та екології, транспортних, інформаційних і телекомунікаційних систем, охорони здоров'я [75; 326]. Тому

в цих країнах державна політика спрямована в тому числі на створення порівняльних переваг зазначених напрямів через організацію податкових стимулів.

Протягом усієї історії США влада цієї країни традиційно заохочувала на практиці й законодавчо внутрішні та іноземні інвестиції, розглядала їх як важливий засіб, що сприяє розвитку національної економіки. Порівняно із законодавством інших розвинених країн законодавство США щодо іноземних інвестицій вважалося і вважається м'яким. На приплив іноземного капіталу у 80-ті роки суттєво вплинули результати перебудови системи загальноекономічного регулювання:

- відсутність обмежень на розмір експорту-імпорту;
- введення нової податково-амортизаційної політики;
- зменшення прямого втручання держави у проблеми приватного бізнесу та створення сприятливих умов для функціонування останнього тільки методами економічного регулювання системи господарювання;
- власне процес лібералізації американської економіки.

Усе це призвело до зростання ефективності вкладання капіталу і привернуло увагу іноземних. Система заходів федерального уряду також доповнюється спеціальними програмами із залучення іноземного капіталу урядами штатів, які передбачають різні системи пільгового кредитування та страхування іноземних інвестицій тощо [278]. Для активізації внутрішнього інвестування крім всього сказаного використовувались і медійні ресурси, через які активно пропагується участь громадян у різного роду інвестиційних проєктів та придбання ними цінних паперів. Ефективність застосування пропагандистських методів в США є результатом прийнятих управлінських рішень щодо системних покращень стану інвестиційного клімату та високого рівня довіри до державних інститутів.

Правова регламентація інвестиційної діяльності представлена сукупністю спеціальних законів: «Про цінні папери» (Securities Act), (1933); «Про біржу цінних паперів» (Securities Exchange Act) (1934); «Про трастові договори» (Trust

Indenture Act) (1939); «Про інвестиційну компанію» (Investment Company Act) (1940). Величезний досвід держави в тонкому регулюванні ринкового механізму проявляється в наявності цілого ряду інституційних норм, що сприяють активізації та безпеці здійснення інвестиційної діяльності: наявність відкритої інформації щодо емітента, його ділової репутації та цінних паперів, наявність запобіжних механізмів вчинення шахрайських дій, тощо.

За своєю суттю інвестиційна політика США сконцентрована на задоволення інвестиційних інтересів максимально широкого кола суб'єктів. Проте, серед основних завдань комітету іноземних інвестицій в Сполучених Штатах Америки (The Committee on Foreign Investment in the United States – CFIUS), який є міжвідомчим комітетом, є перегляд певних операції з іноземними інвестиціями в Сполучених Штатах з метою визначення впливу таких операцій на національну безпеку Сполучених Штатів, тобто питання якості інвестицій, особливо країна походження та сфера вкладення є надзвичайно важливою.

Державні політики країн Західної Європи, навпаки, ґрунтувалися на кейнсіанській теорії і є невдалим прикладом надмірного державного регулювання інвестиційної діяльності. Приплив капіталів у ці країни стримувався, окрім заорганізованого ринку праці й високих соціальних відрахувань, такими чинниками, як:

- жорстка регламентація з боку держави підприємницької діяльності;
- надмірні вилучення на користь держави;
- недостатня гармонізація національних типів фінансової політики в

умовах єдиної грошово-валютної політики в країнах Економічного і валютного союзу.

З урахуванням вищенаведеного, можна зазначити, що всі вище перелічені чинники зумовили кризові явища в Греції, Іспанії, Португалії.

Європейським лідером із імпорту капіталу є Великобританія. Досягненню провідних позицій у цій сфері найбільше їй сприяли: ефективна структурна перебудова і поліпшення внутрішньої економічної ситуації у країні; бажання

іноземних фірм зайняти нові ринки збуту для своїх товарів; зменшення транспортних витрат; висока норма прибутку за рахунок порівняно низьких витрат на робочу силу [383].

У Великобританії відсутній валютний контроль, що полегшує експорт та імпорт капіталу, а ставки оподаткування значно нижчі, ніж у інших європейських країнах. Так, рівень корпоративного податку у Великобританії у 2007 р. становив 30% та мав тенденцію до зниження: 2008-2010 – 28%, 2011 – 26%, 2012 – 24%, 2013 – 23%, 2014 – 21%, 2015-2016 – 20%, 2017-до тепер – 19%. Для малого бізнесу ставка податку – 10% [343], тоді як у Німеччині він (об'єднана ставка) становить 30-33% [342] (максимальна ставка була в 1995 році – 56,8%, а мінімальна – 29,4% - у 2009 році), в Італії – 24% (максимальна ставка була в 1994 році – 53,2%), у Франції – 33% (максимальна ставка була у 1982 р. – 50%), в Іспанії – 25% з 2016 року [387].

Стандартна ставка ПДВ у Великобританії – 20% (до 2011 року – 17,5%), у Німеччині – 19%, Італія – 22%, Франція – 20%, Іспанія – 21%. Верхня (додаткова) ставка прибуткового податку у Великобританії також знаходиться на досить помірному рівні – 45%, тоді як базова ставка – 20% з доходів в діапазоні 11851-46350 англ. ф.ст., а підвищена – 40% для доходів в діапазоні 46351-150000 англ. ф.ст. У більшості країн ЄС її рівень вище (47,5% - Німеччина, 43% - Італія, 45% - Франція, Іспанія) [395].

Податок на дивіденди у Великобританії має наступну шкалу: 7,5% (до 2016 року – 10%) - базова ставка для дивідендів більше за 2000 англ. ф.ст. (до 2018 року – 5000 англ. ф.ст.), 32,5% - підвищена ставка та 38,1% (37,5% - 2013-2016 та 42,5% до 2013 року) – додаткова ставка. Для прямих податків притаманна норма неоподаткований мінімум. Іноземні підприємці мають право користуватися різноманітними пільгами, що існують у Великобританії (безоплатні субсидії, позики на пільгових умовах, державні гарантії для отримання банківських позик, податкові знижки та інше). Водночас спеціальне законодавство про іноземні інвестиції в цій країні відсутнє [384].

Одним із чинників початкового припливу іноземного капіталу в економіку Франції була монетарна політика, яку проводив уряд у 90-х роках ХХ-го століття. Першочерговим завданням було підтримання стабільного курсу франка щодо американського долара та німецької марки, яке вирішувалося шляхом жорсткого контролю над інфляцією. Залученню іноземних інвестицій також сприяли приватизація, податкові, кредитні та інші пільги інвесторам. Окрему роль для поживлення інвестиційного процесу в країні відіграє фінансовий ринок. Сьогодні французький фінансовий ринок поступається потужністю та активністю лише подібним інституціям США та Великобританії.

На господарюючі на території країни іноземні компанії поширюються національний режим оподаткування, отримання кредитів та різного роду пільг.

Для заохочення як національних, так і іноземних інвестицій уряд країни встановив преференційний податковий режим для підприємств, що створюються у ряді регіонів – так званих спеціальних зонах підприємницької діяльності. Компанія, що має не менш ніж десять чоловік зайнятими, зареєстрована як господарююча в одній із таких спеціальних зон, звільняється від сплати прибутку на податок корпорацій протягом перших десяти років свого функціонування, але автоматично позбавляється права на інші урядові субсидії [395].

Характерною рисою інвестиційної моделі Франції є активне державне сприяння інноваційному розвитку. Стратегічні орієнтири французького уряду базуються на покращенні функціонуванні ринку праці, сприянні суспільної інтеграції в економічні процеси, необхідності активізації внутрішніх інвестиційних надходжень, посилення конкурентоспроможності, забезпечення сталого розвитку та фінансової стабілізації. Щодо механізму активізації внутрішніх інвестицій з боку представників малого та середнього бізнесу, то забезпечення його функціонування відбувається через удосконалення інвестиційної інфраструктури мережею інвестиційних банків [348].

У Бельгії для максимального поліпшення інвестиційного клімату, на регіональному рівні суб'єктам господарювання пропонується цілий комплекс

засобів стимулювання, які можуть бути використані в різних комбінаціях для створення оптимальної системи стимулів: від прямої допомоги, такої як виплата субсидій, пов'язаної із конкретним вкладенням капіталу, до пільгових схем оподаткування, пов'язаних із залученням робочої сили, підготовкою персоналу, науково-технічним розвитком та використанням можливостей виходу на міжнародні ринки. Також у цій країні є система «рюлінга». Будь-яка бельгійська або іноземна компанія ще до моменту вкладення капіталу в реалізацію інвестиційного проекту може отримати в податкових органах юридично зобов'язувальне рішення з розміру майбутнього оподаткування, що, звичайно, полегшує інвестиційне планування.

Доходи від продажу акцій європейських та неєвропейських залежних компаній оподаткуванню в Бельгії не підлягають. У більшості європейських країн цей податок становить 25%. У 2007 році бельгійський уряд впровадив новітній захід у реформуванні оподаткування – так зване вирахування умовної відсоткової ставки, що дає змогу всім компаніям, які потрапляють під бельгійське оподаткування організацій, вираховувати зі свого оподаткованого доходу суму, рівну відсоткам за кредитом, які вони сплатили б у разі довгострокового кредитування. Умовні відсоткові ставки визначаються щороку залежно від середнього річного курсу десятирічних державних облігацій. Таку пільгу застосовують до всіх без винятку компаній [286].

Серед п'ятірки найбільш привабливих для інвестицій країн тільки Китай має статус країни, що розвивається. Саме тому застосування досвіду Китаю з поліпшення інвестиційного клімату може бути найбільш корисним під час побудови української стратегії залучення інвестицій. Для поліпшення інвестиційного клімату у 2007 році в Китаї було впроваджено єдину податкову ставку для національних та іноземних підприємств у розмірі 25%, а пільгові податкові режими скасовано.

Для компаній, що функціонують у сфері високих технологій та аерокосмічного будівництва, або для тих, що, на думку держави, потребують підтримки, зберігся пільговий режим оподаткування за 15%-ою ставкою [286,

с. 21]. Досвід Китаю зі створення вільних економічних зон (ВЕЗ) свідчить про те, що модель залучення іноземного капіталу, заснована на функціонуванні ВЕЗ, є цілком реалістичною, дає змогу досягти стійких темпів економічного зростання та сприяти вирішенню багатьох соціально-економічних проблем [327]. Однак реалізація такої моделі потребує значних витрат матеріальних, фінансових та трудових ресурсів, найперше, на створення потужної виробничої інфраструктури. Інвестиційна діяльність іноземних інвесторів на їх території, здебільшого, регулюється національними законами, постановами та адміністративними процедурами, а також двосторонніми домовленостями з питань інвестування.

Аналізуючи досвід країн, що запровадили ефективну політику залучення інвестиційних ресурсів, варто також виокремити Литву. З усіх країн Балтії Литва забезпечує найкраще середовище для діяльності мікропідприємств із іноземними інвестиціями: іноземці зобов'язані платити податок тільки на ту частину доходу, яка отримана в Литві; інвестори мають право після сплати податків у порядку, передбаченому законодавством країни, конвертувати в іноземну валюту і переводити за кордон без обмежень отриманий ними прибуток [298]. Унаслідок такої політики, у 2015 р. прямі накопичені іноземні інвестиції в Литві становили 13,26 млрд євро, що на 0,40 млрд більше, ніж у кінці 2014 р., коли вони становили 12,86 млрд євро. З них на фінанси і страхування припало 27,7%, обробну промисловість – 21,1%, операції з нерухомістю – 14,3% [213]. Звісно, порівнювати Литву із Україною важко, адже, згідно із затвердженою в 2014 р. Європейською Комісією картою державної допомоги Литви на 2014–2020 рр., 25% інвестиційних витрат підприємствам великого бізнесу, 20% – малого, та 10% – підприємствам середнього бізнесу будуть компенсуватися з європейських структурних фондів у межах підтримки регіонів згідно з програмами регіонального розвитку. Безперечно, це значною мірою сприяє інвестиційній активності в регіоні.

Проте певні кроки, здійснені урядом Литви, виявилися дуже вдалі в контексті розроблення ефективної довгострокової інвестиційної політики. Для

залучення припливу інвестицій до країни було створено агентство уряду Литви «Invest Lithuania», яке надає безкоштовні консультації і допомогу для компаній, зацікавлених у веденні бізнесу в Литві. «Invest Lithuania» орієнтоване на іноземного інвестора.

Також, починаючи з 2009 р., у Литві працює державне некомерційне агентство «Enterprise Lithuania», одним із напрямів діяльності якого є інформаційна підтримка та консультування в процесі створення та розвитку нових підприємств. Проте варто зазначити, що «Enterprise Lithuania» – це аналог «Invest Lithuania», але орієнтоване на литовські компанії, незалежно від частки іноземного капіталу.

У липні 2010 р. урядом Литовської Республіки затверджена Директива забезпечення прозорості діяльності підприємств, керованих державою. Метою цього документа є збільшення прозорості діяльності підприємств, керованих державою, відповідальності перед громадськістю Литви, привабливості для інвесторів, можливих бізнес-партнерів, а також створення умов для впровадження визнаних у світі принципів управління, підготовка й оприлюднення докладної та оперативної інформації щодо діяльності підприємств, керованих державою, та її результати. Крім того, 1 грудня 2010 р. урядом Литовської Республіки прийнята Концепція збільшення ефективності підприємств, керованих державою. На підставі Концепції підвищення ефективності підприємств, керованих державою, 9 лютого 2011 р. розроблена й затверджена Програма перебудови підприємств, керованих державою, на 2011–2012 рр. Висунутими програмою цілями були: забезпечення більш ефективної діяльності підприємств, керованих державою, і більш ефективного використання їх майна, поліпшення результатів діяльності підприємств і збільшення її прозорості. Одним зі способів забезпечення ефективності та прозорості в програмі вказано поділ комерційних і некомерційних функцій підприємств, керованих державою, оцінка їх обсягу і витрат [116].

Перелічені заходи визначають довгострокову політику Литви в інвестиційній сфері та сприяють зростанню інвестиційної привабливості компаній, що знаходяться у повній або частковій державній власності.

Світовий досвід підтверджує, що в розвинених країнах основні положення регулювання інвестиційної діяльності здебільшого є ідентичними:

- практично у всіх державах іноземні інвестори не мають змоги здійснювати свою інвестиційну діяльність у ключових галузях економіки приймаючої країни;

- сфера діяльності сучасного національного законодавства з прямих іноземних інвестицій торкається всіх видів майнових активів та пов'язаних із ними прав власності, що інвестуються іноземними юридичними та фізичними особами;

- для здійснення інвестиційної діяльності за кордоном є заявочний та дозвільний порядки.

Практика розвинених країн також свідчить про ефективність переходу від адміністративних методів управління інвестиційною діяльністю до ринкових методів управління через: 1) податкові пільги різноманітного характеру («інвестиційний податковий кредит»); 2) пільгове кредитування; 3) методи прискореної амортизації та 4) маркетингові методи просування через створення платформ взаємодії інвесторів з органами влади, забезпечення її прозорості, відповідальності тощо. Комплексність використання всього наявного інструментарію впливу на інвестиційний процес в країні може стати запорукою ефективності та дієвості заходів забезпечення ІБ.

Щодо інвестиційного середовища України, то його ризиковість та несприятливість інвестиційного клімату частково компенсується лояльністю вітчизняного законодавства до іноземних інвесторів та загалом недосконалою процедурою контролю за дотриманням законодавством. Проте ці ознаки не є визначальними у прийнятті інвестором позитивного рішення про інвестування. Чинником активізації іноземного та внутрішнього інвестування є ступінь участі держави та ефективність координації державних інституцій у формуванні

фундаментального підґрунтя через фінансування науково-дослідної, освітньої діяльності, створення умов для формування платформ взаємодії бізнесу, науки та освіти, а також заходи щодо інтенсифікації використання та модернізації основного капіталу.

Окремо варто відмітити роль брендингу країни та репутації регіону як детермінант відповідно загального і регіонального економічного розвитку. В той час, коли на мегарівні відчувається надлишок капіталу, відсутність дієвих заходів щодо просування бренду країни є стримуючим чинником [313]. Для України формування стратегії національного брендингу може стати рушієм та конкурентною перевагою в залученні іноземного капіталу та активізації внутрішніх інвестицій; консолідуючим елементом кристалізації позитивного надбання в зовнішній і внутрішній політиці, експортному, інвестиційному та ресурсному потенціалі, культурі та спадщині, тощо.

Ефективність стратегії національного брендингу може бути забезпечена через формування іміджу (брендингу) її регіонів. Послідовними етапами у формуванні іміджу регіону є: аналіз стану іміджа регіону, розробка програми формування іміджу регіону та розробка заходів впровадження цієї програми. Регіональні бренди можуть мати мультиплікативний ефект на економічне зростання регіону так само, як і репутація регіону впливає на активізацію бізнесу та появу нових і розвиток існуючих регіональних брендів. Інвестиційна активність бізнесу досить часто обмежується тактичними цілями та отриманням швидкої вигоди, що є наслідком відсутності бачення перспектив розвитку бізнесу на довгий період через не тільки об'єктивні причини невизначеності, але і відсутність довіри до органів влади. Синергія репутаційної цінності у взаєминах влади і бізнесу розкриє можливості ефективного використання економічного потенціалу та активізації передумов економічного розвитку регіону.

Оскільки місцеві органи влади постійно відчувають на собі політику «затягування поясу» з боку центральної влади, то внаслідок цього варто використовувати змішану модель брендингу території, де основну роль

виконують різні ініціативні громадські організації або навіть окремі особи, залучені іноземні експерти (краудсорсинг) за сприяння та підтримці місцевих органів влади. Завдання органів регіональної влади полягатиме в організації комунікації та дієвого реагування на розроблені пропозиції ініціативної групи.

В питаннях активізації заходів щодо залучення іноземних інвестицій та усунення бар'єрів для експансії інвестиційної діяльності вітчизняними суб'єктами господарювання органам влади на регіональному рівні необхідно:

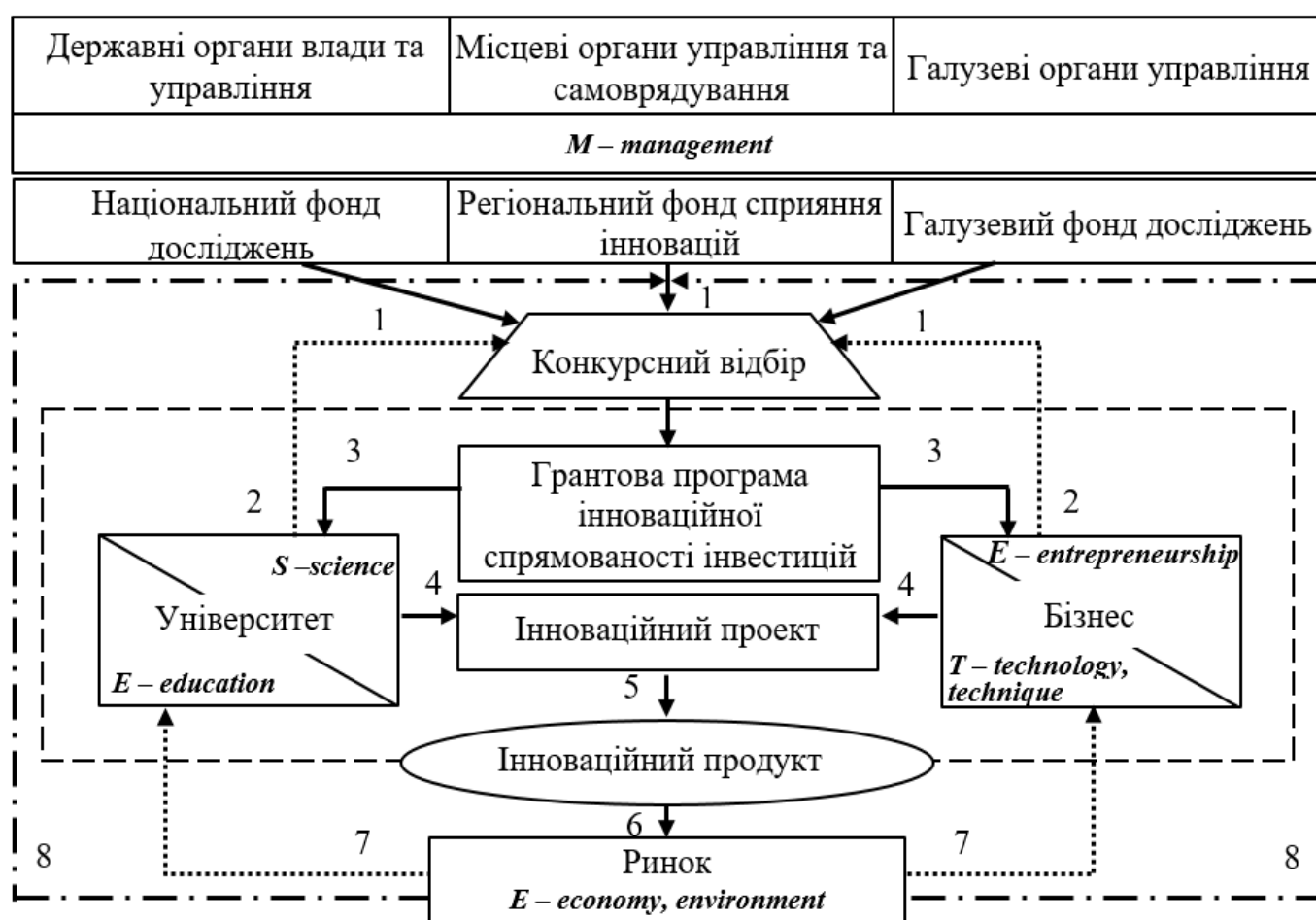
- активізувати роботу відповідних структурних підрозділів облдержадміністрацій та органів місцевого самоврядування з Національною інвестиційною Радою при Президенті України та з Офісом із залучення та підтримки інвестицій при Кабінеті Міністрів України для представлення регіону для потенційних іноземних інвесторів;
- сприяти розповсюдженню досвіду формування стратегії розвитку міста на міста районного значення з метою формування репутаційної детермінанти регіонального розвитку;
- надавати інформаційну підтримку для просування регіональних брендів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Реалізація заходів щодо формування регіонального брендингу дозволить не лише покращити імідж та зміцнити репутацію регіону, але й сприятиме посиленню конкурентних позицій країни у глобальній економічній системі.

Для забезпечення активізації інвестиційної діяльності в інноваційні проекти потребує вдосконалення організаційно-економічний механізм забезпечення інвестиційної безпеки (рис. 5.2), який передбачає залучення університетів, підприємницьких структур для спільного продукування інноваційного продукту.

Організаційна складова механізму полягає у створенні середовища синергетичного поєднання освіти (E – education), науки (S – science), техніки (T – technology), підприємництва (E – entrepreneurship), економіки (E – economy; environment) та управління (M – management). Таке поєднання

інституціоналізує нову концепцію побудови інвестиційної політики, яка ґрунтуватиметься на консолідації можливостей суб'єктів мікро-, мезо- та макрорівня [196, с. 92]. Реалізація інвестиційної політики в комплексі з освітньою, науково-технічною, інноваційною та іншими політиками дасть змогу сформувати модель абсолютно нового, якісного розвитку, де основною рушійною силою на базі її елементів стане інноваційний процес та зростання рівня технологічності, а його фінансовою основою – інвестиції.

Примітка: 1 – запровадження грантових програм органами державної та місцевої влади, а також галузевими органами управління; 2 – подача спільних заявок закладів вищої освіти та бізнесу на конкурс з отримання гранту; 3 – пряме фінансування за рахунок коштів державного; 4 – безпосереднє виконання інноваційного проекту; 5 – створення інноваційного продукту; 6 – комерціалізація інноваційного проекту з виводом його на ринок на засадах маркетингу; 7 – розподіл фінансових результатів від комерціалізації інноваційного продукту на ринку; 8 – соціоекологічний результат від впровадження інноваційного продукту.

Рис. 5.2. Консолідація університетського та бізнес потенціалів як складова організаційно-економічного механізму забезпечення інвестиційної безпеки держави

Джерело: розробка автора

Економічна складова механізму за активної державної фінансової підтримки Національного фонду досліджень, Регіонального фонду сприяння інвестицій та галузевого фонду досліджень на конкурсній основі здійснює грантове фінансування програм інноваційної спрямованості.

Такий організаційно-економічний механізм створює підґрунтя до формування бази інституційних платформ як центрів активізації інвестиційної діяльності.

Сучасна парадигма економічного розвитку України повинна передбачати широке використання інноваційного потенціалу регіонів, враховуючи особливості їхнього розвитку. Основним напрямом регіональної політики має стати підвищення ролі регіонів як господарюючих одиниць, що здатні самостійно (за рахунок коштів місцевих бюджетів та у партнерстві з недержавним сектором) реалізовувати масштабні інноваційні проекти.

Дієвість інститутів забезпечення ІБ держави значною мірою зумовлюється наявністю відповідної потребам її структурно-функціональної побудови. Інститути, що виконують функцію забезпечення ІБ, складаються з сукупності взаємопов'язаних і взаємозумовлених нормативно-правових, економічних, фінансових, політичних, організаційно-методичних, інформаційно-аналітичних, технологічних, кадрових, освітньо-пропагандистських та кримінально-процесуальних норм, правил, що запроваджуються для захисту інвестиційної діяльності від наявних чи потенційних загроз, які можуть призвести до істотних економічних втрат або відмови від реалізації інвестиційних проектів.

При цьому найважливішими складовими цієї системи інститутів є такі, вплив на які з боку держави дасть змогу управляти внутрішніми й іноземними інвестиційними потоками. До них належать:

1) політичні (внутрішні та зовнішні):

- до внутрішніх складових слід віднести наявність стратегічних національних пріоритетів у контексті досягнення високого рівня

конкурентоспроможності, відповідність економічної політики держави поставленим завданням їх досягнення. З цією метою є потреба в:

- очищенні державної влади від корупціонерів, непрофесіоналів, політичної кон'юнктури, унеможливлення переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;
- реформуванні інституту державної служби через формування висококваліфікованого, патріотичного, політично нейтрального з нульовою толерантністю до виявів корупції корпусу державних службовців, реформування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів державної служби, упровадження сучасних етичних норм для державних службовців, військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, діяльність яких відповідає би поставленим національним пріоритетам на довгострокову перспективу;
- досягнення злагоди між державними інститутами;
- визначення зовнішньоекономічної стратегії завоювання світових ринків за принципом порівняльних переваг та визначення місця України в міжнародному поділі праці;

- до зовнішніх детермінантів, які можуть вплинути на якість національного інституціонального середовища, можна віднести рівень значимості країни, врахування її інтересів при прийнятті політичних рішень міжнародними організаціями, ступінь політичної інтеграції країни в певні блоки та угруповання та політична ситуація у світі загалом;

2) безпекові:

- макрорівень: ступінь захищеності економіки, рівень національної безпеки та політика уряду щодо соціальної та екологічної безпеки. У контексті принципів сталого розвитку держава не повинна жертвувати навколишнім природним середовищем заради короткострокової економічної вигоди від залучення інвестицій в галузі, що його забруднюють. Водночас здійснення заходів щодо активізації інвестицій у високотехнологічні виробництва зберігає

та підвищує рівень не тільки природного потенціалу, але й соціального капіталу держави;

- мікрорівень: надати можливість акціонеру право вимагати притягнути до відповідальності виконавчого директора (члена наглядової ради), дії якого призвели до збитків компанії в результаті укладення угоди з інтересом; підвищення дисципліни та відповідальності топ-менеджменту фінансових установ для зростання рівня захисту індивідуальних інвесторів та загалом репутації фінансових установ, що в комплексі забезпечить розвиток фінансового ринку;

3) економічні:

- макроекономічні показники розвитку економіки, стан грошово-кредитної сфери та рівень розвитку факторів виробництва (кваліфікована робоча сила, природні ресурси й капітал) є наслідком моделі управління економічною системою. Перед владою постає завдання проведення деолігархізації, демонополізації і дерегуляції економіки, активної протидії корупції та створення передумов, які її унеможливають, захисту економічної конкуренції, спрощення й оптимізації системи оподаткування, забезпечення боргової та грошово-кредитної безпеки для формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку [207];

- у податковому законодавстві замінити фіскальну ідеологію на ідеологію стимулювання розвитку бізнесу та економіки. Посилення мотивації економічних агентів до здійснення розширеного відтворення через модернізацію основних виробничих фондів у тих галузях, розвиток яких можуть спричинити кумулятивний ефект на економіку держави можливе за умов стабільності податкового режиму та фіскальної мотивації. Зміна пріоритетності функцій податку на прибуток із фіскальної на регулюючу та пов'язане з цим реформування податкового адміністрування дасть змогу протидіяти впливу капіталу та схемам мінімізації податкових платежів. Адже зменшення надходжень від податку на прибуток унаслідок упровадження податку на виведений капітал можуть бути компенсовані зростанням витрат на

інвестиційні товари, збільшенням виробництва та відповідно збільшенням надходжень від непрямих податків та, у зв'язку з розширенням виробництва, зростанням зайнятості, фонду оплати праці й податків на доходи фізичних осіб тощо;

- незважаючи на дефіцит державних коштів, слід зберегти практику пільгового оподаткування, стимулюючи за допомогою податкових пільг економічне зростання та інвестиції. Зменшення потенційних надходжень до бюджету може бути компенсоване розширенням джерел доходів бюджету через зміщення тягаря оподаткування на багатші прошарки населення та непродуктивні види діяльності [163, с. 94];

- фінансова децентралізація як похідна від адміністративної дає змогу для регіонів здійснити економічний прорив, скеровуючи бюджетні кошти на регіональні й загальнодержавні інвестиційні проекти. Невідворотність процесу децентралізації з наданням реальних можливостей в реалізації активної регіональної інвестиційної політики забезпечить усунення диспропорцій та вирівнювання рівня економічного розвитку в цілому в країні;

- в умовах дефіциту фінансових ресурсів поліпшення кредитних можливостей підприємствам високотехнологічних видів економічної діяльності можливе через стимулювання розвитку інфраструктури фінансово-кредитного сектора, зокрема небанківського [197];

- запровадження грантової політики. Оскільки в інноваційній та/або технологічній продукції витрати на НДДКР є значними, то грантова політика, яка полягатиме у формуванні взаємовідносин між бізнесом з підприємницьким ресурсом та університетами з інтелектуальним ресурсом, матиме адресний принцип софінансування тих проектів, на які є попит з боку реального сектору. Спільне здобуття грантів на фундаментальні дослідження та впровадження в економіку наукоємної продукції підвищить привабливість продуктивного підприємництва та активізації прямого інвестування.

- зовнішньоекономічний напрям економіки залежить від національних економічних переваг, місця країни в міжнародному поділі праці, економічного потенціалу країни та рівня розвитку транснаціональних зв'язків;

3) інституціональні:

- інституціональна будова суспільства й правова база, її формування, дотримання та контроль впливають чи не найбільше на прийняття рішень щодо активізації інвестиційної діяльності. Рейтинги інвестиційної привабливості України, як основне джерело інформації про настрої діючих інвесторів, засвідчують низький рівень захисту прав власності, злиття політичних і бізнесових інтересів, посилення тиску на бізнес, втрату незалежності судової системи;

- інституційна стратегія держави передбачає також активне формування інституційної інфраструктури ринку, розвиток інститутів державної економічної влади, сприяння формуванню та вдосконаленню недержавних економічних організацій: ділових союзів, професійних об'єднань, недержавних фондів тощо [40, с. 94];

- розвиток підприємницької ідеології, генерування конструктивних позитивних цінностей та корекція в цьому напрямі менталітету нації є фундаментальним вектором позитивних змін у соціально-економічному розвитку. Перебільшені очікування від влади та на цій підставі тотальна зневіра й недовіра стали продуктом панівних патерналістських цінностей. Формування цінностей, в яких переважатиме власне відповідальне ставлення до сьогодення та майбутнього впливатиме на моделювання відповідної конструктивної поведінки [152, 125];

- удосконалення організаційно-координаційної діяльності органів влади, спрямованої на:

- збільшення обсягів та підвищення ефективності банківського кредитування через створення й розвиток гарантійних фондів за кредитами [206];

- збільшення інвестиційної привабливості територій держави через формування стратегії брендингування держави та регіонів;

- посилення участі страхової сфери в забезпеченні доступу вітчизняних підприємств до фінансово-кредитних ресурсів;
- удосконалення фінансування розвитку реального сектора економіки за рахунок бюджетних коштів;
- розбудову інституційної інфраструктури фінансування розвитку суб'єктів економіки через створення фондів фінансово-кредитного сприяння реалізації інвестиційних проектів підприємств реального сектору економіки;
- зростання рівня освіченості населення у фінансових питаннях і для здійснення підприємницької діяльності.

5.2. Шляхи модернізації інституціонально-правового забезпечення інвестиційної безпеки держави

Світовий досвід свідчить, що найважливіше значення в стратегічному плані для соціально-економічного розвитку держави надають інвестиційній політиці з її концепцією (місією, візією), стратегією, цілями, завданнями та механізмами, підкріпленою ефективним регулюванням зі сторони всіх гілок влади та ієрархії державного управління. Така проблематика тісно пов'язана зі станом, тенденціями і перспективами розвитку економічної політики України на сучасному етапі.

Оскільки Україна знаходиться в перманентному стані економічної трансформації: від адміністративно-командної до ринкової економічної системи, поступово змінюючи моделі з кланово-олігархічної моделі на модель державно-монополістичного капіталізму [280, с. 85; 279] та модель «кумівського капіталізму» [150; 23], то питання реалізації інвестиційної стратегії доцільно розглядати в контексті висхідної логіки загроз і ризиків, викликів і нових можливостей та з урахуванням консолідації приватних та суспільних інтересів.

Об'єктивна необхідність ефективної реалізації державної інвестиційної політики пояснюється потребою виконання державою економічних функцій, які

в умовах кризи можуть носити комплементарний характер до функцій ринку. Питання щодо перспектив залучення інвестицій в економіку України, поліпшення інвестиційного клімату дедалі частіше порушують у виступах представників влади на заходах, метою яких є представлення країни як перспективного та відповідального партнера [202]. Проте через відсутність системного бачення місця інвестиційної політики в системі державної

Рис. 5.3. Сутність державної інвестиційної політики

Джерело: авторська розробка

економічної політики, таких її фундаментальних складових як місії та візії чітких цілей, принципів і шляхів реалізації значно ускладнює формування концепції та стратегії інвестиційної політики в контексті забезпечення досягнення національних інтересів (рис. 5.3).

Проаналізувавши різні підходи до визначення поняття «інвестиційна політика» з погляду значущості сутності, можна трактувати цей термін, з одного боку, абстрактно як складову (напрямок, механізм) економічної політики, що передбачає дію комплексу заходів, які забезпечують вплив на інвестиційний процес у межах чинних нормативно-правових актів країни для досягнення соціального та економічного ефектів під час урахування ресурсних та

інституційних обмежень. З іншого боку, за так званою діяльнісною концепцією, як комплекс заходів, які забезпечують достатній рівень активності інвестиційного процесу, який забезпечить стійкий соціально-економічний розвиток країни. На нашу думку, для реалізації державної інвестиційної політики необхідний документ доктринального значення, який дав би змогу інституціонально закріпити місце інвестиційної політики в системі державного управління економіки.

Змістовність інвестиційної політики була детермінована часом та пройшла трансформацію під впливом ендогенних та екзогенних чинників (табл. 5.3).

Так історично склалося, що Україна отримала законодавство про інвестиційну діяльність у порядку правонаступництва країн від радянського режиму перебудови, коли після довгої перерви сам факт здійснення господарської діяльності став можливим, тому становлення інституціонально-правового забезпечення ІБ держави відбувалось одночасно з інституціоналізацією державного управління народним господарством на підставі абсолютно нових як для адміністративно-командної економіки принципів ринкової економіки.

Серед різноманіття нормативно-правових актів, які регламентують здійснення інвестиційної діяльності поняття «інвестиційна політика» зустрічається лише в Господарському кодексі. Так у статті 10 зазначається, що інвестиційна політика «спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно в галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів і здійснення контролю за ним» [46].

Виокремлення інвестиційної політики як окремого напрямку економічної політики вперше мало місце під час прийняття постанови Верховної Ради України «Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності» [220].

Таблиця 5.3

Етапи трансформації сутності інвестиційної політики

Часовий період	Характерні ознаки	Сутність інвестиційної політики	Наслідки
Перший етап 1990–1995 рр.	інституціоналізація народного господарства на принципах ринкової економіки	простежується тенденція відходу держави від активної участі в інвестиційній діяльності та орієнтацією на ринкові сили	незворотна деградація структури економіки, руйнування і масове вибуття виробничих фондів, втрата потенціалу економічного зростання
Другий етап 1995-1999 рр.	поглиблення системної кризи та настання світової економічної кризи	реалізація комплексу заходів щодо створення оптимальних умов для залучення інвестиційного потенціалу з-за кордону	низька внутрішня інвестиційна активність, нерозвинена загальна інфраструктура, відсутність безпеки в частині захисту власності та контрактів, тощо не сприяли залученню іноземного капіталу
Третій етап 2000-2008 рр.	економічний розвиток як передумова зростання внутрішньої бази інвестиційного потенціалу	формуванні комплексу заходів, які повинні забезпечити формування сприятливого національного інвестиційного клімату і підприємницького середовища в країні	зростання інвестиційної, підприємницької активності
Четвертий етап 2009 р. – дотепер	світова криза 2008-2009 рр., повзуча неокolonізація, зовнішня агресія	2009-2013 рр. – залучення держави в інвестиційний процес через національні інвестиційні проекти; з 2014 р. - реалізація комплексу заходів щодо залучення іноземних інвестицій з одночасним забезпеченням національної безпеки з огляду на тенденції загроз та викликів, які мають місце у світі.	неконтрольоване зростання іноземних інвестицій з РФ у інфраструктурні об'єкти (фінансова сфера, електропостачання, газопостачання)

Джерело: авторська розробка

Надалі правове забезпечення інвестиційної політики в Україні було започатковано у 1991 р. Законом України «Про інвестиційну діяльність» [245], що закріплював положення про створення пільгових умов для інвесторів, які працюють у пріоритетних сферах, про державне регулювання інвестиційної діяльності за допомогою податкової, кредитної, амортизаційної, цінової

політики, а також державної фінансової підтримки, застосування державного замовлення у сфері капітального будівництва, страховий захист інвестицій тощо. У 1995 році механізм правового регулювання інвестиційної діяльності був доповнений Концепцією регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки [248], яка і донині визначає принципи регулювання інвестиційної діяльності. Метою впровадження Концепції в умовах ринкової трансформації економіки було створення конкурентного середовища, реалізація Програми структурної перебудови економіки України, визначення пріоритетного спрямування інвестицій. Проте з часом положення концепції перестали бути адекватними реаліям [181].

Як зазначає О. Шевердіна, на початку реформування економіки в інвестиційній політиці чітко простежувалася тенденція відходу держави від активної участі в інвестиційній діяльності та орієнтацією на ринкові сили [319]. В «Основних напрямках економічної політики...» зазначалося про зміну підходів щодо джерел і способів фінансування та спрямування державних централізованих капітальних вкладень. З огляду на невідкладну потребу в структурній перебудові народного господарства, наголошується на необхідність «проведення обґрунтованої, ефективної інвестиційної політики, визначення пріоритетів у спрямуванні інвестицій, забезпечення їх ефективного використання з високими кінцевими результатами» [220]. Проте суперечність між цілями й заходами, які забезпечують їх реалізацію полягала в тому, що з 1992 року передбачали скорочення частки та обмеження напрямів державних централізованих капітальних вкладень, припинялося безповоротне бюджетне фінансування, запроваджували мораторій на будівництво виробничих об'єктів, що не відповідали нагальним потребам народного господарства, а також продовження фінансування об'єктів незавершеного будівництва.

Намагання суб'єктами державного управління використати симбіоз державного (меншою мірою) та ринкового (більшою мірою) механізмів регулювання спричинило поразку в цій сфері через наявність інституційного вакууму, який виник під час відмови від застосування першого механізму

(державного) за реальної відсутності другого (ринкового). Тому у міру інерційності старої системи серед методів державного управління все ще переважали методи адміністративного характеру, які зосереджувалися на питаннях щодо визначення структурних та кількісних потреб в інвестиційних ресурсах, збільшення джерел фінансування, вибору пріоритетних напрямків фінансування. Однак різке обмеження державних централізованих джерел інвестицій не могло бути компенсованим іншими внутрішніми і зовнішніми джерелами інвестиційних ресурсів, а ефект від приватизації виявився незначний. До того ж паралельно відбувався значний спад виробництва, руйнування фінансової системи і, як наслідок, зниження інвестиційної активності. Ситуація, що складалася в інвестиційній сфері спричинила незворотну деградацію структури економіки, руйнування і масове вибуття виробничих фондів, втрату потенціалу економічного зростання і відновлення виробництва, економічної незалежності країни [53, с. 95].

У другій половині 1990-х років унаслідок всеохоплюючої системної та, як наслідок, економічної кризи, яка спричинила знищення внутрішніх джерел інвестицій, акцент в інвестиційній політиці стали переводити на реалізацію комплексу заходів щодо залучення інвестиційного потенціалу з-за кордону до процесу відтворення, створення оптимальних умов для вкладення інвестицій. Для країн із перехідною економікою з обмеженими вітчизняними джерелами інвестицій об'єктивною потребою є формування сприятливого інституціонального середовища, зокрема нормативно-правового, для залучення іноземних інвесторів. Як зазначає О. Шевердіна, що менш привабливий інвестиційний клімат у країні, то вищий рівень гарантування безпеки іноземних інвестицій [319, с. 113]. Адже, в процесі поєднання малопривабливого інвестиційного клімату та високої конкурентної боротьби на інвестиційному ринку країна змушена створювати особливі сприятливі передумови як підсилювальні чинники, що спонукатимуть нерезидента вкладати кошти. Одними із найважливіших чинників, що сприяють припливу іноземних інвестицій у країну, є наявність ефективного, чіткого й стабільного

законодавства в сфері захисту прав власності взагалі та зокрема щодо захисту іноземних інвестицій, а також дієвий, реальний механізм його дотримання.

Проте, беручи до уваги ситуацію, що склалася на той час, слід зазначити, що приватний іноземний капітал не буде вкладатися в країну з низькою внутрішньою інвестиційною активністю. Іноземних інвесторів не цікавлять регіони з нерозвинутою транспортною інфраструктурою, дефіцитом електроенергії і тепла, недостатнього рівня розвитку загальної інфраструктури. Тому активізація інвестиційної активності держави в стратегічні об'єкти інфраструктури є тією необхідністю, яка б забезпечила високу ефективність інвестованих коштів як вітчизняних, так й іноземних економічних суб'єктів. Крім того, як зазначав Дж. Хікс (*John Richard Hicks*), основна потребою, що характерна для торговельної економіки є потреба в безпеці в частині захисту власності та контрактів. І стан безпеки необхідно розуміти не стільки як відчуття захисту власності від посягань третіх осіб, як необхідність чіткого визначення прав суб'єкта на об'єкт власності, тобто законодавчий аспект захисту власності [308]. Вкладаючи кошти в економіку країни, інвестор хоче мати гарантію, що права власності захищені а умови господарювання не зміняться в майбутньому або, якщо зміняться, не погіршать його комерційних позицій. Такі гарантії якраз і утворюють «інституціональний скелет» інвестиційної політики держави.

Інституціоналізація інвестиційного процесу починалася з прийняття на законодавчому рівні базових умов і гарантій для залучення й захисту іноземних інвестицій. Законодавство України надає інвестору, зокрема іноземному, досить широкі можливості у виборі об'єкта інвестування, видів інвестицій, залучення інших учасників до реалізації інвестиційних проектів. Проте низький рівень державного управління та збереження традиції часів адміністративно-командної економіки щодо втручання в інвестиційний процес державних службовців для задоволення власних потреб зменшує внутрішні інвестиційні можливості країни та загалом її інвестиційну привабливість. Починає

відбуватись зростання експорту вітчизняного капіталу в той час, коли скорочується імпорт іноземного капіталу.

Після світової фінансової кризи на початку 2000-х років економічний розвиток став передумовою зростання внутрішньої бази інвестиційного потенціалу. Цією базою стали заощадження домогосподарств, які в більшості країн формують основну базу національних заощаджень. Так, за даними НБУ у 2002 році заощадження населення становили 19,3 млрд грн (еквівалент 3,6 млрд дол. США), тоді як у 2006 вони вирости до 106,7 млрд грн (еквівалент 21 млрд дол. США), у 2008 р. – до 215 млрд грн (еквівалент 40,9 млрд дол. США), а у 2013 р. – до 435,9 млрд грн (еквівалент 54,5 млрд дол. США) [49]. Однак внутрішній інвестиційний потенціал набагато більший за статистичні дані НБУ. За даними дослідження, здійсненого у 2010 р. компанією «Gfk Ukraine» на замовлення проекту USAID «Розвиток ринку капіталу», серед опитаних тільки 7% обирають банківський депозит в Україні, проте 53% населення зберігає гроші вдома «під матрацом» [12].

Виникає парадоксальна ситуація, коли потенційні внутрішні заощадження є набагато більшими, ніж потребує реальна економіка, яка відчуває дефіцит інвестиційних ресурсів. Саме тому не можна говорити про сильний взаємозв'язок між величиною національних заощаджень та інвестиційною діяльністю національної економіки. Макроекономічна нестабільність, негативні очікування інвесторів і високий рівень ризику втрати власності (об'єкта інвестування) приховують основну масу приватних заощаджень. Однією із найбільших проблем організації грошово-кредитних відносин в Україні є проблема формування заощаджень, їх капіталізації на фінансовому ринку та трансформації в інвестиції [109, с. 163]. Адже трансформація заощаджень в інвестиції залежить від створення сприятливого макроекономічного та інституціонального середовища у сфері економіки та соціально-економічного розвитку країни, а також від ступеня розвитку фінансового ринку з наявними альтернативами фінансових інструментів. Лише за таких обставин підвищення

рівня національних заощаджень може трансформуватись у підвищення темпів економічного зростання.

З огляду на такий величезний інвестиційний потенціал, який є у країні, проте ховається «під матрацом», постало питання про корекцію спрямованості інвестиційної політики. Корекція полягала в акцентуванні уваги на тих заходах державних органів влади, які мали б створити загальні базові сприятливі умови для ефективного використання фінансових ресурсів (продуктивного капіталу) вітчизняного потенційного інвестора.

Також варто відзначити, що окрім держави інвестиційну політику проводять прямо чи умовно і окремі інституційні суб'єкти на мікро та нанорівнях. Вони самостійно приймають рішення щодо напрямів інвестиційної діяльності, тобто їх діяльність автономна по відношенню до стратегії та цілей інвестиційної політики держави. Завдання ж останньої повинно полягати в тому, щоб цю інвестиційну діяльність, поведінку інвестиційних суб'єктів розвивати та направляти в ті сфери, які вона вважає стратегічними та пріоритетними. Тобто інвестиційна політика держави повинна бути «штурвалом» та «акселератором» інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання.

Аналізуючи визначення різних науковців щодо поняття «інвестиційна політика» можна узагальнити, що під нею передусім розуміють таку державну політику, яка через комплекс правових, адміністративних, економічних та заходів морального впливу вибудовує систему забезпечення економіки необхідними інвестиційними ресурсами та їх спрямування відповідно до стратегічних цілей у контексті забезпечення захисту національних інтересів. Тобто концептуальна побудова комплексу заходів стимулювання інвестиційної діяльності передусім повинна бути основана на здатності уявити економіку загалом у майбутньому, а заходи повинні мати постійний та системний характер реалізації. Таким чином інвестиційна політика стане політикою забезпечення економічного розвитку держави [201, с. 16].

Концептуальними засадами інвестиційної політики як елемента державного механізму забезпечення інвестиційної безпеки держави є її структурування на:

- інституційно-правовий базис, до якого відноситься нормативно-правова база регулювання інвестиційної діяльності;
- інституційно-економічні стимули, основані на сукупності фінансових інструментів відповідно до ієрархічного рівня суб'єктів;
- організаційно-інституціональне забезпечення інвестиційної діяльності;
- інформаційно-аналітичне забезпечення;
- стратегічне планування;
- державний та недержавний контроль.

Інвестиційна політика держави повинна бути конкурентоспроможна порівняно з інвестиційними політиками інших держав для утримання внутрішніх інвесторів від бажання експортувати капітал та залучення зовнішніх інвесторів, тобто активізації імпорту капіталу. Як зазначає А. Ходжаян, тільки виважена державна політика дасть можливість оптимізувати структуру інвестиційних ресурсів і спрямувати їх на розбудову національної економіки [312]. З огляду на це її цілі й практика реалізації повинні бути максимально прозорими для прийняття раціональних рішень потенційних інвесторів.

Стратегічні засади інституціонально-правового забезпечення ІБ закладено в нормативно-правовій базі України. Проте аналіз вітчизняного інституціонального забезпечення цієї сфери дає всі підстави для констатації факту щодо того, що воно залишається недостатній, а відтак, неповністю сформований. Основи інституційно-правового регулювання загалом національної безпеки закладено в Законі України «Про національну безпеку України», де сталий розвиток національної економіки та інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір є одними з фундаментальних національних інтересів України [249]. Проте, на нашу думку, цей закон здебільшого визначає основи й принципи національної оборони, а безпека розглядається як воєнна. Щодо інституційно-правового регулювання ІБ держави, то її визначення, оцінка її рівня, визначення сукупності індикаторів та їх граничних значень закладено лише у 2007 р. із прийняттям Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, що була

розроблена у 2007 р. Міністерством економіки (з 09.12.2010 – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України). Згідно з цією Методикою було нормативно закріплено інвестиційну безпеку як складову у функціонально-структурному розподілі економічної безпеки. Ця Методика-2007 стала теоретико-методичною та концептуальною основою як подальших наукових розробок і досліджень у сфері економічної безпеки загалом та ІБ зокрема, так і розроблення механізмів і засобів державної політики зміцнення безпеки на різних рівнях системної ієрархії управління та за функціональними елементами системи національного господарства.

Згадувана необхідність узгодження забезпечення ІБ та соціально-економічного розвитку держави із урахуванням сучасних тенденцій формування глобального та національного економічного середовища посилює актуальність системного планування та програмування державної політики відповідно до змін внутрішнього і зовнішнього середовищ, впливу наслідків зовнішніх шоків, а також підводить до висновку про необхідність оновлення стратегічних програмних документів у сфері забезпечення ІБ України. Певною мірою ці особливості були відображені в оновленій Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 р.

Напрями поліпшення системно-структурних індикаторів активізації інвестиційної діяльності, закладені в стратегічних планових документах, повинні стати пріоритетними для державної політики у сфері ІБ, адже наразі більшість гасел і цільових орієнтирів розвитку національного господарства залишаються декларативними. Так, ухвалена вперше ще у 2007 році Стратегія національної безпеки України «не стала керівним документом для практичної діяльності органів державної влади» [162, с. 4], а запроваджена «Інвестиційна реформа» Державним агентством з інвестицій та управлінням національними проектами України, який у 2015 році був ліквідований залишилася декларацією про наміри без запровадження реальних дій. Агентство відповідало за реалізацію Інвестиційної реформи в Україні, що була покликана:

- радикально змінити процедури адміністрування державних видатків розвитку;
- використовувати обмежений ресурс держави, як засіб для партнерства з приватним капіталом;
- створити необхідну інфраструктуру для залучення інвестицій;
- створити умови для радикального збільшення притоку інвестицій.

Передбачалося, що її результатом стало б радикальне поліпшення інвестиційного клімату та формування системи якісних інвестиційних пропозицій – проектів, підготовлених за міжнародними стандартами.

Якщо говорити про стратегічні пріоритети політики забезпечення ІБ держави, то вони повинні базуватися на принципах забезпечення економічної та національної безпеки держави, основоположних принципах соціально-економічного розвитку українського суспільства, що охоплюють як політичну та економічну сферу, так і культурно-духовну.

Пріоритетними на сучасному етапі розвитку соціально-економічної системи в Україні повинні стати напрями державної політики, що забезпечують підвищення рівня ІБ на кожному ієрархічному рівні з головним акцентом на мікрорівень – рівень суб'єктів інвестиційного процесу, безпосередніх його учасників і загрози розвитку якого є найсуттєвішими в посткризових умовах. Адже, без відчуття інвестиційної безпеки на мікрорівні ніякої ІБ на мезо- та макрорівнях неможливо досягнути.

У процесі удосконалення економічної політики зусилля необхідно спрямовувати на створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва як основи формування конкурентоспроможної економіки, зниження рівня тінізації, підвищення рівня захищеності прав власності та заохочення інвестиційної діяльності в наукоємних сферах. Відтак, безальтернативність шляху подальшого розвитку й ІБ України на засадах справедливого й раціонального ринкового реформування зумовлює важливість визначення пріоритетних напрямів державної політики забезпечення ІБ держави, зокрема: фінансової стабільності; інвестиційної активності;

інноваційної та науково-технологічної діяльності; сприяння підприємницькій діяльності; розвитку людського капіталу; зменшення рівня тіньового сектору.

Як головний цільовий орієнтир політики забезпечення ІБ в Україні необхідно визначити істотне поліпшення інституціонально-правового середовища функціонування економічних суб'єктів та макроекономічної стабільності, характер якого повинен бути системним, із використанням сукупності інституціональних, економічних та організаційних засобів, із урахуванням перешкод розвитку підприємництва й цільовою орієнтацією на:

- поліпшення фінансово-економічних результатів і рентабельності операційної діяльності;
- збільшення кількості діючих і прибуткових підприємств;
- зміцнення рівня безпеки започаткування та функціонування малого підприємництва;
- активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності та удосконалення фінансово-кредитної підтримки підприємництва [194, с. 124];
- розвиток інституційної інфраструктури конкурентоспроможності;
- зниження рівня тінізації, корупції та бюрократичних перешкод господарської діяльності;
- активні заходи попередження та протидії опортуністичній поведінці економічних суб'єктів.

У сучасних умовах недостатньої забезпеченості вітчизняних суб'єктів економіки фінансовими ресурсами важлива роль належить іноземному інвестуванню як зовнішньому джерелу фінансування розвитку економіки. Утім, попри певне поліпшення ситуації з обсягами залучення зовнішніх інвестицій, темпи їх приросту та більшість структурних характеристик залишаються незадовільними. Як зазначав один із представників сучасної інституціональної теорії міжнародного руху капіталів М. Портер (*Michael E. Porter*), конкурентні переваги тієї чи іншої країни щодо залучення іноземних інвестицій визначаються міжнародною результативністю діяльності національних корпорацій. Вирішальним чинником цієї результативності він вважає здатність національних

корпорацій ефективно використовувати потенціал національної економічної системи [291, с. 110]. За результатами досліджень уже представників неокласичного синтезу в сфері аналізу міжнародного руху капіталу, інтенсивність припливу інвестицій залежить від того, як темпи зростання доходів країни від зарубіжних інвестицій співвідносяться з темпами зростання інвестицій вітчизняних корпорацій, і на їх базі – із темпами зростання ВВП.

В умовах глобального процесу переходу до економіки знань у стратегічних документах програмування розвитку економіки інноваційний шлях підвищення конкурентоспроможності національного господарства визначено як безальтернативний, функції держави розширюються, фокусуючи увагу на процесах генерування, поширення та використання знань, а інвестиції визначено матеріальною базою.

Реалізуючи заходи, спрямовані на удосконалення системи інституціонального забезпечення ІБ держави, варто зосередити увагу на сукупності суб'єктів, задоволенні потреб і захисті економічних інтересів яких (держава, суспільство, підприємницький сектор, особа) визначають мету державної стратегії в аналізованій сфері. Загалом вони зводяться до справедливої ринкової конкуренції, рівного доступу до економічних ресурсів, доступу до ринків, сприятливого (не обтяжливого) економіко-правового середовища комерційної господарської діяльності та структурно збалансованого розвитку економіки й суспільства.

Забезпечення ІБ держави інституціонально здійснюється через реалізацію інвестиційної політики, яка повинна бути конкурентоспроможна порівняно з інвестиційними політиками інших держав для утримання внутрішніх інвесторів від бажання експортувати капітал та залучення зовнішніх інвесторів, тобто активізації імпорту капіталу. З огляду на те, що ефективність її організації та реалізації впливає як на активізацію внутрішніх інвесторів, так і на залучення зовнішніх, її цілі й практика реалізації повинні бути настільки прозорі, наскільки це можливо для підвищення передбачуваності її результатів для потенційних інвесторів.

Модернізація інституціонально-правового забезпечення ІБ можлива через переосмислення цілей та завдань державної інвестиційної політики України з огляду на загальну євроінтеграційну тенденцію держави та повинна містити базові аспекти основних цілей і завдань інвестиційної політики, що враховує останні тенденції та потреби світової економіки [225]. Формування сутності сучасної інвестиційної політики здійснюється під впливом тенденцій загроз та викликів, які мають місце у світі. Концептуальні засади інвестиційної політики нового покоління було вперше запропоновано ще у 2009 році в рекомендаціях для країн-реципієнтів, які реалізують інвестиційну політику в контексті забезпечення національної безпеки [349]. Уже тоді в діях окремих держав спостерігали конфліктність у заходах державних органів, суть яких, з одного боку, полягала в реалізації комплексу заходів щодо залучення іноземних інвестицій, а з іншого боку, реалізуючи заходи щодо забезпечення національної безпеки створювались обмеження для функціонування тих же іноземних інвесторів.

Як зазначено в доповіді про світові інвестиції, підготовленій Конференцією ООН із торгівлі та розвитку (UNCTAD) у 2012 р., під впливом змін у глобальному інвестиційному просторі, зростанні ролі держави в регулюванні економіки та всезростаючій необхідності глобальної координації виникає потреба у формуванні концептуально нової інвестиційної політики – інвестиційна політика сталого розвитку. Концепція такої інвестиційної політики полягає в одночасному поєднанні заходів дерегулювання інвестиційних режимів задля заохочення іноземних інвестицій, з одного боку, та регулювання напрямків інвестування для досягнення поставлених цілей державної інвестиційної політики як складової економічної політики, з іншого.

Оскільки метою інвестиційної політики сталого розвитку на національному рівні є прискорення економічного зростання та підвищення рівня конкурентоспроможності національного виробництва, то реалізація мети потребує досягнення синергетичного ефекту від проведення інвестиційної політики в контексті реалізації стратегій розвитку галузей економіки, які можуть мати кумулятивний ефект для економіки загалом. На міжнародному

рівні метою є встановлення балансу в розподілі прав та обов'язків іноземних інвесторів і приймаючої країни, удосконалення інвестиційних угод, що гарантували б економічну безпеку країни, до якої спрямовується іноземний капітал, та забезпечували право власності інвесторів [204, с. 91].

Інвестиційна політика держави повинна ґрунтуватися на таких принципах:

- економічного націоналізму, тобто спрямування інвестиційних потоків до галузей національної економіки зі зростаючою віддачею;
- інтеграції стратегій розвитку окремих галузей та економіки країни загалом;
- максимізації позитивних та мінімізації негативних ефектів від інвестування;
- відповідальності суб'єктів інвестування за наслідки інвестиційної діяльності;
- посиленого інституціонального впливу на реалізацію інвестиційної політики: професіоналізм, компетенція та патріотизм суб'єктів формування та реалізації інвестиційної політики [396].

Досягнення балансу між державним контролем за рівнем інвестиційної безпеки та розвитку галузей, що є суверенним правом кожної країни, та необхідністю залучення прямих іноземних інвестицій залишається одним із основних завдань державної інвестиційної політики [193, с. 51]. Основною дилемою для органів влади є забезпечення інвестиційної безпеки держави за принципом «відкриті – захищені». Він полягає в тому, що заходи інвестиційної політики держави, побудовано на засадах відкритості й спрямовані на активізацію внутрішніх і залучення іноземних інвестицій повинні узгоджуватися з цілями забезпечення національної безпеки загалом. Адже, зокрема, з боку іноземних інвесторів під час слабкого державного управління можуть виникати такі небезпеки й загрози:

- монополізація ними національних ринків, особливо ринку стратегічної інфраструктури й фінансових послуг;

- зростання залежності національних виробників від іноземних кредиторів;
- відтік кваліфікованого персоналу до материнських іноземних компаній;
- перетворення національної промисловості на сировинну базу розвинених країн, консервування низькотехнологічного виробництва;
- контроль із боку іноземних компаній над стратегічно важливими національними галузями, що забезпечують економічну й продовольчу безпеку країни.

Протиріччя, які виникають під час залучення іноземних інвестицій для забезпечення інвестиційної та економічної безпеки, і, водночас, недопущення зниження рівня національної безпеки, вирішують через створення бар'єрів щодо інвестування або виставляння додаткових умов щодо інвестиційних угод у межах не більшими, ніж це необхідно для забезпечення національної безпеки. У більшості розвинених країн такі заходи вже багато років широко використовують для регулювання обсягу іноземних інвестицій у межах національних економік [91].

Еволюція інвестиційної політики нового покоління відбувалася з виокремлення її концептуальних засад, що значною мірою стосуються інтеграції інвестиційної діяльності у загальнодержавні цілі соціально-економічного розвитку, до галузевого розподілу заходів інвестиційної політики згідно з пріоритетами розвитку національної економіки й місцем держави в глобальному ланцюгу вартості. На місце кількісного пріоритету залучення інвестицій приходить якісний, тобто інвестиції слід не лише залучати, а й використовувати максимально ефективно.

Місце держави в міжнародному поділі праці (глобальному ланцюгу вартості) та активна взаємодія з транснаціональними корпораціями відіграє значну роль у визначенні стратегічних пріоритетів і завдань інвестиційної політики держави. Оскільки контроль за розвитком глобальних ланцюгів вартості здійснюють транснаціональні корпорації, а в самому глобальному

ланцюгу додану вартість формують на рівні кожної наступної країни, що експортує товар проміжного характеру, то формування державної інвестиційної політики потребує підвищеної уваги до діяльності транснаціональних корпорацій на території держави та місця і ролі, що відіграє держава в глобальному ланцюгу вартості.

З огляду на глобальні виклики інвестиційна політика держави як механізм забезпечення інвестиційної безпеки на макrorівні повинна визначити стратегічні пріоритети розвитку реального сектора економіки з огляду на максимізацію вигоди від природних переваг і формування базису для переходу із сировино-орієнтованої до науко(інтелектуально)місткої економіки, заснованої на знаннях.

У світовому господарстві сформувалась нова парадигма економічного зростання, яка побудована на трансформації інформації у знання, які в подальшому матеріалізуються в інновації та технології. Інноваційність виробництва та зростання рівня його технологічності є результатом поєднання можливостей науково-технічного прогресу з економічними потребами. Як зазначає Н. Краус у своєму дослідженні, «кожний наступний крок у розвитку техніки ґрунтується на попередніх наукових розробках; технічний прогрес стає матеріалізацією наукового прогресу та є важливим чинником економічного розвитку» [119, с. 11].

Україна залишається аутсайдером за своєю привабливістю для закордонного капіталу. Одним із свідчень цього є те, що серед іноземних інвесторів немає практично жодної глобальної компанії – лідера у секторі машинобудування чи інших високотехнологічних секторах (див. табл. 5.1).

Вітчизняні виробники не залучені активно в глобальні мережі створення доданої вартості, на їхніх майданчиках не складаються готові вироби для подальшого експорту. Тому наразі стає завданням стимулювання надходжень іноземних інвестицій загалом, особливо в частині залучення іноземних передових технологій для модернізації виробничих процесів.

На основі сформованих нових стратегічних напрямів розвитку варто виділити пріоритети модернізації інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки для сприяння усуненню перешкод розвитку підприємництва й забезпечення вітчизняних суб'єктів фінансовими ресурсами для розвитку та підвищенню конкурентоспроможності по відношенню до іноземних інвесторів:

- сформуувати державну інвестиційну стратегію із визначенням місця держави у світовому поділі праці;
- створити сприятливі умови для інвестування (інвестиційний клімат): забезпечення свободи економічної діяльності, конкуренції, відсутності дискримінації (протекціонізму), верховенство права та гарантія захисту. Поступальний розвиток будь-якого економічного суб'єкта, а відтак сформована на підставі цього довгострокова стратегія інвестиційної діяльності неможливий без активного конструктивного державного впливу на інвестиційні процеси, що полягає в стабільності та ефективності правової сфери держави, забезпечення захисту;
- виокремити пріоритетні сфери спрямування інвестиційних потоків із розподілом за джерелами фінансування:
 - державний та місцевий бюджет – капіталовкладення в загальну, ринкову та соціальну інфраструктуру, розвиток якої забезпечить перехід економіки до високотехнологічних і наукомістких виробництв та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на світовому ринку;
 - власні кошти інвесторів – розширене відтворення наявної господарської діяльності, орієнтація на інноваційне, високотехнологічне виробництво;
 - іноземні джерела – високотехнологічне виробництво. Водночас, для захисту національних інтересів та національної безпеки обмежити участь (здійснювати посилений контроль)

іноземного капіталу в стратегічних галузях та галузях критичної інфраструктури;

- забезпечити функціонування ефективних механізмів трансформації заощаджень населення в інвестиції для розширення доступу до фінансових ресурсів. Населення держави з його тимчасово вільними коштами є потенційним та найпотужнішим індивідуальним інвестором, потенціал якого ще повністю не розкритий;
- модернізація податкової системи в частині активізації створення нових економічних суб'єктів, стимулювання розширення виробництва, та реінвестування [362, с. 85].

Модернізація підходів у здійсненні підприємницької діяльності, що полягає в зростанні соціальної відповідальності суб'єктів господарювання щодо регіонів, де вони функціонують, повинно стати відправною точкою для зміни традиційних підходів держави (органів влади) щодо суб'єктів господарювання, які традиційно розглядають як об'єкт фіскалізації. Синергетичний ефект, а відтак зростання ефективності від заходів, що забезпечують ІБ, можливий лише за умов гармонізації інтересів держави як суб'єкта управління та економічних суб'єктів – суб'єктів інвестиційної діяльності на різних рівнях, що полягає у виробленні принципів та погоджених орієнтирів і завдань розвитку, а також механізмів їх досягнення, адже розвиток держави є похідною від успішності суб'єктів інвестування.

5.3. Формування системи інституціоналізації інвестиційної безпеки України

Інституціоналізація, як зазначалось раніше, є досконала і повноцінна, якщо всі завдання, які були поставлені до чи під час її впровадження, були зреалізовані. Натомість, є підстави для висновку про наявність істотних системних вад інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні. Відповідними аргументами слугують наступні:

- інституціоналізація інвестиційної безпеки не передбачена в

жодному нормативно-правовому акті України, а також національних, регіональних чи місцевих соціально-економічних стратегіях і програмах регулювання розвитку інвестиційної діяльності;

- в рамках системи стратегічного та операційного державного планування розвитку економіки України відсутнє єдине «бачення» відповідної системи інвестиційної безпеки (або, принаймні, інвестиційної діяльності), її елементів, напрямів та завдань реалізації, унаслідок чого не виконуються більшість функцій управління в аналізованій сфері;

- в державі відсутні практики інституціоналізації державної політики, відповідно, немає бачення системи інституціоналізації та її елементів;

- нормативно-правове забезпечення регулювання інвестиційної діяльності не включає формування відповідних рамок і умов, конфігурації та принципів інституціоналізації інвестиційної безпеки;

- для України характерною стала тенденція до посилення ризиків і загроз інвестиційній безпеці, відтак, система її забезпечення і, відповідно, міра інституціоналізації недостатні, недостатньо якісні та ефективні, характеризуються негативними аспектами і недоліками.

Виявлення причин такого стану справ потребує детального вивчення міри реалізації функцій державної політики у сфері інституціоналізації інвестиційної безпеки. Узагальнені нами в процесі системного аналізу та теоретико-практичного узагальнення ключові недоліки та прогалини інституціоналізації інвестиційної безпеки подані на рис. 5.4.

Зокрема, в тій, чи іншій мірі, проте недоліки державного регулювання в аналізованій сфері присутні та характерні для всіх ключових функцій державної політики – від моніторингу до контролю її реалізації, оцінювання дієвості та ефективності.

На нашу думку, передусім в якості аспекту, що потребує виправлення, потрібно вести мову про впровадження практики постійного моніторингу обсягів та тенденцій, чинників позитивного впливу і перешкод інвестиційної діяльності, важливих якісних аспектів інвестиційної безпеки в державі та її регіонах.

Функції державної політики	Ключові недоліки та прогалини інституціоналізації інвестиційної безпеки
• Моніторингу	➤ Нерозробленість нормативно-методичного забезпечення та неінституціоналізованість постійного періодичного моніторингу інвестиційної діяльності та інвестиційної безпеки
• Аналізу та діагностики	➤ Недостатність методичних рекомендацій з аналізу та діагностики стану інвестиційної безпеки, неврахування якісних аспектів інвестиційного середовища та інвестиційного клімату, безпеки інвестиційного процесу, просторово-структурних та функціональних аспектів інвестиційної безпеки в Україні
• Прогнозування	➤ Неінституціоналізованість системи прогнозування ключових індикаторів та функціонально-структурних характеристик інвестиційної безпеки; інститут прогнозування не використовується як основа обґрунтування і прийняття управлінських рішень у сфері інституціоналізації інвестиційної безпеки
• Планування	➤ Відсутність стратегування, зокрема в частині формування системи інвестиційної безпеки України, становлення її базисних елементів та інституціоналізації
• Організації	➤ Нерозвиненість інституційної інфраструктури локалізації, кооперації, міжгалузевої та міжфункціональної співпраці в рамках інвестиційної діяльності; ➤ наявність проявів девіантної поведінки та культури інвестування, застосування форм і джерел залучення інвестицій, їх корпоративного управління, контролю та розподілу дивідендів
• Мотивації	➤ Недієвість більшості базисних положень нормативно-правових актів регулювання та стимулювання інвестиційної (та інноваційної) діяльності в Україні; ➤ існування значного тіньового сектора в інвестиційній сфері, корупції та монополізації ринків, видів економічної діяльності та секторів економіки, формальних та неформальних чинників демотивації інвестування
• Інформування	➤ Низький рівень інституційного забезпечення розвитку процесів інформатизації у сегменті інвестування та державної інвестиційної політики, цифровізації бізнес-процесів суб'єктів інвестиційної діяльності та е-урядування
• Регулювання	➤ Слабкість інституційно-організаційних та інституційно-ресурсних можливостей владних структур відносно регулювання інвестиційної діяльності, зокрема в частині бюджетно-ресурсної підтримки; ➤ несформованість інституційної інфраструктури безпеки інвестиційного процесу
• Контролю	➤ Неповноцінність інституційно-правових засад мінімізації й нейтралізації ризиків і загроз інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні

Рис. 5.4. Проблеми та недоліки державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки України на сучасному етапі соціально-економічного розвитку

Джерело: авторська розробка

Відсутність такої роботи призводить до несвоєчасності в (1) ідентифікації проблем, (2) виявленні зміни важливих тенденцій та (3) у виникненні і активізації впливу окремих чинників – стимуляторів або ж дестимуляторів інвестиційної активності. Саме під час моніторингу можна в режимі он-лайн ідентифікувати ті, чи інші адміністративні перешкоди інвестування, рейдерські атаки на об'єкти інвестиційної діяльності, неправомірні дії представників дозвільних структур, що стримують інвестиційний процес, об'єктивні проблеми з фінансуванням інвестиційних процесів або ж в системі відносин «інвестор-«донор» (суб'єкт фінансової системи) – «інвестор-реципієнт» (суб'єкт провадження інвестиційної діяльності)».

Не зважаючи на те, що відповідні практики в історії України мали місце (розрахунки індексу інвестиційної привабливості України проводилися консалтинговою фірмою InMind на замовлення Європейської бізнес-асоціації; на замовлення Державного агентства України з інвестицій та інновацій була розроблена методика оцінювання та моніторингу інвестиційного клімату IRRU, інвестиційні рейтинги областей України складав Інститут реформ), втім на сьогодні вони не актуальні та існує доволі гостра потреба і практична актуальність у їх відновленні та постановці на постійних засадах.

Такий висновок підтверджується результатами чисельних досліджень, у т. ч. [218, с. 64-65], а також досвідом держав з високим рівнем інвестиційної привабливості економіки та безпеки інвестицій, де у відповідних цілях здійснюється систематичний моніторинг інвестиційної сфери із застосуванням індексів інвестиційної привабливості Гарвардської школи бізнесу, журналів Fortune та The Economist, Банку Австрії, Світового економічного форуму, Інституту менеджменту Лозанни [24, с. 80].

Деякі інші завдання (в порівнянні з моніторингом, що є інструментом короткострокового аналізування) покладаються на функцію аналізу та діагностики. Це вже інструменти, пов'язані з опрацюванням даних, сформованих за довший період часу (1-5 років). У підсумку аналізу та діагностики формуються узагальнення відносно стану та зміни як ключових

функціонально-структурних складових, так і системи інвестиційної безпеки держави в цілому; робиться системний висновок – діагноз, на основі якого приймаються важливі зміни в підходах і в практиці державного регулювання ситуації, що склалася.

Так, позитивно, що в Україні в цілях аналізу інвестиційної безпеки використовуються чинні на сьогодні методичні рекомендації Міністерства економічного розвитку та торгівлі щодо розрахунку рівня економічної безпеки України 2013 року [243], згідно яких в системі економічної безпеки України передбачена інвестиційно-інноваційна складова.

Проте, по-перше, поєднання цих двох компонент потрібно вважати не в повній мірі доречним, у т. ч. через певне відволікання уваги в бік інноваційної діяльності.

По-друге, індикатори, призначені для оцінювання стану інвестиційної складової безпеки (валове нагромадження основного капіталу, частка введених основних засобів у загальній сумі інвестицій, інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, частка чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, частка кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, частка вітчизняної економіки у світовому ВВП), видаються такими, що не надають в повній мірі системної і комплексної характеристики інвестиційної безпеки, а останній узагалі мають до неї лише часткове відношення.

По-третє, важливо аби в процесі аналізу інвестиційної безпеки досліджувалися такі характеристики, як «якість» джерел походження інвестицій, ефективність розміщення та структура капіталовкладень, продуктивність та віддача інвестицій, частота випадків банкрутства та недосягнення прийнятної ефективності інвестиційних проектів, міра реалізації ризиків і загроз безпеки інвестиційного процесу. Відсутність таких характеристик, наразі, потрібно вважати суттєвим недоліком аналізу інвестиційної безпеки в Україні.

Не застосовується вітчизняними профільними органами влади й такий інструмент, як прогнозування тенденцій зміни загального стану і ключових індикаторів системи інвестиційної безпеки. Потрібно визнати, що основні параметри і характеристики інвестиційної безпеки в нашій державі в останні роки періоду військової агресії та політико-економічної кризи мають тенденцію до погіршення, що, з однієї сторони, негативно, а, з іншої, – об'єктивно унеможлиблюють їх прогнозування, оскільки такі прогнозні оцінки мають виключно спадну динаміку, що свідчатиме лише про погіршення інвестиційної безпеки в найближчій перспективі.

Разом із тим, такі аргументи не можуть вважатися доконаними причинами відмови від застосування інструменту прогнозування. Потрібно вказати на те, що кожна узагальнююча тенденція є наслідком змін у більш вузьких сферах, що її обумовлюють та визначають. Виходячи з цього, мова йде про прогнозування тенденцій зміни низки чинників і параметрів, передумов, які обумовлюють масштаби інвестиційної активності, включно з прогнозуванням змін в інвестиційному середовищі на рівні видів економічної діяльності, секторів та галузей економіки, окремо взятих стратегічно важливих підприємств. Слід зауважити, що саме таким є підхід до прогнозування тенденцій інвестиційної безпеки, що застосовується у США.

Потрібно визнати, що в Україні не виконується належним чином й функція планування інвестиційної безпеки. Станом на 2018 р. на центральному рівні управління не реалізується жодна актуальна стратегія чи державна програма у сфері державного стимулювання та системної активізації інвестиційної діяльності, а, тим паче, – забезпечення інвестиційної безпеки економіки України, що негативно і не відповідає практиці держав, де завдяки стратегічному плануванню в цій сфері було досягнуто значимих успіхів.

Важливо додати, що тільки за умови запровадження стратегування державної політики у сфері інвестиційної безпеки стане можливим визначення і усвідомлення всіма учасниками інвестиційної політики єдиної генеральної мети, стратегічних цілей (орієнтирів), а також засобів їх досягнення, причому

сформованих у такій сукупності та такій послідовності, які дозволяють мінімізувати слабкі сторони та підсилити переваги і потенціал національної економіки в інвестиційній сфері із урахуванням просторово-галузевих особливостей економіки України.

На жаль, для України характерні й недоліки реалізації функції організації інституціоналізації інвестиційної безпеки. Слід зауважити, що вони проявляються практично паритетно на двох ключових рівнях управління – центральному (макроекономічному) та локальному (мікрорівневому та на рівні організації і управління фінансово-господарськими відносинами між контрагентами інвестування).

На центральному рівні управління головним недоліком організаційного аспекту інституціоналізації інвестиційної безпеки на сьогодні вважається відсутність базового органу державного управління відповідального за діяльність в цьому напрямі (додаток X, табл. X.1).

Фактично, таким було спочатку Державне агентство України з інвестицій та інновацій, яке було створене у 2005 р. та припинило свою діяльність у 2011 р. Зазначена інституція була покликана реалізувати такі функції, як безпосереднє планування та управління реалізацією державної політики у сфері інвестицій та інноваційного розвитку, розбудова інноваційної системи України, подальше здійснення ефективної державної інвестиційно-інноваційної політики.

Надалі відповідні функції були делеговані новоствореному Державному агентству з інвестицій та управління національними проектами України, яке також на сьогодні ліквідоване і, відповідно, починаючи з 2016 р., організаційне забезпечення державної безпекової політики в інвестиційній сфері належним чином не забезпечене. На сьогодні в структурі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України функціонує два департаменти – залучення інвестицій і державних інвестиційних проектів та підтримки розвитку. Але, очевидно, що можливості цих структур істотно обмежені і далеко не поширюються на питання інвестиційної безпеки.

На мікрорівні базовими недоліками організації діяльності в цьому напрямі потрібно вважати неналагодженість якісних і ефективних організаційних структур управління інвестиційними процесами на вітчизняних суб'єктах реального сектору економіки. Попри це, саме для таких економік, як Україна, з огляду на все ще неінституціоналізованість системи інвестиційної безпеки держави характерним є наявність проявів девіантної поведінки з управління реалізацією інвестиційних процесів. Тут слід говорити про цілий комплекс дій та заходів, які для поведінки економічних агентів у класичних (розвинених, прозорих, ефективних) економіках не характерні:

- залучення інвестицій з офшорних юрисдикцій;
- тінізація інвестиційної діяльності;
- підміна різних аспектів інвестування співробітництвом з так зв. афільованими структурами;
- виведення прибутків від інвестиційної діяльності в офшорні зони;
- використання примітивних організаційних структур управління на противагу сучасним, якісним практикам корпоративного підходу до інвестиційного менеджменту.

Зазначені організаційні недоліки управління інвестиційною діяльністю потребують усунення в процесі інституціоналізації інвестиційної безпеки на різних рівнях економічних відносин в Україні.

Чи не найбільшою проблемою інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні залишається аспект дієвості інституту «мотивації» до активної, прозорої та ефективної інвестиційної діяльності та деінституціоналізації інституту «опортуністична поведінка». В економіках з привабливим інвестиційним середовищем та якісним інституціонально-правовим базисом інвестування такими мотивами є базисні положення законодавства у цій сфері, які, власне, й формують відповідні правила гри і захисту економічних інтересів суб'єктів інвестування.

На жаль, в нашій державі попри наявність відповідних законів та інституційних норм в їх межах, більшість необхідних базисних положень не

працюють. Ситуація ускладнюється ще й системними вадами інвестиційної сфери, такими, як тінізація інвестиційного сектора, корупція і монополізація ринків та видів економічної діяльності, секторів економіки, дія формальних і неформальних чинників демотивації інвестування.

Так, в Україні чинними є положення Закону України «Про інвестиційну діяльність» [245]. В значній мірі і пов'язаним з цим нормативно-правовим актом, і доповнюючим його слід вважати чинний Закон України «Про інноваційну діяльність» [246]. Але, потрібно визнати, що ці законодавчі акти так і не стали достатньою мотиваційною основою для активізації і системного провадження в Україні інвестиційної діяльності. Їх найбільшими вадами, на наше переконання, потрібно вважати відсутність чітких законодавчо закріплених, визначених та ресурсно забезпечених інструментів підтримки інвестиційної діяльності, неузгодженість між собою умов та засад реалізації інвестиційного та інноваційного потенціалу вітчизняної економіки, відсутність належного контролю, покарання та унеможливлення системно-інституційних вад та деформацій прозорого конкурентного середовища у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності, обмеженість бюджетних та фінансово-ресурсних можливостей в плані розвитку інвестиційної інфраструктури на регіональному та місцевому рівнях.

Недосконалою є й реалізація функції інформування в рамках державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні. Тут достатньо вести мову про несформованість єдиних інформаційно-комунікаційних ресурсів та мереж поширення даних і про інвесторів, і про інвестиційні проекти вітчизняних суб'єктів господарювання, місцевих громад і національні інвестиційні проекти. Але ці проблеми та прогалини доповнюються й недостатністю діяльності владних структур в частині розвитку цифровізації та інформатизації інвестиційного середовища, державної інвестиційної політики, автоматизації бізнес-процесів суб'єктів інвестиційної діяльності та е-урядування у цій сфері. Ліквідація цих прогалин здатна істотно активізувати та підвищити ефективність інвестиційних процесів в Україні, а також посилити

рівень їх економічної безпеки.

Необхідно також вести мову і про недореалізацію функції регулювання інституціоналізації інвестиційної безпеки. Фактично, вітчизняні органи влади та місцевого самоврядування не мають достатнього і бюджетного, і організаційного ресурсу для підтримки інвестицій у суспільно значимих сферах, у проектах зі соціальної відповідальності бізнесу, різного роду важливих громадських ініціативах і т. ін. Все це призводить до в більшій мірі стихійного і комерційно орієнтованого розвитку інвестиційної діяльності.

В значному це стало також і наслідком слабкості функції контролю інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні. Слід вести мову, що адекватний контроль (йдеться не про дотримання норм законодавства, а про планомірний і структурно збалансований розвиток сфери інвестування, посилення її ролі в економіці та безпеці національного господарства) не забезпечений ні державою (адже такі завдання не покрадені на жодну з державних структур), ні відповідними елементами інфраструктури, здатними заміщати окремі базові завдання держави, зокрема і в частині недопущення ризиків і загроз економічної безпеки.

Відтак, перед вітчизняними органами влади постають дві альтернативи. Перша пов'язана зі збереженням ситуації з яскраво вираженими недоліками і прорахунками інституціоналізації (з усіма відповідними негативними наслідками для функціонування і розвитку національної економіки) інвестиційної безпеки; друга – з їх усуненням і в підсумку формуванням основ системи інвестиційної безпеки України як функціонально-структурного елемента системи вищого рівня – економічної безпеки держави, забезпеченням комплексної інституціоналізації інвестиційної безпеки України зі «запобіжниками» ключових ризиків і загроз (рис. 5.5).

Альтернатива 2 являє собою два взаємопов'язаних напрями, за якими має плануватися і здійснюватися державна політика. Це, по-перше, повноцінна реалізація функцій інституціоналізації та, по-друге, вибудування її системи з усіма необхідними елементами та взаємозв'язками між ними.

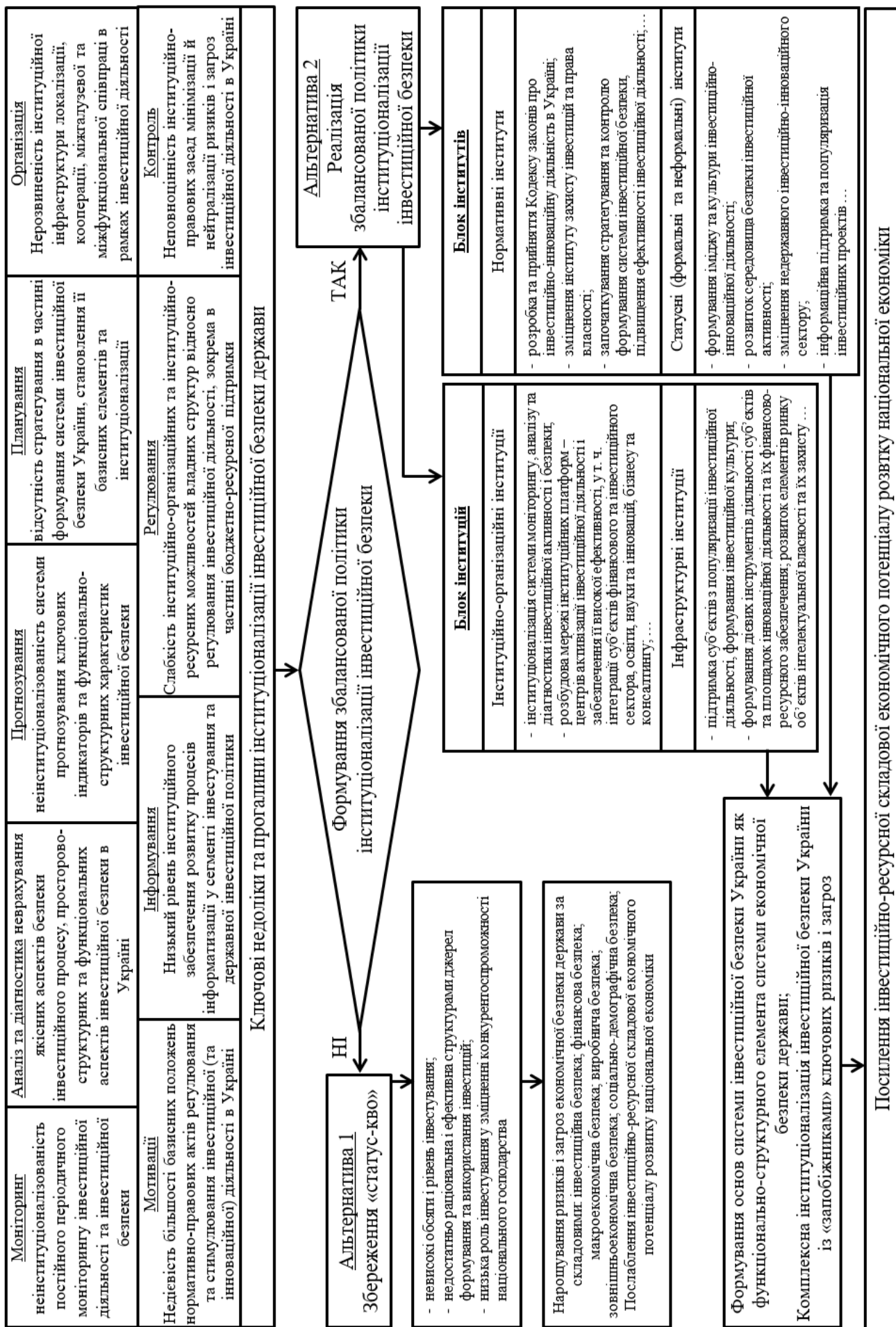

Рис. 5.5. Концептуальна система інституціоналізації інвестиційної безпеки держави

Йдеться про блок інститутів (нормативних і статусних (формальних та неформальних)) і блок інституцій. Тільки повноцінна збалансована система, за якої всі її елементи наділені достатніми властивостями і можливостями для виконання своїх завдань і ролей, здатна забезпечити якісну і ефективну інституціоналізацію інвестиційної безпеки держави.

В рамках першого блоку завдань державної політики окремого надважливого статусу набуває удосконалення нормативних інститутів з такими складовими, як інвестиційне законодавство та нормативно-правові акти, вимоги, нормативи, державні стандарти і т. ін. Відомо, що якісна законодавча база є основою всієї подальшої державної політики. Крім того, поняття інвестиційної безпеки охоплює цілу гамму питань та чинників на різних рівнях управління і в різних сферах економіки та суспільно-політичного життя.

Відтак, система законодавства, що регулює всі її безпосередні і супутні відносини, складається з великої чисельності законів, підзаконних актів, державних стандартів, інструкцій, норм та нормативів. Сюди важливо додати й те, що висока ефективність інвестицій пов'язана зі зростанням їх ролі в зміцненні конкурентних позицій вітчизняної економіки, тобто в значній мірі зі спрямуванням інвестиційного ресурсу на цілі активізації інноваційної та науково-дослідної діяльності, створення і комерціалізацію об'єктів інтелектуальної власності тощо. Усе зазначене дає підстави стверджувати, що в Україні визріла актуальність об'єднання і узгодження положень нормативно-правових актів, які визначають і регулюють вказані вище аспекти.

Інтегруючою інституційно-правовою площадкою для цього має стати внутрішньо цілісний нормативно-правовий акт, результат кодифікації, що забезпечує правове регулювання аналізованої сфери суспільних, господарських та фінансово-економічних відносин. Мова йде про Кодекс законів про інвестиційно-інноваційну діяльність в Україні.

На основі такого документу можна було б не лише забезпечити єдиний підхід до регулювання правовідносин у процесах інвестиційно-інноваційної діяльності, але й сформулювати єдину систему пріоритетів, цілей, заходів та

засобів, фінансово-ресурсного забезпечення державної політики розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності і забезпечення її ролі у зміцненні конкурентоспроможності національної економіки. Окремим структурним розділом кодексу стали б положення, пов'язані з правовим статусом і процедурними аспектами інституціоналізації інвестиційної безпеки України.

В процесі розробки і прийняття кодексу посилюються б підстави для удосконалення чинних на сьогодні положень нормативно-правових актів у сфері державної інвестиційної політики. На думку автора, ключовими аспектами, які мають перебувати в центрі уваги та зазнати ключових змін, є наступні:

- чітке регламентування умов створення і функціонування, джерел формування фінансово-ресурсного забезпечення інфраструктурних елементів підтримки інвестиційної діяльності та пов'язаних з ними суб'єктів інноваційної активності, а також інституцій інфраструктури безпеки інвестиційного процесу;
- формування організаційно-управлінської системи керування процесами інституціоналізації інвестиційної безпеки та розвитку інвестиційної діяльності в країні, її регіонах, за видами економічної діяльності та секторами економіки;
- закріплення відповідальності за розробку нормативно-методичного забезпечення, впровадження та в подальшому – систематичне здійснення моніторингу, аналізу і діагностики стану інвестиційного середовища та інвестиційної безпеки в Україні;
- посилення відповідальності за дії (бездіяльність), які призводять до порушення права приватної та інтелектуальної власності, іншого майна та активів, пов'язаних зі здійсненням інвестиційно-інноваційної діяльності;
- регламентування умов створення, залучення фінансово-ресурсного забезпечення і функціонування фондів фінансово-кредитного сприяння реалізації інвестиційно-інноваційних проектів суб'єктами підприємництва (у т. ч. зі спеціалізацією на підтримці проектів суб'єктів МСП, стратегічно важливих для суспільного розвитку та/чи становлення інфраструктури територій, зокрема

віддалених і менш економічно розвинених);

- регламентування такого напрямку державної політики у сфері інституціоналізації інвестиційної безпеки, як розвиток іміджу та культури інвестиційно-інноваційної діяльності.

Як вже зазначалося, упровадження стратегічного планування і програмування державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки дозволяє спроектувати, скласти загальний деталізований план цілого комплексу заходів, який охоплює тривалий період, спосіб досягнення складної мети і надалі слідувати реалізації стратегічних завдань державного регулювання, причому з чітким розумінням термінів і умов їх досягнення. Відтак, розробка Стратегії інституціоналізації інвестиційної безпеки та забезпечення розвитку інвестиційної діяльності в Україні має стати невід'ємним компонентом в системі нормативних інститутів державної політики в аналізованій сфері.

Важливе місце серед нормативних інститутів доцільно відвести й розвитку т. зв. поведінкового середовища інвестиційної діяльності (мотиваційний блок завдань). Йдеться про окремий напрям державної політики зі власним комплексом заходів та спільною метою зміни:

- ментальності населення (передусім щодо ставлення до інвестиційної діяльності і покращення структурних співвідношень в площині «заощадження – фінансові та реальні інвестиції»);
- ділової етики та культури представників бізнесу (в частині системної, прозорої і ефективної інвестиційної діяльності на засадах її стратегічності та інноваційного характеру);
- правил поведінки державних службовців (у контексті несприйняття девіантної поведінки отримання корупційної ренти від можливості мати вплив на інвесторів та суб'єктів, які здійснюють реалізацію інвестиційних проектів);
- цінностей інвесторів (передусім щодо їх готовності здійснювати інвестиції у суспільно-значимі проекти, проекти з низькою віддачою, але зі створенням продукції (технологій) з високим рівнем доданої вартості та

інноваційності)

та формування, таким чином, якісного і сприятливого середовища неформальних правил економіко-інвестиційної поведінки.

Реалізація політики у цьому напрямі слугує важливим і необхідним доповненням «крила» формальних правил регулювання інвестиційної діяльності та інституціоналізації інвестиційної безпеки в державі.

Друга частина державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки України передбачає вибудування повноцінної системи інституцій, здатних, з однієї сторони, втілити в життя місію та ідеї становлення блоку інститутів, в значній мірі доповнити їх потенціал, а, з іншої, – забезпечити повноцінну реалізацію всіх інших функцій та завдань державного управління інституціоналізацією інвестиційної безпеки України.

Мова в першу чергу йде про вибудування державної організаційно-управлінської інституційної системи у аналізованій сфері. По-перше, існує гостра необхідність у делегуванні функцій з державного управління системою інвестиційної безпеки держави окремому або спеціально створеному, або уповноваженому в цій сфері органу, який підпорядкований Кабінету Міністрів України. Такою інституцією могла б бути Агенція інвестиційного сприяння, яка об'єднала б у собі функції Національної інвестиційної ради при Президентові України, Офісу із залучення та підтримки інвестицій при Кабінеті Міністрів України та Департаменту із залучення інвестицій МЕРТ України. Зазначена структура мала б сформувати відповідну вертикаль управління з представництвами в регіонах держави, з їх тісною співпрацею з відповідними бізнес-асоціаціями, об'єднаннями та спілками інвесторів, суб'єктів фінансово-кредитного сектора, науково-дослідної та інноваційної діяльності. На разі, така системна діяльність в Україні не ведеться, у т. ч. з причин відсутності її координації, а також відсутності відповідального регулятора.

По-друге, такий спеціально уповноважений орган державної політики мав би організувати (власними силами або через аутсорсинг) діяльність, пов'язану зі здійсненням моніторингу, проведенням аналізу та діагностики стану

інвестиційної безпеки в Україні, її регіонах, видах економічної діяльності та галузях економіки.

По-третє, безпосередньо відповідальна за інституціоналізацію інвестиційної безпеки структура забезпечила б реалізацію інших функцій державного управління в аналізованій сфері, а також слугувала б зв'язуючим елементом з-поміж напрямів державної інвестиційної та державної безпекової політик. В іншому разі, системним недоліком державного регулювання в Україні й надалі залишатиметься не зорієнтованість інвестицій на інновації, а інвестиційної діяльності – на посилення ролі в ключі зміцнення конкурентоспроможності і забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Окремим потужним напрямом інституціоналізації інвестиційної безпеки, характерним саме для України, слід вважати становлення і надання достатніх компетентностей і можливостей (йдеться про інвестиційне та фінансово-ресурсне забезпечення, інтелектуально-кадровий потенціал, здатність брати участь в рішеннях профільних органів влади, лобіювати законні інтереси суб'єктів інвестиційної діяльності в органах влади різного профілю) суб'єктів інфраструктури в аналізованій сфері. Причому, потрібно чітко ідентифікувати два вектори її розвитку:

(1) інфраструктурний – базисний, пов'язаний здебільшого з утворенням дієздатних площадок локалізації та активізації інвестиційної, інвестиційно-інноваційної діяльності;

(2) безпековий – функціональний, здатний створити мережу суб'єктів, у сукупності мінімізуючих негативний вплив ризиків і загроз інвестиційного процесу.

Слід визнати, що на сьогодні мережа інституцій, на базі яких велася б активна і достатня діяльність зі залучення та впровадження інвестицій, в Україні практично відсутня. Такими зрештою виступають лише малочисельні бізнес- та технопарки, кластери, зони вільного економічного розвитку. Натомість, як свідчить світова практика, значно більшим потенціалом тут

наділені такі інституції, як інвестиційно-інноваційні «платформи» (що реальні суб'єкти, що і віртуальні площадки), техніко-впроваджувальні економічні зони та парки, проектні компанії та співпрацюючі з ними венчурні інвестори, публічно-приватні фонди техніко-технологічного розвитку, малі форми підприємництва в науково-технічній сфері, фонди фінансово-кредитної та організаційно-ресурсної підтримки інвестиційно-інноваційних проектів, єдині інформаційні портали.

На місцевому рівні актуалізувалася необхідність у створенні та підтримці функціонування розвитку такого роду структур, адже на їх базі, власне, й здійснюється акумулювання потенціалу та узгодження господарських і фінансово-економічних інтересів учасників інвестиційного процесу. Такі суб'єкти виступають невід'ємним базисним інституційним елементом інвестиційної діяльності та її безпеки.

Водночас, в якості останнього, важливо також вести мову про більш спеціалізовані на питаннях економічної безпеки інвестиційного процесу структури. Це передусім такі суб'єкти, як агентства безпеки інвестування, організації підготовки фахівців з фінансово-економічної безпеки, суб'єкти інформаційно-технологічної безпеки, інфраструктури інвестиційно-інноваційної безпеки. Для їх створення і розвитку в зарубіжній практиці, як правило, використовуються інструменти державно-приватного партнерства, коли місцеві органи влади виділяють приміщення та надають організаційно-технічну підтримку, а підприємства різних галузей економіки, що інвестиційно активні, інвестори, суб'єкти фінансово-кредитного сектору, а також системи страхування ризиків, надають кадрову, інформаційно-аналітичну та фінансову підтримку створення і здійснення діяльності відповідних агенцій чи інших форм та організацій з безпеки інвестицій.

В контексті підсилення такої функції, як поінформування, а також в руслі розвитку діяльності з популяризації інвестиційних проектів вітчизняних суб'єктів господарювання, актуалізувалося й завдання збільшення масштабів діяльності інституцій, які спеціалізуються на таких заходах. До відповідної

роботи можуть бути залученими економічні (інвестиційні) управління та департаменти при місцевих органах влади і місцевого самоврядування, агенції регіонального розвитку, бізнес-асоціації, науково-дослідні структури, неурядові органи та громадські організації, які, в тому числі, спеціалізуються на реалізації державних, місцевих, а також міжнародних грантових програм з розвитку територій, покращення їх інвестиційної привабливості. Як правило, для активізації діяльності в цьому напрямі потрібні не стільки бюджетні кошти, як організаційно-технічна підтримка та координаційна робота з боку представників місцевої влади.

Власний блок питань і проблем має вітчизняна сфера інтелектуальної власності. Відомо, що інвестиції, пов'язані зі створенням і комерціалізацією таких об'єктів, переважно мають синергічний ефект, оскільки, окрім безпосереднього соціально-економічного ефекту внаслідок інвестиційного процесу, інвестор отримує ще й якісно захищений продукт зі строком від 10 до 20 років правової охорони. Але, в Україні зазначений важливий інституційний елемент інституціоналізації інвестиційної безпеки характеризується низкою системних вад. Це і тінізація ринку інтелектуальної власності, і слабкість інституту охорони та захисту її об'єктів, і ментальний чинник нерозуміння підприємцями переваг управління інтелектуальною власністю, і неповнота вітчизняного законодавства з питань охорони таких об'єктів тощо. Відтак, частина заходів влади має бути спрямованою на розвиток елементів ринку інтелектуальної власності, покращення системи охорони та захисту її об'єктів.

Варто доповнити склад інституцій – суб'єктів процесу інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні ще й представниками сфери ІТ-сектору, його базових і допоміжних галузей. Підставою для такого висновку є активні процеси глобалізації та діджиталізації як світової, так і національних економік. Відповідно, нехтування цими тенденціями, відставання від них може обернутися тим, що наша держава та її інвестиційне середовище будуть повністю ізольовані від зовнішніх ринків та іноземних інвестицій. Допустити цього не можна. Саме через це в Стратегії інституціоналізації інвестиційної

безпеки та забезпечення розвитку інвестиційної діяльності в Україні слід обов'язково передбачити заходи, орієнтовані на розвиток інформаційних систем і комунікацій, активне впровадження інформаційних технологій як в бізнесі, так і в посередництві між інвесторами та суб'єктами, які готують і реалізують інвестиційні проекти.

Наведені вище рекомендації відносно утвердження в Україні інституціоналізації інвестиційної безпеки узагальнені на рис. 5.6.

Таким чином, інституціоналізація інвестиційної безпеки України слугує стратегічним вектором якісної, системної і комплексної державної політики в царині формування середовища формальних і неформальних норм, правил, статусів, інститутів, інституцій та їх ролей, характеристики та взаємозв'язки яких орієнтовані на повноцінну, комплексну і збалансовану, узгоджену між собою реалізацію функцій державного управління інвестиційною безпекою національної економіки.

Підсумком політики в цьому напрямі стануть: формування привабливого інвестиційного середовища та зростання ділової активності у сфері інвестування, підвищення ефективності інвестицій, раціоналізація їх структури, що позитивно позначиться на параметрах розвитку, конкурентоспроможності та економічної безпеки національного господарства, у тому числі в просторово-структурному та галузевому аспектах.

Тому інституціоналізацію системи забезпечення ІБ слід здійснювати за такими напрямками: створення інститутів, що підвищують інвестиційний потенціал національної економіки та формують умови для його максимальної реалізації; реалізація заходів інституційного характеру з метою зниження ризикогенності.

Отже, при формуванні системи інституціоналізації ІБ держави для зростання її рівня вважається доцільним:

1. Розробити та реалізувати довгостроковий стратегічний план розвитку інвестиційного потенціалу держави.

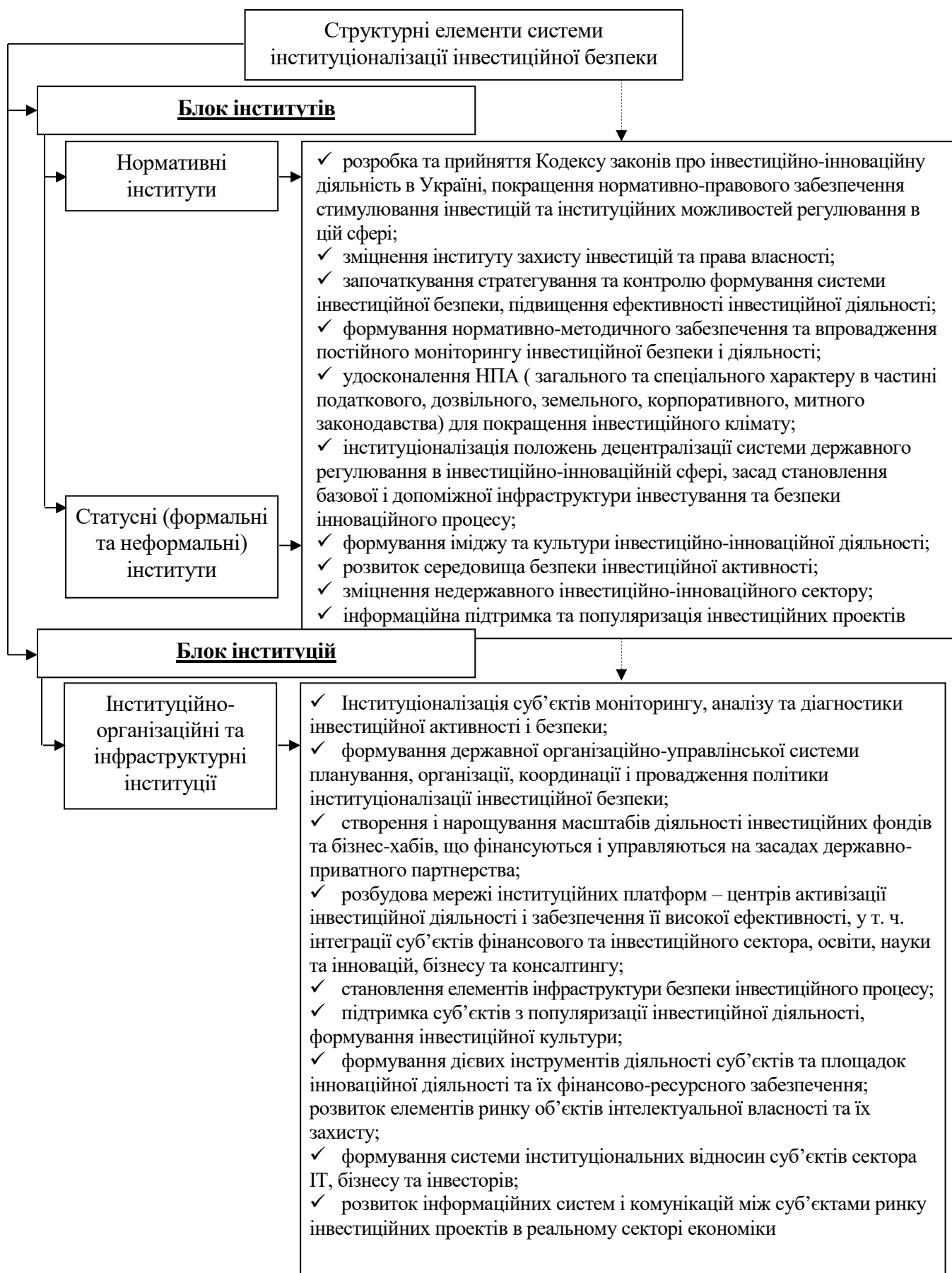

Рис. 5.6. Структура та базові завдання системи інституціоналізації інвестиційної безпеки України

Джерело: авторська розробка

Інвестиційна та особливо інноваційно-орієнтована інвестиційна активність підприємств потребує довгострокової мотивації для організації високопродуктивної та високотехнологічної діяльності. Інноваційна діяльність є більш ризикована порівняно з традиційними видами діяльності, а точка безбитковості може бути відтермінована на багато пізніший часовий період. Тому наявність стратегії розвитку та ефективна реалізація заходів щодо її дотримання створюють сприятливі умови для активізації інвестиційної діяльності, особливо у наукоємні види економічної діяльності. В стратегії першочергово врахувати ті заходи, що забезпечать покращення позиції України в рейтингу Світового банку Ease of Doing Business. Виконавець – Міністерство економічного розвитку та торгівлі України.

2. Створити та законодавчо врегулювати визначення статусу Агенції інвестиційного сприяння та Установи бізнес-омбудсмена на рівні спеціального Закону. Агенція інвестиційного сприяння – відповідальний регулятор у сфері забезпечення інвестиційної безпеки з функціями державного управління від моніторингу до контролю. Необхідність закону про бізнес-омбудсмена пов'язана з безпековим характером його функцій і тим самим визначенням його спеціального статусу, гарантованості невідповідності та невідконтрольності органам влади, характеру рішень бізнес-омбудсмена та встановлені заходи реагування у разі ненадання на запит інформації та документів з боку державних органів. Розробляє проекти законодавчих актів – МЕРТ.

3. В сфері реєстрації підприємств реалізувати заходи щодо спрощення процедури реєстрації нових суб'єктів господарювання та запровадження механізму підготовки та реалізації інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна» та активного залучення інвестицій. Виконавець – МЕРТ, Департамент розвитку підприємництва та регуляторної політики.

4. Забезпечувати прозорість й чіткість процедури приватизації інвестиційно привабливих об'єктів та забезпечення постприватизаційної підтримки дозволить досягнути мету щодо пошуку ефективного власника. Отримані від приватизації кошти необхідно спрямувати для реалізації

грантових програм стимулювання інноваційних інвестицій. Виконавці: Фонд державного майна України, МЕРТ (Департамент управління державною власністю), Міністерство фінансів, Національний фонд досліджень України.

5. В сфері інфраструктурного забезпечення та технічного контролю врегулювати механізм видачі технічних умов на проектування будівництва, надання дозволу на проведення будівельних робіт та загалом дозвільної системи в будівництві, спрощення доступу до електромереж. Виконавець: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

6. В сфері реєстрації прав власності удосконалити законодавство про власність та земельне законодавство з метою регулювання прав власності та повноважень землекористування, а також прав власності на інші об'єкти іпотеки.

7. Для розширення пошуку інвестиційних ресурсів шляхом вдосконалення середовища для створення нових та розвитку існуючих механізмів конверсії інвестиційного потенціалу в інвестиційний ресурс:

- у банківському секторі – збільшити граничний розмір відшкодування коштів за банківськими вкладами фізичних осіб та фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності поступово до середньоевропейського рівня (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб);
- у секторі страхування – створити ефективний механізм нагляду та контролю за ринком та забезпечити розвиток довгострокового страхування життя (Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг);
- у секторі торгівлі цінними паперами – запровадити управління контролю за дотриманням норм поведінки на фінансових ринках (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку);

8. Для зниження рівня неоднорідності розвитку регіонів запровадити міжрегіональний ринок капіталу, де його суб'єктами є органи місцевого самоврядування. На ринкових умовах тимчасово вільні власні кошти можуть бути інвестовані у створення об'єднаних комунальних підприємств, закріпивши в статуті частку кожного місцевого бюджету. Здійснити внесення змін в статтю 9 «Облігації місцевих позик» Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» в частині запровадження такого виду облігацій як «облігації під доходи» для активізації інвестиційної діяльності на регіональному рівні (Відповідальні: Мінфін, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку).

9. Реалізувати ефективну маркетингову стратегію для представлення інвестиційної привабливості України серед потенційних інвесторів за кордоном, а також продовжити формування дієвої інфраструктури приймання та підтримки інвестицій на загальнодержавному та регіональному рівнях (Агенція інвестиційного сприяння);

10. Сформувати ефективну систему контролю та відповідальності за нерациональне використання інвестицій; систему мотиваційних важелів в інноваційно-інвестиційній діяльності підприємств; запровадити дієву систему страхування інвестицій (Агенція інвестиційного сприяння);

11. Удосконалити податкове законодавство в частині ліквідації «сірих» схем та забезпечення дієвості прозорого механізму відшкодування ПДВ, переглянути можливість відновлення вільних економічних зон як механізму залучення прямих іноземних інвестицій на підставі оновлених ризик-орієнтованих принципів, які мінімізують шанс їх використання для ухилення від сплати податків (Верховна Рада України, Комітет з питань податкової та митної політики);

12. Для зростання рівня заощадження у доходах домогосподарств необхідно сконцентрувати зусилля щодо державного регулювання цього процесу в наступних стратегічних напрямках: 1) реалізувати систему заходів направлених на зростання реальних грошових доходів за одночасного

скорочення нерівності в доходах; 2) забезпечити та контролювати низькі темпи інфляції (Національний банк України); 3) реалізувати заходи просвітницького характеру, які формували б фінансову грамотність, інвестиційну, підприємницьку, податкову культуру серед населення. Фінансова грамотність як елемент освітньої компоненти організаційно-інституціонального механізму забезпечення ІБ є основним способом ліквідації асиметрії інформації на фінансовому ринку та зниження трансакційних витрат унаслідок прийняття рішень фінансового характеру в умовах множини вибору не інституціональними інвесторами (Міністерство освіти і науки, Національний банк України, Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг).

13. Здійснювати щорічне вибіркоче опитування щодо зміни в сімейних доходах, чистій вартості багатства, балансі активів і пасивів, використання кредиту й інших фінансових результатах за допомогою методу інтерв'ю для моніторингу, аналізу та прогнозу тенденцій змін широти та глибини інвестиційного потенціалу на нанорівні національної економіки. Серед питань домогосподарств щодо їх доходів необхідно додати питання, що можуть базово охарактеризувати здатність домогосподарства забезпечити власну інвестиційну безпеку: питання щодо базової фінансової грамотності інтерв'юера, ситуаційні задачі на прикладі реакції сім'ї на гіпотетичний дефіцит доходів, питання щодо рівня освіти голови домогосподарства з метою виявлення залежності між рівнем та напрямком освіти (технічна, гуманітарна, економічна) та практичним використанням інвестиційних інструментів. Виконавець: Державна служба статистики України.

14. Для стимулювання інвестиційної діяльності в наукоємних сферах необхідно розвинути організаційно-економічний механізм в частині запровадження грантових програм, в межах яких забезпечуються поєднання бізнеса з підприємницьким ресурсом та університетами з інтелектуальним ресурсом для спільного виконання інвестиційних проектів та впровадження їх в економіку (МЕРТ, Міністерство освіти і науки, Агенція інвестиційного сприяння).

Висновки до розділу

1. Управління інвестиційною безпекою потребує модернізації інституціонально-правового контенту, елементами якого є: визначення концептуальних основ та стратегії побудови інвестиційної політики держави в контексті забезпечення інвестиційної безпеки, побудова брендингової концепції країни-реципієнта інвестицій, створення умов для функціонування недержавних організацій для залучення, підтримки та захисту іноземних інвестицій.

2. До основних завдань щодо створення ефективної системи залучення інвестиційних ресурсів повинно належать: розробка комплексу адміністративних важелів регулювання інвестиційної діяльності в країні та створення ефективної економічної системи для вітчизняних та іноземних суб'єктів господарювання.

3. Аналіз світового досвіду засвідчує, що в розвинених країнах основні положення регулювання інвестиційної діяльності здебільшого є ідентичними: практично у всіх державах іноземні інвестори не мають змоги здійснювати свою інвестиційну діяльність у ключових галузях економіки приймаючої країни; сфера діяльності сучасного національного законодавства з прямих іноземних інвестицій торкається всіх видів майнових активів та пов'язаних із ними прав власності, що інвестуються іноземними юридичними та фізичними особами; для здійснення інвестиційної діяльності за кордоном є заявочний та дозвільний порядки.

4. В питаннях активізації заходів щодо залучення іноземних інвестицій та усунення бар'єрів для експансії інвестиційної діяльності вітчизняними суб'єктами господарювання органам влади на регіональному рівні необхідно: активізувати роботу відповідних структурних підрозділів облдержадміністрацій та органів місцевого самоврядування з Національною інвестиційною Радою при Президенті України та з Офісом із залучення та підтримки інвестицій при Кабінеті Міністрів України для представлення регіону для потенційних іноземних інвесторів; сприяти розповсюдженню

досвіду формування стратегії розвитку міста на міста районного значення з метою формування репутаційної детермінанти регіонального розвитку; надавати інформаційну підтримку для просування регіональних брендів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

5. Виявлено, що інвестиційна активність суб'єктів господарювання відбувається не завдяки, а всупереч економіко-політичних процесів в країні, що свідчить, з одного боку, про стійкість та відносну нечутливість суб'єктів інвестування до дистракторів, а, з іншого, про швидку адаптивність до інституціональних умов розвитку на підставі спільних цінностей функціонування. Несформованість практики адвокатування інвестиційної діяльності перешкоджають формуванню сприятливої інвестиційної кон'юнктури, унеможлиблюють дієвий контроль за інвестиційною діяльністю у випадках зловживання ними своїх прав та здійснення деструктивного інвестування, знижують можливість здійснення інвестиційної безпеки.

6. Для забезпечення активізації інвестиційної діяльності в інноваційні проекти потребує вдосконалення організаційно-економічний механізм забезпечення інвестиційної безпеки, який передбачає залучення університетів, підприємницьких структур для спільного продукування інноваційного продукту. Організаційна складова механізму полягає у створенні середовища синергетичного поєднання освіти (E – education), науки (S – science), техніки (T – technology), підприємництва (E – entrepreneurship), економіки (E – economy; environment) та управління (M – management). Таке поєднання інституціоналізує нову концепцію побудови інвестиційної політики, яка ґрунтуватиметься на консолідації можливостей суб'єктів мікро-, мезо- та макрорівня

7. Об'єктивною є потреба у формуванні державної інвестиційної політики як стратегічного документу з комплементарним інститутом гарантування її реалізації, оскільки саме декларування державної інвестиційної політики не вирішить питання активізації інвестиційної діяльності, а тільки у поєднанні із вольовим політичним рішенням щодо зміни концептуальних підходів

державного управління загалом, що полягають, зокрема, у боротьбі з корупцією, яка проявляється у формі інституту «кругової поруки» на усіх щаблях влади у відносинах «виконавець-контролюючий орган», переосмислення ролі економічних суб'єктів національної економіки з джерела наживи до джерело добробуту національної економіки.

8. Доведено, що збереження ситуації з яскраво вираженими недоліками і прорахунками інституціоналізації інвестиційної безпеки призведе до нарощування ризиків та загроз економічної безпеки та її складових, послаблення інвестиційно-ресурсної складової економічного потенціалу розвитку національної економіки. Для усунення вад державного управління інвестиційною безпекою необхідно сформувати та реалізувати збалансовану політику інституціоналізації інвестиційної безпеки, що у підсумку сформує основи системи інвестиційної безпеки України як функціонально-структурного елемента системи вищого рівня.

9. Надважливого статусу набуває удосконалення нормативних інститутів з такими складовими, як інвестиційне законодавство та нормативно-правові акти, вимоги, нормативи, державні стандарти, тощо. Вибудування державної організаційно-управлінської інституційної системи у аналізованій сфері передбачає вибудування повноцінної системи інституцій, здатних, з однієї сторони, втілити в життя місію та ідеї становлення блоку інститутів, в значній мірі доповнити їх потенціал, а, з іншої, – забезпечити повноцінну реалізацію всіх інших функцій та завдань державного управління інституціоналізацією інвестиційної безпеки України. Інтегруючою інституційно-правовою площадкою для цього має стати внутрішньо цілісний нормативно-правовий акт, результат кодифікації, що забезпечує правове регулювання аналізованої сфери суспільних, господарських та фінансово-економічних відносин – Кодекс законів про інвестиційно-інноваційну діяльність в Україні.

10. Вибудування державної організаційно-управлінської інституційної системи у аналізованій сфері дозволить сформувати відповідну вертикаль управління з представництвами в регіонах держави, з їх тісною співпрацею з

відповідними бізнес-асоціаціями, об'єднаннями та спілками інвесторів, суб'єктів фінансово-кредитного сектора, науково-дослідної та інноваційної діяльності.

Одержані результати, що висвітлені в розділі 5, опубліковано у працях автора [178; 181; 188; 193; 194; 196; 197; 201; 202; 204; 206; 207; 362].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило вирішити важливу науково-практичну проблему розробки теоретико-методологічних засад і прикладних рекомендацій щодо інституціоналізації інвестиційної безпеки України. Отримані теоретико-методологічні та прикладні результати дають підстави для таких висновків:

1. На основі критичного аналізу наукових джерел щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку України виявлено, що невикористання всіх потенційних можливостей, перманентна інституційна недосконалість та інерційність руху «path dependency» призвели до низьких позицій країни в світових рейтингах. Для забезпечення прогресивного руху, який враховує виклики глобального масштабу, загрози міжнародної інтеграції та небезпеки від зовнішніх і внутрішніх макроекономічних шоків, запропоновано поєднання засад інституціональної теорії та положень екосистейту у державному регулюванні соціально-економічного розвитку. Таке поєднання забезпечує декомпозицію інституціональної структури економічної системи на основі усталеності продуктивних та стабільних інститутів, які впливатимуть на безпечні умови функціонування економічних суб'єктів, активізацію їх інвестиційної діяльності та розвиток національної економіки.

2. Опрацювання теоретичних наукових матеріалів дозволило поглибити теоретичні положення інвестиційної безпеки держави та визначити її як умови, за яких відбувається синергія економічних інтересів суб'єктів інвестиційного процесу через їх узгодженість на всіх ієрархічних рівнях (нанорівень, мікро-, мезо- та макрорівень) і забезпечення можливості здійснення продуктивної інвестиційної діяльності, яка сприятиме ефективній структурній перебудові національної економіки, забезпечуючи у такий спосіб зміцнення її конкурентоспроможності та посилюючи загалом рівень економічної та національної безпеки. Трактуювання інвестиційної безпеки держави в такому контексті долає однобічність та ex post характер і є теоретичним підґрунтям

для формування концептуальної системи інституціоналізації інвестиційної безпеки держави.

3. У межах систематизації методологічних засад формалізовано інститут інвестиційної безпеки на основі конвергенції аксіологічного та інтеграційного підходів. На підставі аксіологічного підходу доведено двоїстий характер інвестиційної безпеки, по-перше, як цінність та імператив розвитку, по-друге, як сукупність умов, які формуються і забезпечуються органами державного регулювання та внутрішнім саморегулюванням інвестиційних суб'єктів. Інтеграційний підхід визначив гетерогенність та взаємообумовленість інвестиційної безпеки кожного ієрархічного рівня національної економіки. Визначено, що чинниками мотиваційного поля є сукупність ціннісних орієнтирів серед економічних суб'єктів по відношенню до багатства, праці, конкуренції, інвестування, виконання контрактів, поваги й визнання прав власності тощо, які в умовах інституційної нестійкості набувають деструктивних ознак. Усунення деструктивного впливу забезпечується механізмом коригування поведінки економічних суб'єктів через побудову системи сигналів «стримування-стимулювання» на рівні формальних інститутів нормативно-правового та економічного характеру.

4. Дослідження визначило макрозагрози як такі, що мають наскрізний характер. Загрози інвестиційній безпеці на мезорівні пов'язані із просторовою гетерогенністю економічного розвитку, інвестиційної активності загалом та іноземних інвесторів зокрема. Мікрорівню характерні загрози, пов'язані із демотивуючими чинниками до здійснення інвестиційної діяльності у високотехнологічних та інноваційних сферах, натомість створюючи передумови до активізації квазіінвестиційної діяльності. До загроз інвестиційній безпеці домогосподарств віднесено ті, що впливають на величину їх інвестиційного потенціалу: депопуляція, зниження рівня доходу і схильності до інвестування, низький рівень захисту інвестицій, опортуністична поведінка посередників та безпосередньо реципієнтів інвестицій і низький рівень фінансової грамотності та зниження рівня довіри

до державних інституцій. Ідентифікація загроз інвестиційній безпеці економічних суб'єктів різних рівнів є базою для формування комплексної системи індикаторів її оцінювання на рівні держави.

5. Теоретико-методичні підходи до оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави удосконалені структуруванням індикаторів за способом впливу на економічні зрушення на показники відтворення, зростання, розвитку за окремими ієрархічними рівнями національної економіки (макрорівень, мезорівень, мікрорівень та нанорівень). Теоретична складова підходу базується на принципах ієрархічності, комплексності, якісної оцінки, співставності, повноти та достовірності інформації, а методична складова підходу розкривається через визначення правил нормалізації, встановлення оптимальних значень індикаторів та діапазону характеристичних меж. Такий методичний підхід дозволяє за числовим значенням індикатора охарактеризувати його як загрозу або можливість і на цій основі сформулювати рекомендації щодо підвищення рівня інвестиційної безпеки держави.

6. Проведений аналіз трансформаційних процесів інституціоналізації інвестиційної безпеки в частині нормативно-правової та організаційно-управлінської складових механізму її забезпечення дозволив констатувати наявність всіх формальних ознак інституціональної архітектури. Водночас, виявлені проблеми її дієвості. Зокрема, усталеність деструктивних неформальних інститутів перевантажує законодавчу сферу регулювання інвестиційної діяльності, а наявність недосконалості регуляторно-організаційної складової через постійні зміни як організаційної форми інституцій, так і сутнісно-функціонального їх наповнення не забезпечує сталість, статусність та реальні повноваження відповідних суб'єктів. Результати аналізу обґрунтовують необхідність у кардинальній ціннісній деконструкції, що унормує діяльність державних органів і тим самим створить інституціональне середовище, де при сильних неформальних інститутах – природних правилах гри, формальні (нормативно-правова та організаційно-управлінська підсистеми) відіграватимуть захисну роль і носитимуть

комплементарний характер контролю за дотриманням прав та обов'язків всіма суб'єктами.

7. Визначено, що в умовах України зміцненню інвестиційній безпеці на мезорівні перешкоджають нерівномірність соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень, неоднорідність розподілу капітальних та прямих іноземних інвестицій. Для розрахунку інвестиційної безпеки на мезорівні запропоновано аналітичний інструментарій, який визначає рівень однорідності просторового розподілу за трьома показниками на одну особу капітальних інвестицій, валового регіонального продукту та прямих іноземних інвестицій. Кожен показник враховує неоднорідність розподілу визначену за адаптованим індексом Херфіндаля-Хіршмана; введений показник «коефіцієнт диспаритетності»; та оптимальні значення, визначені компаративістським методом та методом експертних оцінок. За значеннями та динамікою субіндексу інвестиційної безпеки на мезорівні визначається тенденційна спрямованість регіональної інвестиційної безпеки та формуються заходи щодо забезпечення гармонізованого регіонального розвитку і зміцнення інвестиційної безпеки держави в цілому.

8. Враховуючи, що вітчизняні домогосподарства є найбільшим потенційним суб'єктом інвестиційного процесу та формоутворюючим елементом інвестиційного потенціалу, запропонована семантична модель інвестиційного потенціалу нанорівня національної економіки, який характеризується широтою та глибиною, а також чинниками кількісного та якісного характеру, що на них впливають. Широта інвестиційного потенціалу нанорівня національної економіки трактується як кількість домогосподарств певного вікового діапазону, доходи яких достатні для формування та трансформації заощаджень в інвестиційні ресурси, а глибина як рівень складності задіяного механізму трансформації інвестиційного потенціалу в інвестиційний ресурс. До кількісних чинників, які дають можливість домогосподарств сформувати базу інвестиційного потенціалу віднесено ресурсні, демографічні, векторні та інституціональні. Якісні чинники

характеризують мотиви домогосподарств до зміни моделі їх економічної поведінки та представлені рівнем опанування фінансової обізнаності, загальноекономічної грамотності та рівнем освіти. Це є умовою розширення вікових меж індивідуальних інвестиційних суб'єктів та збільшення рівня складності інвестиційних операцій і створення відповідної інвестиційної інфраструктури для трансформації інвестиційного потенціалу нанорівня в інвестиційні ресурси мікрорівня.

9. Виявлено особливості впливу тенденційних змін реального ВВП на зв'язок між змінами об'єднаного індексу інвестиційної безпеки мікро і нанорівня (I_{m+n}) та індексу інвестиційної безпеки на макрорівні (I_{macro}) та на їх основі розраховано коефіцієнт акселерації (v). Визначено, що при сповільненні темпів зростання реального ВВП та відповідному зниженні об'єднаного індексу інвестиційної безпеки (I_{m+n}) коефіцієнт акселерації в періоді ($t + 1$) знаходиться в проміжку $v > 1$ (приклад: 2008, 2012, 2013 роки). При зниженні у 2009 році та при зростанні у 2010 та 2011 роках реального ВВП коефіцієнт акселерації в періоді ($t + 1$) знаходився в проміжку $v < 1$. Виявлення таких закономірностей дозволяє приймати випереджуючі управлінські рішення для розширення компенсаційних каналів поповнення інвестиційних ресурсів та забезпечення інвестиційної безпеки держави.

10. Аналіз інтегрального індексу інвестиційної безпеки держави дозволив ідентифікувати головні загрози: монополізація, тінізація економіки та усталеність норм опортуністичної поведінки між її суб'єктами. В засадах інвестиційної політики повинні бути закладені заходи, направлені на протидію цим загрозам, а саме: стандартизація та детальна регламентація процедур контролюючих органів; побудова дієздатної системи антикорупційних органів; модернізація кадрової політики органів державного управління в частині підсилення їх захисних функцій за одночасного зростання відповідальності. В організаційно-інституціональному плані розподіл функцій щодо забезпечення протидії цим загрозам здійснюється між відповідними органами державного регулювання залежно від заходів, які визначені для

усунення цих загроз.

11. Розвинуті теоретико-методологічні засади інституціоналізації інвестиційної безпеки держави потребують вдосконалення організаційно-економічного механізму її забезпечення. Запропоновано в організаційну складову механізму запровадити консолідацію університетського та бізнес-потенціалів у взаємозв'язку з органами державного управління та з урахуванням потреб і можливостей ринкового середовища, що формує ESTEEM-екосистему. В ній відбувається гармонізація взаємодії освіти (E), науки (S), техніки і технологій (T), підприємницького хисту (E), економіки та навколишнього середовища (E) та управління (M). Економічна складова механізму за активної державної фінансової підтримки Національного фонду досліджень, Регіонального фонду сприяння інвестицій та галузевого фонду досліджень на конкурсній основі здійснює грантове фінансування програм інноваційної спрямованості. Такий організаційно-економічний механізм створює підґрунтя до формування бази інституційних платформ як центрів активізації інвестиційної діяльності.

12. Дослідження показало, що інституціоналізація інвестиційної безпеки України здійснюється еволюційним шляхом та має системні вади. Для подолання цього запропоновано концептуальну систему інституціоналізації інвестиційної безпеки держави, в якій ідентифікація, зміна та закріплення блоку інститутів і блоку інституцій здійснюється як методологічно упорядкований процес. В рамках формування системи нормативних інститутів запропоновано кодифікацію нормативно-правових актів, які визначають і регулюють безпосередні та супутні відносини в інвестиційній діяльності. Для статусних (формальних та неформальних) інститутів запропоновано комплекс заходів протидії усталеності опортуністичної поведінки в поведінковому середовищі інвестиційної діяльності. Для вибудування повноцінної системи інституцій передбачається створення спеціального органу з функціями державного управління системою інвестиційної безпеки держави та інституційних платформ активізації інвестиційної діяльності. Така повноцінна

збалансована система, за якої всі її елементи наділені достатніми властивостями та можливостями для виконання своїх завдань і ролей, дозволить подолати інерційність поступу, посилить інвестиційно-ресурсну складову економічного потенціалу національної економіки, знизить ризики та загрози, а також забезпечить якісну й ефективну інституціоналізацію інвестиційної безпеки України.

Список використаної літератури

1. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку за 2014...2017. *Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку* : веб-сайт. URL: <http://www.ssmc.gov.ua/fund/analytics> (дата звернення: 20.08.2018).
2. Анісімова О. М., Картечева О. С. Інвестиційна безпека підприємства в контексті економічної безпеки : сутність, зміст, оцінка і система управління. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2012. Вип. 1. Т. 2. С. 293-297.
3. Антоненко І. Я., Охріменко А.Г. Проблеми та перспективи залучення інвестицій в туристичну сферу в рамках європейської інтеграції України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. №4. С. 10-12.
4. Бажал Ю. М. Актуальність ідей М. І. Туган-Барановського для теорії економічного розвитку. *Михайло Іванович Туган-Барановський : особистість, творча спадщина і сучасність* / за заг. ред. проф., д-ра екон. наук О. О. Шубіна, проф., д-ра екон. наук А. А. Садекова; МОН України, Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Донецьк : Каштан, 2007. С. 196-213.
5. Базилевич В. Д. та ін. Історія економічних учень : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2004.
6. Базилінська О. Я. Макроекономіка : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 442 с.
7. Бальсевич А. А. Регламентирование деятельности государственных служащих как способ борьбы с моральным риском. *Летняя школа институционального анализа* : тезисы докладов. 2007. С. 9-10. URL: <http://www.hse.ru/sci/publications/5383419.html> (дата звернення: 13.08.2018).
8. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія: у 2 т. / О. І. Барановський. Київ : УБС НБУ, 2014. Т.1. 830 с.
9. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004.

10. Безтелесна Л. І., Пивоварчук Л.В. Інституційне забезпечення реалізації соціальних гарантій держави : монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2017. 196 с.
11. Білик Д., Кореновська С. Корупція на митниці завдає Україні 4,8 млрд дол. США збитків на рік. *DW* : веб-сайт. URL:<https://www.dw.com/uk/sz-корупція-на-митниці-завдає-україні-збитків-у-5-мільярдів-доларів-на-рік/a-44963028?maca=uk> (дата звернення: 13.08.2018).
12. Більшість українців зберігають свої заощадження «під матрасом» : статистика. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1012526-blshst_ukrantsv_zbergayut_svo_zaoshchadgennya_pd_matrasom__statistika_920249.html. (дата звернення: 20.08.2018).
13. Бова Т. В. Державна інноваційно-інвестиційна політика України: теорія, методологія, напрями розвитку : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2011.
14. Бойко В.В. Пріоритети та інструменти розвитку сільських територій в системі забезпечення економічної безпеки України : монографія. Львів : Видавництво ННВК “АТБ”, 2017. 426 с.
15. Борисенко З. Важливо не так воювати з монополістами, як створювати конкурентне середовище. *Тиждень* : веб-сайт. URL: <http://tyzhden.ua/Society/177568> (дата звернення: 13.08.2018).
16. Борисенко З. М. Захист конкуренції в бізнесі як складова економічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2013. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2439> (дата звернення: 13.08.2018).
17. Бочі А., Поворозник В. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. *Міжнародний центр перспективних досліджень* : веб-сайт. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaeconom_kaukra_ni.pdf (дата звернення: 13.12.2017).
18. Бранский В. П. Теоретические основания социальной синергетики. *Вопросы философии*. 2000. № 4. С. 112-129.
19. Бреннан Дж., Бьюкенен Дж. Причина правил. Конституционная политическая экономия. СПб.: Экономическая школа, 2005.

20. Буркальцева Д. Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : монографія. К. : Знання України, 2012. 347 с.
21. Бьюкенен Дж. Границы свободы. Между анархией и Левиафаном. Москва : «Таурис Альфа», 1997. 560 с.
22. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI зі змінами і доповненнями // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 20.08.2018).
23. В Україні процвітає «кумівський капіталізм». *Всеукраїнське громадське об'єднання «Агенція протидії корупції»* : веб-сайт. URL: <https://transparency.agency/text/v-ukrajini-protsvitaye-kumivskyj-kapitalizm> (дата звернення: 10.08.2018).
24. Вакулич М. М. Моніторинг інвестиційного клімату економіки України. *Економічний нобелівський вісник*. 2014. № 1 (7). С. 76-86.
25. Варналій З. С. Інституціональна архітектоніка податкової системи України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2018. № 2(197). С. 6-12. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2018/197-2/1>.
26. Варналій З. С. Конкуренція і підприємництво : монографія. Київ : Знання України, 2015. 463 с.
27. Варналій З. С. Корупція в умовах глобалізації. *Внутрішній контроль в реалізації антикорупційної політики в органах ДПС України* : збірник тез. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2011. С. 11-14.
28. Варналій З. С. та ін.. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації. / за ред. З. С. Варналія. Київ : НІСД, 2006. 576 с.
29. Варналій З. С., Білик Р. Р. Економічна безпека та конкурентоспроможність регіонів України : монографія. Чернівці : Технодрук, 2018. 454 с.
30. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Вплив динаміки рівня корупції на динаміку економічного зростання : загальні тенденції та особливості для України. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. 2018. Т. 23. Вип. 1(66). С. 21–28.

31. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Особливості інституціоналізації конкурентного середовища в Україні : теоретичні та прикладні питання економіки. *Збірник наукових праць*. Вип. 1 (34). К. : ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. С. 33–43.
32. Варналій З. С., Онищенко С. В., Маслій О. А. Механізм попередження загроз економічній безпеці України. *Економічний часопис - XXI*. 2016. № 159 (5-6). С. 20-24. DOI: <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V159-04>.
33. Васильєв В. Інвестиції: генезис та економічна сутність категорії. *Схід*. 2012. Вип. 6 (120). С. 17-23.
34. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации. СПб. : Лань, 1999. 480 с.
35. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України : стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал, 2008. 386 с.
36. Виклики та проблеми у сфері захисту та контролю за конкуренцією. Системний звіт Ради бізнес-омбудсмена. Листопад 2016 р. *Рада Бізнес-омбудсмена* : веб-сайт. URL: https://boi.org.ua/media/uploads/system_report_nov.2016/system_001_ua.pdf (дата звернення: 20.07.2018).
37. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2009...2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.08.2018).
38. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. Частина 1. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2018).
39. Вишневський Ю. Топ-20 найважливіших іноземних інвесторів в Україні. *Ділова столиця* : веб-сайт. URL: http://www.dsnews.ua/vlast_deneg/top-20-vazhneyshih-zarubezhnyh-investorov-v-ukraine-30052018220000 (дата звернення: 11.08.2018).
40. Власюк О. С. Національна безпека України : еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016.

41. Гегель Г. Философия права. Москва : Наука, 1979.
42. Гидденс Е. Социальные институты. *Социологические исследования*. 1994. №2. С. 129.
43. Гитман Лоренс Дж, Джонк Майкл Д. Основы инвестирования / пер. с англ. Москва : Дело, 1997.
44. Глобальний індекс репутації. The World's Most Reputable Countries. 2017 Country RepTrak®. Сайт. URL: https://cdn2.hubspot.net/hubfs/2963875/library/Country_RepTrak_2017_Webinar_v10-171017a.pdf?submissionGuid=1f9b6c04-3b4b-4f22-b61e-db1b77736287 (дата звернення: 20.08.2018).
45. Гордієнко В. П. Інвестиційна безпека як фактор розвитку інвестиційного потенціалу регіону. *Інвестиції : практика та досвід*. 2012. № 15. С. 7-9.
46. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV зі змінами і доповненнями // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 20.08.2018).
47. Гриценко А. А. Институциональная архитектура: предмет, основные законы, методология. *Научные труды Донецк. нац. техн. ун-та. Серия экономическая*. Вып. 103–1. Донецк, 2006. С. 31-37.
48. Гронтковська Г. Е., Косік А. Ф. Макроекономіка : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2010. 672 с.
49. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ). *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1 (дата звернення: 20.08.2018).
50. Губський Б. В. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ : Укрархбудінформ, 2001.
51. Гулей А. І. Валютно-фінансові стратегії в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання : міжнародний досвід : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. екон. Наук : 21.04.02. Київ, 2010. 21 с.

52. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. Київ : НІСД, 2014.

53. Данилишин Б. М., Корецький М. Х., Дацій Н. В. Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007.

54. Делокаров К. Х. Системная парадигма современной науки и синергетика. *Общественные науки и современность*. 2000. № 6. С. 110-118.

55. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія. Харків : Константа, 2006.

56. Динаміка обсягів прямих інвестицій. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18251088> (дата звернення 01.10.2018)

57. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. *Статистичний збірник* : Державна служба статистики. Київ : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2016.

58. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель / пер. с англ.; под общ. ред. Б. С. Лисовика и В. В. Лукашевича. СПб., 1992.

59. Доронина Н. Г., Семилютин Н. Г. Государство и регулирование инвестиций. М., 2003.

60. Дорошенко Т. В. Сутність інвестицій як економічної категорії. *Фінанси України*. 2000. № 11. С. 114-117.

61. Дохідність ОВДП на первинному ринку, щомісяця. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63639> (дата звернення: 01.11.2018).

62. Дубровик-Рохова А. Грузинське антикорупційне (напів)диво. *День* : веб-сайт. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/gruzynske-antikorupciyne-napivchudo> (дата звернення: 13.07.2018).

63. Дука А. П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування : навч. посіб. 2-е вид. К. : Каравела, 2008. 432 с.
64. Егрошин В. М., Колесников В. В. Преступность в сфере экономической деятельности : монография. СПб., 2000.
65. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.
66. Економічна криза в Україні : виміри, ризики, перспективи Київ : НІСД, 2009.
67. Економічна статистика. Макроекономічна статистика. Тенденції ділової активності. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.08.2018).
68. Економічна статистика. Національні рахунки. Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 1990...2017 роки. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.08.2018).
69. Єдинак В. Ю. Забезпечення економічної безпеки країни в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03. Запоріжжя, 2010. 26 с.
70. Єрмак О. О. Сучасні методи дослідження інвестиційної безпеки держави. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 136-142.
71. Жаліло Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ : ВПЦ «Київський ун-т» : Ін-т міжнар. відносин. 2001. № 26. С. 23-29.
72. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. Київ, 2009. 336 с.
73. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. Київ : Знання, 2002. 556 с.
74. Загурський О. М. Інституційні чинники розвитку конкуренції на агропродовольчих ринках. *Актуальна проблеми економіки*. 2014. № 3(153). С. 15-21.

75. Затонацька Т. Світовий досвід формування державної інвестиційної політики та механізмів її реалізації. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2014. № 161. С. 6-10.
76. Захарін С. В. Перспективи інтеграції України у міжнародний інвестиційний ринок. *Фінанси України*. 2003. № 9. С. 102-112.
77. Захарченко В. І. Теорія економічних реформ як складова теорії макроекономічної динаміки (в контексті управлінської парадигми). *Збірник наукових праць ЧДТУ*. Вип. 45. Ч. І. С. 30-41.
78. Звільнити захоплену державу Україну. Аналітична записка. *Центр економічної стратегії* : веб-сайт. URL: <http://ces.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Zvilnyty-zakhoplenu-derzhavu-Ukraina.pdf> (дата звернення: 13.06.2018).
79. Звіт антимонопольного комітету за 2012 рік...2015 рік. *Антимонопольний комітет України* : веб-сайт. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=95113> (дата звернення: 23.08.2018).
80. Звіт антимонопольного комітету за 2015 рік. *Антимонопольний комітет України* : веб-сайт. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=122547&schema=main> (дата звернення: 13.08.2018).
81. Звіт антимонопольного комітету за 2016 рік. *Антимонопольний комітет України* : веб-сайт. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&> (дата звернення: 13.08.2018).
82. Звіт про результати аналізу стану державних закупівель в Україні у 2015–2016 роках. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16750872/Zvit_3-1_2017.pdf?subportal=main
83. Илларионов А. Критерии экономической безопасности. *Вопросы экономики*. 1998. № 10. С. 35–58.
84. Инвестиции / сост. У. Ф. Шарп, Г. Дж. Александер, Дж. В. Бэйли / пер. с англ. М., 1997. 979 с.
85. Івашина О. Ф. Інституціоналізація в системі чинників економічного розвитку. *Наукові праці ДонНТУ. Сер. Економічна*. Випуск 40–2. 2011. С. 98-104.

86. Ігнатюк А. І. Теорія галузевих ринків : інституційний підхід. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2012. № 2. С. 13-17.

87. Ляш О. І. Ідентифікація змісту та ранжування загроз системі соціальної безпеки. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 2. С. 118-128.

88. Ляш О. І. Інституційний механізм забезпечення соціально-економічної безпеки України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. №2. С. 53-63.

89. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2010-2016 роках. Статистичний збірник. Київ. 2017.

90. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Статистичний збірник. Київ. 2013.

91. Інвестиційна безпека перехідних економік в умовах глобальної інтеграції : теоретико-методологічні підстави та прикладні аспекти : монографія / за ред. В. Андрійчука, А. Мокія, М. Флейчук. Запоріжжя; Львів : Запоріж. ін-т екон. і інформаційних технологій; РФ НІСД у м. Львові, 2012. 437 с.

92. Інвестиційна діяльність в Україні. *Міністерства економічного розвитку та торгівлі України* : веб-сайт. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Стан%20інвестиційної%20діяльності%20в%20Україні>; <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0ced3c9f-a057-4852-9072-151dd387356a&title=Institutsii-SchoZabezpechuiutPidtrimkuPidprimnitstva> (дата звернення: 11.08.2018).

93. Індекс економічної свободи. *The Heritage Foundation* : веб-сайт. URL: <https://www.heritage.org/index/visualize?cnts=ukraine&type=6> (дата звернення: 28.12.2018)

94. Індекс інвестиційної безпеки. *In Venture* : веб-сайт. URL: <https://inventure.com.ua/analytics/security/invsecurity> (дата звернення: 16.08.2018).

95. Індекс інвестиційної привабливості України. Друге півріччя 2016...2017. *Європейська бізнес-асоціація* : веб-сайт. URL: http://eba.com.ua/static/press-releases/IAI_H2_2016_PRESENTATION_UKR.pdf; <https://eba.com.ua/wp->

content/uploads/2017/12/Release_IAI_2_half_2017_UKR.pdf (дата звернення: 20.08.2018).

96. Інституційні засади розвитку інвестиційної діяльності у промисловості України. Аналітична записка. Відділ секторальної економіки (А. І. Сухоруков) № 24, Сер. Економіка. *Національний інститут стратегічних досліджень* : веб-сайт. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1577/> (дата звернення: 16.08.2018).

97. Інформація «The Heritage Foundation», «Index of Economic Freedom». URL: <https://www.heritage.org/index/visualize?cnts=ukraine&type=6> (дата звернення: 16.08.2018).

98. Калетник О. В. Місце України в рейтингу сприйняття корупції як ознака розвитку громадянського суспільства. *Актуальні питання розвитку економічної науки та її вплив на становлення громадянського суспільства* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 20 квітня 2018 р.). – Рівне: видавець О. Зень, 2018. – 279 с.

99. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності: економіко-правовий аспект : монографія. Київ : Атіка, 2005.

100. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2017 роки. *Державна служба статистики* : веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.09.2018).

101. Капітальні інвестиції за регіонами за 2010-2017 роки. Регіональна статистика. Економічна статистика. Економічна діяльність. Капітальні інвестиції. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.02.2018).

102. Караєва Н. В., Межевич А. О. Теоретико-методологічні основи дослідження інвестиційної безпеки в системі антикризового управління. *Проблем системного підходу в економіці*. 2009. № 1. С. 54-60.

103. Каталог інституцій. Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні». *USAID ЛЕВ* : веб-сайт. URL: <http://www.lev.org.ua/ua/institutions.html?region=0&type=0&direction=27&page=5&per-page=15> (дата звернення: 20.11.2018).

104. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. Н. Н. Любимова; под ред. Л. П. Куракова. Москва, 2000.
105. Кидуэлл Д. С., Петерсон Р. Л., Блэкуэлл Д. У. Финансовые институты, рынки, деньги. СПб : Издательство «Питер», 2000. 752 с.
106. Киосаки Р., Летчер Ш. Руководство Богатого Папы по инвестированию / пер. с англ. Львов : СВІТ, 2001.
107. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. звання д-ра екон. наук : 08.01.01. Київ, 2007. 36 с.
108. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 232 с.
109. Ключник Л. В. Заощадження домашніх господарств як джерело інвестиційних ресурсів економіки України. *Економічні науки. Сер. «Облік і фінанси»*. 2012. № 9(33). Ч. 4. С. 159–165.
110. Козлова Е. В. Сравнительный анализ оппортунистического поведения в российских и зарубежных корпорациях. *Вестник Челябинского государственного университета. Экономика*. 2015. № 8. Вып. 48. С. 134-142.
111. Козловський В. О. Хуторний А. В. Інвестиційна безпека в системі антикризового управління. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=40877>. (дата звернення: 16.08.2018).
112. Козюк В. Олігархічна гідра прямих іноземних інвестицій. *ZN* : веб-сайт. URL: https://dt.ua/finances/oligarhichna-gidra-pryamih-inozemnih-investiciyu-vid-makrofinansovoyi-nestabilnosti-do-tehnologichnogo-vidstavannya-285294_.html (дата звернення: 20.08.2018)
113. Колінчук Х. Г. Заборона зловживання правом у корпоративних відносинах. *Наукові записки. Сер. Юридичні науки*. 2007. Т. 64. С. 115–120.
114. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266> (дата звернення: 21.08.2018).
115. Конкуренція в Україні. Аналітична доповідь щодо стану, тенденцій і проблем розвитку економічної конкуренції в Україні у 2000 – 2005 роках.

Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. *Антимонопольний комітет України* : веб сайт. URL: <http://www.amc.gov.ua> (дата звернення: 23.08.2018).

116. Корнеєва Ю. В. Довгострокова політика держави в інвестиційній сфері для суб'єктів господарювання державного сектора. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Економіка і менеджмент» : збірник наукових праць. 2017. № 25. Ч. 1. С. 77–81.

117. Косік А. Ф., Гронтковська Г. Е. Мікроекономіка : 2-ге видання, перероблене й доповнене : навч. пос. К. : Центр учбової літератури, 2008.

118. Кравців В. С., Мельник М. І., Антонов В. Б. Залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України: проблеми та політика активізації : монографія. Львів : ІРД НАН України, 2011. 368 с.

119. Краус Н. М. Становлення інноваційної економіки в умовах інституціональних змін : монографія. Київ : ЦУЛ, 2017. 596 с.

120. Кредити надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#3 (дата звернення: 01.12.2018).

121. Крикавський Є.В., Подзігун С.М., Якимишин Л.Я. Дифузія ірраціональної бізнес-поведінки в інтегрованих організаціях. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. №5, Том 2 (262). С. 102-104.

122. Крикунова В. М. Аналіз стану конкурентного середовища в Україні. *Бізнес-навігатор*. 2014. № 1 (33). С. 58–63.

123. Крисак А.І., Крисак М.Ф. «Зелені» тарифи відновлюваних джерел енергії як чинник екологічної безпеки. *Агросвіт*. 2018. № 24. С. 3-9.

124. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 608 с.

125. Крупка Я. Д. Прогресивні методи оцінки та обліку інвестиційних ресурсів : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2000.

126. Кушнір Н.Б. Інституціональне середовище ринкової трансформації природно-ресурсної сфери. *Економіст*. 2013. № 12. С. 55-57.

127. Лаговська О. А., Берляк Г. В. Сутність інвестиційної безпеки підприємства та її місце у системі економічної безпеки. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. Сер. Економічні науки. 2013. № 4. С. 74–81.
128. Левковець О. М. Інноваційна безпека України : проблеми забезпечення в глобалізованому світі. *Економічні науки*. 2010, №15. URL: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Economics/73679.doc.htm (дата звернення: 20.08.2018).
129. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни : монографія. Дніпропетровськ : НГУ, 2015. 310 с.
130. Ліпич Л. Г., Івашко О. А. Фінансові домінанти інвестиційної безпеки держави. *Моделювання регіональної економіки*. 2011. № 2. С. 165–172.
131. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 631 с.
132. Логинова Л. В. Институционализация экономических интересов : методологический аспект. *Формирование российской модели рыночной экономики : противоречия и перспективы* / под ред. К. А. Хубиева. Москва : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2003. Ч. 2.
133. Мазур І. І. Детінізація економіки України : теорія і практика : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2006. 239 с.
134. Мазур І. І. інституціоналізація тіньової економіки України. *Вісн. Київ. Нац. Ун-ту імені Тараса Шевченка*. Економіка. 2006. № 86–87. С. 15-18.
135. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2 т. / пер. с англ. 11-го изд. Москва, 1992. Т. 1.
136. Мальчик М. В., Савуцик А. І. Концентрація та централізація капіталу у світовій економіці. *Наукові записки*. Серія «Економіка». 2013. Вип. 23. С. 67 – 72.
137. Мальчик М. В., Коваль С. І. Маркетинговий аналіз пенсійної реформи: проблеми та перспективи. *Правові, управлінські та економічні аспекти трансформації сучасного громадянського суспільства* : тези допов.

Всеукр. наук. - практ. конф., Київ 25 берез. 2016 р. У 2 ч. Ч. 2 / М - во культури України; Київ. нац. ун - т культури і мистецтв. – Київ: Видав. Центр КНУКіМ, 2016. 499 с.

138. Малютін О. К. Інвестиційне забезпечення економічної безпеки національної економіки. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2012. № 8(1). С. 122–127.

139. Мамонтова Н. А. Інвестиційне забезпечення сталого економічного розвитку. *Науковий вісник Полісся*. 2015, 2(2). С. 23-27.

140. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 23. 529 с.

141. Массе П. Критерии и методы оптимального определения капиталовложений. М., 1971.

142. Мельник М. І. Класифікація бізнес-середовища: системний підхід. *Регіональна економіка*. 2008. № 2. С. 251-260.

143. Мельник П. В., Тарангул Л. Л., Варналій З. С. Податкова політика України : стан, проблеми та перспективи : монографія / за ред. З. С. Варналій. К.: Знання України, 2008. 675 с.

144. Мельников В. Происхождение оппортунизма: психологические основы экономического поведения. *Terra economicus*. 2014. Т. 12. № 4. С. 91–104.

145. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях. *Политические исследования*. 2002. № 2. С. 20-25.

146. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. Академіка НАН України С. І. Пирожкова. Київ : Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2003. 42 с.

147. Методологічні положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.08.2018).

148. Милгром П., Робертс Дж. Экономика, организация и менеджмент. СПб. : Экономическая школа, 1999.

149. Міжнародний індекс прав власності. *The International Property Rights Index* – веб-сайт. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/countries> (дата звернення: 20.08.2018).
150. Мірясов Ю. А. Клановий капіталізм : типологія відношень між державою і бізнесом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 8. Ч. 2. С. 28–32.
151. Місцеві бюджети: експерти підбили перші підсумки 2017 року. *Громадська ініціатива «Децентралізація»* : веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8053> (дата звернення: 20.08.2018).
152. Міщук Г. Ю. Прямі іноземні інвестиції та інституційні складові розвитку людського капіталу : аналіз зв'язку. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Сер. Економічні науки. 2016. Вип. 3. С. 119–127.
153. Міщук Є. В., Кашубіна Ю. Б. Дефініції економічної категорії «інвестиційна безпека». *Інвестиції : практика та досвід*. 2015. № 2. С. 12–18.
154. Мойсеєнко І. П. Вплив державного регулювання інвестиційної діяльності на економічний розвиток України. *Науковий вісник ЛДУВС*. Серія економічна: збірник наукових праць. Львів: ЛьвДУВС, 2015. Вип. 1. С.152-161.
155. Мойсеєнко І. П., Бабец І. Г. Державне регулювання інвестиційної діяльності як фактор інвестиційної безпеки. *Економічний вісник університету*. Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 26/1. С. 150-156.
156. Мойсеєнко І. П. Системні основи трансформації державного регулювання соціалізації економіки України. *Науковий вісник ЛДУВС*. Серія економічна: збірник наукових праць. Львів: ЛьвДУВС, 2016. Вип. 2. С. 56-67.
157. Мороз О. В., Карачина Н. П., Семцов В. М., Мандзюк Н. Ф. Інституційні основи опортуністичних моделей поведінки в аграрній сфері України. *Агросвіт*. 2015. № 9. С. 8–13.
158. Москаль І. І. Ризики й загрози фінансовій безпеці держави в інвестиційній сфері. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Економіка. 2013. Вип. 23. С. 78–82.

159. Мошенський С. З. Фондовий ринок та інституційне інвестування в Україні : вплив на інвестиційну безпеку держави : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2008. 432 с.
160. Мунтіян В. І. Економічна безпека Країни. К. : КВІЦ, 1999. 464 с.
161. Нарышкин С. Инвестиционная безопасность как фактор устойчивого экономического развития. *Русский Либмонстр* : веб-сайт. URL: <http://libmonster.ru/m/articles/view/инвестиционная-безопасность-как-фактор-устойчивого-экономического-развития> (дата звернення: 03.04.2018).
162. Національна безпека України : стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації : матеріали кругл. столу / за ред. О. В. Литвиненка. Київ : НІСД, 2011.
163. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016.
164. Небрат В. Теоретичні основи дослідження інституційної трансформації економіки. *Економічна теорія*. 2017. № 2. С. 34–49.
165. Недашківський М. М., Подгорна К.Ю. Інвестиційна безпека України в сучасних умовах. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 274–280.
166. Нікитенко Д. В. Варналій З. С., Микитюк О. П. Вплив прямих іноземних інвестицій на національне економічне зростання. *International economic relation and prospects for national development: contemporary challenges and solutions* : monograph / editorial board: under the editorship of Prof. M.I. Fleychuk, Dr. U.A. Ganski, Prof. V.U. Kazlouski [and other]. Daugavpils: Daugava Print, 2018. P. 256–269.
167. Нікитенко Д. В. Внутрішні джерела інвестування в національну економіку. *Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу* : зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, 10 листопада 2017 року, Київ. Київ : КНЕУ, 2017. С. 287–291.
168. Нікитенко Д. В. Вплив інституціональних деформацій на розвиток малого та середнього підприємництва. *Мале та середнє підприємництво* :

проблеми і перспективи розвитку в Україні : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конференції, 17–18 листопада 2016 р. Київ, 2016. С. 69–72.

169. Нікитенко Д. В. Вплив розвитку малого підприємництва на становлення та розвиток середнього класу в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 10. С. 119–127.

170. Нікитенко Д. В. Детермінанти формування інвестиційного потенціалу на нанорівні економічної системи. *Сучасні тенденції в економіці та управлінні* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Запоріжжя, 9 червня 2018 року) Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2018. С. 86–89.

171. Нікитенко Д. В. Детермінанти формування інвестиційного потенціалу на нанорівні економічної системи. *Сучасні тенденції в економіці та управлінні* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Запоріжжя, 9 червня 2018 року) Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2018. С. 86–89.

172. Нікитенко Д. В. Діалектика економічного та соціального ефектів від здійснення інвестиційної діяльності. *Залучення соціально відповідальних інвестицій: проблеми і перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 23 березня 2018 р.). Київ: Національний університет харчових технологій, 2018. С. 38-41.

173. Нікитенко Д. В. Еволюція поняття інвестиції як об'єкта інвестиційної безпеки держави. *Вісник НУВГП*. Економічні науки: збірник наукових праць. Рівне : НУВГП, 2018. Вип. 2(82). С. 150-159.

174. Нікитенко Д. В. Етимологія та дихотомність поняття безпека. *International Scientific Conference Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies: Conference Proceedings, Part I, January 27, 2017*. Kielce, Poland: Baltija Publishing. 196 p.

175. Нікитенко Д. В. Загрози інвестиційній безпеці держави: сутність та класифікація. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL:

<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6769>. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.98. (дата звернення: 28.12.2018)

176. Нікитенко Д. В. Зростання рівня конкурентності товарних ринків як інструмент залучення інвестицій в Україну. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 28-29 вересня 2017 р. Київ, 2017. С. 270–275.

177. Нікитенко Д. В. Інвестиційна безпека в контексті забезпечення безпеки фінансового ринку. *Розвиток фінансового ринку в Україні : проблеми та перспективи* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 10 листопада 2016 р. Полтава : ПолтНТУ, 2016. С. 134–135.

178. Нікитенко Д. В. Інвестиційна безпека України: сутність та інституціональне забезпечення : монографія. Рівне : НУВГП, 2018. 376 с.

179. Нікитенко Д. В. Інвестиційна сприятливість бізнес-середовища як чинник інвестиційної безпеки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. №18. С. 114–120.

180. Нікитенко Д. В. Інвестиційний механізм розвитку середнього класу : світовий досвід та вітчизняна практика. *Проблеми розвитку вищої школи та економіки в ХХІ столітті : присвяченої 20-річчю Міжнародного економіка-гуманітарного університету ім. ак. Степана Де'мянчука (3-4 жовтня 2013 р.)*. Рівне : РВЦМЕГУ ім. акад. С. Де'мянчука, 2013. С. 407–411.

181. Нікитенко Д. В. Інституціональні основи державного регулювання інвестиційної діяльності. *Стратегія і тактика державного управління* : збірник наукових праць. Вип. 1–2, 2015. С. 62–67.

182. Нікитенко Д. В. Конкурентне середовище як чинник зростання інвестицій. *Сучасні тенденції в економіці та управлінні* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. У 2-х частинах (м. Запоріжжя, 30 червня 2017 року). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2017. Ч. 1. С. 19–24.

183. Нікитенко Д. В. Моделі опортуністичної поведінки суб'єктів інвестиційного процесу. *Modern Economics*. 2018. № 8. С.126–133.

184. Нікитенко Д. В. Мотивація інвесторів як чинник інвестиційної безпеки. *International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, region, Enterprise: Conference proceedings, Part 1, November 17th, 2017. Le Mans, France: Baltija Publishing. P. 104–107.*

185. Нікитенко Д. В. Мотивація приватних суб'єктів інвестування в механізмі забезпечення інвестиційної безпеки держави. *Економіка і фінанси. 2017. № 10. С. 81–94.*

186. Нікитенко Д. В. Обґрунтування конкурентних переваг Рівненської області в інвестиційній сфері. *Економічний і соціальний розвиток посткомуністичних держав в умовах глобалізації : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., Рівне, 21–22.04.10 р. Рівне : РІВМУРоЛ «Україна», 2010. С. 139–144.*

187. Нікитенко Д. В. Обмежений раціоналізм як передумова опортуністичної поведінки. *Людина і суспільство : Економічний та соціокультурний розвиток : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Рівне: Рівненський інститут Університету «Україна», 2018. С. 21-24.*

188. Нікитенко Д. В. Основні проблеми інвестиційної безпеки та шляхи їх подолання. *Актуальні проблеми економічної безпеки держави, регіону, підприємства : тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2017 р.) / упоряд. Л. М. Томаневич. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 171–173.*

189. Нікитенко Д. В. Оцінка інвестиційної привабливості України в глобальному індексі конкурентоспроможності. *Вісник НУВГП. Збірник наукових праць. Економічні науки. 2016. Випуск 3(75). С. 128–139.*

190. Нікитенко Д. В. Проблеми визначення сутності інвестиційної безпеки. *Приазовський економічний вісник. 2017. № 2(02). С. 19-23.*

191. Нікитенко Д. В. Проблеми інституціоналізації захисту конкуренції в Україні. *Конкурентоспроможність національної економіки : матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 жовтня 2017 р. К., 2017. С. 88–92.*

192. Нікитенко Д. В. Проблеми інституціоналізації системи адвокатування конкуренції. *Економіка, фінанси та управління : оцінка та*

перспективи розвитку : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 8 вересня 2017 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2017. С. 24–26.

193. Нікітенко Д. В. Проблеми реалізації ефективної економічної політики. *Стійкий розвиток національної економіки : актуальні проблеми та механізми забезпечення* : матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (27 квітня 2017 року). Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2017. С. 49–52.

194. Нікітенко Д. В. Проблеми реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки України. *Вісник НУВГП* : зб. н. пр., Економіка, Ч. 1. Вип. 4(36). Рівне : НУВГП, 2006. С. 121–125.

195. Нікітенко Д. В. Роль банківської системи у розвитку інвестиційного потенціалу. *Фінансове регулювання зрушень у економіці України* : збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Мукачево, 21–22 березня 2017 р.). Мукачево : Мукачівський державний університет, 2017. С. 72–75.

196. Нікітенко Д. В. Роль громадянського суспільства в інституалізації моделі розвитку ESTEEM». *Актуальні питання розвитку економічної науки та її вплив на становлення громадянського суспільства* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 20 квітня 2018 р.). Рівне : Видавець О. Зень, 2018. С. 91-94.

197. Нікітенко Д. В. Роль небанківських фінансових інститутів в стимулюванні інноваційних процесів. *Вісник НУВГП* : зб. н. пр. Економіка. Ч. 4. Вип. 4 (44). Рівне : НУВГП, 2008. С. 100–107.

198. Нікітенко Д. В. Роль поведінки приватних суб'єктів інвестування в забезпеченні інвестиційної безпеки держави. *Актуальные научные исследования в современном мире* : сб. научных трудов XXXI : Междунар. научн. конф., 26-27 ноября 2017 г., Переяслав-Хмельницкий. Переяслав-Хмельницкий, 2017. Вып. 11(31). Ч. 5. С. 109–115.

199. Нікітенко Д. В. Стан інвестиційного забезпечення інноваційної безпеки України. *Управління інноваційною складовою економічної безпеки* : монографія у 4-х томах / за ред. д.е.н., професора Прокопенко О. В. (гол. ред.),

к.е.н., доцента Школи В. Ю., к.е.н. Щербаченко В. О. Суми : ТОВ «Триторія», 2017. Т. III. Управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складової економічної безпеки. С. 204–217.

200. Нікитенко Д. В. Стан інвестиційної безпеки України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Економіка і менеджмент» : збірник наукових праць. 2017. № 25. Частина 1. С. 96–102.

201. Нікитенко Д. В. Сутність та змістовні ознаки поняття «інвестиційна політика». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. «Економіка» : науковий журнал. Острог : Вид-во НУ «ОА», березень 2017. № 4 (32). С. 14–18.

202. Нікитенко Д. В. Теоретичні аспекти визначення поняття «інвестиційна політика» : інфраструктура ринку. *Електронний науково-практичний журнал*. 2017. № 5. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/5-2017> (дата звернення: 20.08.2018).

203. Нікитенко Д. В. Теоретичні засади інституалізації інвестиційної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2018. № 4(199). С. 28-34.

204. Нікитенко Д. В. Формування інвестиційної політики в контексті забезпечення національної безпеки. *Європейська інтеграція : історичний досвід та економічні перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 3-4 березня 2017 р.) / відп. за випуск д.е.н., проф. С.О. Якубовський. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2017. С. 90–91.

205. Нікитенко Д. В., Варналій З. С. Детермінанти забезпечення інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Сер. Економічні науки. 2018. № 6 (14). С. 72–78. DOI: 10.25313/2520-2294-2018-6-3956.

206. Нікитенко Д. В., Мулярчук О. В. Боргова безпека України : стан, проблеми та перспективи. *World economy, finance and investments: modern view on the actual problems* : materials of the I International research and practice

conference, 20–21 November 2012. Scientific journal "Aspect". Donetsk: "Tsyfovaya tipografia" Ltd, 2012. P. 69–78.

207. Нікитенко Д. В., Мулярчук О. В. Проблеми ефективності та безпеки грошово-кредитної політики в Україні. *Економіка та держава*. № 3. 2014. С. 65–71.

208. Нікульников Д. Грінмейл і право акціонера на отримання інформації про діяльність товариства. *Юридичний радник*. 2007. № 1 (15).

209. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / переклад з англ. Іван Дзюб. К. : Основи, 2000. 198 с.

210. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. Москва : Изд. дом ГУВШЕ, 2010.

211. Нуреев Р. М. Очерки по истории институционализма. Ростов на Дону : Содействие-ХІХ век, 2010.

212. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления и модернизации рыночной экономики : учеб. пособие. Москва : Норма, 2008. 367 с.

213. Обзор состояния экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности Литовской Республики. URL: http://91.206.121.217/TpApi/Upload/9d4a4690-47d8-4dbd-a3a6-0063358de841/Economics_Lithuania_2015.pdf. (дата звернення: 01.10.2018).

214. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. Москва : Прогресс, 1995.

215. Олейник А. Н. Институциональная экономика : учебное пособие. Москва : ИНФРА, 2002.

216. Олейникова Е. А., Филин С. А., Видяпин В. И. и др. Экономическая и национальная безопасность : учебник /под ред. Е. А. Олейникова. Москва : Экзамен, 2005. 768 с.

217. Он-лайн сервіс перевірки контрагентів. *YouControl* : веб-сайт. URL: https://youcontrol.com.ua/about_us/ (дата звернення: 20.12.2018).

218. Орлова Н. С. Механізм організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку в Україні. *Інвестиції: практика та*

досвід. 2016. № 1. С. 64-69.

219. Осадча О. О. Інтелектуальний капітал як об'єкт генерування доходу фінансово-господарської діяльності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «економіка» : науковий журнал.* Острог : Вид-во НУ«ОА», травень 2016. № 1(29). С. 55–59.

220. Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності : Постанова Верховної Ради України №1698а-ХІІ від 25.10.1991 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698%D0%B0-12> (дата звернення: 20.08.2018).

221. Остапчук Д. О. Синергетичний підхід до дослідження інвестиційної безпеки України. *Право і Безпека.* 2012. № 5. С. 217–222.

222. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <http://bank.gov.ua/> (дата звернення: 16.08.2018).

223. П'ять онлайн платформ для залучення інвестицій. *Бізнес-ідеї* : веб-сайт. URL: <http://businessidei.com/5-onlayn-platform-dlya-privlecheniya-investicii/> (дата звернення: 11.09.2018).

224. Павленко Н. В. Опортунізм у поведінці персоналу фірми. *Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону* : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції : У 2 т. Красноармійськ : КІП ДонНТУ, 2012. С. 98–101.

225. Павлюк А. П., Покришка Д. С., Молдован О. О., Ляпін Д. В. та ін. Пріоритети інвестиційної політики в контексті модернізації економіки України / за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2013. 80 с.

226. Парсонс Т. Функциональная теория изменения. Американская социологическая мысль / под ред. В. И. Добренёва. Москва : Изд-во МГУ, 1994.

227. Пастернак-Тарнушенко Г. Економічна безпека держави. К., 1994.

228. Пересада А., Смірнова О., Онікієнко С., Ляхова О. Інвестування : навч.-метод. посібник. К. : КНЕУ, 2001. 251 с.

229. Петренко І. П. Досвід США у використанні боргових цінних паперів для проектного фінансування: державний та муніципальний сектор. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=703> (дата звернення: 12.10.2018).
230. Пластун В. Л., Пластун О. Л. Інституційні інвестори : роль у розвитку фондового ринку : монографія. Суми : ТОВ Друкарський дом «Папірус», 2012. 215 с.
231. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI зі змінами і доповненнями // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 20.08.2018).
232. Полтерович В. М. Элементы теории реформ. М. : Экономика. 2007.
233. Предборський В. А. Кризова гібридизація як тіньовий засіб гальмування суспільного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні* : зб. наук. праць Наук.-досл. економ. ін-ту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Київ, 2017. Вип. 10. С. 30-36.
234. Предборський В. А. Методологічні засади дослідження обсягів тіньової економіки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 4. С. 3-7.
235. Предборський В. А. Системна дисфункція влади як фактор утворення тіньового парасуспільства. *Формування ринкових відносин в Україні* : зб. наук. пр. Державного наук.-дослід. ін-ту інформатизації та моделювання економіки. Київ. 2018. № 5. С. 14-22.
236. Предборський В. А. Тінізаційний тренд інституційної біполярної національної структури. *Формування ринкових відносин в Україні* : зб. наук. праць Наук.-досл. економ. ін-ту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Київ, 2016. Вип. 7. С. 3-8.
237. Предборський В. А. Тіньова «автономна» держава як загроза інвестиційній безпеці. *Формування ринкових відносин в Україні* : зб. наук. пр. Державного наук.-дослід. ін-ту інформатизації та моделювання економіки. Київ. 2018. № 10. С. 7-16.

238. Предборський В. А. Тіньове паралельне парасупільство як підсистема поліструктур паралельної реальності *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 4. С. 7-16.

239. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 18.09.2018 р. №2548-VIII. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2548-19> (дата звернення 23.10.18)

240. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 16.11.2017 р. № 2213- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19> (дата звернення 23.10.18).

241. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 №575/97-ВР зі змінами і доповненнями // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.08.2018).

242. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. *Методичні рекомендації Міністерства економіки України*. URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738 (дата звернення: 16.08.2018).

243. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. *Методичні рекомендації Міністерства економічного розвитку і торгівлі*. URL: <http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii> (дата звернення: 16.08.2018).

244. Про збільшення розміру відшкодування за вкладками: Рішення Адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 21.08.2012 № 27 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1452-12> (дата звернення: 20.11.2018).
245. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-ХІІ, зі змінами та доповненнями. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1560-12> (дата звернення: 20.11.2018).
246. Про інноваційну діяльність: Закон України, від 5.12.2012 р. № 5460-VI, зі змінами та доповненнями. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 20.02.2018).
247. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI, зі змінами та доповненнями. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/5080-17> (дата звернення: 20.11.2018).
248. Про Концепцію регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки : Постанова КМУ від 01.06.1995 № 384. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/384-95-%D0%BF> (дата звернення: 20.08.2018).
249. Про національну безпеку : Закон від 21.06.2018 № 2469-19. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 01.07.2018).
250. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/964-15> (дата звернення: 20.08.2018).
251. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/93/96-вр> (дата звернення: 20.11.2018).
252. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1039-14> (дата звернення: 20.11.2018).

253. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3480-15> (дата звернення: 20.11.2018).

254. Процентні ставки банків за строковими депозитами фізичних осіб. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=54032> (дата звернення: 01.11.2018).

255. Прямі інвестиції з України в економіку країн світу. 2001...2008. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/zd/izu/arh_izu2001.html (дата звернення 21.12.2018)

256. Пшеничникова А. Социальная безопасность как фактор развития качества жизни населения региона. *Регионология*. 2008. № 3, С. 45–52.

257. Пшик Б. І., Печенко О. О. Актуальні проблеми розвитку банківської інвестиційної діяльності в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2014. № 17 (Том 2). С. 23–34.

258. Рейтинг агентства «Fitch Ratings». *Fitch Ratings* - веб-сайт. URL: <https://www.fitchratings.com/site/search?request=ukraine%20at&content=research&filter=RESEARCH> (дата звернення: 20.08.2018).

259. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності. Державна служба статистики. Економічна статистика. Економічна діяльність. Діяльність підприємств. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 01.11.2018).

260. Ретроспективний аналіз даних щодо обсягів прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором був резидент (round tripping) за 2010–2017 рр. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/news/all/Retrospektyvnyi_analiz_danykh (дата звернення: 21.08.2018).

261. Решетило Н. С. Культурно-ментальные и психологические факторы формирования корпоративной культуры предприятия. *Научные труды ДОНТУ. Серия экономическая*. 2006. Вып. 103–4. С. 101–106.

262. Рибак О. Як насправді втілюються антикорупційні закони та постанови. Проект «iMoRe імплементація». *Voxukraine.org*. : веб-сайт. URL:

<https://voxukraine.org/uk/yak-naspravdi-vtilyuyutsya-antikoruptionsijni-zakoni-ta-postanovi-proekt-imore-implementatsiya/> (дата звернення: 06.03.2019)

263. Ромм М. В. Адаптация личности в социуме: теоретико-методологический аспект : монография. Новосибирск : Наука, 2002. С. 21–35.

264. Рюмшин О. Є. Категорія інвестиції та методологія її класифікації за сутнісними ознаками групування. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 5(23). С. 44–48.

265. Савіна Н. Б. Інвестиційне забезпечення розвитку економічних систем. *Економіка: реалії часу*. 2014. №2(12). С. 101-110.

266. Савіна Н. Б. Організаційно-інституційний механізм державного управління інвестиціями у економіку країни / Н. Б. Савіна // Державне управління і місцеве самоврядування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення (2; 2014; Рівне): збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 квітня 2014 р., м. Рівне. - Рівне : НУВГП, 2014. - С. 17-19.

267. Савченко А. Г. Макроекономіка. К. : КНЕУ, 2005. 441 с.

268. Сазонець І. Л., Тадеєва Н.В. Чинники формування сумлінної ділової практики корпорацій у сучасній економіці. *Бізнес Інформ*. 2016. № 11. С. 65-70.

269. Сазонець І.Л., Тадеєва Н.В. Виявлення напрямів розвитку сумлінної ділової практики в Україні. *Економіка та держава*. 2016. №10. С. 21-25.

270. Сазонець О.М., Миськовець Н.П. Теоретичні основи здійснення корпоративного підприємництва на основі використання екосистем. *Бізнес Інформ*. 2016. №11. С. 144-148.

271. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у 2011...2017 рр.). *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.08.2018).

272. Самуельсон П. А. Экономика. Вводный курс. Москва, 1993.

273. Світовий банк. Статистика. *Worldbank.org* – веб-сайт. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators#advancedDownloadOptions> (дата звернення: 23.08.2018).
274. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность. Геополитика, глобализация, самосохранение и развитие. Москва : Финстатинформ, 2002. 128 с.
275. Сірик З. Проблеми кооперування інвестиційних ресурсів територіальних громад. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія Економіка. 2018. № 2 (197). С. 37-43. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2018/197-2/6>.
276. Скорнякова Ю. Б. Окремі аспекти класифікації інвестицій. *Вісник запорізького національного університету*. Економічні науки. 2009. № 1(4). С. 196-201.
277. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Москва : Ексмо, 2007. Сер. Антологія економічної думки. 960 с.
278. Смоленцев К. Ю. Защита прав инвестора : зарубежный опыт. *Современное право*. 2004. № 1.
279. Соскін О. Визначення національної економічної моделі України : порівняльний аналіз можливих альтернатив. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. №1 (103). URL: <http://soskin.info/news/2897.html> (дата звернення: 20.08.2018).
280. Соскін О. Народний капіталізм : економічна модель для України : монографія. К. : Вид-во «ІСТ», 2014. 396 с.
281. Спицнадель В. Н. Основы системного анализа : учеб. пособие. СПб. : «Издательский дом «Бизнес – пресса», 2000.
282. Ставцева Т. И., Ставцев Ф. А. Институциональные ограничения оппортунизма региональных чиновников. *Ученые записки Орловского государственного университета*. Сер. «Гуманитарные и социальные науки» : научный журнал. Орёл : изд-во ФГБОУВПО «Орловский государственный университет». 2014. № 2(58). С. 99–105.

283. Статистика зовнішнього сектора. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446#5 (дата звернення: 23.05.2018).

284. Статистика. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Огляд фінансових корпорацій. Баланс фінансових активів та пасивів страхових корпорацій та недержавних пенсійних фондів. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#2 (дата звернення: 23.05.2018).

285. Статистична інформація. Національні рахунки. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах; Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого споживання. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.08.2018).

286. Стояненко І. В., Комариста О. І. Досвід державного регулювання інвестиційних процесів у розвинутих країнах та перспективи його використання в економіці України. *Інвестиції : практика та досвід*. 2011. № 24. С. 20–23.

287. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran14#n14> (дата звернення: 25.10.2018).

288. Судаков К. В. Функциональная система. *Вопросы философии*. 1984. № 10. С. 73–78.

289. Сундук А., Юрін Я. Банківське кредитування як чинник гарантування інвестиційної безпеки регіонів України. *Вісник Національного банку України*. 2004. № 1. С. 24–26.

290. Сухоруков А. І. Проблеми інноваційної безпеки. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 2. С. 63–81.

291. Татаренко Н. О., Поручник А. М. Теорії інвестицій. Київ : КНЕУ, 2000.

292. Тищук Т. А., Харазішвілі Ю. М., Іванов О. В. Тіньова економіка в Україні : масштаби та напрями подолання : аналіт. доп. / за заг. ред. Я. А. Жаліла. Київ, 2011. 32 с.

293. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
294. Ткач А. А. Інституціональні основи ринкової інфраструктури : монографія. Київ : НАН України, Об'єднаний ін-т економіки, 2005.
295. Ткаченко Ю. В. Сучасні підходи до визначення поняття економічної безпеки : структурний аспект. *Економічний простір*. 2009. № 24. С. 192–198.
296. Томарева В. В. Параметри та шляхи забезпечення інвестиційної безпеки національної економіки на регіональному рівні. *Держава та регіони*. Сер. «Економіка та підприємництво». 2011. № 3. С. 253–257.
297. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь. Спб., 1894.
298. Углубленный обзор по инвестиционному климату и структуре рынка в энергетическом секторе Литвы. *Секретариат Энергетической Хартии* : веб-сайт. URL: http://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/ICMS/ICMS-Lithuania_2013_ru.pdf.
299. Федоренко А. Є. Інноваційно-інвестиційна складова економічної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03. Чернігів, 2015. 22 с.
300. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. М. : Политиздат, 1986.
301. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений. *Экономическая социология*. 2001. Т. 2. С. 28–55.
302. Фролов Д. П., Шулимова А. А., Инютина О. В. Система институций и механизм институализации социально-ответственной фирмы. *Вестник Волгоградского гос. Университета. Экономическая теория*. 2013. № 1(22). С. 18–25.
303. Ханін І.Г. Поляков М.В. Державні стратегії побудови економіки знань: вектор трансформацій і групові особливості. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 42-49.

304. Харазішвілі Ю. М. Стан та стратегічні орієнтири інвестиційно-інноваційної безпеки України. *Вісник економічної науки України*. 2015. №2. С. 113–120.
305. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014.
306. Харламова Г. О. Інвестиційна безпека України : рейтингова оцінка : монографія. К. : Вид-во. Аграр Медіа Груп, 2017.
307. Харламова О. В., Бондалетова Л. А. Корпоративне шахрайство: аналіз підходів до визначення. *Збірник матеріалів конференції "Управління фінансово-економічною безпекою: інформаційно-аналітичне забезпечення та конкурентна розвідка"*. ХНУМГ. 2013. С. 171—172.
308. Хикс Джон. Теория экономической истории / пер. с англ. Общ. ред. и вступ, ст. Р. М. Нуреева. М. : НП «Журнал Вопросы экономики», 2003. 224 с.
309. Ходжаян А. О. Інституційне планування розвитку корпоративних структур на засадах партнерства. *Ефективна економіка*. 2015. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3708> (дата звернення: 28.11.2018).
310. Ходжаян А. О. Фінансова безпека в системі забезпечення стійкого розвитку економіки. *Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць*. 2015. Вип. № 4 (167). С.3-7.
311. Ходжаян А. О., Конакова К. М. Методичні підходи оцінювання інвестиційної привабливості національної економіки. *Науковий журнал "Економічний вісник Національного гірничого університету"*. 2018. Вип. № 3 (63).
312. Ходжаян А. О., Руденко О. А. Концептуальні засади реалізації державної інвестиційної політики. *Формування ринкових відносин в Україні*. № 8 (159). 2014. С. 40-45.
313. Ходжаян А. О., Студінська Г. Я. Бренд як інструмент реструктуризації національної економіки. *Науковий журнал "Економічний вісник Національного гірничого університету"*. 2017. №34/1. С. 16-22.

314. Ходжаян А. О., Богдановська Є.О. Стратегії антикризової державної політики розвинутих країн світу та України. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Модернізація економіки: виклики і можливості економічного зростання» ДНДІМЕ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України*. Київ, 2017. 161 с.
315. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты. Манифест современной институциональной экономической теории / пер. с англ. М. Я. Каждан. Москва : Дело, 2003. 464 с.
316. Чи є державні підприємства менш прибутковими за приватні? Аналітична записка. *Центр економічної стратегії* : веб-сайт. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Are-SOEs-more-profitable.pdf> (дата звернення: 28.11.2018).
317. Чирик Н. В. Економічна суть інвестицій: сучасні погляди та концепції. *Економіка. Фінанси. Право*. 2008. № 7. С. 17–22.
318. Шаститко А. Неполные контракты: проблемы определения и моделирования. *Вопросы экономики*. 2001. № 6. С. 80–99.
319. Шевердіна О. В. Інвестиційна політика України як об'єкт державної економічної політики. *Публічне управління : теорія і практика*. 2012. № 4 (12). С. 111–117.
320. Шлемко В. Т., Білько І. Ф. Економічна безпека України : сутність і напрямки забезпечення. К. : НІСД, 1997. С. 37–80.
321. Що заважає іноземним інвесторам в Україні. URL: <https://inventure.com.ua/analytics/formula/chto-meshaet-inostrannym-investoram-v-ukraine> (дата звернення: 11.08.2018).
322. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты. Москва : Дело, 2001.
323. Юркевич О. М. Оцінка рівня інвестиційної безпеки в Україні. *Міжнародна економічна політика : наук. журнал*. 2012. Спец. вип.: у 2 ч. Ч. 2. С. 402–407.

324. Як державні підприємства отруюють економіку. *Український кризовий медіа-центр* : веб-сайт. URL: <http://longread.uacrisis.org/dp> (дата звернення: 20.10.2018).

325. Як інвестори оцінили бізнес-клімат України у 2-у півріччі 2017. *Європейська бізнес-асоціація* : веб-сайт URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2017/12/Release_IAI_2_half_2017_UKR.pdf (дата звернення: 20.08.2018).

326. Якимчук А. Ю., Навроцький Р. Л. Закордонний досвід інноваційно-інвестиційної діяльності у сфері природокористування. *Global world: науковий альманах*. 2016. №2. С. 87-91.

327. Ямпольская И. Л. Мировая практика создания и функционирования свободных экономических зон. *Теория и практика управления*. 2004. № 5. С. 5-9.

328. Ярочкин В. И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности. М. : «Ось-89», 2000. 400 с.

329. Ярошенко І.В. Аналіз соціально-економічного розвитку проблемних регіонів країн Європейського Союзу. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 45-53.

330. «Moody's» підвищило рейтинг України. URL: https://lb.ua/economics/2017/08/26/374853_moody_s_povisilo_reyting_ukraini_.html (дата звернення: 16.08.2018).

331. Attracting FDI to Ukrainian economy. Why do we need National Investment Council? URL: <https://www.slideshare.net/NICOOffice/attracting-fdi-to-ukrainian-economy-why-do-we-need-national-investment-council/1> (дата звернення: 16.08.2018).

332. Azar E. The management of protracted social conflict: theory and cases. Dartmouth, Brookfield, 1990.

333. Baran P. A. The Political Economy of Growth. New Delhi, 1962.

334. Baumol William J. Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive. *Journal of Political Economy*. 1990. Vol. 98, No.5. PP. 893–921.

335. Berger, Peter and Luckmann, Thomas (1967). Social Construction of Reality. New York : Anchor Books.

336. Bodie Z., Kane A., Marcus A. J. Investments, 6th International edition. NY: McGraw Hill, 2005.

337. Brown, M. (2018). 10 ways to invest 10000\$: what investment opportunities interest each generation. *Lendedu.com*. : веб-сайт. URL: <https://lendedu.com/blog/10-ways-to-invest-10000/> (дата звернення 30.08.2018)

338. Changes in U.S. Family Finances from 2013 to 2016. *Evidence from the Survey of Consumer Finances. Federal Reserve Bulletin*. 2017. Vol. 103 No. 3. Retrieved from: <https://www.federalreserve.gov/publications/files/scf17.pdf>. (дата звернення 13.05.2018)

339. Chaubey D. S., Aggrawal Ritika, Gurung Manish. Analysis of Motives Influencing Investors in Favour of Different Financial Instruments : An Emperical Study. *Management Convergence*. 2013. Vol. 4 No. 1. URL: <http://web.inflibnet.ac.in/ojs/index.php/MC/article/view/3151> (дата звернення: 20.08.2018).

340. Commons J. R. Institutional economics. *The American Economic Review*. 1931.

341. Copeland G. W., Patterson, S. C. Changing an institutionalized system. dies.(Hg.). *Parliaments in the Modern World. Changing Institutions*, Ann Arbor, 1994.

342. Corporate tax rates 2018. *Deloitte* : веб-сайт. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-corporate-tax-rates.pdf> (дата звернення: 13.12.2018).

343. Corporation tax rates. *GOV.UK*. : веб-сайт. URL <https://www.gov.uk/government/publications/rates-and-allowances-corporation-tax/rates-and-allowances-corporation-tax> (дата звернення: 13.12.2018).

344. Corruption perceptions index 1998-2011. *Transparency.org* : веб-сайт. URL: <https://www.transparency.org/cpi1998/results...2011/results> (дата звернення: 23.08.2018).

345. De la Torre, J., Neckar D., Forecasting political risks for international operations. *International Journal of Forecasting*. 1988. Vol. 4. P. 23.

346. Desjardins, Jeff. How Investment Goals Vary by Country and Age. *Visualcapitalist.com* : веб-сайт. URL: https://www.visualcapitalist.com/investment-goals-country-age/?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=

SocialWarfare&fbclid= IwAR0LgCFouSaOKRBCH81o-wF4wIzwQXFLjIRn-r8gYZaK5DtXkOSn-CJ89zY (дата звернення: 12.06.2018).

347. Distance to Frontier and Ease of Doing Business Ranking.

doingbusiness.org : веб-сайт. URL: [http://www.doingbusiness.org/data/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB17-Chapters/DB17-DTF-and-DBRankings.pdf](http://www.doingbusiness.org/data/~/media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB17-Chapters/DB17-DTF-and-DBRankings.pdf) (дата звернення: 20.08.2018).

348. Growth Strategy France. 2017. *bundesfinanzministerium.de* : веб-сайт.

URL: http://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Downloads/G20-Dokumente/Hamburg_Wachstumsstrategien/FRA-Growth-Strategy.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (дата звернення: 08.12.2018).

349. Guidelines for recipient country investment policies relating to national security. *oecd.org* : веб-сайт. URL: <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/43384486.pdf> (дата звернення: 11.01.2018).

350. Hirschman A. *The Strategy of Economic Development*, 1958.

351. Huntington, S. P. *Political Order in Changing Societies*. 1968.

352. Investment by institutional sectors, % GDP. Eurostat. *ec.europa.eu* : веб-сайт. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&rctcode=tec00132>. (дата звернення: 16.06.2018).

353. IPO календар. *Fixygen. Фінансові ринки* : веб-сайт. URL: <http://www.fixygen.ua/calendar/ipo/> (дата звернення: 20.08.2018).

354. Jose de la Torre & David H. Neckar. “Forecasting Political Risks for International Operations”, in *Handbook of Forecasting*, eds. Spyros Makridakis & Steven C. Wheelerwright (Hoboken NJ: John Wiley & Sons, Inc.). 1987.

355. Kukułka J. Nowe uwarunkowania i wymiary bezpieczeństwa międzynarodowego Polski. *Wiś i państwo*. 1995. № 1. S. 198–199.

356. Macmillan Dictionary. Веб-сайт. URL: <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/investment> (дата звернення: 20.08.2018).

357. Medina Leandro and Schneider Friedrich. *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* IMF Working Paper. WP 18/17. 2018.
358. Menard C., Shirley M. (eds.) *Handbook of New Institutional Economics*, Dordrecht: Springer. 2008.
359. Mitchell W. C. *What Happens during business cycles?* N.Y., 1951.
360. Nikytenko D. Theoretical view on the problem of economic development of Ukraine // *Science and education: trends and prospects: Collection of scientific articles*. Ascona Publishing, New York, United States of America, 2018. P. 57–64.
361. Nikytenko D. V., Varnalii Z., Mykytiuk O. Methodological bases of research of the system of investment security of the nation. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1 (13). Ч. 1. С. 8–14. DOI: 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-8-14
362. Nikytenko D., Varnalii Z., Romanyuk M. Tax incentives and leverage of small and midsize business development : the EU and Ukraine. *Development of small and medium enterprises: the EU and East-partnership countries experience: monograph*. Edited by Igor Britchenko and Yevheniia Polishchuk : Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu, 2018. P. 73–90.
363. Nikytenko D. V. Theoretic and methodological aspect of intellectual capital. *Materialy z konferencji naukowej*, Lublin, 2009. Vol. 22. P. 87–90.
364. North D. Thomas R. *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973. 171 p.
365. Nurkse R. *Equilibrium and Growth in the World Economy*. Cambridge, 1961.
366. Nurkse R. *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*. Oxford. 1955.
367. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Hornby, 1988.
368. Panebianco A. *Political Parties: Organisation and Power*. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1978. 318 p.
369. Pierre-Guillaume Méon & Laurent Weill. Is Corruption an Efficient Grease? *World Development*, 2010. Vol. 38, Issue 3, P. 244-259.

370. Prescott E. Economic Growth and Business Cycles, with T. F. Cooley, Chapter 1 in T. F. Cooley, ed., *Frontiers of Business Cycle Research*, (Princeton University Press, 1995), 1–38.

371. Report on the Economic Well-Being of U.S. Households in 2015. *federalreserve.gov* : веб-сайт. URL: <https://www.federalreserve.gov/2015-report-economic-well-being-us-households-201605.pdf>.

372. Rostow W. W. *Theory of Economics Growth from David Hume to the Present. With Perspective to the Next Century* N.Y. Oxford University Press, 1992.

373. Rozwój system finansowego w Polsce w 2010...2016 r. Financial system development in Poland 2012. The report is available on NBP. *NBP* : веб-сайт. URL: [website:www.nbp.pl/systemfinansowy/rozwoj](http://www.nbp.pl/systemfinansowy/rozwoj).

374. Selim Aren and Sibel Dinç Aydemir. The factors influencing given investment choices of individuals. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. № 210. P. 126–135. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.351> (дата звернення: 18.08.2018).

375. Singer H. *International Development, Growth and Trade*, 1964.

376. Swaleheen, M., Dean Stansel. Economic Freedom, Corruption, and Growth. *Cato Journal*. 2007. Vol. 27, No. 3. P. 343–358.

377. The Global Competitiveness Report 2012–2013. Ukraine. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf (дата звернення: 08.06.2018).

378. The Global Competitiveness Report 2014–2015 Klaus Schwab Ukraine. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf (дата звернення: 08.06.2018).

379. The Global Competitiveness Report 2015–2016. Ukraine. URL: <http://widgets.weforum.org/global-competitiveness-report-2015/> (дата звернення: 08.06.2018).

380. The Global Competitiveness Report 2016–2017 URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf (дата звернення: 08.06.2018).

381. The Global Competitiveness Index 2017-2018 edition. Ukraine. URL: [http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-](http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/countryeconomy-profiles/#economy=UKR)

2018/countryeconomy-profiles/#economy=UKR. (дата звернення: 16.08.2018).

382. The Global Competitiveness Report 2017–2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf> (дата звернення: 08.06.2018)

383. The UK inward investment 2009/2010 report by UK Trade and Investment. UK Trade and Investment : official site URL: www.ukti.gov.uk/ (дата звернення: 13.08.2018).

384. The UK Tax laws and tax system. *The Complete Worldwide Tax and Finance site* : official site/ URL: www.worldwide%tax.com\uk\uk (дата звернення: 13.08.2018).

385. The World's Most Reputable Countries. 2017 Country RepTrak® URL: https://cdn2.hubspot.net/hubfs/2963875/library/Country_RepTrak_2017_Webinar_v10-171017a.pdf?submissionGuid=1f9b6c04-3b4b-4f22-b61e-db1b77736287 (дата звернення: 08.06.2018).

386. Tolbert, P. S. & Zucker, L. G. The institutionalization of institutional theory [Electronic version]. In S. Clegg, C. Hardy and W. Nord (Eds.), *Handbook of organization studies* (pp. 175-190). London : SAGE. 1996.

387. Trading economics. Corporate tax rate. - Statistics Site. URL: <https://tradingeconomics.com/spain/corporate-tax-rate> (дата звернення: 13.12.2018).

388. Transparency International Україна. Індекс сприйняття корупції. *Transparency International Україна* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/cpi/> (дата звернення: 20.08.2018)

389. Transparency International Україна. Прес-реліз Transparency International Україна: Кожен третій українець готовий відмовитися платити хабар. URL: <https://ti-ukraine.org/news/kozhen-tretij-ukrajinets-hotovyj-vidmovytysya-platyty-habar/> (дата звернення: 20.08.2018).

390. Varnalii Z., Nikytenko D. The state of corruption in Ukraine: general trends and peculiarities of dynamics. *Economics and Region*. PoltNTU. 2018. № 1 (68). P. 86–90.

391. Varnalij Z., Nikytenko D. Competition in the system of ensuring investment security. *International journal of new economics and social sciences*. IJONESS 2 (6) 2017. Warszawa : MII, 2017. P.145–154.

392. Verma M. (2008) Wealth Management and Behavioral Finance : The effect of Demographics and Personality on Investment Choice among Indian Investors. *The Icfai University Journal of Behavioral Finance*. Vol. 5. No. 4. PP. 31–57.

393. Wittfogel K. A. Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power. *The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press, 1957. P. 68–76.

394. World Development Indicators. The World Bank : веб-сайт. URL: <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators#> (дата звернення: 01.12.2018)

395. World investment prospects to 2011: foreign direct investment and the challenge of political risk. *The Economist Intelligent Unit*. United Kingdom, London, 2007. P. 248.

396. World Investment Report 2012 : Towards a New Generation of Investment Policies. *unctad.org* : веб-сайт. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2012_embargoed_en.pdf (дата звернення: 11.07.2018)

397. Xiao J. J., Noring F. E. Perceived saving motives and hierarchical financial needs. *Financial Counseling and Planning*. 1994. № 5. P. 25–44.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1 – Складові економічної безпеки держави

Складові економічної безпеки	Г. Пастернак-Гарнушевський [227, с. 24-28] (1994)	І. Бінько, В. Шлемко [320] (1997)	В. Мунтіян [160] (1999)	Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [146] (2003)	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [242] (2007)	Т. Васильців [35, с. 14] (2008)	Ю. Ткаченко [295] (2009)	А. Гулей [51] (2010)	В. Єдинак [69] (2010)	Д. Буркальцева [20, с. 100] (2012)	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [243] (2013)	О. Барановський [8, с. 245] (2014)
Макроекономічна					+		+				+	
Інвестиційно-інноваційна											+	
Інвестиційна				+	+		+		+	+	+	+
Фінансова		+	+	+	+	+	+		+	+	+	+
Інноваційна				+			+					+
Технологічна		+				+		+				
Науково-технологічна					+		+			+		+
Фінансово-грошова	+											
Цінова	+											
Виробнича					+		+			+	+	
Енергетична	+	+	+	+	+	+	+			+	+	+
Сировинно-ресурсна	+	+	+									+
Соціальна			+	+	+	+				+	+	
Життєвого рівня населення							+					
Етнокультурна								+				
Кадрова												+
Ринку праці							+					
Демографічна	+		+	+	+	+	+	+			+	+
Продовольча		+			+	+	+	+	+	+	+	+
Харчова	+											
Питнoводна	+											
Зовнішньоекономічна		+		+	+	+	+		+	+	+	+
Екологічна	+		+			+	+	+				
Військова	+											
Військово-стратегічна								+				
Военно-економічна		+										+
Правопорядку							+					

Джерело: авторська розробка

Додаток Б

Таблиця Б.1 – Дефініціювання «інвестиційної безпеки держави»

Автор	Групова ознака	Трактування «інвестиційної безпеки»
В. Кириленко [108]		це одночасно і стан, і процес, і результат
Методика–2013 [243]	стан	стан економічного середовища в державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва у країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери для зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки та створенні продукції з високою часткою доданої вартості
Методика–2007 [242]		це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку під час належного рівня фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів
О. Барановський [9, с. 366]		це досягнення рівня інвестицій , що дає змогу оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби національної економіки за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, оптимального співвідношення між розмірами внутрішніх і зовнішніх інвестицій, іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за рубіж, підтримання позитивного національного платіжного балансу
В. Кириленко [108]	рівень	це здатність підтримувати виробничі нагромадження та вкладення капіталу на рівні , що забезпечує необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію та технологічне переозброєння економіки
А. Сухоруков [146, с. 14]		рівень інвестування економіки , який забезпечував би її розширене відтворення, раціональну структуризацію, технологічне переозброєння
І. Москаль [158, с. 79]		дає змогу оптимально задовольняти поточні потреби економіки в капітальних вкладеннях за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються
М. Крупка [124]		забезпечення такого рівня інвестицій , які (за обсягом і структурою) відповідають поточним потребам економіки
О. Єрмак [70]		це збалансований рівень (обсяг) власних та іноземних інвестицій , який стане основою для довгострокової позитивної динаміки економіки; зможе забезпечити достатній рівень фінансування науково-технічної бази; дасть змогу створити та розвивати інноваційні процеси та механізми

продовження табл. Б.1

В. Кириленко; Л. Ліпич, О. Івашко [130, с. 169]		це процес забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економіка здатна зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку і соціально-економічної стабільності країни, зростання конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення
А. Сундук, Я. Юрін [289, с. 24]		можливість нагромадження ресурсів або капітальних вкладень
Г. Харламова [306, с. 22]		рівень можливостей для залучення інвестицій і водночас рівень соціально-економічного розвитку держави під впливом припливу інвестицій
В. Томарева [296, с. 254]		здатність економічної системи акумулювати, залучати та ефективно використовувати інвестиційні ресурси для забезпечення конкурентоспроможності держави
А. Федоренко [299]	процес	це здатність економіки залучати та найбільш ефективно розподіляти й використовувати фінансові ресурси, які формуються в процесі інвестування, для забезпечення стабільного розвитку та структурної перебудови економіки
Д. Остапчук [221]		здатність до інвестування економіки в достатньому обсязі для відтворення й оновлення основних фондів та продукції, можливості нівелювання ризиків в інвестиційній сфері держави
М. Недашківський [165]		здатність економіки залучати та найбільш ефективно розподіляти й використовувати фінансові ресурси, що формуються в процесі інвестування для забезпечення стабільного розвитку та за необхідності структурної перебудови економічної системи залежно від умов сучасності
С. Мошенський [159]		підсистема економічної безпеки, що створює передумови для найкращого використання соціально-економічних відносин у розвитку і науково-технічному відновленні продуктивних сил суспільства через активну інвестиційну діяльність
О. Юркевич [323]	захист інтересів	захищеність інтересів у сфері інвестування (зростання виробництва, підвищення його технічного та технологічного рівня, недопущення морального і фізичного зносу основних засобів), яка забезпечується створенням належних умов для формування інвестиційних ресурсів та їх ефективним використанням

продовження табл. Б.1

Г. Харламова [306, с. 22]	іманентність	об'єктивно існуючі особливості об'єкта , які допоможуть йому конкурувати з іншими аналогічними об'єктами на підставі наявності економічних, соціальних та інших об'єктивних умов, які важливі для інвестиційної діяльності даного об'єкта
------------------------------	--------------	--

Джерело: авторська розробка

Додаток В

Таблиця В.1 – Нормативно-правовий тип понять «інвестицій» та їх похідних

Нормативно-правовий акт	Поняття	Визначення
Бюджетний кодекс України [22]	інвестиційний проект	комплекс заходів, визначених на підставі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництв, регіонів, виконання яких здійснюється з використанням коштів державного та/або місцевих бюджетів чи через надання державних та/або місцевих гарантій
	державний інвестиційний проект	інвестиційний проект, що реалізують через державне інвестування в об'єкти державної власності з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії
	державні капітальні вкладення	капітальні видатки державного бюджету (надання кредитів із державного бюджету), що спрямовують на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів державної власності, очікуваний строк корисної експлуатації яких перевищує один рік
Податковий кодекс України [231]	інвестиції	господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно
	інститути спільного інвестування	інвестиційні фонди та взаємні фонди інвестиційних компаній, корпоративні інвестиційні фонди та пайові інвестиційні фонди, створені відповідно до законодавства
Господарський кодекс України [46]	інвестиції	довгострокові вкладення різних видів майна, інтелектуальних цінностей та майнових прав в об'єкти господарської діяльності з метою одержання доходу (прибутку) або досягнення іншого соціального ефекту
Про інвестиційну діяльність [245]	інвестиції	всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, унаслідок якої створюється прибуток (дохід) та/або досягається соціальний або екологічний ефект

продовження табл. В.1

	капітальні вкладення	така форма інвестицій, що спрямовуються на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів, очікуваний строк корисної експлуатації яких перевищує один рік
Про інститути спільного інвестування [247]	інститут спільного інвестування	корпоративний або пайовий фонд
	кошти спільного інвестування	кошти, внесені засновниками корпоративного фонду, кошти та у випадках, передбачених цим Законом, інші активи, залучені від учасників інституту спільного інвестування, доходи від здійснення операцій з активами інституту спільного інвестування, доходи, нараховані за активами інституту спільного інвестування, та інші доходи від діяльності інституту спільного інвестування (відсотки за позиками, орендні (лізингові) платежі, роялті тощо)
Про режим іноземного інвестування [251]	іноземні інвестиції	цінності, що вкладають іноземні інвестори в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України для отримання прибутку або досягнення соціального ефекту
	іноземні інвестори	суб'єкти, які провадять інвестиційну діяльність на території України, зокрема: юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншого, ніж законодавство України; фізичні особи – іноземці, які не мають постійного місця проживання на території України і не обмежені у дієздатності; іноземні держави, міжнародні урядові та неурядові організації; інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, які визнаються такими відповідно до законодавства України
Про угоди про розподіл продукції [252]	інвестор	громадянин України, іноземець, особа без громадянства, юридична особа України або іншої держави, об'єднання юридичних осіб, створене в Україні чи за її межами, особи, які діють окремо чи спільно, що має (мають) відповідні фінансово-економічні та технічні можливості або відповідну кваліфікацію для користування надрами та визначений переможцем (переможцями) конкурсу

продовження табл. В.1

Про цінні папери та фондовий ринок [253]	інвестори в цінні папери	фізичні та юридичні особи, резиденти і нерезиденти , які набули права власності на цінні папери для отримання доходу від вкладених коштів та/або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів відповідно до законодавства
	інституційні інвестори	інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди), інвестиційні фонди, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні пенсійні фонди, фонди банківського управління, страхові компанії, інші фінансові установи, які здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – також за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів для отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів

Джерело: авторська розробка

Додаток Д

Таблиця Д.1 – Інфраструктура підтримки малого і середнього підприємництва по регіонах станом на 01.01.2019

Регіони (області)	Бізнес-центри	Бізнес-інкубатори	Технопарки/індустріальні парки	Лізингові центри	Фонди підтримки підприємництва	Інвестиційні фонди і компанії	Інноваційні фонди і компанії	Інформаційно-консультативні установи	Об'єкти інфраструктури створені за участі місцевих органів влади	Усього громадських об'єднань підприємців	Із них зареєстровано на регіональному рівні	Координаційні ради
Вінницька	5	–	4	3	9	48	33	457	2	80	1	34
Волинська	2	2	–	–	5	–	–	1	9	28	–	15
Дніпропетровська	54	7	1	19	1	1	–	10	40	58	7	39
Донецька	20	3	9	30	1	237	121	599	1	65	2	19
Житомирська	2	1	2	4	2	7	8	257	2	112	112	29
Закарпатська	2	2	–	3	3	27	22	117	–	–	–	–
Запорізька	2	6	–	2	1	20	2	15	5	75	19	27
Івано-Франківська	18	3	2	4	7	–	–	78	3	64	64	20
Київська	9	5	2/6	12	8	10	4	88	6	78	1	38
Кіровоградська	5	–	1	–	3	–	12	47	30	52	10	26
Луганська	9	–	–	–	–	–	–	13	–	38	5	4
Львівська	17	1	3	9	8	2	–	22	13	60	38	32
Миколаївська	14	2	–	1	8	14	–	62	–	65	65	–
Одеська	3	–	–	–	4	–	–	–	20	38	–	1
Полтавська	11	4	6	5	13	62	35	615	–	2 708	2 708	32
Рівненська	1	1	1	–	–	24	2	10	–	42	42	21
Сумська	4	5	–	3	7	5	2	21	6	76	25	26
Тернопільська	7	3	–	–	1	10	–	18	–	30	30	17
Харківська	26	1	18	9	8	142	2	328	–	48	–	15
Херсонська	1	3	1	–	7	19	9	1	–	112	112	23

продовження табл. Д.1

Хмельницька	3	1	2	4	1	–	1	151	3	62	18	27
Черкаська	5	3	–	3	2	1	38	5	11	56	36	26
Чернівецька	7	1	1	1	10	2	2	26	2	57	57	13
Чернігівська	2	–	–	–	2	–	–	4	2	47	20	24
м. Київ	157	13	33	429	57	1466	476	658	1	310	–	11
Всього	386	67	84	541	168	2097	769	3603	156	4361	3372	519

Джерело: [92].

Додаток Е

Таблиця Е.1 – Порівняльна таблиця національних інтересів

Закон України «Про основи національної безпеки України» [250]	Закон України «Про національну безпеку України» [249]
гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина	державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України
розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів	сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення
захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України	інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору,
зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві	
забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України	розвиток рівноправних взаємовигідних відносин із іншими державами
створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення	
збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку	
забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів	
розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення, збереження та зміцнення інституту	

Продовження табл. Е.1

сім'ї	
створення умов для повноцінного життя і розвитку дитини, її безпеки, благополуччя, зростання в безпечному сімейному оточенні	
інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір для набуття членства в Організації Північноатлантичного договору	
розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України	

Джерело: авторська розробка

Додаток Ж

Таблиця Ж.1 – Класифікація загроз

Класифікаційна ознака	Види загроз
в залежності від можливості їх запобігання	- форс-мажорні; - не форс-мажорні
за можливістю прогнозування	- піддаються прогнозуванню; - непрогнозовані
за рівнем небезпеки	- допустимі; - недопустимі
за ступенем імовірності їх настання	- явні (очевидні, реальні); - цілком імовірні; - ймовірні; - малоімовірні (приховані, латентні); - потенційні (низький ступінь ймовірності)
за ознакою систематичності прояву	- систематичні; - несистематичні
за ознакою віддаленості часу настання	- поточні (що вже настали, або настануть найближчим часом); - відкладені (відтерміновані)
за ознакою здійснення в часі	- безпосередня; - близька (до 1 року); - далека (понад 1 рік)
в залежності від стадії розвитку загроз	- виникнення; - експансії; - стабілізації; - ліквідації
за тривалістю дії	- довгострокові/постійні; - середньострокові/тривалі; - короткострокові/короткочасні
за ієрархічним рівнем спрямування (масштабом вияву)	- мегарівень (глобальна); - макрорівень; - мезорівень; - мікрорівень; - нанорівень
за характером виникнення	- загрози, що виникли внаслідок об'єктивних умов і чинників; - загрози, які генерують суб'єкти інвестиційної безпеки
за джерелами виникнення: - макрорівень	- зовнішні (екзогенні); - внутрішні (ендогенні)
- мікрорівень	- зовнішні – загрози з боку дій кримінальних структур, і які зумовлені діями посадових осіб державних органів; - внутрішні – опортуністична поведінка з боку недобросовісних суб'єктів господарювання, власних працівників та керівництва

залежно від об'єкта посягань (за сферою дії) (<i>мікрорівень</i>)	- фінансові; - виробничі; - технологічні; - соціальні; - інформаційні; - ділове реноме фірми
за ступенем подолання наслідків впливу	- відновлювальні; - непоправні
залежно від типів збитків (<i>мікрорівень</i>)	- загрози, реалізація яких несе прямий збиток; - загрози, реалізація яких призводить до втраченої вигоди;
в залежності від видів збитків (<i>мікрорівень</i>)	- матеріальні; - морально-психологічні; - соціальні; - юридичні тощо
за величиною завданого (очікуваного) збитку (<i>мікрорівень</i>)	- дуже небезпечні (дуже збиткові); - небезпечні (збиткові); - мало небезпечні (беззбиткові загрози)

Джерело: сформовано автором

Додаток И

Таблиця И.1 – Показники економічної та політичної безпеки

	Економічні чинники		Політичні чинники	
Внутрішні чинники	Населення і дохід	<ul style="list-style-type: none"> - чисельність і структура; - економічний ріст і дохід на душу населення; - природний приріст; - розподіл доходу 	Склад населення	<ul style="list-style-type: none"> - етнолінгвістична, релігійна, племінна або класова гетерогенність; - ступінь участі в економічній і політичній владі; - імміграція і еміграція
	Трудові ресурси і зайнятість	<ul style="list-style-type: none"> - величина і склад; - галузева і територіальна структура; - продуктивність; - міграція; - рівень безробіття 	Культура	<ul style="list-style-type: none"> - культурні, релігійні й моральні цінності; - відкритість і інтенсивність культурних зв'язків
	Галузевий аналіз	<ul style="list-style-type: none"> - сільськогосподарське виробництво і самозабезпеченість; - галузеві і територіальна структура; тенденції розвитку; - розмір і динаміка державного сектора; - національні пріоритети і стратегічні галузі 	Уряд і інститути	<ul style="list-style-type: none"> - конституційні принципи і конфлікти; - гнучкість національних інститутів; - роль і вплив армії, церкви, партій, преси, освітніх установ та інше
	Економічна географія	<ul style="list-style-type: none"> - природні ресурси; - економічна диверсифікація; - топографія і інфраструктура; 	Влада	<ul style="list-style-type: none"> - лідери; - ключові фігури, які підтримують статус-кво; - роль і вплив апарату внутрішньої безпеки;
	Уряд і соціальні служби	<ul style="list-style-type: none"> - джерела і структура урядових доходів; - галузевий і територіальний розподіл витрат; - розмір і темп зростання бюджетного дефіциту; - жорсткість програм витрат; - залежність регіонів від центральних джерел доходу 	Опозиція	<ul style="list-style-type: none"> - вплив і джерела

	Основні показники	- індекс цін; - рівень заробітної плати; - відсоткові ставки, грошове пропонування, тощо	Основні показники	- страйкова активність; - збройні виступи й терористичні акти; - кількість та умови утримання політичних в'язнів - рівень офіційної корупції
Зовнішні чинники	Зовнішня торгівля	- поточний платіжний баланс, його складові; - цінова еластичність експорту та імпорту; - стабільність основних статей імпорту і експорту; - еволюція умов торгівлі; - географічна спрямованість торгівлі	Положення на міжнародній арені	- міжнародні договори; - позиція з міжнародних питань, голосування в ООН
	Зовнішній борг і його обслуговування	- зовнішній борг, його абсолютний і відносний рівні; - строки і умови погашення; - обслуговування боргу з імпорту та експорту	Фінансова підтримка	- фінансова, продовольча допомога, військова підтримка; - переважні економічні і торговельні зв'язки;
	Іноземні інвестиції	- абсолютне та відносне значення; - галузевий і територіальний розподіл; - основні інвестори (країни і міжнародні організації)	Ситуація в регіоні	- прикордонні конфлікти; - зовнішня військова загроза; - революція в сусідній державі; - біженці
	Платіжний баланс	- динаміка; - сальдо резервів; - рух капіталів	Ставлення до іноземного капіталу та інвестицій	- національне інвестиційне законодавство; - відношення до іноземних інвесторів у провінції; - судова практика
	Основні показники	- валютний курс (офіційний і ринковий); - зміни міжнародних умов запозичення	Основні показники	- дотримання прав людини; - опозиція за межами країни; - причетність до терористичних актів в третіх країнах; - дипломатичні і торгові конфлікти

Джерело: [345, с. 23]

Додаток К

Таблиця К.1 - Індикатори інвестиційної складової* інвестиційно-інноваційної безпеки України та вагові коефіцієнти для розрахунку субіндексів інвестиційно-інноваційної безпеки

Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора										Вагові коефіцієнти
	стимулюючий характер					дестимулюючий характер					
	критичне	небезпечне	незадовільне	задовільне	оптимальне	оптимальне	задовільне	незадовільне	небезпечне	критичне	
Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП	18	20	23	25	30						0,0807
Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %	55	65	70	75	85						0,0715
Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, %	50	60	70	80	90						0,0771
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	4	4,5	5	6	7						0,0727
Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), % ВВП	10	13	15	20	25	30	50	60	70	80	0,0747
Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року), %	50	55	60	70	80						0,0644
Розмір економіки України, % до світового ВВП	0,15	0,2	0,5	1,5	2,5						0,0658

* Сформовано автором на підставі Методики-2013 [243]

Таблиця К.2 - Характеристичні значення показників інвестиційної безпеки

Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення показників інвестиційної безпеки						Вагові коефіцієнти
	стимулюючий характер			дестимулюючий характер			
	нижня границя	нижній поріг	нижня норма	верхня норма	верхній поріг	верхня границя	
Ступінь зносу основних засобів, %	10	14	25	35	50	70	0,211
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	4	20	25	25	30	50	0,213
Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	1	4	5	8	12	16	0,200
Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	5	7	20	20	40	50	0,170
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	1	2	5	7	10	15	0,207

Джерело: сформовано автором на підставі Методики-2007 [242]

Додаток Л

Таблиця Л.1 - Перелік індикаторів субіндексу «Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища»

№ з/п	Найменування індикатора	Тип індикатора	Методика розрахунку	Одиниця виміру	Оптимальне значення	Ваговий коефіцієнт	Правило нормалізації
1	2	3	4	5	6	7	8
$x_{4.1}$	інтегральний індекс інвестиційної сприятливості на підставі базових субіндексів, I_{IA}^B	Стимулятор	[¹⁰], де n_B – кількість індексів з даними		1	0,85	
$x_{4.1.1}$	Глобальний індекс конкурентоспроможності, I_{GIC}	Стимулятор	За результатами дослідження Всесвітнього економічного форуму	Місце в рейтингу: 1 – найкраще.	1	-	$I_{GIC} = \frac{x_{last} - x_j}{x_{last} - x_1}$ де x_{last} – останнє (найгірше) місце в рейтингу, x_j – фактичне місце в рейтингу, x_1 – перше місце (1).
$x_{4.1.2}$	Віддаленість до найкращих показників, DTF (Рейтинг «Doing business»), I_{DB}	Стимулятор	За результатами дослідження Світового банку	Максимальне значення – 100	1	-	$I_{DB} = \frac{x_j}{x_{max}}$ де x_j – фактичне значення рейтингового балу, x_{max} – максимальне значення.

$$^{10} I_{IA}^B = \frac{(I_{GIC} + I_{DB} + I_{EBA} + I_{EF} + I_{CP} + I_{FR})}{n_B},$$

$x_{4.1.3}$	Індекс інвестиційної привабливості (на кінець року, ЕВА), I_{EVA}	Стимулятор	За результатами дослідження Європейської бізнес-асоціації	Максимальне значення – 5	1	-	$I_{EVA} = \frac{x_j}{x_{max}}$ де x_j – фактичне значення рейтингового балу, x_{max} – максимальне значення.
$x_{4.1.4}$	Індекс економічної свободи, I_{EF}	Стимулятор	За результатами дослідження The Heritage Foundation	Найкраще значення – рейтингова оцінка країни, яка на 1 місці	1	-	$I_{EF} = \frac{x_j}{x_{max}}$ де x_j – фактичне значення рейтингового балу, x_{max} – найкраще значення (рейтинговий бал країни, яка на 1 місці).
$x_{4.1.5}$	Індекс сприйняття корупції, I_{CPI}	Стимулятор	За результатами дослідження Transparency International	Високий рівень корупції – 0 Низький рівень корупції – 10 (до 2011 р.); 100 (з 2012 р.)	1	-	$I_{CPI} = \frac{x_j}{x_{max}}$ де x_j – фактичне значення рейтингового балу, x_{max} – найкраще значення (рейтинговий бал країни, яка на 1 місці).

$x_{4.1.6}$	Кредитний рейтинг «Fitch Ratings», I_{FR}	Стимулятор	Переведення шкали кредитного рейтингу у числове значення (табл. М.3.2 додатку М)	Максимальне значення – 10	1	-	$I_{FR} = \frac{x_j}{x_{max}}$ де x_j – фактичне значення рейтингового балу, x_{max} – максимальне значення.
$x_{4.2}$	інтегральний індекс інвестиційної сприйнятливості на підставі субіндексів комплементарного характеру, I_{IA}^C		[¹¹]			0,15	
$x_{4.2.1}$	Інвестиційна свобода	Стимулятор	За результатами дослідження The Heritage Foundation	Максимальне значення – 100	1	-	$I_{IF} = \frac{x_j}{x_{max}}$ де x_j – фактичне значення рейтингового балу, x_{max} – максимальне значення.
$x_{4.2.2}$	Глобальний індекс репутації	Стимулятор	За результатами дослідження Reputation Institute	Максимальне значення – 100	1	-	$I_{GIR} = \frac{x_j}{x_{max}}$ де x_j – фактичне значення рейтингового

¹¹ $I_{IA}^C = \frac{d_c}{n_c} (I_{IF} + I_{GIR} + I_{IPR})$

							балу, x_{max} – максимальне значення.
$x_{4.2.3}$	Міжнародний індекс прав власності	Стимулятор	За результатами дослідження Property Rights Alliance	Найкраще значення – рейтингова оцінка країни, яка на 1 місці	1	-	$I_{IPR} = \frac{x_j}{x_{max}}$ де x_j – фактичне значення рейтингового балу, x_{max} – найкраще значення (рейтинговий бал країни, яка на 1 місці).

<p>Про внесення змін до деяких законів України з метою усунення випадків ухилення окремих підприємств, створених за участю іноземних інвесторів, від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): Закон України</p> <p>Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України</p> <p>Про захист економічної конкуренції: Закон України</p> <p>Про затвердження Програми розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки: Постанова КМУ</p> <p>Про Концепцію амортизаційної політики: Указ Президента України</p>	2001	
<p>Про інноваційну діяльність: Закон України</p>	2002	<p>Координаційна група з активізації інвестиційної діяльності (КМУ) – до 2005 р.</p> <p>Рада з питань залучення інвестицій при місцевій владі</p> <p>Державна інноваційна фінансово-кредитна установа</p>
<p>Про діяльність та нагляд за інститутами професійного пенсійного забезпечення: Директива ЄП та Р</p> <p>Про недержавне пенсійне страхування: Закон України</p> <p>Про додаткові заходи щодо залучення іноземних інвестицій в економіку України: Указ Президента України</p> <p>Про іпотеку: Закон України</p>	2003	
<p>Про забезпечення прав на інтелектуальну власність інвесторам: Директива ЄП та Р</p> <p>Про операції поглинання: Директива ЄП та Р</p>	2004	<p>Державна іпотечна установа</p> <p>Міжнародна асоціація розвитку</p> <p>Європейський інвестиційний банк</p> <p>ВАТ «Агентство з питань іноземних інвестицій»</p>
	2005	<p>Український центр сприяння іноземному інвестуванню – до 2010 р.</p> <p>Державне агентство України з інвестицій та інновацій</p>
<p>Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України</p>	2006	<p>Стабілізаційний фонд</p>
<p>Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України</p>	2007	<p>Національне агентство екологічних інвестицій України</p> <p>Міжвідомча рада з питань інвестицій та інноваційного розвитку – до 2008 р.</p> <p>Координаційно-моніторинговий комітет з питань модернізації інвестиційного середовища та розвитку інфраструктури ринків капіталу – до 2008 р.</p>
<p>Про акціонерні товариства: Закон України</p>	2008	
	2009	<p>Національне агентство України з іноземних інвестицій та розвитку</p>
<p>Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна»: Закон України</p> <p>Про державно-приватне партнерство: Закон України</p> <p>Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011-2015 роки: Розпорядження КМУ</p>	2010	<p>Державне агентство України з інвестицій та розвитку – до 2011 р.</p> <p>Державне агентство України з управління національними проектами – до 2011 р.</p> <p>Рада вітчизняних та іноземних інвесторів при центральному, місцевому органі виконавчої влади – до 2014 р.</p> <p>Державне підприємство «Державна інвестиційна компанія»</p>

Рис. Л.2.а. Трансформаційні процеси інституціоналізації інвестиційної безпеки (фрагмент часового періоду 2001-2010 роки)
Джерело: авторська розробка

<p>Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні: Постанова КМУ</p>	2011	<p>Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України – до 2014 р. Державне агентство екологічних інвестицій України – до 2014 р. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку</p>
<p>Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України Про інститути спільного інвестування: Закон України Про депозитарну систему: Закон України Про індустриальні парки: Закон України Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України</p>	2012	
<p>Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки: Розпорядження КМУ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України</p>	2013	
<p>Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони</p> <p>Про схеми гарантій депозитів: Директива ЄП та Р</p>	2014	<p>Департамент державних інвестиційних проєктів та підтримки розвитку, Департамент залучення інвестицій МЕРТ України Відділ координації екологічних інвестицій Мінприроди України Національна інвестиційна рада (<i>при Президенті України</i>) Рада бізнес-омбудсмена Державна регуляторна служба</p>
<p>Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави : Постанова КМУ</p>	2015	
<p>Про ринок фінансових інструментів: Директива ЄП та Р</p>	2016	<p>Дирекція сприяння інвестиціям та проєктної діяльності. Торгово-промислова палата Урядовий уповноважений з питань інвестицій Українська асоціація венчурного та приватного капіталу UVCA. Громадська організація</p>
<p>Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування: Закон України («маски-шоу стоп»)</p>	2017	
<p>-//-: Закон України («маски-шоу стоп» 2) Про валюту і валютні операції: Закон України Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України Кодекс України з процедур банкрутства</p>	2018	<p>Державна установа «Офіс із залучення та підтримки інвестицій» (<i>при КМУ</i>) ПрАТ «Експортно-кредитне агентство» Фонд розвитку інновацій</p>

Рис. Л.2.6. Трансформаційні процеси інституціоналізації інвестиційної безпеки (фрагмент часового періоду 2011-2018 роки)

Джерело: авторська розробка

Додаток М

Таблиця М.1 – Динаміка місця України в глобальному індексу конкурентоспроможності

Показники	2012-13		2013-14		2014-15		2015-16		2016-17		2017-18	
Усього економік	144		148		144		140		138		137	
Місце України серед економік	73↑	4,1	84↓	4,1	76↑	4,1	79↓	4,0	85↓	4,0	81↑	4,1
Базові вимоги	79↑	4,4	91↓	4,3	87↑	4,4	101↓	4,1	102↓	4,0	96↑	4,2
1. Якість інститутів	132↓	3,1	137↓	3,0	130↑	3,0	130=	3,1	129↑	3,0	118↑	3,2
1.01 Захист прав власності	134↑	2,7	143↓	2,5	135↑	2,7	132↑	2,9	131↑	3,0	128↑	3,3
1.02 Захист інтелектуальних прав власності	120↓	2,7	133↓	2,5	129↑	2,7	120↑	3,1	125↓	3,2	119↑	3,3
1.05 Незаконні платежі та хабарі	133↑	2,7	130↑	2,8	118↑	3,0	122↓	2,9	119↑	2,9	106↑	3,2
1.06 Незалежність судової системи	124↑	2,5	139↓	2,2	140↓	2,0	132↑	2,3	129↑	2,3	129=	2,3
1.07 Фаворитизм при прийнятті управлінських рішень	119↓	2,5	133↓	2,3	116↑	2,5	99↑	2,7	109↓	2,5	111↓	2,4
1.08 Марнотратство державних витрат	128↓	2,2	143↓	1,9	138↑	1,9	134↑	1,9	129↑	1,9	113↑	2,4
1.09 Адміністративний тиск на бізнес	135↓	2,4	137↓	2,6	115↑	2,9	87↑	3,3	74↑	3,4	81↓	3,3
1.10 Ефективність законодавчої бази у врегулюванні суперечок	141↓	2,4	144↓	2,3	129↑	2,6	122↑	2,8	121↑	2,8	116↑	2,7
1.11 Ефективність законодавчої бази щодо оскарження державних дій або нормативних актів	139↓	2,4	146↓	2,2	131↑	2,3	123↑	2,6	126↓	2,5	122↑	2,5
1.21 Захист інтересів міноритарних акціонерів	141↓	3,0	146↓	2,7	139↑	2,8	134↑	2,9	136↓	2,8	129↑	3,1
2.02 Якість доріг	137↑	2,3	144↓	2,1	139↑	2,2	132↑	2,4	134↓	2,4	130↑	2,4
3. Макроекономічна стабільність	90↑	4,4	107↓	4,2	105↑	4,1	134↓	3,1	128↑	3,2	121↑	3,5
3.03 Рівень інфляції	107↑	8,0	1↑	0,6	75↓	-0,3	134↓	12,1	136↓	48,7	129↑	13,9
Підсилювачі продуктивності	65↑	4,1	71↓	4,0	67↑	4,1	65↑	4,1	74↓	4,0	70↑	4,1
5. Вища освіта та професійна підготовка	47↑	4,7	43↑	4,7	40↑	4,9	34↑	5,0	33↑	5,1	35↓	5,1
6. Ефективність ринку товарів та послуг	117↑	3,8	124↓	3,8	112↑	4,0	106↑	4,0	108↓	4,0	101↑	4,0

продовження табл. М.1

6.03 Ефективність антимонопольної політики	132 ↑	3,2	137 ↓	3,1	136 ↑	3,0	136 =	2,7	136 =	2,5	124↑	2,8
6.04 Ступінь та ефективність оподаткування	139 ↑	2,3	145 ↓	2,3	137 ↑	2,7	129 ↑	2,7	133 ↓	2,5	129↑	2,6
6.12 Вплив правил щодо прямих іноземних інвестицій на бізнес	132 ↓	3,3	133 ↓	3,3	125 ↑	3,5	122 ↑	3,6	130 ↓	3,2	130=	3,3
6.13 Тиск митних процедур	138 ↓	2,8	140 ↓	3,0	118 ↑	3,3	113 ↑	3,3	130 ↓	3,0	126↑	3,0
7.05 Вплив оподаткування на стимули до роботи	-	-	140	2,4	135 ↑	2,6	121 ↑	3,0	124 ↓	3,0	124=	2,9
7.08 Потенціал країни, щоб зберегти талант	-	-	140	2,0	132 ↑	2,3	114 ↑	2,7	127 ↓	2,5	129↓	2,2
8. Розвиненість фінансового ринку	114 ↑	3,5	117 ↓	3,5	107 ↑	3,5	121 ↓	3,2	130 ↓	3,0	120↑	3,1
8.06 Міцність банківської системи	142 ↓	3,1	143 ↓	3,0	138 ↑	3,0	140 ↓	2,6	138 ↑	2,1	135↑	2,3
Інновації та чинники вдосконалення	79 ↑	3,4	95 ↓	3,4	92 ↑	3,4	72 ↑	3,6	73 ↓	3,5	77↓	3,5
11. Рівень розвитку бізнес процесів	91 ↑	3,7	97 ↓	3,7	99 ↓	3,7	91 ↑	3,7	98 ↓	3,6	90↑	3,7
11.03 Стан розвитку кластерів	127 ↓	2,9	136 ↓	2,9	128 ↑	3,0	124 ↑	3,0	125 ↓	3,0	108↑	3,1
12. Інноваційний потенціал	71 ↑	3,2	93 ↓	3,0	81 ↑	3,2	54 ↑	3,4	52 ↑	3,4	61↓	3,4

Джерело: авторська розробка на підставі [377-382]

Таблиця М.2 – Динаміка основних показників рейтингу «Doing Business» (DB) Світового банку

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Europe & Central Asia
Місце України в рейтингу	152	137	112	96	83	80	76	
DTF	44,35	48,87	58,14	61,83	62,77	63,85	65,75	
Реєстрація підприємства (створення підприємств)	112	50	47	76	30	20	52	
DTF	81,67	85,58	87,34	87,35	93,88	94,4	91,05	90,62
Кількість процедур	9	7	6	6	4	4	6	
Часові витрати (дні)	24	22	21	21	7	5	6,5	
Грошові витрати (% доходу на 1 особу)	4,4	1,5	1,3	1,2	0,6	0,5	0,8	
Отримання дозволу на будівництво	180	183	41	70	140	140	35	
DTF	14,67	16,78	62,92	61,34	61,36	61,42	75,81	68,09
Кількість процедур	21	20	10	8	10	10	10	
Часові витрати (дні)	375	375	73	64	67	67	76	
Грошові витрати (% доходу на 1 особу; з 2015 - % від вартості будівлі)	1462	1263	607	10,2	15,2	15,2	3,1	
Підключення до системи енергозабезпечення	169	166	172	185	137	130	128	
DTF	32,39	32,54	52,04	54,57	54,84	58,45	58,80	70,35
Кількість процедур	11	11	10	10	5	5	5	
Часові витрати (дні)	274	285	277	277	263	281	281	
Грошові витрати (% доходу на 1 особу)	229	192	178	166	795	638	525,2	
Реєстрація власності	166	149	97	59	61	63	64	
DTF	47,87	55,87	68,21	69,03	69,44	69,61	69,61	76,02
Кількість процедур	10	10	8	7	7	7	7	
Часові витрати (дні)	117	69	45	27	23	23	17	

продовження табл. М.2

Грошові витрати (% від вартості)	3,9	3,7	1,9	2	2	1,9	1,8	
Отримання кредитів	24	23	13	17	19	20	29	
DTF	81,25	81,25	87,5	75	75	75	75	64,58
Індекс сили правових норм (0-10; з 2015 р. - 0-12)	9	9	9	8	8	8	8	
Індекс глибини кредитної поінформованості (0-6; з 2015 р. 0-8)	4	4	5	7	7	7	7	
Захист міноритарних акціонерів	111	117	128	109	88	70	81	
DTF	40	40	40	50	50	56,67	55,0	64,31
Індекс захисту інтересів міноритарних інвесторів (0-10)	4,7	4,7	4,3	4,8	5,3		5	
Оподаткування	181	165	164	108	107	84	43	
DTF	20,05	49,13	54,88	70,64	72,99	72,72	80,77	75,78
Кількість платежів	135	28	28	5	5	5	5	
Часові витрати (годин на рік)	657	491	390	350	350	356	327,5	
Міжнародна торгівля	140	145	148	154	109	115	119	
DTF	48,8	51	53,44	65,24	65,15	64,26	64,26	83,96
Кількість документів для експорту	6	6	6	8	-	-	-	
Витрати часу для експорту (дні)	30	30	29	29	127 год.	122 год.	122 год.	
Витрати експорту (за контейнер, дол. США)	1865	1865	1930	1880	667	367	367	
Кількість документів для імпорту	8	8	8	9	-	-	-	
Витрати часу для імпорту (дні)	33	33	28	28	225 год.	240 год.	240 год.	
Витрати імпорту (за контейнер, дол. США)	2155	2155	2505	2455	692	312	312	
Забезпечення виконання контрактів	44	42	45	43		81	82	
DTF	67,19	67,19	66,25	57,11	57,11	58,96	58,96	65,38
Кількість процедур	30	30	30	30	-	-	-	

продовження табл. М.2

Витрати часу (днів)	343	343	378	378	-	378	378	
Судові витрати (% від позову)	41,5	41,5	43,8	46,3	-	46,3	46,3	
Закриття бізнесу (вирішення неплатоспроможності)	156	157	162	142	141	150	149	
DTF	9,61	9,38	27,85	28,05	27,92	27,5	28,24	54,19
Витрати часу (років)	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	
Вартість (% від вартості майна)	42	42	42	42	42	42	40,5	
Коефіцієнт відшкодування (центів на долар)	8,9	8,7	8,2	8,6	8,3	7,5	8,9	

Джерело: згруповано автором

Таблиця М.3.1 – Динаміка кредитного рейтингу України за даними рейтингового агентства «Fitch Ratings»

Рік	2001	2002	2003			2004	2005		2006	
Місяць	06	03	01	06	12	12	01	06	01	10
День	13	26	13	25	03	02	21	08	12	25
Рейтинг	B-	B	B	B+	B+	B+	BB-	BB-	BB-	BB-
Прогноз	(S)	(S)	(S)	(S)	(S)	(S)	(S)	(P)	(S)	(P)
Показник	2,5	3	3,3			3,5	4		4	

продовження табл. М.3.1

Рік	2008				2009			2010			2011	
Місяць	03	05	09	10	02	10	11	03	07	09	07	10
День	18	14	25	17	12	14	12	17	06	15	21	19
Рейтинг	BB-	BB-	BB-	B+	B	B	B-	B-	B	B	B	B
Прогноз	(P)	(S)	(N)	(N)	(N)	(N)	(N)	(S)	(S)	(S)	(S)	(S)
Показник	3,9				2,8			2,8			3	

продовження табл. М.3.1

Рік	2012	2013		2014			2015				2016		2017	
Місяць	07	06	11	02	02	08	02	08	10	11	05	11	04	10
День	10	28	08	07	28	22	13	07	06	18	13	11	28	27
Рейтинг	B	B	B-	CCC			CC		RD	CCC	CCC	B-	B-	
Прогноз	(S)	(N)	(N)	-	-	-	-	-	-	-	-	(S)	(S)	
Показник	3	2,75		1,5			0,75				2		2,5	

Джерело: сформовано автором на підставі [258]

Таблиця М.3.2 – Переведення шкали кредитного рейтингу у числове значення

Рейтингова шкала	AAA	AA+	AA	AA-	A+	A	A-	BBB+	BBB	BBB-	BB+	BB	BB-
Показник	10	9,5	9	8,5	8	7,5	7	6,5	6	5,5	5	4,5	4

продовження табл. М.3.2

Рейтингова шкала	B+	B	B-	CCC+	CCC	CCC-	CC	C	RD	D
Показник	3,5	3	2,5	2	1,5	1,25	1	0,75	0,5	0,25

Джерело: сформовано автором

Додаток Н

Таблиця Н.1 – Прямі інвестиції з України в економіку країн світу, млн дол США

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Всього	157,5	143,9	163,5	175,9	218,2	221,5	6196,1	6198,6
у тому числі:								
Російська Федерація	84,9	73,3	86,7	94,6	102,5	93,2	148,6	99,9
Польща	-	-	-	-	20,3	24,2	30,1	46,9
Панама	18,9	18,9	18,9	18,9	18,9	18,9	18,9	19,8
В'єтнам	16,8	16,8	15,8	15,9	15,9	15,9	3,9	-
Сполучене Королівство	-	-	-	-	13,9	13,9	13,8	13,7
Іспанія	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	17,6
Китай, Сар Гонконг	5,4	5,4	5,4	5,4	5,4	5,4	-	
США	-	-	5,4	5,7	5,6	5,7	5,9	5,9
Швейцарія	3,3	3,8	4,2	4,7	4,0	4,3	4,6	5,0
Австрія	-	-	-	3,0	4,6	-	-	
Кіпр	2,4	1,9	1,9	2,0	2,1	4,4	5825,5	5826,1
Сент-Вінсент і Гренадіни	2,0	-	-	-	-	-	-	-
Узбекистан	-	-	-	1,9	-	-	-	-
Греція	1,6	1,6	1,6	1,6	-	-	-	-
Естонія	1,1	1,1	1,1	1,1	-	-	-	-
Грузія	0,8	0,8	2,2	2,3	2,2	2,9	28,0	24,1
Латвія	-	-	-	-	-	3,5	30,7	31,6
Молдова	-	-	-	-	-	-	26,7	26,6
Вірменія	-	-	-	-	-	-	12,8	11,9
Віргінські острови, Британські	-	-	-	-	-	-	10,9	14,3
Литва	-	-	-	-	-	-	4,0	3,9
Казахстан	-	-	-	-	-	-	-	26,8
Білорусь	-	-	-	-	-	-	-	4,8
Інші країни	6,5	6,5	6,5	5,0	9,0	15,4	17,9	19,7

Джерело: сформовано автором на підставі [255]

Додаток П

Таблиця П.1 – Рейтинг країн за індексом економічної свободи у 2019 р. (групи вільних та переважно вільних країн)

Позиція	Країна	Загальний індекс	Позиція	Країна	Загальний індекс
<i>Вільні країни</i>			18	Чилі	75,4
1	Гонконг	90,2	19	Швеція	75,2
2	Сінгапур	89,4	20	Фінляндія	74,9
3	Нова Зеландія	84,4	21	Литва	74,2
4	Швейцарія	91,9	22	Малайзія	74,0
5	Австралія	80,9	23	Чехія	73,7
6	Ірландія	80,5	24	Німеччина	73,5
<i>Переважно вільні країни</i>			25	Маврикій	73,0
7	Великобританія	78,9	26	Норвегія	73,0
8	Канада	77,7	27	Ізраїль	72,8
9	Об'єднані Арабські Емірати	77,6	28	Катар	72,6
10	Тайвань	77,3	29	Південна Корея	72,3
11	Ісландія	77,1	30	Японія	72,1
12	Сполучені Штати Америки	76,8	31	Австрія	72,0
13	Нідерланди	76,8	32	Руанда	71,1
14	Данія	76,7	33	Македонія	71,1
15	Естонія	76,6	34	Макао	71,0
16	Грузія	75,9	35	Латвія	70,4
17	Люксембург	75,9			

Джерело [93]

Додаток Р

Чинники стримування діяльності підприємств за видами економічної діяльності

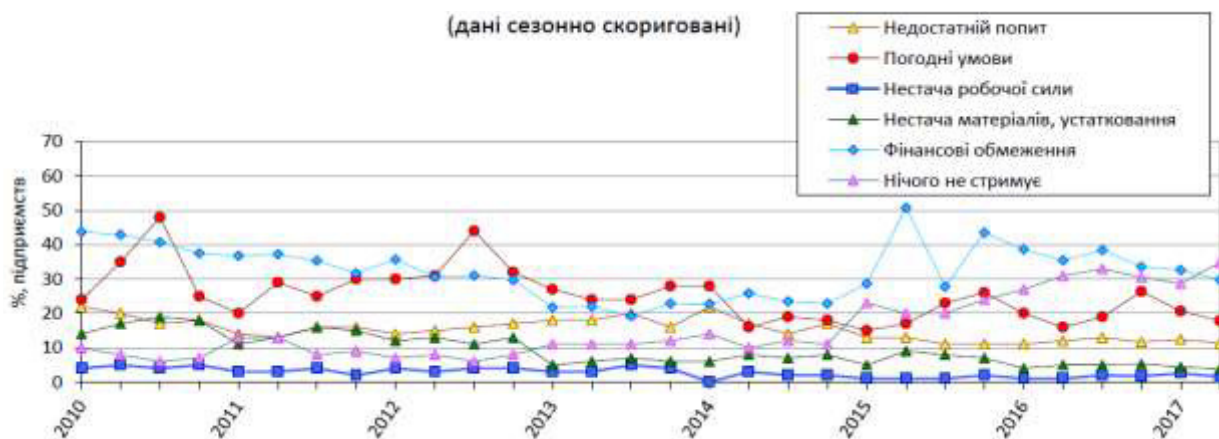

Рис. Р.1.1. Чинники, що стримують підприємства сільського господарства

Рис. Р.1.2. Чинники, що стримують будівельну діяльність

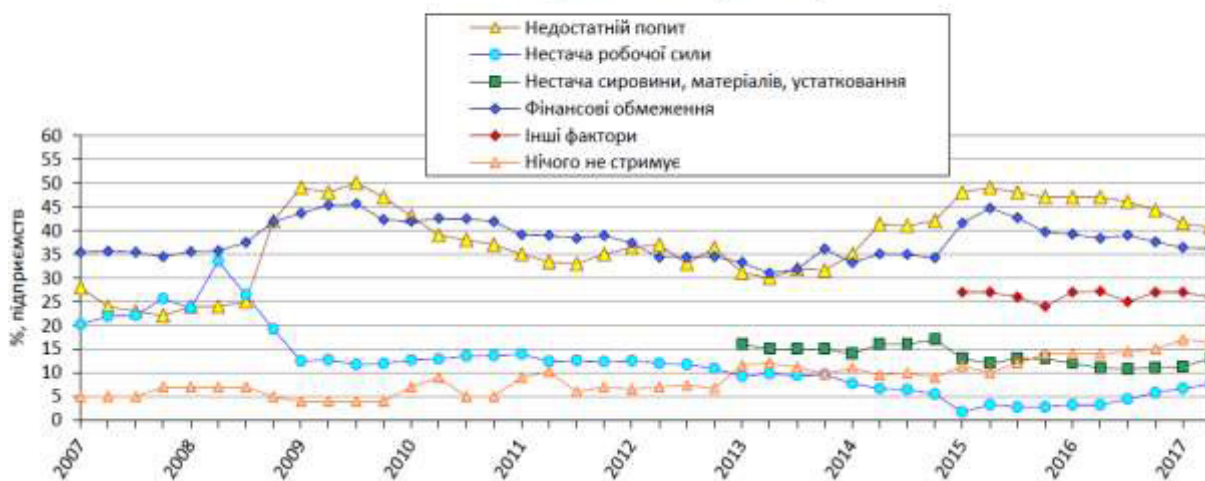

Рис. Р.1.3. Чинники, що стримують промислові підприємства

Рис. Р.1.4. Чинники, що стримують діяльність транспортних підприємств

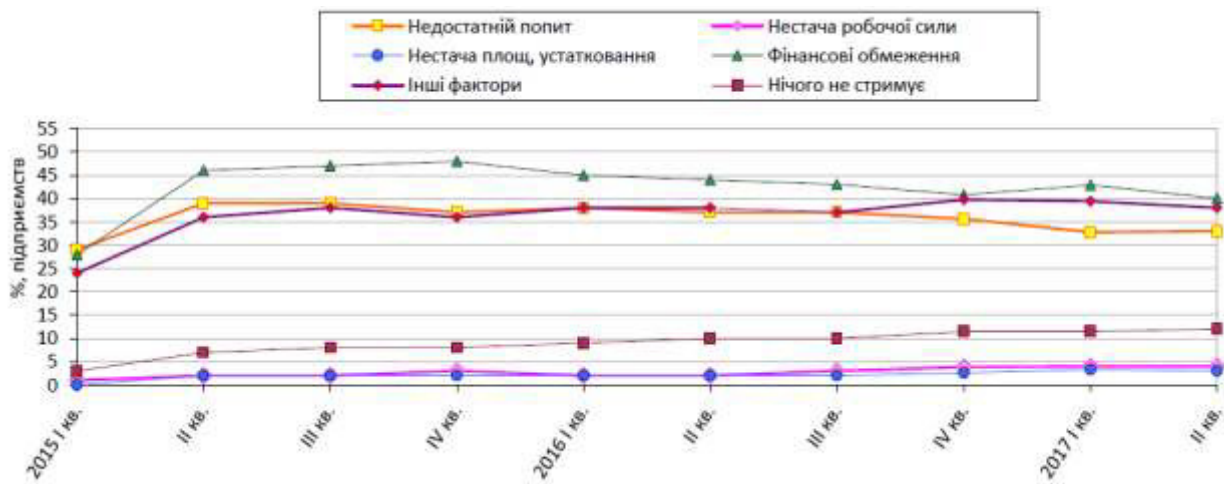

Рис. Р.1.5. Чинники, що стримують діяльність підприємств у сфері послуг

Таблиця Р.2.1 – Динаміка індексів інвестиційної сприятливості

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
БАЗОВІ ІНДЕКСИ														
Глобальний індекс конкурентоспроможності	68	78	73	72	82	89	82	73	84	76	79	85	81	83
Всього країн	117	125	131	134	133	139	126	144	148	144	140	138	137	140
I_{GIC}	0,422	0,379	0,446	0,466	0,386	0,362	0,352	0,497	0,435	0,476	0,439	0,387	0,412	0,410
Віддаленість до найкращих показників, DTF (Рейтинг «Doing business»), максимальне значення – 100	42,7	35,8	38	39,2	39	39,7	44,2	44,3	48,9	58,1	61,8	62,8	63,9	65,8
I_{DB}	0,427	0,358	0,38	0,392	0,39	0,397	0,442	0,443	0,489	0,581	0,618	0,628	0,639	0,658
Індекс інвестиційної привабливості (на кінець року, ЕВА) максимальне значення – 5	д/в	д/в	д/в	2,68	2,57	3,28	2,19	2,12	1,81	2,5	2,57	2,85	3,03	3,1
I_{EVA}	д/в	д/в	д/в	0,536	0,514	0,656	0,438	0,424	0,362	0,5	0,514	0,57	0,606	0,62
Індекс економічної свободи	55,8	54,4	51,5	51	48,8	46,4	45,8	46,1	46,3	49,3	46,9	46,8	48,1	51,9
Найкраще значення в світі	90,2	90,2	90,6	90,3	90	89,7	89,7	89,9	89,3	90,1	89,6	88,6	89,8	90,2
I_{EF}	0,619	0,603	0,568	0,565	0,542	0,517	0,511	0,513	0,519	0,547	0,523	0,528	0,536	0,575
Індекс сприйняття корупції	2,6	2,8	2,3	2,4	2,5	2,6	2,8	25	26	26	27	29	30	32
Найкраще значення в світі	9,7	9,6	9,4	9,3	9,4	9,3	9,5	90	91	92	91	90	89	88
I_{CPI}	0,268	0,292	0,245	0,258	0,266	0,280	0,295	0,278	0,286	0,283	0,297	0,322	0,337	0,364
Кредитний рейтинг «Fitch Ratings»**, максимальне значення - 10	4	4	4	3,9	2,8	2,8	3	3	2,75	1,5	0,75	2	2,5	2,5
I_{FR}	0,4	0,4	0,4	0,39	0,28	0,28	0,3	0,3	0,275	0,15	0,075	0,2	0,25	0,25

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
КОМПЛЕМЕНТАРНІ ІНДЕКСИ														
Інвестиційна свобода, максимальне значення - 100	30	30	30	30	30	20	20	20	20	20	15	20	25	35
I_{IF}	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,15	0,2	0,25	0,35
Глобальний індекс репутації, максимальне значення – 100	д/в	д/в	д/в	д/в	38,97	41,61	42,17	41,79	43,3	42,6	41,4	42,54	48,9	48*
I_{GIR}	д/в	д/в	д/в	д/в	0,39	0,416	0,422	0,418	0,433	0,426	0,414	0,425	0,489	0,48
Міжнародний індекс прав власності	д/в	д/в	3,403	3,4	4,197	4,149	4	4	4,2	4,3	3,926	3,933	3,424	4,282
Найкраще значення в світі	д/в	д/в	8,285	8,3	8,651	8,647	8,5	8,6	8,6	8,5	8,327	8,377	8,633	8,692
I_{IPR}	д/в	д/в	0,411	0,410	0,485	0,480	0,471	0,465	0,488	0,506	0,472	0,470	0,397	0,493
Всього субіндексів	6	6	7	8	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
Кількість базових субіндексів	5	5	5	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Кількість комплементарних субіндексів	1	1	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
I_{IA}^B	0,427	0,406	0,408	0,435	0,396	0,415	0,390	0,409	0,394	0,423	0,411	0,439	0,463	0,480
I_{IA}^C	0,3	0,3	0,355	0,355	0,392	0,365	0,364	0,361	0,374	0,377	0,345	0,365	0,379	0,441
I_{IA}	0,408	0,39	0,4	0,423	0,396	0,408	0,386	0,402	0,391	0,416	0,401	0,428	0,451	0,474

* - прогнозні значення

** - перетворений в 10-ти бальну шкалу (додаток М.3, табл. М.3.2)

Джерело: авторські розрахунки

Додаток С

Таблиця С.1 – Розподіл територіальних одиниць за рейтинговим місцем за величиною капітальних інвестицій у регіоні

Рейтингове місце	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	м. Київ							
2	Дніпропетровська	Донецька			Дніпропетровська		Київська	Дніпропетровська
3	Донецька	Дніпропетровська			Київська		Дніпропетровська.	Київська
4	Київська				Донецька	Львівська		
5	Одеська	Харківська		Одеська	Львівська	Харківська	Одеська	
6	Львівська		Одеська	Луганська	Одеська		Харківська	
7	Харківська	Одеська	Львівська		Полтавська	І-Франківська	Полтавська	Донецька
8	Запорізька	Полтавська			Харківська	Полтавська	Донецька	Запорізька
9	Полтавська	Луганська		Харківська	Запорізька	Донецька	Запорізька	Полтавська
10	Луганська	Запорізька			І-Франківська	Запорізька	Миколаївська	Вінницька
11	Миколаївська	Вінницька	Вінницька	Вінницька	Вінницька	Вінницька	Хмельницька	Миколаївська
12	І-Франківська	Миколаївська	І-Франківська	Миколаївська	Луганська	Хмельницька	Вінницька	Хмельницька
13	Вінницька	І-Франківська	Миколаївська	І-Франківська	Хмельницька	Волинська	Івано-Франківська	
14	Хмельницька	Кіровоградська		Хмельницька	Миколаївська		Черкаська	
15	Черкаська	Хмельницька	Черкаська		Волинська	Черкаська	Волинська	Житомирська
16	Закарпатська	Черкаська	Хмельницька	Волинська	Черкаська	Рівненська	Кіровоградська	Херсонська
17	Сумська	Закарпатська	Тернопільська	Кіровоградська			Сумська	Чернігівська
18	Тернопільська	Сумська	Волинська	Житомирська				Кіровоградська
19	Кіровоградська	Херсонська	Житомирська	Тернопільська	Рівненська	Тернопільська	Чернігівська	Тернопільська
20	Житомирська	Волинська	Сумська	Чернігівська	Сумська	Закарпатська	Тернопільська	Волинська
21	Рівненська				Закарпатська	Сумська	Закарпатська	Сумська
22	Чернігівська	Тернопільська	Чернігівська	Сумська	Чернігівська		Херсонська	Рівненська
23	Херсонська	Житомирська	Закарпатська		Тернопільська	Херсонська	Рівненська	Закарпатська
24	Волинська	Чернігівська	Херсонська	Чернівецька	Херсонська	Чернівецька	Луганська	
25	Чернівецька			Херсонська	Чернівецька	Луганська	Чернівецька	

Джерело: авторська розробка на підставі [101]

Таблиця С.2 – Капітальні інвестиції на одну особу за регіонами за 2007-2017 роки (грн / особу)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Довідково: Україна всього	213090	260388	184074	180576	241286	273256	249873	219420	273116	359216	448462
Вінницька	2770	3293	2014	2154	3103	3572	3765	3515	4590	5201	7419
Волинська	3137	3780	2744	1704	2483	3131	3197	3253	5914	6128	6773
Дніпропетровська	5090	6213	4725	4787	6645	6792	6451	6198	7937	10229	13281
Донецька	4464	5866	3745	3369	6066	7227	6402	3045	1940	2797	4090
Житомирська	2470	3371	2713	1569	1975	2276	2374	2307	3231	4480	6248
Закарпатська	2442	3039	1952	1770	2443	2184	2107	2097	3000	3704	4469
Запорізька	3912	4622	3242	4408	3716	4028	3841	3972	4429	6321	9172
Івано-Франківська	3471	5141	3122	3173	3084	3741	3471	4946	6951	5755	7041
Київська	8045	10923	7079	6589	10283	11836	12006	11378	14075	19276	19775
Кіровоградська	2771	3449	3231	2094	3969	4582	3252	3173	4153	6555	7618
Луганська	4600	4538	2432	2453	3059	3631	5058	2342	931	1873	1526
Львівська	3850	4966	3285	3467	4764	4398	3865	3765	5279	7342	9521
Миколаївська	3541	4174	4116	3727	3640	3994	4278	3233	5158	8430	9756
Одеська	5363	6128	5340	4069	3913	6117	4955	3906	4171	7004	9351
Полтавська	5410	6810	6240	4211	5301	6939	6518	6073	5774	10653	11163
Рівненська	3036	3651	2835	1681	2225	2398	2450	2418	3732	3720	5274
Сумська	2665	3265	2365	1875	2612	2501	2391	2480	3276	5197	6319
Тернопільська	2016	2894	1528	1968	2332	3128	2768	2417	3584	4601	6773
Харківська	5147	4813	3764	2919	4742	5380	3390	2938	4127	6106	7177
Херсонська	2742	3994	2421	1733	2476	2254	1976	2063	2917	4336	7003
Хмельницька	2687	4040	3051	2216	2680	2649	2776	3127	5247	7073	8204
Черкаська	3637	4439	2782	2194	2517	2970	2700	2597	3596	5253	6644
Чернівецька	2888	4957	3363	1896	1983	2460	2487	1855	3065	2936	3297
Чернігівська	3018	3184	1930	1713	2192	2527	2650	2470	3380	5118	7160
м. Київ	16544	20149	13963	19241	25347	28136	24614	23567	30421	36450	46429

Джерело: авторська розробка

Таблиця С.3 – Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за регіонами (2010-2017)

	Обсяги на 1 січня								На 31 грудня 2017
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Усього	38 992,9	45 370,0	48 197,6	51 705,3	53 704,0	40 725,4	36 154,5	37 513,6	39 144,0
Вінницька	184,6	205,3	226,4	248,2	309,4	223,0	187,8	180,0	203,4
Волинська	332,4	218,6	291,4	380,5	341,3	271,2	247,1	249,4	265,4
Дніпропетровська	8 611,0	10 620,3	10 183,3	9 880,1	8 913,0	5 775,8	4 009,9	3 491,1	3 815,5
Донецька	3 720,6	4 329,2	3 559,9	3 566,7	3 789,1	2 322,0	1 748,0	1 249,6	1 216,0
Житомирська	206,6	226,6	306,2	336,9	362,9	259,8	222,7	216,3	230,0
Закарпатська	363,7	364,4	348,5	406,4	437,5	334,2	311,8	317,0	328,4
Запорізька	866,1	902,8	937,5	1 027,6	1 075,3	843,4	682,7	859,1	915,7
Івано-Франківська	615,4	492,8	624,0	642,7	813,8	925,9	836,6	826,6	908,6
Київська	1 488,5	1 574,2	1 714,8	1 798,2	1 951,5	1 750,3	1 593,4	1 516,8	1 565,1
Кіровоградська	69,8	52,1	59,5	90,9	147,1	70,6	52,5	58,9	68,3
Луганська	579,2	629,5	713,3	785,5	826,4	578,2	443,9	436,4	441,5
Львівська	1 131,6	1 186,8	1 300,4	1 315,8	1 379,5	1 197,7	1 101,0	1 111,4	1 187,7
Миколаївська	162,7	165,4	152,3	244,7	282,8	228,9	212,8	213,5	209,3
Одеська	1 042,0	1 107,3	1 220,5	1 629,1	1 671,7	1 430,4	1 330,1	1 330,4	1 363,2
Полтавська	449,9	550,3	701,2	942,3	1 064,7	1 039,4	1 000,1	1 003,0	1 049,0
Рівненська	275,2	276,8	259,6	277,9	292,6	242,5	199,6	159,5	169,3
Сумська	243,5	359,6	361,8	386,5	422,7	263,3	199,1	190,0	186,8
Тернопільська	66,5	59,8	61,9	63,9	68,9	55,8	49,2	48,2	45,0
Харківська	2 082,7	2 716,8	2 814,2	2 174,3	2 131,9	1 728,8	1 554,6	639,0	658,2
Херсонська	179,6	185,5	188,6	251,5	275,2	208,2	211,0	201,3	216,9
Хмельницька	219,6	183,0	186,8	205,1	224,5	189,1	165,5	158,2	172,0
Черкаська	222,5	289,4	285,7	882,5	887,9	512,9	348,0	334,4	337,8
Чернівецька	61,8	61,9	61,9	64,2	80,2	68,6	59,1	57,1	57,7
Чернігівська	88,8	94,9	100,9	105,0	128,4	99,8	92,1	241,3	429,7
м. Київ	15 728,6	18 516,5	21 537,0	23 998,6	25 825,6	20 105,5	19 296,0	22 425,1	23 103,4

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, за 2014-2017рр. – також без частини зони проведення Антитерористичної операції)

Джерело: сформовано автором на підставі [283]

Додаток Т

Таблиця Т.1 – Динаміка домогосподарств за здатністю заощаджувати та самоідентифікацією як середнього класу

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість д/г, тис.	17097	17050	17023	16984	16090	14456	15074	15033	14986
Середній розмір д/г (осіб)	2,6	2,59	2,59	2,58	2,58	2,58	2,59	2,58	2,58
Питома вага д/г за самооцінкою рівня їх доходів, достатнього для здійснення заощадження, (% / тис. д/г)	11,1%	11,6%	10,1%	10,5%	10,7%	8%	6,2%	6,2%	7,8
	1898	1978	1719	1783	1722	1156	935	932	1169
Витрати на купівлю нерухомості (в середньому за місяць, грн./1 д/г)	9,73	16,85	22,4	6,02	30,05	1,2	9,96	14,63	н/д
Витрати на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків (в середньому за місяць, грн./1 д/г)	85,55	94,57	101,67	104,31	115,1	110,85	102,03	117,39	н/д
Індекс Джині	0,277	0,270	0,263	0,248	0,251	0,240	0,243	0,244	н/д
Розподіл д/г, які за оцінкою матеріального добробуту відносять себе до: -заможних, (% / тис. д/г)	0,1%	0,1%	-	-	-	-	-	-	-
	17,09	17,05							
-середнього класу, (% / тис. д/г)	2%	1,5%	0,8%	0,5%	0,8%	0,8%	0,7%	0,5%	0,6%
	341,94	255,75	136,18	84,92	128,72	115,64	105,52	75,17	89,92
Питома вага д/г, які ідентифікують себе як середній клас до загальної чисельності д/г, доходи яких дозволяють здійснювати заощадження, %	18,02%	12,93%	7,92%	4,76%	7,48%	10,00%	11,29%	8,06%	7,69%

Джерело: авторська розробка на підставі статистичних збірників за 2009-2016 роки [38; 271]

Таблиця Т.2 – Аналіз фінансового ринку України (млн грн)

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Активи депозитних корпорацій (крім НБУ)	969 263	1 001 922	1 087 681	1 214 803	1 269 663	1 412 061	1 516 116	1 589 476	1 772 461	1 864 742
Активи фінансової системи (НБУ, інші депозитні корпорації, інші фінансові установи)	1 530 456	1 628 052	1 824 340	1 979 813	2 071 483	2 248 588	2 608 969	3 074 133	3 338 513	3 447 597
ВВП	948 056	913 345	1 079 346	1 299 991	1 404 669	1 465 198	1 586 915	1 988 544	2 385 367	2 982 920
Співвідношення активів депозитних корпорацій (крім НБУ) до ВВП	102,2%	109,7%	100,8%	93,4%	90,4%	96,4%	95,5%	79,9%	74,3%	62,5%
Співвідношення активів фінансової системи до ВВП	161%	178%	169%	152%	147%	153%	164%	155%	140%	116%
<i>Довідково: Співвідношення активів фінансової системи до ВВП, % [373]</i>										
<i>Польща</i>	110,3	111,2	117,7	118,3	123	125,9	121,4	122,8	126,3	д/в
<i>Чеська Республіка</i>	137,3	142,5	141,2	147,6	153,3	165	164,4	154,4	157,9	д/в
<i>Угорщина</i>	152,3	168,6	165,3	149,4	136,4	132,9	133,3	127	127,2	д/в
<i>Країни Єврозони (19 країн)</i>	461,2	485	496,2	497,6	502,2	470,6	493,8	463,6	486,6	д/в
Депозити залучені депозитними корпораціями (крім НБУ)	425 856	402 381	464 300	553 001	628 214	738 274	725 663	769 989	865 139	939 427
в т.ч. у інших секторів - резидентів (домогосподарств)	219 711	215 949	277 390	312 943	372 241	445 690	422 670	416 257	450 863	503 633
Чиста вартість коштів домашніх господарств у резервах зі страхування життя	1 609	1 789	2 185	2 664	3 223	3 846	5 306	6 889	7 828	8 390
Чиста вартість коштів домашніх господарств у пенсійних фондах	609	855	1 141	1 385	1 658	2 086	2 464	1 967	2 126	2 460
Співвідношення депозитів, залучених банками у домогосподарств до ВВП	23,17%	23,64%	25,70%	24,07%	26,50%	30,42%	26,64%	20,93%	18,90%	16,88%

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Співвідношення чистої вартості коштів домогосподарств у резервах зі страхування життя до ВВП	0,170%	0,196%	0,202%	0,205%	0,229%	0,262%	0,334%	0,346%	0,328%	0,281%
Співвідношення чистої вартості коштів домогосподарств у пенсійних фондах до ВВП	0,064%	0,094%	0,106%	0,107%	0,118%	0,142%	0,155%	0,099%	0,089%	0,082%
Співвідношення депозитів домогосподарств до чистої вартості коштів домогосподарству резервах зі страхування життя та у пенсійних фондах	99,0	81,7	83,4	77,3	76,3	75,1	54,4	47,0	45,3	46,4

Джерело: авторська розробка на підставі даних НБУ [284]

Додаток У

Таблиця У.1 – Структурні передумови конкуренції в економіці України

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу, у загальному обсязі виробництва (реалізації) у відсотках на початок											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Конкурентна структура	55,4	59,5	53,1	56,7	54,3	48,3	49,8	49,2	45,7	47,5	42,7	43,4
Олігополія	13,6	9,6	14,4	12,0	16,6	12,5	15,4	17,7	16,9	15,4	16,7	13,6
Ознаки індивідуального домінування	22,1	23,6	25,8	25,6	22,6	30,7	27,6	25,9	29,9	25,4	30,8	43
Монополізований ринок	8,9	7,3	6,7	5,7	6,5	8,5	7,2	7,2	7,5	11,8	9,8	

Джерело: авторська розробка на підставі звітів АМКУ [79]

Додаток Ф

Таблиця Ф.1 – Динаміка рейтингу Індексу сприйняття корупції України

Роки	1998	1999	2000	2001	2002
Бал	2,8	2,6	1,5	2,1	2,4
Країни-сусіди за рейтингом	<i>Bolivia</i>	Ivory Coast Moldova, Venezuela <i>Vietnam</i>	Azerbaijan	-	<i>Georgia</i> <i>Vietnam</i>
Роки	2003	2004	2005	2006	2007
Бал	2,3	2,2	2,6	2,8	2,7
Країни-сусіди за рейтингом	<i>Bolivia</i> Honduras Macedonia Serbia & Montenegro Sudan Zimbabwe	<i>Bolivia</i> Guatemala Kazakhstan Kyrgyzstan Niger Sudan	Belarus, Eritrea Honduras Kazakhstan Nicaragua Palestine <i>Vietnam</i> Zambia, Zimbabwe	Dominican Republic <i>Georgia</i> Mali Mongolia Mozambique	Benin Malawi Mali Sao Tome and Principe
Роки	2008	2009	2010	2011	З 2012 року змінилася методика розрахунку індексу
Бал	2,5	2,2	2,4	2,3	
Країни-сусіди за рейтингом	Pakistan Nicaragua Comoros	Cameroon Ecuador, Kenya, Russia, Sierra Leone Timor-Leste Angola, Zimbabwe	Azerbaijan Bangladesh Honduras, Zimbabwe Nigeria, Sierra Leone, Togo, Philippine	Tajikistan	

Джерело: авторська розробка на підставі [344]

Таблиця Ф.2 – Динаміка рейтингу країн за Індексом сприйняття корупції

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
3.1 Algeria Madagascar Mauritania Panama Romania Sri Lanka	3.0 Algeria Armenia Belize Dominican Republic Lebanon Mongolia	2.8 Egypt Malawi Maldives Mauritania Niger Zambia	2.5 Honduras Lebanon Libya Maldives Mauritania Mozambique Nicaragua Nigeria Uganda	2.7 Ethiopia Guyana Mali Mongolia Mozambique Tanzania Vietnam	2.6 Armenia Dominican Republic Honduras Philippines Syria	29 Côte d'Ivoire Nicaragua Uganda	28 Azerbaijan Comoros Gambia Lebanon Madagascar Mali Nicaragua Pakistan Russia	29 Togo Pakistan Azerbaijan Kazakhstan Nepal Gambia Honduras	30 Tanzania Pakistan	32 Tanzania Pakistan Togo Mali	33 Algeria Bolivia El Salvador Maldives Niger
3.0 Gabon Serbia Suriname	2.9 Albania Argentina Bolivia Burkina Faso Djibouti Egypt	2.7 Nepal Nigeria Sao Tome and Principe Togo Viet Nam	2.4 Bangladesh Belarus Pakistan Philippines	2.6 Armenia Eritrea Madagascar Niger	2.5 Cameroon Eritrea Guyana Lebanon Maldives Nicaragua Niger Pakistan Sierra Leone	28 Comoros Guyana Honduras Iran Kazakhstan Russia	27 Bangladesh Côte d'Ivoire Guyana Kenya	28 Madagascar Nicaragua Timor-Leste	29 Guyana Azerbaijan Sierra Leone Russia	31 Ecuador Malawi Dominican Republic	32 Ecuador Egypt Gabon Pakistan Togo
2.9 Argentina Armenia Bosnia and Herzegovina Eritrea Syria Tanzania	2.8 Eritrea Guatemala Moldova Mozambique Rwanda Solomon Islands Uganda	2.6 Eritrea Ethiopia Guyana Honduras Indonesia Mozambique Uganda Libya	2.3 Azerbaijan Comoros Nepal	2.5 Belarus Ecuador Lebanon Nicaragua Syria Timor-Leste Uganda	2.4 Uganda Togo Timor-Leste Russia Nigeria Mauritania Comoros Belarus Azerbaijan	27 Azerbaijan Kenya Nepal Nigeria Pakistan	26 Honduras Kazakhstan Laos Uganda Cameroon	27 Cameroon Iran Kyrgyzstan Lebanon Nigeria Russia	28 Timor-Leste Gambia Honduras Kazakhstan Kyrgyzstan Guatemala Lebanon Madagascar	30 Azerbaijan Djibouti Honduras Lao PDR Mexico Moldova Paraguay Sierra Leone	31 Azerbaijan Djibouti Kazakhstan Liberia Malawi Mali Moldova Nepal
Ukraine (2.8) Dominican Republic Georgia, Mali Mongolia Mozambique	Ukraine (2.7) Benin Malawi Mali Sao Tome and Principe	Ukraine (2.5) Pakistan Nicaragua Comoros	Ukraine (2.2) Cameroon Ecuador Kenya, Russia Sierra Leone Timor-Leste Angola Zimbabwe	Ukraine (2.4) Azerbaijan Bangladesh Honduras Zimbabwe Nigeria, Togo Sierra Leone Philippine	Ukraine (2.3) Tajikistan	Ukraine (26) Cameroon Bangladesh Republic of Congo CAR Syria	Ukraine (25) Iran Cameroon Nigeria Papua New Guinea CAR	Ukraine (26) Comoros Uganda	Ukraine (27) Iran Nepal Paraguay Nicaragua Cameroon	Ukraine (29) Iran Nepal Kazakhstan Russia	Ukraine (30) Gambia Iran Myanmar Sierra Leone

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
2.7 Bolivia Iran Libya Macedonia Malawi Uganda	2.6 Comoros Guyana Mauritania Nicaragua Niger Timor-Leste Viet Nam Zambia	2.4 Liberia Paraguay Tonga	2.1 Côte d'Ivoire Papua New Guinea Paraguay Yemen	2.3 Maldives Mauritania Pakistan	2.2 Central African Republic Congo Republic Côte d'Ivoire Guinea- Bissau Kenya Laos Nepal Papua New Guinea Paraguay Zimbabwe	25 Eritrea Guinea- Bissau Papua New Guinea Paraguay	24 Guinea Kyrgyzstan Paraguay	25 Bangladesh Lao PDR Papua New Guinea Kenya Guinea	26 Comoros Tajikistan Nigeria	28 Nigeria Myanmar Lebanon Kyrgyzstan Papua New Guinea	29 Dominican Republic Honduras Kyrgyzstan Lao PDR Mexico Papua New Guinea Paraguay Russia
2.6 Albania Guatemala Zambia Vietnam Nicaragua Kazakhstan Laos Paraguay	2.5 Burundi Honduras Iran Libya Nepal Philippines Yemen	2.3 Cameroon Philippines Yemen Iran	2.0 Cambodia Central African Republic Laos Tajikistan	2.2 Cameroon Côte d'Ivoire Haiti Iran Libya Nepal Paraguay Yemen	2.1 Cambodia Guinea Kyrgyzstan Yemen	24 Guinea Kyrgyzstan	23 Angola	24 Paraguay Central African Republic	25 Uganda Guinea Kenya Bangladesh Papua New Guinea Lao PDR	27 Mozambique Guinea Mauritania	28 Bangladesh Guatemala Kenya Lebanon Mauritania
2.5 Benin Gambia Guyana Honduras Nepal Philippines Russia Rwanda	2.4 Cameroon Ethiopia Pakistan Paraguay Syria	2.2 Kazakhstan Timor-Leste	1.9 Angola Congo- Brazzaville Democratic Republic of Congo Kyrgyzstan Venezuela	2.1 Cambodia Central African Republic Comoros Russia Tajikistan	2.0 Angola Chad Democratic Republic of the Congo Libya	23 Yemen	22 Republic of Congo Democratic Republic of the Congo Tajikistan	23 Republic of Congo Tajikistan	24 Central African Republic	26 Gambia Bangladesh Kenya Nicaragua Cameroon Madagascar	27 Comoros Guinea Nigeria

Джерело: сформовано автором на підставі [344]

Додаток X

Таблиця X.1 – Центральні органи державного управління в сфері інвестиційної діяльності

Інституція	Завдання
<p>Національний центр реалізації міжнародної технічної допомоги Україні (13.04.1992 – 02.09.1993)</p> <p>Агентство міжнародного співробітництва та інвестицій (02.09.1993 – 25.08.2004)</p>	забезпечення спрямованості технічної допомоги на здійснення економічної реформи в Україні.
ВAT «Агентство з питань іноземних інвестицій» (29.04.2004 – 02.08.2005)	<ol style="list-style-type: none"> 1) сприяння залученню іноземних інвестицій, формуванню привабливого інвестиційного іміджу України та її регіонів; 2) надання консультацій економічного та правового характеру щодо можливостей внесення іноземних інвестицій в економіку України; 3) пошук потенційних інвесторів для вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності; 4) сприяння іноземним інвесторам у питаннях взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування; 5) супроводження інвестиційних проєктів, сприяння захисту прав інвесторів; 6) підготовка пропозицій щодо стимулювання інвестиційної діяльності, зокрема з урахуванням досвіду інших держав у сфері залучення іноземних інвестицій, та щодо усунення перешкод, які негативно впливають на інвестиційний клімат в Україні; 7) організація підготовки спеціалістів у сфері інвестиційної діяльності; 8) видання інформаційно-аналітичних матеріалів з питань соціально-економічного розвитку та інвестиційних можливостей України та її регіонів;
Український центр сприяння іноземному інвестуванню	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення та виконання комплексу заходів щодо формування позитивного інвестиційного іміджу України та її регіонів; 2) надання потенційним іноземним інвесторам інформації щодо умов підприємницької та інвестиційної діяльності, інвестиційних можливостей України та її регіонів;

<p>(02.08.2005 – 30.06.2010)</p>	<p>3) визначення додаткових інструментів сприяння залученню іноземних інвестицій, адаптованих до умов конкретних регіонів, зокрема промислових та технологічних парків, надання допомоги регіонам у практичному їх застосуванні; 4) інформаційна та організаційна підготовка інвестиційних проектів іноземних інвесторів за принципом "єдиного вікна"; 5) підготовка пропозицій щодо стимулювання інвестиційної діяльності іноземних інвесторів, усунення перешкод в її здійсненні; 6) сприяння досудовому врегулюванню спорів між іноземними інвесторами та державними органами.</p>
<p>Державне агентство України з інвестицій та інновацій (30.12.2005 – 12.05.2011)</p>	<p>1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері інвестицій та інноваційної діяльності; 2) створення національної інноваційної системи для забезпечення проведення ефективної державної інноваційної політики; 3) координація роботи центральних органів виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності.</p>
<p>Національне агентство України з іноземних інвестицій та розвитку (28.01.2009 – 17.05.2010)</p>	<p>1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері сприяння іноземному інвестуванню; 2) сприяння реалізації проектів з іноземними інвестиціями; 3) розроблення проектів та цільових планів інвестиційного розвитку територій; 4) удосконалення нормативно-правової бази з питань іноземного інвестування.</p>
<p>Державне агентство України з інвестицій та розвитку (17.05.2010 – 12.05.2011)</p>	<p>1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері інвестиційної та інноваційної діяльності; 2) сприяння залученню інвестицій, забезпечення підвищення вітчизняного потенціалу з експорту продукції, що виробляється на підприємствах галузей національної економіки, а також стимулювання вітчизняного виробництва продукції, імпорт якої становить значну частку на ринку України.</p>
<p>Державне агентство України з управління національними проектами (30.06.2010 – 12.05.2011)</p>	<p>забезпечення реалізації стратегічно важливих проектів, що забезпечують технологічне оновлення та розвиток базових галузей реального сектору економіки України;</p>
<p>Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України</p>	<p>1) реалізація державної політики у сфері інвестиційної діяльності та управління національними проектами; 2) здійснення управління національними проектами; 3) здійснення заходів, спрямованих на поліпшення інвестиційного іміджу України, та підтримка інвестиційного розвитку регіонів України.</p>

(12.05.2011 – 31.03.2015)	
Міністерство економічного розвитку та торгівлі. Департамент залучення інвестицій	<p>Серед основних завдань Мінекономрозвитку є забезпечення формування та реалізація:</p> <ul style="list-style-type: none"> - державної політики у сфері розвитку підприємництва; - державної політики у сфері управління об'єктами державної власності, в тому числі корпоративними правами держави; - державної політики у сфері державно-приватного партнерства; - державної інвестиційної політики, у тому числі з управління державними інвестиціями; - державної політики щодо створення і функціонування індустріальних парків; <p>Основним завданнями Департаменту є підготовка пропозицій щодо:</p> <ul style="list-style-type: none"> - забезпечення формування та реалізації державної інвестиційної політики; - забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері державно-приватного партнерства; - забезпечення формування та реалізації державної політики стосовно створення та функціонування індустріальних парків; - забезпечення в межах повноважень, передбачених законом, реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності, як складової інвестиційної діяльності.

Джерело: авторська розробка

Додаток Ц

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Нікитенко Д. В. Інвестиційна безпека України: сутність та інституціональне забезпечення : монографія. Рівне : НУВГП, 2018. 376 с. (21,9 друк. арк.).
2. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Зростання рівня інвестиційної безпеки України як чинник реалізації євроінтеграційної макроекономічної політики. *Економічна стратегія та політика реалізації європейського вектору розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя* : монографія / за ред. член кор. НАН України, д.е.н., проф. В.Д. Базилевича, д.е.н., проф. Осецького В.Л. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка ; НДС «Центр економічних досліджень»; ЗАТ «Нічлава», 2018. С. 274–297 (0,9 друк. арк. Особистий внесок – 0,6 друк. арк.; проаналізовано основні індикатори інвестиційної безпеки для виявлення причинно-наслідкових зв'язків в реалізації євроінтеграційної макроекономічної політики).
3. Варналій З. С., Нікитенко Д. В., Микитюк О. П. Вплив прямих іноземних інвестицій на національне економічне зростання. *International economic relation and prospects for national development: contemporary challenges and solutions* : monograph / editorial board: under the editorship of Prof. M. I. Fleychuk, Dr. U. A. Ganski, Prof. V. U. Kazlouski [and other]. Daugavpils : Daugava Print, 2018. P. 256–269 (1,15 друк. арк. Особистий внесок – 0,5 друк. арк.; здійснена характеристика України у світових рейтингах інвестиційної привабливості та зв'язок позиції в рейтингу із величиною залучених прямих іноземних інвестицій).
4. Varnalii Z., Romanyuk D., Nikytenko D. Tax incentives and leverage of small and midsize business development: the EU and Ukraine. *Development of small and medium enterprises: the EU and East-partnership countries experience*: monograph / [Britchenko I., Polishchuk Ye. and all] / Edited by Igor Britchenko and

Yevheniia Polishchuk : Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu, 2018. P. 73–90 (1,07 друк. арк. *Особистий внесок – 0,3 друк. арк.; проаналізовано відмінності застосування податкових стимулів та важелів для зростання активності суб'єктів господарювання в Європейському Союзі та Україні*).

5. Нікитенко Д. В. Стан інвестиційного забезпечення інноваційної безпеки України. *Управління інноваційною складовою економічної безпеки* : монографія у 4-х томах / за ред. д.е.н., професора Прокопенко О. В. (гол. ред.), к.е.н., доцента Школи В. Ю., к.е.н. Щербаченко В. О. Суми : ТОВ «Триторія», 2017. Т. III. Управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складової економічної безпеки. С. 204–217 (0,54 друк. арк.; *автору належить підрозділ 6.1. Стан інвестиційного забезпечення інноваційної безпеки України*).

Публікації у фахових наукових виданнях України:

6. Нікитенко Д. В. Еволюція поняття інвестиції як об'єкта інвестиційної безпеки держави. *Вісник НУВГП. Економічні науки: збірник наукових праць*. Рівне : НУВГП, 2018. Вип. 2(82). С. 150–159 (0,5 друк. арк.).

7. Варналій З. С., Нікитенко Д. В., Хмелевський М. О. Стан інвестиційної безпеки транспортної галузі України. *Економіка та управління на транспорті. Науковий журнал*. 2018. Вип. 7. С. 3–12 (0,81 друк. арк. *Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; здійснено аналіз інвестиційної безпеки транспортної галузі України*).

8. Нікитенко Д. В. Моделі опортуністичної поведінки суб'єктів інвестиційного процесу. *Modern Economics*. 2018. № 8. С. 126–133 (0,61 друк. арк.).

9. Нікитенко Д. В. Сутність та змістовні ознаки поняття «інвестиційна політика». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка» : науковий журнал. 2017. № 4 (32). С. 14–18 (0,62 друк. арк.).

10. Нікитенко Д. В. Проблеми визначення сутності інвестиційної безпеки.

Приазовський економічний вісник. 2017. № 2 (02). С. 19–23.
URL: <http://rev.kpu.zp.ua/vypusk-2> (0,69 друк. арк.).

11. Нікитенко Д. В. Теоретичні аспекти визначення поняття «інвестиційна політика». *Інфраструктура ринку*. Електронний науково-практичний журнал. 2017. № 5. С. 60–64. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/5-2017> (0,53 друк. арк.).

12. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Особливості інституціоналізації конкурентного середовища в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. Збірник наукових праць. Випуск 1 (34) (за заг. ред. проф. Єханурова Ю.І., проф. Филюк Г.М.). 2017. С. 33–43 (0,86 друк. арк. Особистий внесок – 0,6 друк. арк.; узагальнено негативні наслідки недостатньо ефективного регулювання конкурентного середовища в Україні та їх впливу на розвиток національної економіки).

13. Нікитенко Д. В. Оцінка інвестиційної привабливості України в глобальному індексі конкурентоспроможності. *Вісник НУВГП*. Збірник наукових праць. Економічні науки. 2016. Випуск 3(75). С. 128–139 (0,52 друк. арк.).

14. Нікитенко Д. В., Мулярчук О. В. Проблеми ефективності та безпеки грошово-кредитної політики в Україні. *Економіка та держава*. 2014. № 3. С. 65–71 (0,71 друк. арк. Особистий внесок – 0,5 друк. арк.; розроблено рекомендації підвищення ефективності та рівня безпеки грошово-кредитної політики, що дозволятимуть успішно вирішувати завдання активізації інвестиційної діяльності економічних суб'єктів).

15. Нікитенко Д. В. Роль небанківських фінансових інститутів в стимулюванні інноваційних процесів. *Вісник НУВГП*. Економіка : зб. наук. праць. 2008. Ч. 4, вип. 4 (44). С. 100–107 (0,46 друк. арк.).

16. Нікитенко Д. В. Проблеми реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки України. *Вісник НУВГП*. Економіка : зб. наук. праць. 2006. Ч. 1, вип. 4 (36). С. 121–125 (0,34 друк. арк.).

**Публікації у фахових наукових виданнях України,
що включені до міжнародних наукометричних баз:**

17. Varnalii Z., Nikytenko D., Mykytiuk O. Methodological bases of research of the system of investment security of the nation *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1 (13). Ч. 1. С. 8–14. DOI: 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-8-14 (Міжнародні наукометричні бази даних: *Web of Science (Thomson Reuters)*, *Ulrichsweb Global Serials Directory*, *Google Scholar*, *Index Copernicus*, *РИНЦ та ін.*) (0,71 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; сформовано цілісний концептуальний підхід до визначення інвестиційної безпеки як системи та визначення методологічних засад її інституціоналізації).

18. Нікитенко Д. В. Детінізація економіки як чинник зростання реальних інвестицій. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»*. 2018. № 5. С. 108–112. (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus*) (0,59 друк. арк.).

19. Нікитенко Д. В. Теоретичні засади інституалізації інвестиційної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2018. 4 (199). С. 28–34. DOI: 10.17721/1728-2667.2018/199-4/4 (Міжнародні наукометричні бази даних: *РИНЦ (E-Library)*, *Science Index*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *Google Scholar*, *RepEc*, *Index Copernicus*, *Scopus (under evaluation) та ін.*) (0,94 друк. арк.).

20. Varnalii Z., Nikytenko D. The state of corruption in Ukraine: general trends and peculiarities of dynamics. *Економіка і регіон*. ПолтНТУ. 2018. № 1 (68) С. 86–90. (Міжнародні наукометричні бази даних: *Index Copernicus*, *Google Scholar та ін.*) (0,65 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; виявлено залежність між рівнем адаптованості національних господарюючих суб'єктів до корупції та темпами зростання іноземних інвестицій в країну).

21. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Детермінанти забезпечення інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука», Серія: Економічні науки*. 2018. № 6 (14). С. 72–

78. DOI: 10.25313/2520-2294-2018-6-3956 (*Міжнародні наукометричні бази даних: Polish Scholarly Bibliography, Ulrichsweb Global Serials Directory та ін.*) (0,72 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; здійснено аналіз інвестиційного потенціалу з позиції нанорівня та запропоновано в науковий оборот поняття його широти та глибини).

22. Варналій З. С., Нікитенко Д. В. Вплив динаміки рівня корупції на динаміку економічного зростання: загальні тенденції та особливості для України. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2018. Т. 23. Вип. 1(66). С. 21–28. (*Міжнародні наукометричні бази даних: Index Copernicus*) (0,71 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; здійснено кореляційний аналіз між змінами індексу сприйняття корупції та основними макроекономічними показниками по країнах, що дозволило зробити висновок, що боротьба з корупцією для країн з низьким рівнем доходів в більшій мірі впливає на позитивні зміни, ніж для країн з високим рівнем доходів).

23. Нікитенко Д. В. Стан інвестиційної безпеки держави на регіональному рівні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*, Серія: *Економічні науки*. 2018. № 11 (19). С. 49–55. DOI: 10.25313/2520-2294-2018-11-4300 (*Міжнародні наукометричні бази даних: Polish Scholarly Bibliography, ResearchBib, Ulrichsweb Global Serials Directory та ін.*) (0,62 друк. арк.).

24. Varnalii Z., Nikytenko D. Investment security of Ukraine within a framework of regional level. *Економіка і регіон*. ПолтНТУ. 2018. № 4 (71) С. 5–11. (0,57 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк., розраховано індекс інвестиційної безпеки України на регіональному рівні на підставі запропонованої формули). (*Міжнародні наукометричні бази даних: Index Copernicus, Google Scholar та ін.*).

25. Нікитенко Д. В. Загрози інвестиційній безпеці держави: сутність та класифікація. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6769>. DOI: 10.32702/2307-2105-

2018.12.98 (*Міжнародні наукометричні бази даних: Index Copernicus, Google Scholar*) (0,58 друк. арк.).

26. Нікитенко Д. В. Мотивація приватних суб'єктів інвестування в механізмі забезпечення інвестиційної безпеки держави. *Економіка і фінанси*. 2017. № 10. С. 81–94. (*Міжнародні наукометричні бази даних: РИНЦ (E-Library), Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar*) (0,88 друк. арк.).

27. Нікитенко Д. В. Інвестиційна сприятливість бізнес-середовища як чинник інвестиційної безпеки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 18. С. 114–120. URL: <http://global-national.in.ua/issue-18-2017> (*Міжнародні наукометричні бази даних: Index Copernicus*) (0,51 друк. арк.).

28. Нікитенко Д. В. Стан інвестиційної безпеки України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент: збірник наукових праць*. 2017. № 25. Частина 1. С. 96–102. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/25-1-2017/23.pdf> (*Міжнародні наукометричні бази даних: Index Copernicus*) (0,75 друк. арк.).

Публікації в іноземних виданнях:

29. Varnalii Z., Nikytenko D. Competition in the system of ensuring investment security. *International journal of new economics and social sciences*. IJONESS 2 (6) 2017. Warszawa: МІІ, 2017. Р. 145–154. (*Міжнародні наукометричні бази даних: Index Copernicus*) (0,92 друк. арк. Особистий внесок – 0,6 друк. арк.; здійснено аналіз впливу рівня конкурентності на товарних ринках на рівень інвестиційної безпеки).

30. Нікитенко Д. Проблема розвитку сектора малого підприємництва як формоутворюючого елемента середнього класу. *Wezly gordyjskie rozwoju Polski Wschodniej : Zeszyty naukowe WSEI. Seria Ekonomia*. 2011. 3 (1). S. 237–261. (1,3 друк. арк.).

Публікації в інших виданнях:

31. Нікитенко Д. В. Вплив інституціональних чинників на поведінку господарюючих суб'єктів. *Etyczne aspekty zarzadzania w warunkach nowej gospodarki*. Lublin, 2010. P. 85–90. (0,34 друк. арк.).

32. Нікитенко Д. В. Інституціональні основи державного регулювання інвестиційної діяльності. *Стратегія і тактика державного управління*. Збірник наукових праць. 2015, Випуск 1-2. С. 62–67. (0,44 друк. арк.).

Публікації за матеріалами конференцій:

33. Нікитенко Д.В. Проблеми забезпечення інвестиційної безпеки України. *Інструменти регулювання національної економіки та національної безпеки в умовах сучасних глобальних викликів* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 18-20 жовтня 2018 р.). Хмельницький : ХНУ, 2018 С. 23–26. (0,11 друк. арк.).

34. Нікитенко Д. В. Стан і завдання інституціонально-організаційної складової забезпечення інвестиційної безпеки України. *Конкурентоспроможність національної економіки* : Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 жовтня 2018 р. К., 2018. С. 345–350. (0,23 друк. арк.).

35. Нікитенко Д. В. Стратегічні пріоритети інвестиційної політики України. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 25-26 вересня 2018 р. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. С. 191–195. (0,2 друк. арк.).

36. Нікитенко Д. В. Детермінанти формування інвестиційного потенціалу на нанорівні економічної системи. *Сучасні тенденції в економіці та управлінні* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 9 червня 2018 року) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2018. С. 86–89.

(0,22 друк. арк.).

37. Нікитенко Д.В. Ухилення від сплати податків суб'єктами господарювання : причини та заходи протидії. *Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України*: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Ірпінь, 17–18 травня 2018 р.). Ірпінь : НДІ фіскальної політики, 2018. С. 87–89. (0,14 друк. арк.).

38. Нікитенко Д. В. Роль громадянського суспільства в інституалізації моделі розвитку ESTEEM». *Актуальні питання розвитку економічної науки та її вплив на становлення громадянського суспільства* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 20 квітня 2018 р.). Рівне : видавець О. Зень, 2018. С. 56–58. (0,2 друк. арк.).

39. Нікитенко Д. В. Обмежений раціоналізм як передумова опортуністичної поведінки. *Людина і суспільство: Економічний та соціокультурний розвиток* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 19 квітня 2018 р.). Рівне : Рівненський інститут Університету «Україна», 2018. С. 21–24. (0,13 друк. арк.).

40. Нікитенко Д. В. Діалектика економічного та соціального ефектів від здійснення інвестиційної діяльності. *Залучення соціально відповідальних інвестицій: проблеми і перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 23 березня 2018 р.). Київ : Національний університет харчових технологій, 2018. С. 38–41. (0,15 друк. арк.).

41. Nikytenko D. Theoretical view on the problem of economic development of Ukraine. *Science and education: trends and prospects* : Collection of scientific articles. – Ascona Publishing, New York, United States of America, 2018. P. 57–64. (0,43 друк. арк.).

42. Нікитенко Д. В. Роль поведінки приватних суб'єктів інвестування в забезпеченні інвестиційної безпеки держави. *Актуальные научные исследования в современном мире* : XXXI Междунар. научн. конф., 26-27 ноября 2017 г., Переяслав-Хмельницький. // Сб. научных трудов – Переяслав-

Хмельницький, 2017. Вып. 11(31), ч. 5. С. 109–115. (0,34 друк. арк.).

43. Нікитенко Д. В. Мотивація інвесторів як чинник інвестиційної безпеки. *International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, region, Enterprise* : Conference proceedings, Part 1, November 17th, 2017. Le Mans, France : Baltija Publishing. PP. 104–107. (0,24 друк. арк.).

44. Нікитенко Д. В. Внутрішні джерела інвестування в національну економіку. *Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу* : зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, 10 листопада 2017 року, Київ. Київ : КНЕУ, 2017. С. 287–291. (0,17 друк. арк.).

45. Нікитенко Д. В. Проблеми інституціоналізації захисту конкуренції в Україні. *Конкурентоспроможність національної економіки* : Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 жовтня 2017 р. К., 2017. С. 88–89. (0,2 друк. арк.).

46. Нікитенко Д. В. Зростання рівня конкурентності товарних ринків як інструмент залучення інвестицій в Україну. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 28-29 вересня 2017 р., Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. С. 270–275. (0,26 друк. арк.).

47. Нікитенко Д. В., Оленицький А. В. Проблеми інституціоналізації системи адвокатування конкуренції. *Економіка, фінанси та управління: оцінка та перспективи розвитку* : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 8 вересня 2017 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2017. С. 24–26.

(0,16 друк. арк. Особистий внесок – 0,1 друк. арк., визначено проблеми становлення державних органів влади в сфері захисту конкурентного середовища).

48. Нікитенко Д. В. Конкурентне середовище як чинник зростання інвестицій. *Сучасні тенденції в економіці та управлінні* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – У 2-х частинах. (м. Запоріжжя,

30 червня 2017 року) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2017. Ч. 1. С. 19–24. (0,2 друк. арк.).

49. Нікитенко Д. В. Основні проблеми інвестиційної безпеки та шляхи їх подолання. *Актуальні проблеми економічної безпеки держави, регіону, підприємства* : тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2017 р.) / упоряд. Л. М. Томаневич. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 171–173. (0,12 друк. арк.).

50. Нікитенко Д. В. Проблеми реалізації ефективної економічної політики. *Стійкий розвиток національної економіки: актуальні проблеми та механізми забезпечення* : матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (27 квітня 2017 року) / Відп. ред. О. Б. Чернега. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2017. С. 49–52. (0,22 друк. арк.).

51. Нікитенко Д. В. Роль банківської системи у розвитку інвестиційного потенціалу. *Фінансове регулювання зрушень в економіці України*: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, Мукачєво, 21-22 березня 2017 р. Мукачєво : Мукачєвський державний університет, 2017. С. 72–75. (0,13 друк. арк.).

52. Нікитенко Д. В. Формування інвестиційної політики в контексті забезпечення національної безпеки. *Європейська інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 3-4 березня 2017 р.) / відп. за випуск д.е.н., проф. С.О. Якубовський. Одеса : ОНУ імені І.І. Мечнікова, 2017. С. 90–91. (0,1 друк. арк.).

53. Нікитенко Д. В. Етимологія та дихотомність поняття «безпека». *International Scientific Conference Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies* : Conference Proceedings, Part I, January 27, 2017. Kielce, Poland : Baltija Publishing. P. 106–108. (0,22 друк. арк.).

54. Нікитенко Д. В. Вплив інституціональних деформацій на розвиток малого та середнього підприємництва. *Мале та середнє підприємництво*:

проблеми і перспективи розвитку в Україні: зб. матер. міжнар. наук.–практ. конференції, 17–18 листопада 2016 р. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С. 69–72. (0,18 друк. арк.).

55. Нікитенко Д. В. Інвестиційна безпека в контексті забезпечення безпеки фінансового ринку. *Розвиток фінансового ринку в Україні : проблеми та перспективи* : Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 10 листопада 2016 р. Полтава : ПолтНТУ, 2016. С. 134–136. (0,12 друк. арк.).

56. Нікитенко Д. В., Мулярчук О.В. Боргова безпека України: стан, проблеми та перспективи. *World economy, finance and investments: modern view on the actual problems* : materials of the I International research and practice conference, 20-21 November 2012. Scientific journal «Аспект» Donetsk : «Tsyfovaaya tipografia» Ltd, 2012. P. 69–78. (0,62 друк. арк. Особистий внесок – 0,4 друк. арк.; охарактеризовано перспективи стану боргової безпеки та її взаємозв'язок з інвестиційною безпекою).

57. Нікитенко Д. В. Інвестиційний механізм розвитку середнього класу: світовий досвід та вітчизняна практика. Збірник тез виступів учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті» присвяченої 20-річчю Міжнародного економіка-гуманітарного університету ім. ак. Степана Де'мянчука (3-4 жовтня 2013 р.). Рівне : РВЦ МEGУ ім. акад. С. Де'мянчука, 2013. С. 407–411. (0,22 друк. арк.).

58. Нікитенко Д. В., Мулярчук О. В. Аналіз індикаторів боргової безпеки України. *Соціально-економічні аспекти реструктуризації регіональної економіки* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 6-7 грудня 2012 р.). Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД", 2012. Т. 1. С. 232–234. (0,15 друк. арк. Особистий внесок – 0,1 друк. арк.; проаналізовано динаміку індикатора «Дохідність ОВДП» в контексті розвитку інвестиційної активності в боргові інструменти та узагальнено висновки).

59. Нікитенко Д. В., Аврамук Ю. А. Обґрунтування конкурентних переваг Рівненської області в інвестиційній сфері. *Економічний і соціальний розвиток посткомуністичних держав в умовах глобалізації* : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., Рівне, 21-22.04.10 р. Рівне: РІ ВМУРОЛ «Україна», 2010. С. 139–144. (0,3 друк. арк. Особистий внесок – 0,2 друк. арк.; узагальнено конкурентні переваги Рівненської області в інвестиційній сфері).

60. Nikytenko D. V. Theoretic and methodological aspect of intellectual capital. *Materialy z konferencji naukowej*, Lublin, 22 V 2009. S. 87–90. (0,2 друк. арк.).

Додаток Ш

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
Комітет з питань податкової та митної політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-28-07, факс: 255-25-91

 № 04-24/10-394(16235)

 « 1 » червня 2018р.

**Національний університет водного
господарства та природокористування**
ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження
Нікитенка Дмитра Валерійовича

Довідка дана про те, що теоретичні висновки та практичні пропозиції, які містить дисертаційна робота кандидата економічних наук, доцента, докторанта Національного університету водного господарства та природокористування Нікитенка Дмитра Валерійовича, щодо актуальних проблем інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки України, були використані у діяльності Комітету Верховної Ради України з питань податкової та митної політики.

Зокрема, окремі пропозиції Нікитенка Д.В. були використані при доопрацюванні проекту Закону України "Про Національне бюро фінансової безпеки України", а саме: щодо мети створення Національного бюро фінансової безпеки (Стаття 2), принципів діяльності Національного бюро фінансової безпеки (Стаття 4) та його повноважень (Стаття 6).

Голова Комітету

Н.П. ЮЖАНИНА

**СПІЛКА
ПІДПРИЄМЦІВ
МАЛИХ, СЕРЕДНІХ І
ПРИВАТИЗОВАНИХ
ПІДПРИЄМСТВ
УКРАЇНИ**

**THE UNION OF THE
ENTREPRENEURS OF
SMALL, MEDIUM-SIZED
AND PRIVATIZED
ENTERPRISES OF
UKRAINE**

№ 122
19.06.2018р.

**Національний університет
водного господарства та
природокористування**

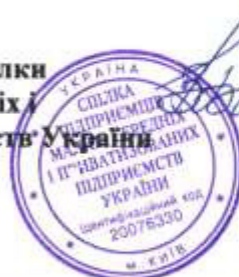
**ДОВІДКА
про впровадження
результатів наукового дослідження
Нікитенка Дмитра Валерійовича**

Довідка дана про те, що теоретико-методологічні підходи, висновки та практичні пропозиції, які містить дисертаційна робота кандидата економічних наук, доцента, докторанта Національного університету водного господарства та природокористування Нікитенка Дмитра Валерійовича, щодо актуальних проблем інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки України, були використані у діяльності Співки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України.

Ключові питання означеного наукового дослідження знайшли своє відображення в організації та подальшій модернізації системи інвестування суб'єктів малого і середнього бізнесу в Україні.

Представлені висновки та рекомендації на основі проведеної дисертаційної роботи Нікитенка Д.В. містять достатній теоретичний, методологічний рівень і практичну значущість, а також були враховані при розробці Програми дій Ради та виконавчої дирекції Співки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, зокрема, Розділу 4. «Вдосконалення фінансової підтримки малого і середнього підприємництва».

**Перший віце-президент,
генеральний директор Співки
підприємців малих, середніх і
приватизованих підприємств України**

В.М.Биковець

01601, м.Київ, Бульварно-Кудрявська, 22, оф.37
тел./факс +38(044) 486-38-82, office@smpu.kiev.ua, http://www.spmppu.kiev.ua
п/р26008243268 в ПАТ АБ "Укргазбанк" м.Києва, МФО 320478, ЗКПО 20076330

УКРАЇНА

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ

Майдан Просвіти, 1, м.Рівне, 33028, тел. (0362) 69-52-30, тел./факс 69-53-93, 26-48-22, E-mail:ekon@icc.rv.ua
Код ЄДРПОУ 02741545

№ _____

ДОВІДКА
про використання
результатів дисертаційного дослідження
Нікитенка Дмитра Валерійовича

Департамент економічного розвитку і торгівлі облдержадміністрації визначено головним розробником Стратегії розвитку Рівненської області на період до 2020 року, середньострокових планів з її реалізації, програм економічного та соціального розвитку регіону, інвестиційного розвитку, розвитку малого та середнього підприємництва.

До розробки зазначених документів, а також проектів інших управлінських рішень облдержадміністрації з питань забезпечення реалізації в регіоні державної економічної та державної регіональної політики департаментом залучались та залучаються науковці Рівненщини.

Зокрема, при підготовці проектів документів з питань сприяння інвестиційному розвитку та розвитку підприємництва були використані результати дисертаційного дослідження Нікитенка Дмитра Валерійовича.

Це стосується, серед іншого, запропонованих в дисертаційному дослідженні Нікитенка Д.В. методологічних рекомендацій щодо забезпечення інвестиційної безпеки на регіональному рівні, активізації співпраці з Національною інвестиційною Радою при Президенті України, підвищення ефективності інформаційно-маркетингової діяльності щодо популяризації інвестиційного потенціалу Рівненщини, сприяння просуванню регіональних брендів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Зазначене підтверджується даною довідкою.

Директор департаменту

К.Мокляк

№2 Департамент економічного розвитку і торгівлі
№01/1001-000-413 від 04.06.2018

арк. 1

**Регіональний філіал
Національного інституту
стратегічних досліджень
у місті Львові**
УКРАЇНА 79005 м. Львів,
вул. Братів Тершаківців, 2а
тел/факс: (032)75-00-31

**Regional Branch of
National Institute for Strategic
Studies in Lviv**
UKRAINE 79005 Lviv,
Brativ Tershakivtsiv street, 2a
Tel/fax: (032) 75-00-31

№ 1/60 від „5” грудня 2017 р.

**Довідка про впровадження
результатів дисертаційної роботи Нікітенка Д. В.**

Цим підтверджуємо, що окремі положення, методичні підходи, аналітичні оцінки та рекомендації щодо удосконалення державної політики забезпечення інвестиційної безпеки України, запропоновані Нікітенком Д. В., знайшли відображення при підготовці аналітичних матеріалів Регіональним філіалом Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові.

Зокрема, обгрунтовані інструменти державної підтримки формування площадок інтеграції фінансово-кредитних структур, інвесторів і суб'єктів підприємництва використані при підготовці аналітичної записки до Адміністрації Президента України на тему «Щодо інструментів державної політики імпортозаміщення на ринку непродовольчих споживчих товарів західних регіонів України», що виконувалася в рамках науково-дослідної роботи Національного інституту стратегічних досліджень.

**Директор Регіонального філіалу
Національного інституту стратегічних
досліджень у м. Львові, к.е.н., с.н.с.**

Волошин В. І.

ЗАТВЕРДЖУЮ:

В.о. директора Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України,
к.е.н., с.н.с.

к.е.н., с.н.с.

В.І. Коротун

2018 р.

АКТ № 35

**про впровадження у наукову діяльність
Науково-дослідного інституту фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України
результатів дисертаційного дослідження Никитенка Дмитра Валерійовича**

Комісія у складі заступника директора інституту-начальника НДЦ ПО ФП, к.е.н. Брехова С. С., завідувача відділу дослідження акцизного оподаткування, к.е.н. Новицької Н. В., завідувача відділу нормативно-правового супроводження діяльності фіскальних органів, к.ю.н. Білецької Г. М. склала цей акт про те, що теоретичні висновки та практичні пропозиції, які містить дисертаційна робота Никитенка Д.В. в частині визначення актуальних проблем інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки України були використані Науково-дослідним інститутом фіскальної політики Університету ДФС України при підготовці аналітичних матеріалів та розробці науково-практичних рекомендацій у ході проведення ННТР «Удосконалення протидії неналежному використанню платниками податків України організаційно-правових форм господарювання в іноземних юрисдикціях при здійсненні контрольованих операцій» (державний реєстраційний номер 0118U004105).

Члени комісії:

Заступник директора інституту-
начальник НДЦ ПО ФП, к.е.н.
(керівник ННТР)

С. С. Брехов

Завідувач відділу дослідження
акцизного оподаткування, к.е.н.

Н. В. Новицька

Завідувач відділу нормативно-
правового супроводження діяльності
фіскальних органів, к.ю.н.

Г. М. Білецька

№ 001-1091

06.08.2018р.

ДОВІДКА

про використання у навчальному процесі

Національного університету водного господарства та природокористування результатів досліджень та розробок, одержаних при виконанні дисертаційної роботи Нікитенка Дмитра Валерійовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Використані у навчальному процесі науково-методичні розробки та результати досліджень докторанта кафедри економічної теорії Нікитенка Д.В., що викладені в його дисертаційній роботі, забезпечують набуття студентами теоретичних знань та сприяють отриманню практичних навиків аналітичної роботи стосовно організації системи інституціонального забезпечення інвестиційної безпеки і використовувались при викладанні:

- дисципліни «Теорія організації та управління безпекою соціальних систем» для спеціальності «Менеджмент» (освітня програма «Управління фінансово-економічною безпекою») освітнього ступеня магістр (Тема 5. Поняття та зміст безпеки соціальних систем. Тема 6. Поняття та зміст загроз безпеці соціальних систем. Тема 8. Концептуальні основи управління безпекою соціальних систем);

- дисципліни «Інституційна економіка та управління» для спеціальностей «Економіка», «Облік і оподаткування», «Підприємництво, біржова діяльність та торгівля», «Фінанси, банківська справа та страхування», «Міжнародні економічні відносини», «Маркетинг», «Менеджмент» освітнього ступеня бакалавр (Тема 1. Інституційна економіка та її місце в сучасній економічній теорії. Тема 8. Інституційні зміни).

Проректор з наукової роботи
та міжнародних зв'язків

Нікитенко Д.В. 0675889

Н.Б. Савіна